

Zbornik radova sa međunarodne naučne konferencije
Politika: nauka i profesija

ISBN 978-86-84031-63-3

Beograd, 31. maj – 02. jun 2013

POLITIKA:

Nauka i Profesija

UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA

UDRUŽENJE ZA POLITIČKE NAUKE SRBIJE

Uredili:
Milan Podunavac
Žarko Paunović

Zbornik radova sa međunarodne naučne konferencije
»POLITIKA: NAUKA I PROFESIJA«

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka i
Udruženje za političke nauke Srbije

Uredili:

PROF. DR MILAN PODUNAVAC
MR ŽARKO PAUNOVIĆ

POLITIKA:

Nauka i Profesija

ZBORNIK RADOVA
sa međunarodne naučne konferencije
»Politika: nauka i profesija«
(Beograd, 31. maj – 02. jun 2013)

Beograd, 2013.

IZDAVAČI:

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka
Beograd, Jove Ilića 165

Udruženje za političke nauke Srbije
Beograd, Jove Ilića 165

ZA IZDAVAČE:

prof. dr Ilija Vujačić
prof. dr Milan Podunavac

UREDILI:

prof. dr Milan Podunavac
mr Žarko Paunović

DIZAJN I PRELOM:

Stefan Ignjatović

LEKTURA I KOREKTURA:

Ljiljana Davidović

RECENZETNI:

prof. dr Tonči Kursar, Sveučilište u Zagrebu – Fakultet političkih znanosti
prof. dr Milorad Stupar, Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet

TIRAŽ:

300 primeraka

ŠTAMPA:

Čigoja štampa, Beograd

Zbornik je realizovan u okviru naučnoistraživačkog projekta Univerziteta u Beogradu – Fakulteta političkih nauka, *Politički identitet Srbije u regionalnom i globalnom kontekstu* (evidencioni broj: 179076), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Sadržaj

Uvodna beleška	7
-----------------------------	---

I DEO | Institucionalizacija političkih nauka u regionu

Milan Podunavac Politika: nauka i profesija	11
Dragutin Lalović Politologija kao znanost o općenitosti i politolog kao stručnjak za općenitost	29
Ilija Vujačić Politička nauka u traganju za sopstvenim identitetom	45
Tijana Dokić Vilotić Poslanik kao političar: etika „prljavih ruku“	61

II DEO | Političke teorije i ideologije

Milorad Stupar Jedan deliberativni pledoaje za izlazak iz društvene krize zasnovan na ideji „političkog liberalizma“	79
Alpar Lošonc „Neoliberalizam“: diskurs i/ili ideologija	87
Radmila Vasić Liberalne minijature u socijalnoj teoriji Đorđa Tasića	111
Nikola Beljinac Politička integracija postjugoslovenskog društva – domašaj i granice liberalnog nacionalizma	125
Bojan Vranić Praktička filozofija kao odgovor na krizu političke filozofije: doprinos Ljubomira Tadića	137

III DEO | Političke institucije i politički procesi

Slaviša Orlović

Kritičko mišljenje i javno delovanje politikologa (intelektualca) 153

Boško Kovačević

Profesija politolog i ostvarivanje interesa 167

Zoran Stojiljković

Izazovi i šanse levice 173

Snežana Đorđević

Primena principa subsidijariteta u Srbiji 187

Davorka Budimir

Hrvatska u indexima demokratizacije 203

IV DEO | Srbija u regionalnom i međunarodnom okruženju

Predrag Simić

Globalizacija i kriza 219

Siniša Tatalović, Ružica Jakešević

Europeizacija bilateralnog odnosa Hrvatske i Srbije: ograničenja i perspektive 235

Vesna Knežević Predić, Miloš Hrnjaz

Čemu služi međunarodno pravo: pogled iz Srbije 251

Dragan Živojinović, Aleksandar Milošević

Ključne odlike međunarodnog sistema kao determinanta
spoljne politike Republike Srbije 265

Contents 281

Uvodna beleška

Mada utemeljenje politikologije i institucionalna izgradnja političkih nauka u Srbiji ima najdužu tradiciju u prostoru centralne i jugoistočne Evrope, društvena uloga i odgovornost politikologije i politikologa ostala je potpuno van domašaja akademske i političke javnosti. Uticaj politikologije izražava se, ne samo regrutovanjem političke klase, diplomatske i novinarske profesije iz reda politikologa u čemu su odlučujuću ulogu imale Diplomatsko – novinarska akademija (1952) i Visoka škola političkih nauka (1962), Fakultet političkih nauka (1968) i Udruženje za političke nauke Jugoslavije/Srbije (1954), već i važnoj ulozi u oblikovanju ključnih političkih i ideoloških strategija u razvoju jugoslovenskog i srpskog društva.

Zato su Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka i Udruženje za političke nauke Srbije, od 31. maja – 02. juna 2013. godine, organizovali međunarodnu naučnu konferenciju i godišnji skup politikologa Srbije, pod nazivom „Politika: nauka i profesija“.

Konferencija je bila podeljenja u pet tematskih celina: Institucionalizacija političkih nauka u regionu, Društvena uloga i odgovornost politikologa, Političke institucije, javna uprava i politički procesi, Političke teorije i ideologije, Srbija u regionalnom i međunarodnom okruženju. Kao jedan od rezultata nastalnih na osnovu održane konferencije, publikujemo ovaj zbornik radova.

Zahvaljujemo se *Ministarstvu prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije* i Fondaciji za otvoreno društvo u Srbiji na pomoći i podršci u organizovanju ove konferencije i publikovanju zbornika.

U Beogradu; 01. novembar 2013.

Milan Podunavac

I DEO

Institucionalizacija
političkih nauka
u regionu

Prof. dr Milan Podunavac¹

Politika: nauka i profesija

SAŽETAK

Tekst je organizovan u tri koraka. U prvom koraku odgovaram na fundamentalno pitanje: šta praktikira politička teorija, šta temeljno definiše odgovornost političke teorije i političkih teoretičara. U drugom se tematizuje pitanje odnosa političkih mislilaca i praktične politike; u trećem, opšte teorijske i normativne principe kontekstualiziram na analizi političkog društva u Srbiji. Deinstitutionalizacija poretka prava i politike, užurban i nasilan otklon u odnosu na „*bivši režim*“, obnavlja formativne principe „*staroga režima*“ i umesto politike modernizacije na delu je sprovođenje političke restauracije. Danas su akteri koji su urušavali javne i političke slobode, principe legaliteta i gazi-li autonomiju i slobode nacionalnih institucija glavni akteri vladajućeg bloka. Modernizacijska politička i akademska elita Srbije potcenila je razarajuće učinke „*staroga režima*“. Restauracija je osobita vrsta „*osvete*“ za ovu političku bahatost i slepilo. Srbija je jedino evropsko društvo u kome je na delu restauracija. „*staroga režima*“. To je veliko i teško upozorenje demokratskoj javnosti i kritičkom građanstvu.

KLJUČNE REČI: politika, nauka, profesija, demokratija, politička restauracija, stari režim

1 Redovni profesor u penziji, Univerzitet u Beogradu – Fakulteta političkih nauka. Predsednik Udruženja za političke nauke Srbije. E-mail: milan.podunavac@fpn.bg.ac.rs

POLITIČKI LIBERALIZAM I POLITIČKI RADIKALIZAM. ROLS (RAWLS) V. ŠMIT (SCHMITT)

Izlaganje sam organizovao u tri koraka. U prvom koraku odgovaram na fundamentalno pitanje: Šta prakticira politička teorija? Šta temeljno definiše odgovornost političke teorije i političkih teoretičara? U drugom tematizujem pitanje o odnosu političkih mislioca i praktične politike; u trećem, opšte teorijske i normativne principe kontekstualiziram na slučaju političkog društva u Srbiji.

Dve su konkurirajuće i radikalno suprotstavljene koncepcije o tome šta je praksis teoretiziranja normativne političke teorije.

U skladu sa prvom dominirajućom koncepcijom koju na paradigmatičan način predstavlja Rolsov *Politički liberalizam* polazimo od implicitnog i razložnog konsensusa koje mi kao pripadnici (članovi) liberalnog političkog poretka delimo i zadatak političke teorije i nije ništa drugo do da reflektira osnove ovoga konsensusa i teorijski ga artikuliše.

U skladu sa drugim radikalno drugačijim razumevanjem političke teorije, ovako razumevan liberalni konsenzus ne postoji, a ako i postoji on nema nikakav značaj. Prva i osnovna zadaća političke teorije jeste da teoretizira politički poredak, čak i onda kada njegovi ciljevi osporavaju fundamentalna pitanja koja se oblikuju unutar liberalno demokratskog polja. Nema spora da Karl Šmit predstavlja ovu drugu radikalno suprotstavljenu teoriju. Šmit se pita šta je to što čini nužni temelj političkog i pravnog poretka, pitanje koje je sve od Hobsa dominirajuće jezgro moderne političke teorije i jurisprudencije. Pitanja što ih Hobs, Lok i Hjum pokreću u 17. veku, Šmit obnavlja u 20. stoleću. Lok u uvodnom poglavlju *Druge rasprave o vladavini* cilja na Hobsa normativnim stavom da nisu sve vladavine u svetu proizvod sile i nasilja i da ljudi ne žive mimo bilo kakvih pravila kao životinje gde pobeđuju najbolji. Umesto toga postoji drugi osnov vladavine, drugu utemeljuje (Original) politička moć. Hjum je upozoravao Loka da mada su sve pravične vladavine zasnovane na pristanku naroda, mi mu dajemo više no što se od njega (naroda) može očekivati i no što zaslužuje. I Ruso je oponirajući Hobsu upozoravao da interes i politička kalkulacija nisu dovoljni da bi se uspostavio poredak i da zakoni traže još štošta. Civilna teologija odgovor je na potrošeni legitimacijski potencijal hrišćanstva i prirodnog prava. Šmit temeljno osporava i problematizuje gotovo sve pojmove i politički jezik koje moderni liberali drže moralno autoritativnim – značenje vladavine prava, legitimnost parlamentarne demokratije, superiornost razuma i racionalne deliberacije nad čistom voljom, razložnost političkog sekularizma. Ni jedno od ovih pitanja nema očiglednost, sva su ona stavljena na test imperativima poretka koji je prvo javno dobro svih političkih društava. Odgovor na krizu Vajmarske republike i vajmarskog ustava koji se s pravom označava kao „najlepši i najnesrećniji ustav Evrope 20. veka“ (Diter Grim) Šmit daje u dva temeljna normativna stava. Prvi je, da problem liberalno pluralističkih društava može biti rešen samo eliminacijom pluralizma, uključujući i njegovu ključnu političku ustanovu

– parlamentarnu demokratiju. Sistemu parlamentarne demokratije Šmit suprotstavlja „istinskog“ demokratskog lidera koji pobeđuje aklamacijom naroda, kroz koju se artikuliše unificirajuća vizija supstantivne homogenosti naroda. Lider je taj koji uspostavlja normalnu situaciju iz pluralističkog haosa izvornom, političkom suverenom odlukom. Ne mogu norme, temeljna je poruka Šmita, biti primenjene u haosu. Da bi pravni poredak imao smisla normalna situacija mora postojati, mora se znati ko je suveren i ko definitivno odlučuje da li normalna situacija stvarno postoji. Ova temeljna, suverena odluka, počiva na razlikovanju prijatelja i neprijatelja. Ona utemeljuje društvo koje sačinjavaju samo prijatelji i koji zadovoljavaju kriterij supstantivne homogenosti.

Postavlja se temeljno pitanje da li je moguć dijalog između ova dva najudaljenija pola političke teorije. Držim da je ovaj dijalog ne samo nužan nego i poželjan. Danas je to opšte mesto mada dozvolite digresiju. Blekvelova enciklopedija političke misli iz 1987. godine kao vodeća imena nemačke političke misli počinje Šilerom, u dvadesetom veku iznosi Karla Fridriha i Jozefa Šumpetera. Šmita nema. Izneo bih dva argumenta oslonivši oba na Rolsovu intervenciju sa poslednjih strana *Političkog liberalizma* koja sasvim jasno referira na Šmitov antiliberalizam. Prva je normativna poruka da konstitucionalna stabilnost i normativna opravdivost liberalno demokratskog poretka još nije neupitna i da ona otuda i dalje traži liberalnu političku teoriju; druga je, da u ovome odnosu politička teorija nije prosta neutralna instanca, već temeljna osa demokratskog identiteta konstitucionalne demokratije.

Ovo dakako nije jedina kontestacija. Mada, kako sam naznačio, ovo su dva najudaljenija stanovišta o tome šta je zadaća političke teorije. Ostale ose ove kontestacije samo ću naznačiti.

REPUBLIKANIZAM I LIBERALNI PLURALIZAM

Druga velika polarizacija u odgovoru na ovo fundamentalno pitanje – šta politika jeste i kakva je zadaća političke teorije - je ona što je Frank Mihelman definiše u kontestaciji republikanizma i pluralizma (liberalnog pluralizma).

U najrobusnijoj verziji republikanizma, građanstvo - participacija jednakih u javnom polju u potrazi za opštim dobrom označava se kao primarni i konstitutivni interes ljudi. Politika je privilegovani način života ljudi, a političko angažovanje je pozitivno ljudsko dobro pošto se priroda ljudi koji su politička bića najpotpunije ostvaruje u društvu u kome je učešće građana u politici široko i snažno. Politika i nije ništa drugo do osobita forma zajedničke, kolektivne, deliberativne i aktivne intervencije u našim životima, građansko (civilno) delanje posebna je vrsta izvrsnosti (vrline), „javne sreće“ kako je Aristotela, citala Hana Arendt. Drugi su da nadgradim ovu argumentaciju, poput Rusoa i Kanta, naglasili etičku važnost samo-vladavine (vladanja ljudi nad samima sobom). Motivacije, da sledimo ovu argumentaciju koje su vođene nereflektiranim,

nekritičkim inklinacijama su vrsta porobljavanja, a ne slobode. Slobodni smo samo ako su naše akcije u skladu sa našim razumom i ciljevima koji su delo naše kritičke refleksije. Kant upravo to sugerira konceptom moralne autonomije: mi nismo zreli kao moralni akteri sve dotle dok ne postanemo upravljači sopstvenog načina života i preuzmemo odgovornost ne samo za naše delanje već i za norme i principe u skladu sa kojima delamo.

Na drugom polu je pluralistička koncepcija koja kaže da je naš primarni interes pred-politički, pa politika je ili „opasnost“ za takve interese ili u mekšoj varijanti sekundarni (instrumentalni) medij za njihovu realizaciju. Za pristalice ove škole dobra politika može biti samo tržištem posredovani medij kroz koji pojedinci i grupe nastoje da maksimiziraju svoje partikularne preference. Ovaj konstrukt politike – da se oslonim na argumentaciju Jamesa Buchanana u inače izvršnoj studiji *„Freedom in Constitutional Contract“*, počiva u osnovi na dubokom nepoverenju u sposobnost ljudi da u međusobnoj komunikaciji usaglase svoja normativna iskustva; naprosto priroda odnosa među partnerima je takva da oni ne mogu jedan drugoga prepoznati kao diskurzivne partnere, pa otuda među njima i nema mesta dijalogu.

U svojoj robusnijoj varijanti ova škola suprotstavlja spontani poredak tržišta i konstrukcijski poredak politike. Ovo pomeranje ne brani se samo razlozima efikasnosti već i razlozima legitimiteta. Naprosto razmena vrednosti i preferenci na tržištu u većoj meri uvažava pluralizam i individualnu slobodu izbora nego što čini demokratska država, a konstitucionalna shema poretka slobode zasnovana na imperativima „zatamljenja moći“ i „detronizacije politike“ da se poslužim jezikom Fridriha Hajeka, i nema drugu zadaću no da spontani poredak tržišta odbrani od konstrukcijskog poretka politike. Ostaviću po strani kritičke objekcije. No temeljno (Holms) libertarijanizam i liberalizam treba razmatrati odvojeno.

Izdvojio bih još dve temeljne konstatacije, obe dominantno upućuju na dijalog tradicija i oblikuju se oko dve ose. Prva problematizuje odnos liberalizma i demokratije sa konstitucionalizmom kao osnovnom osom posredovanja; druga je ona koja preispituje uzajamni odnos liberalizma i republikanizma.

O ODNOSU POLITIČKE TEORIJE I POLITIKE

U drugom delu izlaganja razmotriću pitanje o odnosu političkih teoretičara (mislilaca), političke teorije i politike. Odnos koji karakterišu veliki usponi i veliki padovi. Sam osvit političke teorije, opšte je mesto, nije bio naročito sretan. Sokrata je država pogubila, Platon je pao u ropstvo, Aristotel je jedva umakao, Periklova je vladavina naročito osnažena nakon što je prognao Tukidida oslonivši se na najsiroviju instituciju što ju je Atina znala (ostrakizam). Tukidid pod uticajem ovoga iskustva piše čuveni traktat o hibrisu, žudnji za vlašću, koja je energetski princip demokratije, ali i njezin samorazarajući sentiment. Veliki Perikle vladao je kraljevski pod imenom demokratije. I veliki Solon koji je Atinjanima

dao najbolje zakone, kako nas uči Herodot, odlučio je da na deset godina ode iz Atine iz straha od ostrakizma, pravdajući se da želi da proučava političke režime varvarskih naroda.

Rimska je istorija izdvojila Numu Pompiliusa i Cicerona. Figuru zakonodavca i figuru političkog mislioca. Numa, koji nije poreklom Rimljanin, bio je posvećen filozofiji i životu u kontemplaciji. Kada su mu došli predstavnici grada da ga mole da prihvati mesto kralja zahvalio se i odbio ovo mesto pravdajući se razlozima koje sam naveo. Nakon toga je, srećom po Rim, prihvatio i za svoje vladavine uveo gotovo sve republikanske ustanove. Makijaveli je Numinu vladavinu označio kao najsrećniji period Rima. Vrata rata bila su zatvorena četrdeset i tri godine, a vrata mira isto toliko otvorena. Izgradnja ustanova moguća je samo u stanjima javnoga mira. Prostor u kome mi živimo i fragilnost ustanova koje nas obavezuju ubedljivo govori o tome.

Ciceron je obavljao gotovo sve važne javne funkcije u Rimu. Ubijen je tokom Cezarove vladavine, a Tacitov opis Ciceronove smrti jedan je od najimpresivnijih delova njegovih *Anal.* Grad je mrtav, forum prazan, šaloni na prozorima zatvoreni, u gradu vlada muk. Kada Cezar pri kraju života uhvati svoga unuka da čita kriomice i u potaji Ciceronove radove rekao je: Bio je uman i veliki patriota, a Ciceronovog sina stavio je na visoku poziciju magistrata.

Ambicije ljudi od nauke da utiču na javne poslove i političku arhitekturu svojih društava nisu zanemarive. Ruso je napisao nacrt Ustava za Korziku i Poljsku, a njegova naklonost prema velikim zakonodavcima je opšte poznata. No ipak, u modernoj političkoj teoriji uzajamni odnos političke teorije i politike nigde nije tako snažno izražen kao u formativnom periodu Američke revolucije. Kruna ovoga odnosa je federalistička politička nauka (Akerman). Pisci federalističkih spisa Hamilton, Medison i Džej oblače tog Plutarhovog *Publiusa Valeriusa Publicole*, Medison će Džefersonove traktate o državi i vladavini označiti „najboljim komentarima koji su o principima vladavine ikada napisani“. Ipak bih za kraj ovih motiva koje sam izabrao izdvojio Adamsa, koji je, da podsetim, potpredsednik Georga Washingtona, u vreme kada je Džeferson, državni sekretar. On iz Pariza 1870. godine piše svojoj ženi Abigal, i objašnjava joj zašto je sve vreme posvetio nauci o vladavini: „Mogao bih ti tomome pisati o palačama, spomenicima, slikarima, tapiserijama i porcelanu, ali nemam vremena. Ne mogu ti to pisati a da ne zapostavim moju osnovnu dužnost – nauka o vladavini je moja dužnost koja nadilazi sve druge nauke. Moram studirati politiku i rat da bi moj sin mogao slobodno da studira matematiku i filozofiju. Moj sin treba da studira matematiku i filozofiju, geografiju, prirodne nauke, trgovinu i agronomiju da bi njegova deca moga da studiraju slikarstvo, poeziju, muziku, arhitekturu i slikarstvo“. U figurama Džefersona, Medisona, Adamsa prepliću se figure osnivača, profesora i ličnosti koje su vodile velike univerzitete.

Srbija je poput drugih društava imala podjednako i sretnih i nesretnih saveza nauke i politike. Bilo je perioda vladavine nepismenih i autoritarnih vladara. No, ne treba zaboraviti da je kralj Petar I gotovo u isto vreme kada se pojavio

preveo na srpski jezik *Predstavničku vladavinu* Džona Stjuarta Mila, rad koji je moćno uticao na moderne političke ustanove Evrope. Uzlet i zlatno doba parlamentarne demokratije do Prvog svetskog rata svakako treba tražiti i u prihvatanju ovoga liberalnog etosa.

I savremena je istorija Srbije iskušavala odnos između nauke i politike u figurama dvojice najuticajnijih lidera postoktobarske promene, Vojislava Koštunice i Zorana Đinđića. Prvi je, da podsetim preveo *Federalističke spise*, drugi, Kozelekovu *Kritiku i krizu*. Prva knjiga otkriva, da podsetim, na prvu rečenicu iz prvog eseja Aleksandra Hamiltona, kako se kroz razumevanje i samorefleksiju sopstvenog političkog društva biraju prvi politički i konstitucionalni principi novoga poretka; druga, u osobitoj patogenezi građanskog društva, otkriva podjednako transformaciju moderne evropske države i unutrašnju transformaciju političkog jezika moderne evropske političke teorije. Ova dva različita teorijska temperamenta, jedan usidren u tradiciji liberalnog konstitucionalizma, a drugi, pod snažnim uticajem političkog radikalizma, dominantno su oblikovali dve međusobno konkurentne strategije nakon oktobarske promene. Jedna je naglašavala konstituirajuću moć prava, druga je tražila oslonac u obnovi razorenog političkog polja.

Na žalost, ni jedna nije preživela o čemu svedoči opšte stanje purifikacije političkih i konstitucionalnih ideja, posebno stanje političke anomalije koje danas karakteriše političko društvo u Srbiji. To je društvo u kome nema snažnih političkih ideja, istinskih političkih autoriteta, jasnih normativnih i pravnih oslonaca sigurnosti, individualnih i javnih sloboda, jasnih i stabilnih orijentira, osobite civilne teologije koja bi ljudima omogućila da na stabilan i uređen način rutiniziraju svoja individualna i kolektivna ponašanja. U senci velikih nacionalnih tema rađa se snažna legura autoritarne personalizovane vladavine.

POLITIČKO TELO SRBIJE U VREMENU RESTAURACIJE

U Srbiji se ponovo pod okriljem političke restauracije režim poznaje po imenu vladara, da se poslužim ovom sjajnom figurom Hajnrika Trajčkea. Na jedno takvo stanje razorenog političkog tela Francuske, Aleksis de Tokvil se zapitao, gde je javna pamet najprosvetljenije nacije Evrope? Mi danas upućujemo javnoj pameti Srbije takav poziv, dajući svoj doprinos kolektivnoj deliberaciji o temeljnim pitanjima teorije i politike ovim Saborom politikologa, pod nazivom „Politika: nauka i profesija“.

Politika reakcije

U Srbiji je na delu politička restauracija. Ključni blokovi političke moći („socijalisti“ i „novi radikali“) novoustanovljene vlasti, „personalne maske“ (Marks), političke tehnologije, oslonjene na eksplozivnu i opasnu mešavinu nacionalnog i

socijalnog populizma, deinstitutionalizacija poretka prava i politike, užurban i nasilan otklon u odnosu na „*bivši režim*“, ne samo da podseća već i obnavlja formativne principe „*staroga režima*“. Uz ova opšta mesta, istakao bih kao posebnu karakteristiku ambijenta koji se oblikuje, robusnu eksploziju *političkog hibrisa* (žed za moć), permanentnu depluralizaciju političkog polja, kolonizaciju javne sfere, gušenje javnih i političkih sloboda, otvoreno političko nasilje praćeno regrutovanjem pretorijanske garde (zatvorenici, navijačke grupe, formiranje „akademije“ za školovanje političke policije). **Strah je ponovo ključni energetski princip političkog poretka u Srbiji.** No, dva su lica boga Janusa (*hibrisa*). Ovaj politički sentiment dinamizira i vitalizira političko polje no hbris, kako nas uči Tukidid, koji ga je prvi i otkrio, ima osobito u demokratiji samorazarajuća svojstva. No, da pomerimo analizu ka političkoj dinamici Srbije nakon majske promene. Dodali bismo jednu važnu napomenu Kloda Lefora, jednog od vodećih teoretičara demokratije. Demokratija pretpostavlja „*prazno polje političke moći*“. Kontrola ovoga polja je prvi korak u autoritarni poredak. No, da se vratimo temeljnom pitanju ove studije, „*Što je u temelju restauracije*“. Prvi korak u ovoj obnovi je, da posudimo sjajnu formulu Benžamena Konstana, „*politika reakcije*“ iz naslova istoimenog teksta iz 1879. godine, koju piše povodom verovatno najvažnije cenzure u Francuskoj revoluciji, termidorskih događaja. Konstan upozorava da „*politika reakcije*“ koja dolazi kao odgovor na ekscese jakobinske vladavine, proizvodi još veće štete i zakonito razara političko telo Francuske. No, Konstan veruje u vrednosti zrelog političkog prosvetiteljstva, upozoravajući da „*progresivni duh ljudi nikakva varvarska invazija, nikakva koalicija ugnjetavača, nikakvo prizivanje predrasuda, ne može vratiti natrag*“. Konstanov rad *Politika reakcije* svakako je jedna od najboljih analiza uzajamnog odnosa revolucije i restauracije i nagoveštaj političkih i konstitucionalnih borbi koje će obeležiti čitav 18. vek. Ove su borbe imale svoje različite istorije (rojalističku, liberalnu, jakobinsku, anarhističku, itd.), ali se nikada nisu mogle osloboditi, osobite tiranije, onih principa koje je Abe Sjejes, u traktatu kojim nagoveštava Francusku revoluciju, *Šta je treći stalež*, označio formativnim principima novoga političkog identiteta francuskog društva, političkog tela francuskog društva. *Supstitucija jednog početka (rođenja) drugim, definicija novog nacionalnog (političkog) identiteta*, držimo, najveća je inovacija Sjejesa. Otuda je anticipirajući događaje koji će se dogoditi u nekoliko narednih meseci, proročanski upozorio „*nema Treći stalež ničega da se plaši gledajući u prošlost*“, aludirajući na mitsku i utemeljiteljsku ulogu galskih i rimskih osnivačkih mitova. Ovaj će teorijski motiv biti dvostruko korišten u ovoj studiji. U prvom koraku, sledeći sjejesovski motiv o konstrukcijskoj prirodi modernog političkog identiteta, oktobarsku revoluciju 2000. godine, označićemo kao utemeljiteljsko mesto modernog političkog identiteta Srbije. U drugom, razložićemo, zašto otklon i „*politika reakcije*“ u odnosu na utemeljiteljske principe oktobarske promene, zakonito vode u političku restauraciju „*staroga režima*“. U sledećem koraku označićemo formativne principe „*staroga režima*“ u Srbiji.

Stari režim

U Srbiji se u poslednjoj dekadi prošloga veka rađa politička legura, koja prirodom formativnih principa na kojima počiva, predstavlja najregresivniju političku formaciju u drugoj polovini dvadesetog veka. Implozija socijalističkog režima i nerazrešeno pitanje rutinizacije harizmatске vlasti, otvorila je prostor legitimacijskih borbi konkurirajućih političkih oligarhija. Osobitu formu mrtve ravnoteže razara srpska politička oligarhija populističkom i ratnom mobilizacijom masa. Personalizovana vlast rađa tip „cezarističke identifikacije“ masa i vođe, koja, kako je svojevrmeno pisao Monteskeje, supstituira „slobodu naroda, moći naroda“. To je, pisao je kasnije Franc Nojman analizujući ovu političku formaciju, uvek osobita forma dobrovoljnog ropstva naroda. Ona je po svojim političkim učincima uvek najregresivnija. Srbija je krajem osamdesetih i početkom devedesetih porodila upravo takvu političku formaciju. Većina današnjih vođa političkog bloka na vlasti su važne poluge ove vlasti. Politička vlast koju je Srbija porodila devedesetih nije bilo kakva vlast. To je, izuzimajući dva velika totalitarizma, nacistički i komunistički, najrđavija politička legura koju Evropa poznaje. Ona počiva na aktivnoj podršci „borbene manjine“, kartela moći, koji čine dvorske sluge, dvorski intelektualci, ratni zločinci, ratni profiteri, tajne službe. Depolitizirana je i atomizirana masa, koja pod pritiskom sistematske pauperizacije (pljačke), razara bilo kakve socijalne spone i postaje oslon i osobiti plen nove vlasti. Ovu smo političku leguru analizirali u svojim radovima. Izdajamo za ovu priliku tri temeljna formativna principa na kojima počiva: prvi je *cezarizam*, drugi je *rat*, treći je *strah*.

„Stari režim“ u Srbiji je personalizovana vladavina. To je, kako je pisao nemački politički pisac Trajčke, politička vladavina koja se poznaje po imenu vladara. Vlast je ne samo neograničena, već i visoko personalizovana. U Srbiji ona je označena kao „Miloševićeva vladavina“. U njenom temelju je nejasna granica javne i privatne vlasti, deinstitutionalizacija poretka prava i politike, arbitrarnost kao supstitucija konstitucionalizacije vlasti, kolonizirano javno polje, para-državni kartel sa Miloševićem u centru. Tribalni nacionalizam osnovno je vezivno tkivo kartela koji karakteriše osobita interesna diversifikacija, a državno nasilje je uvek prisutni korektiv, podjednako u odnosu na oponente i „borbene pristalice“.

Oslon na rat, pokazalo se, poslednje je прибежиште ovoga režima. Ne samo što je rat onemogućavao bilo kakvu uspostavu stabilnog političkog poretka i izgradnju političkih ustanova, već je, pokazalo se, oslon na rat bilo *poslednje legitimacijsko utočište režima*. Poraz u ratu „vraća cezara kući“ i uvod je u sve otvoreniji oslon režima na nasilje. Režim je u poslednjim godinama svoga postojanja sve više Behemot (neporedak). Kolonizacija javnog polja, razaranje javnih sloboda, destrukcija principa legaliteta, sve jasnije uspostavlja *strah kao energetske princip vladavine*. Deinstitutionalizacija formativnih principa moderne države (prava, konstitucionalizam, legitimnost, pluralizam) supstituira se formulom „neprijatelja“ koja proizvodi stanje nesigurnosti, nepoverenja, desolidarnosti i disolucije društva, postajući osnovna jezgra *nasilne integracije društva*.

Oktobarska promena

Kada je Napoleon Bonaparte na krilima populističke podrške Francuza došao na vlast (*„četiri puta sam izlazio pred narod, moj je legitimitet snažniji od vašeg“*, poručio je članovima parlamenta), Edmund Berk, poručio je Francuzima: *„ne znate kakvog ste konja uzjahali“*. Tek kada je pao i oni koji su ga povremeno podržavali to su razumeli. Taljeran, svakako jedna od najumnijih političkih glava Francuske toga vremena, upozorio je i u svojim *Uspomenama* i zabeležio: *„Nakon bonaparatizma, Francuzima će trebati trideset godina da povrate poverenje u republikanske političke ustanove“*. Modernizacijska politička i akademska elita Srbije ima istu vrstu problema. Potcenila je razarajuće učinke *„staroga režima“*. Restauracija je osobita vrsta *„osvete“* za ovu političku bahatost i slepilo. Dakako, tome dodajemo, ne bez dobrih razloga, nerazumevanje političke dinamike negativnih političkih režima.

Opšte je mesto da je Srbija u momentu implozije *„staroga režima“* razoreno društvo, politička pustinja, da posudimo sjajni pojam B. Konstana iz njegove analize *„evropskog političkog izroda“*, bonapartizma. Razorene ustanove, pauperizovano, uniženo i izolovano društvo, kolonizirano javno polje, detronizirane javne i političke slobode, hobesijanski strah kao *„zadnja stvar na koju se čovek može osloniti“* (Šmit). Tri su snažne negativne legure koje određuju *„ograničavajuće uslove“* (Kornhajmer) u kojima nova politička klasa, izrasla na valu građanskih i studentskih protesta i osobite *„političke kulture otpora“*, donosi svoje prve političke odluke o prirodi političkih i konstitucionalnih principa novoga poretka. Prva je rat, Srbija je post-ratno društvo. Druga je diktatura. Srbija je post-diktatorsko društvo. Treća je poraz. Srbija je poraženo društvo. Negativni učinci ovoga političkog nasleđa su dugotrajni. Rat je nepolitičko stanje. Rat inherentno razara principe legaliteta, ostavljajući ljude bez jasnih orijentira u njihovom individualnom i političkom ponašanju. Jedan od temeljnih razloga nedopustivo niske konsolidacije principa vladavine prava treba tražiti upravo u uticaju rata, koji, dakako nije jedini. Post-diktatorska memorija uvodi u političko polje političke aktere (socijalisti, radikali) *„staroga režima“*, koji su po svojim bitnim političkim svojstvima *„neprijatelji demokratije“*. Radi se o onim akterima koji koriste demokratiju i demokratske procedure, da bi urušavali sam demokratski poredak. Nova politička klasa lišava se legitimnih i nužnih instrumenata *borbene demokratije* i antiekstremističkog zakonodavstva. Podsećamo, *„danas su akteri koji su urušavali javne i političke slobode, principe legaliteta i gazili autonomiju i slobode nacionalnih institucija (univerziteta), prisiljavajući profesore da potpisuju „ugovor o pokoravanju“, diktaturi, glavni akteri vladajućeg bloka.“* Cezarizam je uvek nekonstitucionalna vladavina i osobiti tip tiranije, kako sjajno piše Erik Vegelin (*Eric Voegelin*). Cezarizam je isto tako političko zlo koje rađa slabo društvo i korumpiran narod, on je osobita vrsta kazne degradiranog i korumpiranog naroda, to je legura koja počiva na destrukciji i poništavanju javnih vrlina ljudi i javnog duha građana. Forme građanske neposlušnosti (građanska hrabrost) bile su odgovor *„potisnutog civilnog društva“* na ovu degradaciju.

Srbija je nakon balkanskih ratova *poraženo društvo*. Poraženo društvo, uči nas iskustvo Vajmarske republike, ima dva snažna negativna učinka. Niko iskreno ne brani demokratiju, a temeljni politički konsenzus, osobitu formu *grundko-deksa*, je naprosto nemoguće uspostaviti. To i jeste razlog da nema još uvek odgovora na temeljno pitanje: *Šta to Srbija politički danas jeste?*

Ovo je politički kontekst u kome nova politička klasa donosi prve odluke o temeljnim principima „*novog porekla*“ i definiše političke strategije. U odgovoru na ovo temeljno pitanje tri se političke strategije oblikuju. Prva je relativno jasna. To je *strategija restauracije*. U njezinom središtu je teza da je oktobarska promena puč i da nema dublje legitimacijsko i demokratsko uporište. Druga temeljna strategija je strategija *legalizma*. Ova se strategija zasnivala na tezi o *institucionalnom i političkom kontinuitetu*. Oslonjena na vrednosti *liberalnog konstitucionalizma* ova je strategija nosila dva normativna uporišta, oba veoma branjiva. Prva je poruka temeljno liberalna: ako želite da gradite društvo utemeljeno na principima „*vla-davine prava*“ ne možete urušavati ove principe. Druga upozorava na opasnosti povratka društva u „*prirodno stanje*“. Duboki zaseci u institucionalnu arhitekturu društva zakonito rađaju stanja „*političke pravde*“ i urušavaju podjednako i sigurnost i slobode i prava ljudi. Ova je strategija, normativno branjiva, imala je samo jedan temeljni feler. Srbija je u momentu implozije „*staroga režima*“ bila ne Levijatan (država) već Behemot (neporedak). O osobitoj osmozi liberalizma i nacionalizma, koju će oblikovati ova strategija (*liberalni nacionalizam*), govorićemo u delu studije posvećene akterima, političkom polju i legitimacijskim matricama.

Treća, ključna strategija, zaslužuje posebnu pažnju. Označićemo je *strategijom političkog radikalizma*. Nekoliko nužnih i prethodnih napomena. Strategija političkog radikalizma počiva na tezi o dominaciji i fundamentalnosti *političkog* za političku rekonstituciju društva. Njezino povezivanje sa Karlom Šmitom, koliko god bilo tačno, nije dovoljno. Politički radikalizam ima u savremenoj evropskoj političkoj misli nekoliko političkih i normativnih oslona. Da navedemo najsnažnije (dakle, one koje su temeljno uticali na političku arhitekturu moderne evropske države). Ruso, Sjejes, jakobinci, Šmit, dele neke temeljne vrednosti. Ova je politička strategija u svojim bitnim svojstvima nelegalistička i neliberalna. U odgovoru na temeljno pitanje o osnovama novoga političkog poretka u Srbiji, ona je imala dominantan uticaj. Zoran Đinđić, glavni je eksponent ove strategije, a gotovo svi akteri koji rabe Đinđićevo nasleđe (Tadić, Jovanović, politizirano polje civilnog društva artikulirano u strategiji „*belih listića*“) u osnovi dele polazišta i političku kulturu *jakobinizma*. Dve su dodatne napomene nužne. Ovde *jakobinizam*, uz sve ograničenosti i pojednostavljenja, upotrebljavamo kao drugo ime za strategiju političkog radikalizma, i drugo, srpska forma jakobinizma ima dosta snažno uporište u političkoj kulturi Srbije. Politička kultura jakobinizma ima u osnovi tri temeljna uticaja u političkoj dinamici, nakon pada „*staroga režima*“. Prvi je u naglasku na temeljnoj i dominirajućoj ulozi političkog polja (političko polje temeljno je za rekonstituciju poretka), drugi je, u naglašeno niskoj ulozi prava i procesa konstitucionalizacije političke vlasti, i treći je,

u osobitoj formi poverenja u direktnu političku akciju i nerazumevanje uloge posredujućih, predstavničkih ustanova demokratije i važnosti proceduralne demokratije. Uzurpacija političkih ustanova i nelegitimna koncentracija političke moći, koja se najviše spočitavala bivšem Predsedniku Republike, delom ima svoje izвориšte i u ovome, jakobinskom tipu političke kulture.

Đinđić

Srpsku varijantu političkog radikalizma analiziraćemo na onom normativnom mestu koje u političkom polju Srbije ima najsnažnije legitimacijsko utočište, političkoj teoriji i strategiji Zorana Đinđića. Rasprava o domašaju Đinđićeve političke teorije i domašaju njegove post-oktobarske strategije je otvorena i ona zaslužuje svaku vrstu poštovanja (Latinka Perović, Nenad Dimitrijević, Zagorka Golubović, Aleksandar Molnar, Nenad Daković, Vladimir Pavićević, Škola političke filozofije „Zoran Đinđić“). Sve ove recepcije sadrže ozbiljne argumente. Izložićemo sopstveno razumevanje. Dva su razloga tome. Đinđićev teorijski opus „*najbolje je što Srbija ima*“ (N. Dimitrijević); i drugo, Đinđićevo mesto u obnovi modernog razumevanja osnova srpskog političkog identiteta, u sjejesovskom značenju „*novog rođenja nacije*“ je od fundamentalne važnosti. Ući ću i u dosta ograničenu kontestaciju sa nekim polazištima. Temeljno je, da li je Đinđić šmitijanac i u kome značenju (Molnar). Đinđić jeste šmitijanac, ali ne sasvim u značenju kakao ga čita Molnar (opravdanje diktature). Đinđićev šmitijanizam je pre svega u temeljnom stavu, podjednako Hobsa i Šmita, da je *poredak prvo javno dobro*. Dakako, nije poredak jedino javno dobro (legitimnost, identitet, blagostanje, sloboda, itd.). Đinđićeva je motivacija nakon rušenja staroga režima vrlo jasna i artikulisana. Temeljno pitanje koje ga muči je sledeće: *kako da Srbija postane moderna država?* U jednom paradigmatičnom tekstu *Šta je Srbija*, Đinđić bira jedan snažni Veberov motiv, napisan u vreme Vajmarske republike: *i sa crnim đavlom ću sjesti samo da Njemačka postane normalna država*. Đinđić radi isto. Koja su Đinđićeva polazišta. Prvo je, *Srbija je razoreno političko telo*. Drugo je, nema se vremena, poluge „*staroga režima su prejake*“, mora se ubrzati proces *izgradnje poretka*. U tome poslu, mora se osloniti na ono šta je najuverljivije, politička sredstva i političke mehanizme. Koliko je Đinđić u ovoj dijagnozi bio u pravu govori činjenica da je Srbija u momentu njegovog ubistva „*dualna država*“, sa dva paralelna centra političke moći („*stari režim*“ koji simboliziraju „*beretke*“) i institucionalna arhitektura, opet zasnovana kao kuća na pesku „*staroga režima*“. Malo je tko u momentu kada je objavljeno vanredno stanje znao gde je u Srbiji pravi centar političke moći. Otuda je i uvođenje ustanova „*konstitucionalne diktature*“ bilo i nužno i opravdano. Dakako da naglašeno oslanjanje na politička sredstva ima dva dodatna učinka. Ono naglašava posebnu ulogu pojedinca (Đinđića) i potcenjuje značaj onih mehanizama koji su u srcu legalističke strategije, nužnost *konstitucionalizacije političke moći i ustanova koje su u srcu parlamentarizma (ustanove predstavljanja)*. To je po našem sudu najslabija karika Đinđićeva strategije i svih politika koje su se

na nju oslanjale. Osobita forma *jakobinizma* u osnovi, glavni je krivac što politički blok koji nasleđuje Đinđićev politički kredo, ima nedovoljno razumevanja za *imperative poretka (države) i imperative konstitucionalizacije političke vlasti*. Đinđić se u oslonu na politička sredstva i mehanizme demokratske legitimnosti u biti oslanjao na *republikanizirano polje politike*, jedno osobito stanje politike koje se porodilo nakon oktobarske promene, u kome građani i politički akteri pokazuju veliki senzibilitet za stanje političke zajednice i temeljne principe njezine konstitucionalne i političke rekonstitucije.

Đinđićevo razumevanje političkog radikalizma koji smo u ovome tekstu supstituirali robusnijim pojmom jakobinizma, uz sve ograničenosti koje nosi, ima bar dve snažne odbrane u savremenoj političkoj teoriji. Jedna je Ruso, a druga je konstitucionalna istorija SAD. Suočen sa temeljnim pitanjem političke moderne, kako da harmonizuje ideju prirodne jednakosti, kao slobode i princip individualnih prava, Ruso u pismu Mirabou u julu 1767. godine piše, samo su dvije mogućnosti. Prva od njih je uspostava političke pravde, stanja u kome se građani slobodno pokoravaju zakonu i obezbeđuje stalna veza i proveravanje povezanosti individualnih volja i opšte volje, i druga, apsolutni despot koji obezbeđuje mir i sigurnost. Ne vidim, kaže Ruso, nikakav srednji put između najrobusnije demokratije i najperfektnijeg hobesijanskog režima. Druga je američka i federalistička. Đinđićeva je tendencija u biti bliža osobitom razumevanju *konstitucionalne politike* američkih federalista, nego šmitijanskom razumevanju *etničke demokratije*. Ono, pak, što je Đinđić potcenio je upravo iskustvo Vajmarske republike. To iskustvo pokazuje da su *konstitucionalni i integracijski kapaciteti* demokratije niski. Ova će se temeljna kontestacija, *legalisti v. Jakobinci*, ponovo obnoviti u vreme donošenja ustava iz 2006. godine. *Ustav iz 2006. godine znak je potpune pobede legalista*.

Ustav

Srbiji predstoji promena ustava. I ona nije stvar kontigencije, već dubljih strukturnih deficita i unutrašnjih napetosti postojećeg ustava. Ustav nije bilo kakav dokument. To je osobiti društveni ugovor u kome zrela politička zajednica pozitivira najdublje polje saglasnosti o osnovama svoje političke egzistencije. Dve su temeljne ose ovoga društvenog ugovora. Prva je sadržana u odgovoru na pitanje *ko to mi politički jesmo*, druga, pak, odgovara na pitanje *zašto smo zajedno i šta je to šta nas uvezuje u jednu političku zajednicu*. Odgovor na ova dva pitanja u osnovi otkriva temelje *zajedničkog kolektivnog identiteta*, uspostavlja horizontalno polje saglasnosti u kome jedni druge prepoznavamo kao pripadnike iste političke zajednice i uspostavlja *granicu u odnosu na „druge“*. U jednom užem značenju, ovaj odgovor u osnovi artikuliše kako jedna zajednica rešava temeljno pitanje *izgradnje države i nacije (state and nation building)*. Ustav iz 2006. godine odgovara na ovo predustavno pitanje na nepotpun i ograničen način. Pod pritiskom secesije Kosova, temeljna osa društvenog pakta posvećena je ovom pitanju. Dakako, za

to su postojali dobri egzistencijalni razlozi. Secesija Kosova ugrozila je ne samo teritorijalizaciju političke vlasti, osobito kolektivno pravo, koje Pufendorf definiše kao „*kolektivno vlasništvo jedne zajednice na teritoriju*“ i smatra ga konstitutivnim za svaku državu, već je i narušila osobiti *osnivački mit Srbije*, udarajući na najdublje, gotovo nepomično polje političke memorije društva. To je ona vrsta saglasnosti koju Bolinbrok označava „*sporazumom o jednome*“. Ma kako osnivački narativi bili, ponekad iracionalni i neproverljivi, nema države bez osnivačkog mita, kako to piše, svakako jedan od najvećih političkih teoretičara i konstitucionalista dvadesetog veka, Karl Fridrih. Otuda, secesija teritorije traumatična je za svaku političku zajednicu i uvodna preambula nije samo legalistički odgovor na ovo stanje. I to je politička osa koja je i opravdiva i razumljiva. No, dvije stvari čine štetu. Odgovor na ovo temeljno pitanje ne samo da nije donet u jednom procesu kolektivne političke i demokratske deliberacije, već je načinom kako je pozitiviran u biti otklonio i onemogućio bilo kakvu dodatnu raspravu o njemu. Tu svakako naša uvodna oslonjenost na Sjejesa mora biti od pomoći. Druga, temeljitiji učinak je što se Srbija trajno definiše kao *nedovršena država*.

Ustav nije samo odgovor na pitanje kolektivnog identiteta, on je, da podsetim na možda najlepše mesto kod Tokvila, *ledena voda koja hladi političku moć*. Taj je deo Ustava iz 2006. godine svakako najbolji. Oslonjen na tradiciju liberalnog konstitucionalizma, Ustav uspostavlja liberalno načelo o *predpolitičkoj vrednosti prava* i konstitucionalno načelo, koje kaže *svi smo jednaki, niko nije iznad prava*. No, ako je država nacionalna („*srpska*“), princip konstitucionalne jednakosti sudara se sa osobitom formom kulturne hegemonije većinske nacije. Ovo rešenje oslonjeno je na ideologiju *liberalnoga nacionalizma* i uglavnom opšte je mesto u zrelim demokratijama. U Srbiji ima dva felera. Srbija je složena multikulturalna zajednica u kojoj postoje manjinske zajednice dugoga trajanja, zajednice koje imaju snažnu percepciju svoga zasebnog kolektivnog identiteta i koje pokazuju ne samo aspiraciju da ga očuvaju, već da uzmu učešće u oblikovanju bazičnog konsenzusa društva i, dakako, u distribuciji javnoga dobra političke moći. Odsustvo *multikulturalizma kao normativnog odgovora i razvijenih političkih struktura multikulturalizma („malog federalizma“*, kako je svojevremeno pisao Fridrih) na kulturalnu složenost, jedna je od temeljnih slabosti Ustava iz 2006. godine. Srbija potrebuje odgovor na ova složena pitanja uz sve ograničenosti koje nosi (odsustvo snažnije federalističke tradicije, negativno iskustvo secesije). Druga je slabost u polaznoj tezi da i liberalizam i nacionalizam imaju istu legitimacijsku snagu, samo su im forme uticaja različite. Ako zrele demokratije formulu liberalnog nacionalizma, osobito razarajući i destruktivni uticaj nacionalizma, brane konformističkom tezom: znamo mi to, no naše su ustanove snažne, a naša politička kultura zrela da to pacifikuje i zatomi, za društvo slabih ustanova to svakako ne važi.

Jedna od temeljnih slabosti Vajmarskog ustava bila je osobita napetost između njegove liberalne i demokratske vertikale. To je, kako drži Diter Grim, bio jedan od glavnih uzroka njegove blokade. Osobita asimetrija i paralelizam između demokratske i liberalne komponente ustava, uzrokovala je podjednako

nizak stepen političke integracije i nemoć da se harmonizuje i artikuliše konflikti potencijal društva. Otuda i teza tadašnjih vodećih nemačkih konstitucionalista, da je demokratija dovela naciste na vlast.

Ustav Srbije opet karakteriše osobita asimetrija (nadmoć) liberalne nad demokratskom komponentom ustava (politički sistem). Vidi se da su ustav pisali tvrdi legalisti, koji po prirodi svoga normativnog nazora nose skepsu, pa i nepoverenje prema demokratiji. Postoji inherentna napetost između konstitucionalizma i demokratije. To je uzrokovalo nisko vrednovanje javnih i političkih sloboda (kakve su javne slobode ovisi od prirode političkog sistema) i osobitom asimetrijom između individualnih i javnih sloboda, principa legaliteta i principa legitimeteta. U ovome paru konstitucionalni principi prava i legaliteta su snažniji. Potcenjeni su konstitucionalni učinci legitimeteta i legitimacijski učinci principa legaliteta. Ovi strukturni defekti u velikoj meri su proizveli neusaglašenosti i različite forme uzurpacija unutar blokova političke moći.

JAVNA PAMET

U trećoj knjizi *Staroga režima*, Aleksis de Tokvil posvećuje posebni traktat ulozi filozofa i „ljudi od pera“. On utvrđuje da razaranje „starih sloboda“ i rastakanje političke funkcije plemstva, zahteva temeljno izmenjenu ulogu „ljudi od pera“. Završavamo ovim sjajnim mestom, upućujući na manje-više opšte o prirodi političkog diskursa u nas, *Srbija još uvek traga za odgovorima na temeljno pitanje svoje egzistencije*. Otuda, da ponovim Tokvila, u odsustvu jasnih i snažnih političkih ideja u javnom polju (partije sve više opstoje na purifikaciji političkog polja i sa malim izuzecima, prestale su biti proizvođači političkih ideja) literatura mora da preuzme javnu ulogu. „*Pogledajmo Francusku naciju, nepripremljenu da se suoči sa sopstvenim problemima, nesposobna da se suoči sa sopstvenim iskustvom, pritisnuta sopstvenim ustanovama i nemoćna da ih unapredi. istovremeno je najpišmenija nacija na svetu, ona koja će lako razumeti kako da pisci rasprave temeljna javna pitanja pa čak i postanu njezini predvodnici*“. Tokvilov poziv na javnu debatu i oslobađanje „iluzija politike“, na način kako je, pišući *Stari režim*, razvejavao „iluziju Francuza o sopstvenoj revoluciji“, nasušna je potreba političkog društva Srbije. Srbija mora razvejati političke magle i mitove koji je opterećuju i onemogućavaju da se rekonstituiše kao moderna i demokratska politička zajednica. Ona je jedino evropsko društvo u kome je na delu restauracija „staroga režima“. To je veliko i teško upozorenje demokratskoj javnosti i kritičkom građanstvu. U samorazumevanju „ograničavajućih uslova“ u kome jedno društvo traži odgovore na temeljna pitanja svoje egzistencije, na način, kako upućuje Hamilton u prvom eseju Federalističkih spisa, upozoravajući da uloga eseja i jeste da se samorazumevanjem uslova u kojima se uspostavlja novi sekularni poredak, američko društvo oslanja na „izbor a ne slučaj“, uloga javne pameti i javnih kolektivnih debata nezamenjiva je. Ovaj rad prilog je jednoj takvoj debati.

LITERATURA

- [1] B. Constant, „The Spirit of Conquest and Usurpation and their relations to European Civilization, u *Political Writings* (ed: B. Fontana), Cambridge Univ. Press, Cambridge, 1988;
- [2] Carl Schmitt, „Ethics of State and Pluralistic state“, u *Challenge of Carl Schmitt* (ur.) Chantal Mouffe (London i New York, Verso, 1999);
- [3] Carl Schmitt, *Leviathan* (Westport, Greenwood Press, 1996);
- [4] Carl Schmitt, *The Concept of Political*, prev. Georg Schwab (New Brunswick: Rutgers, 1976). (*Politički spisi*, izabrali i preveli Mirjana Kasapović i Nenad Zakošek, Politička kultura, Zagreb 2007);
- [5] Carl Schmitt, *The Leviathan in the State Theory of Thomas Hobbes: Meaning and Failure of Political Symbol*, prev. G. Schwab i E. Hilfstein (Westport i London, Greenwood Press, 1996);
- [6] Charles Montesquieu, *De l'esprit des lois* [1748], edited Victor Goldschmidt (Paris 1979) (*O duhu zakona* I.-II., preveo i priložima opremio Aljoša Mimica, izd. „Filip Višnjić“, Beograd 1989);
- [7] Dimitrijević, Nenad, 2001: *Slučaj Jugoslavija*, Samizdat B92, Beograd;
- [8] Franz Neumann, „Anxiety and Politics“, u *The Democratic and Authoritarian State: Essays in Political and Legal Theory*, (New York 1957). („Strah i politika“, u *Demokratska i autoritarna država*, preveli Žarko Puhovski i Nadežda Čačinović-Puhovski, Naprijed, Zagreb 1992);
- [9] Franz Neumann, *Behemoth. The Structure and Practice of National Socialism (1933-1944)*, (New York i Evanston, Harper & Row Publisher 1966, reprint 2. izdanja Oxford University Press 1944);
- [10] Guglielmo Ferrero, *The Principles of Power* (C. P. Putnam. York, 1942);
- [11] Guglielmo Ferrero, *The Reconstruction of Europe. Talleyrand and the Congress of Vienna 1814-1815* (New York, G. Putnam and Sons, 1941);
- [12] Guizot, M. F., 1848.: *General History of Civilization in Europe. From the Fall of the Roman Empire till the French Revolution*, William and Robert Chambers, Edinburgh;
- [13] Hanna Arendt, *The Origins of Totalitarianism*. (*Totalitarizam*, prevela Mirjana Paić Jurinić, Politička kultura, Zagreb 1996);
- [14] Hannah Arendt, *Eichmann in Jerusalem 1969* (Eichmann u Jeruzalemu, izvještaj o banalnosti zla – prev. M. Paić Jurinić, Politička kultura, Zagreb 2002);
- [15] Hannah Arendt, *On Revolution* (New York, 1965);
- [16] Otto Kirchheimer, *Political Justice. The Use of Legal Procedure for Political Purpose*, Princeton Univ. Press, Princeton, 1962;
- [17] Plutarch, *Selected Lives and Essays* (N. York, 1952);

- [18] Polybius, „The Purpose of History“, u *Donald Kagan, (ur.) Source in Greek Political Thought. From Homer to Polybius* (N. York, the Free Press, 1965);
- [19] Tacitus, *Annals*, (Kornelije Tacit, *Anali*, preveo i priredio Josip Miklič, Matica hrvatska (Zagreb 2006);
- [20] Thomas Hobbes, *De Cive* (N. York, Appelton, 1955);
- [21] Thomas Hobbes, *Leviathan*, ur. Richard Tuck (Cambridge, Cambridge University Press, 1991). *Levijatan*, prev. B. Mikulić, Naklada Jesenski i Turk (Zagreb, 2004);
- [22] Thucydides, *The Peloponnesian War, The Complete Hobbes Translation* (Chicago i London, The University of Chicago Press, 1989). (*Povijest Peloponeskog rata*, preveo Stjepan Telar, Matica hrvatska, Zagreb 1957).

Milan Podunavac

POLITICS: SCIENCE AND PROFESSION

SUMMARY

The text is organized in three steps. The first one responds to the fundamental question: what is the subject matter of political theory, what profoundly defines the responsibility of political theory and the theoreticians thereof. The second one addresses the issue of relations of political philosophers and practical politics, whereas the third part places the general theoretical and normative principles within the context-based analysis of political society in Serbia. De-institutionalization of the legal and political order, cursory and violent deflection against the *“former regime”*, reinstall the formative principles of the *“old regime”* where rather than political modernization we are witnessing political restoration. The actors who violated public and political freedoms and principles of legality and disrespected the autonomy and freedom of national institutions are today the main actors of the ruling bloc.

Modernization political and academic elite of Serbia underestimated the devastating effects of the *“old regime”*. Restoration is a particular kind of *“revenge”* for this political arrogance and blindness. Serbia is the only European society undergoing the restoration of the *“old regime”*. This is a huge and serious warning to the democratic public and critical-thinking citizens.

KEY WORDS: politics, science, profession, democracy, political restoration, old regime

Dragutin Lalović¹

Politologija kao znanost o općenitosti i politolog kao stručnjak za općenitost

SAŽETAK

Tekst se fokusira na pomno razmatranje predmeta znanosti o politici – što je politika? – kao pretpostavke znanstveno primjerenog odgovora na dvojbu o stručnoj profilaciji studija i polaznika studija-politologa. A u tom sklopu, na smisao određenja politologije kao „znanosti o općenitosti“ i politologa kao „stručnjaka za općenitost“. Objašnjava se smisao, teorijski i kontekstualni, tih određenja (Prpić, 1969), vrednuju njegove pretpostavke, domašaji i ograničenja. Dramatična, teorijska i praktična, dvojba s kojom nas je Prpić suočio neprevladiva je u povijesnom kontekstu demokratske države, s obzirom na svojstvenu joj epohalnu ambivalenciju. Pri čemu se pokazuje nesuvislost dileme između množine i jednine: politička znanost u singularu sluškinja je političke moći, a političke znanosti tek metaznanstvena humanistička kritika postojećeg svijeta, što znači da znanost o politici ne valja ni u singularu ni u pluralu. Kada je znanstvena i stručna, tada je opasna po političku slobodu, kada je pak humanistička i ne-stručna tada je nemoćna i suvišna. Politolog je pak ili „stručnjak za posebnost“, etički i vrijednosno neutralni sluga političke moći, ili pak pretenciozni misionar. Izlaz iz začaranog kruga: znanost o politici, u plodnoj i nezamjenjivoj dvojini metodički osloniti na novo načelo konstitucije zajednice, koje je imanentna kritika i prevladavanje moderne demokratske države i građanskog društva. Time se osnažuje i shvaćanje političke znanosti kao „znanosti o općenitosti“.

1 Redovni profesor Fakulteta političkih znanosti u mirovini. E-mail adresa: slalovic@net.amis.hr

Znanost o općenitosti kao znanost o političkome tvori se u autonomiji (ali i komplementarnosti) spram znanosti o „općosti“ (filozofije, etike i prava) i spram znanosti o posebnosti (posebnih sektora političkoga i društvenog bitka). Općenito je zbiljsko samo u odnosu spram općega, kao oposebljenje općega, i u odnosu spram posebnoga, kao poopćavanje posebnoga. Čime se suzbija opasnost od prividne općenitosti, kao bahate pretenzije općosti da se predstavi kao općenitost, s jedne, te od lažne općenitosti, kao uzaludne pretenzije posebnosti da se hipostazira kao politička općenitost. Što znači da politolog kao stručnjak (ako je vrhunski) mora biti ujedno i nužno – kao „stručnjak za općenitost“ – i stručnjak za „općost“ i stručnjak za „posebnost“.

KLJUČNE RIJEČI: politika, politička znanost, političke znanosti, država, politički sustav, republika, općost, općenitost, posebnost, Prpić

Fakultet političkih znanosti u Zagrebu 2012. godine obilježio je pola stoljeća svojeg postojanja. U tom se dugom razdoblju nikad nije skidalo s dnevnog reda temeljno pretpitanje njegove opstojnosti: što je zapravo politologija, odnosno tko je i što je politolog te je li našem društvu uopće potreban stručnjak takvog profila. Iz veoma sadržajne povijesti ozbiljnih diskusija u sklopu našeg Fakulteta (v. Smailagić, 1964, 1965a, 1965b; Pažanin, 1972, 1979; Bibić, 1965, 1971, 1979, 1981a, 1981b; Babić, 1966, 1968, 1969; Prpić, 1964, 1965, 1969, 1978, 1979 2002; Mirić, 1965, 1974, 1976, 1978, 1981; Posavec, 1969, 1979, 1984, 1985; Rodin, 1968, 2001; Strpić, 1998, 2008, 2009; Lalović, 1979, 2008, 2009a, 2009b), izdvajam samo jedan prilog, koji na najvišoj razini argumentacije teorijski osvjetljava probleme znanosti o politici i poželjnom intelektualnom i stručnom profilu politologa. Riječ je o prilogu Ivana Prpića, vodećega hrvatskog politologa i dugogodišnjeg profesora „Povijesti političkih ideja“, kojim se on uključio (1969) u razmatranje temeljnih dvojbi u teorijskom određenju predmeta politologije, odnosno koncepcija političke znanosti, koje se zagovaraju na Fakultetu.²

2 Tekst koji slijedi preuzet je, u bitno skraćenom i djelomice izmijenjenom obliku, iz: Lalović, 2008; riječ je o mojem prilogu diskusiji na Hrvatskim politološkim razgovorima 2008. u povodu objavljivanja knjige-zbornika *Izlazak iz množine? Stanje hrvatske političke znanosti* (Kasapović, 2007). Izričito polemički uvjetovani dijelovi ovdje su izostavljeni. U sadržajnom smislu, iz kritičkog vrednovanje ambicije toga skupnog pothvata (sasvim precizno: uvodnoga programskog teksta „Izlazak iz množine? Kraj unutarnje institucionalne kolonizacije hrvatske političke znanosti?, str. 7-95) proistekla je zaključna ocjena da je u toj knjizi povijest politologije u Hrvatskoj općenito, a Fakulteta političkih znanosti posebno, posve neprimjereno, i na teorijskome i na faktičko-povijesnom planu, istražena, prikazana i vrednovana. (v. Lalović, 2008, 2009a, 2010; Strpić, 2008, 2009).

U dotadašnjim raspravama o nastavnom planu (1965-1969) Prpić prepoznaje dva glavna različita *znanstvena shvaćanja* karaktera politologije.

Prema prvom je shvaćanju politologija posebna znanost, koja ima svoj predmet i metodu. Kao takva, ona je „teorija političkog sistema“, koja se potom problemski raščlanjuje na unutarnju i vanjsku politiku te na „samu teoriju političkog sistema“. Otuda je tako shvaćena politologija jezgra studija, a ostale znanstvene discipline izučavale bi se samo ako su „neophodne da se sagleda međuzavisnost politike kao društvenog s ostalim društvenim fenomenima“. Obrazlažući sumarno takvo shvaćanje politologije kao znanstvene discipline i karaktera studija koji iz toga slijedi, Prpić zaključuje da bi politolog u tom slučaju bio poseban tip stručnjaka, *tehničar ili inženjer političke moći*, znalac političkog procesa, njegovih aktera, oblika, tehnika i mogućnosti. Drugim riječima, tada bi politolog trebao biti „stručnjak za politički sistem“ ili „stručnjak za posebnost“.

Nasuprot tome, afirmiralo se i, prema Prpiću, prevladalo drugo shvaćanje u tadašnjem nastavnom planu da politologija kao posebna znanost ne opstoji, nego da politiku proučavaju različite znanosti, koje su sve podjednako važne za kompleksno sagledavanje svih dimenzija političkoga. Iz čega slijedi: „Politolog stoga nije posebna profesija u smislu struke. On jest i treba da bude fundamentalnim kategorijama svih klasičnih humanističkih znanosti obrazovan intelektualac, sposoban da sagleda i misli cjelinu artikulacije čovjeka u zajednici. On je 'svijest i savjest' te zajednice, svojim mišljenjem usmjeren na transcendiranje i revolucioniranje (ne usavršavanje) svijeta politike kao specifičnog oblika opstanka modernog čovjeka. S tog stajališta Fakultet političkih nauka bi morao biti, zapravo, humanistički fakultet“. Posljedično, to znači da politolog ne bi smio biti uzak stručnjak, nego više od toga: angažirani kritički intelektualac.

Prpić se ne priklanja nijednom od tih shvaćanja, nego ih *oba kritički odbacuje*. Veoma uvjerljivo i pojmovno čisto pokazuje da naznačena dvojba nije slučajna, nego da je imanentna modernoj i suvremenoj političkoj znanosti kao takvoj. Uzrokovana je naime ambivalentnim karakterom moderne demokratske države, koja je shvaćena ili teleologijski kao institucionalizacija slobode same ili pak instrumentalno kao sredstvo osiguranja slobodnog života izvan prividne zajednice-države, u sferi društva ili sferi posebnih interesa. Smatrajući obje orijentacije u poimanju politike legitimnima, ali i nezadovoljavajućima, Prpić zaključno niječno odgovara na pitanje je li tu ambivalenciju moguće prevladati – u kontekstu demokratske države – i pritom dramatično upozorava da je humanistički intelektualac u suvremenom društvu kako Istoka tako i Zapada postao anakronizam u znanstveno artikuliranom pogonu za proizvodnju života.

Prpić sumorno zaključuje da doba tehnike jednoznačno daje prednost tehničarima moći, dakle i politolozima kao znalcima političke moći koji su „sposobni da primjenom znanstvenih metoda programiraju i predvide najracionalniji razvoj društvene zajednice za narednih nekoliko decenija. Ovaj proces je čini se totalan i totalitaran ... i ništa ga ne može zaustaviti“ (1969: 26).

U Prpićevu je tekstu posve nedvosmisleno rečeno i argumentirano pokazano kako obje te orijentacije nisu prihvatljive. Pogotovo su zaoštrene posljedice takvih shvaćanja: politolog nije ni samo zdvojni humanistički intelektualac ni puki opslužitelj otuđene političke moći. Jer, već i intuitivno, svakome tko se ozbiljno bavi znanošću o politici jasno je da bi politolog trebao biti i humanistički intelektualac i stručnjak. Na primarnoj spoznajnoj razini, u pitanju je naše znanstveno i stručno samopoštovanje. Naime ako je politička znanost u singularu sluškinja političke moći, a političke su znanosti tek metaznanstvena humanistička kritika postojećeg svijeta, tada slijedi da *znanost o politici ne valja ni u singularu ni u pluralu*. Kada je znanstvena i stručna, tada je opasna po političku slobodu, kada je pak humanistička i ne-stručna tada je nemoćna i suvišna. Politolog je pak ili „stručnjak za posebnost“, etički i vrijednosno neutralni sluga političke moći, ili pak pretenciozni misionar koji ni ne želi biti stručnjak, budući da takav nije ni poželjan ni moguć. Dramatična, teorijska i praktična, dvojba s kojom nas Prpić suočava ne može se precijeniti, jer, vidjesmo, smatra je neprevladivom u povijesnom kontekstu demokratske države, s obzirom na svojstvenu joj konstitutivnu ambivalenciju.

Na tako zaoštrenu dvojbu odgovorio je u tadašnjim diskusijama *pragmatski* uvjerljivo Ivan Babić, nastavnik „Uvoda u političku znanost“, ocjenivši je umjetnom: „U diskusiji je pokrenuto pitanje: da li ćemo odgajati tehničare moći ili humanistički orijentirane politologe? Želio bih znati: da li je to *realna dilema? Postoji li, opasnost da netko u nas odgaja tehničare moći? Ako ta opasnost realno ne postoji, onda mislim da raspravljamo o jednoj umjetnoj dilemi*“. Babić tvrdi da „nema spora: *mi jesmo i moramo biti borci za slobodu i demokraciju*“. Ali da bi politolozi to doista mogli biti moraju biti *stručnjaci* – poznavati politiku i njezine instrumente, konkretno društvo i svijet u kojemu žive. Ako bi netko htio instituciju koja bi bila „samo za one koji će spekulirati o slobodnoj zajednici“, mora biti svjestan što čini: gradi „intelektualne rezervate“. A budući da takve rezervate nitko ne želi, pravo je pitanje što treba znati stručnjak za politiku kao moć da bi u konkretnim uvjetima bio uspješan „borac za slobodu i demokraciju“? Njegovo je tumačenje bilo nadasve sugestivno a njegovo završno određenje politologije bilo je nekoć poznato i blisko svakom iole obrazovanom politologu. Od riječi do riječi, da se pamti: „*Politička znanost jeste i treba da bude znanost slobode, ali i znanost onoga kako se sloboda konstituira; onoga što i kako se može, a to znači i znanost moći*“. Kraće: politička znanost je znanost slobode i znanost moći (usp. 1969, 110-112; prvi dio istaknuo – D.L.).

Tako je Babić prostodušno, na razini čistote subjektivne intencije, otupio opaku pojmovnu oštricu Prpićeve analize, bez ikakve želje da se upušta u propitivanje njegove argumentacije. Psihološki je razumljivo da je Babićeva formula trajno i nadmoćno prevladala, jer je bila svakome jasna i privlačna, uljuljkivala nas je u uvjerenju da napetost između slobode i moći nije realna dilema, da je politolog i stručnjak i humanistički intelektualac te, što je najvažnije, da *ne postoji opasnost da itko u nas želi odgajati tehničare moći*.

Vratimo li se ponovno Prpićevu tekstu, razabiremo kako on s najvećom teorijskom ozbiljnošću upozorava da nije riječ o subjektivnim namjerama i pragmatici nastavnog plana, nego o *temeljnom znanstvenom pitanju*. Nije dakle riječ o tome što mi mislimo o sebi, o plemenitosti i kritičkoj motivaciji hrvatskih političkih znanstvenika – čak i kad bismo se mogli suglasiti s optimističnom tezom da „nitko u nas ne namjerava odgajati tehničare moći“. Sasvim zaoštrano, Prpić zapravo pokazuje nužan emancipacijski deficit paradigme „politički sistem“, upozoravajući da tako metodički usredotočenoj politologiji ne mogu pomoći ni sve „političke znanosti“; kao što pokazuje i to da paradigma „država-zajednica“, na koju su usredotočene političke znanosti, nužno iskazuje potcjenjivanje politologije kao posebne discipline i politologa kao struke.

Prpićevo stajalište biva još jasnije u njegovoj formuli o politologu kao tipu stručnjaka, koju je prigodno izrekao kao prodekan, obraćajući se generaciji diplomiranih politologa, 1978. Bio je ponosan na nju kao na najzad pronađeno sintetičko određenje *politologa kao stručnjaka*, stručnjaka novog tipa koji bi mogao biti spoj humanističkog intelektualca i vrhunskog znalca političkih procesa: „*stručnjak za općenitost*“. Sa zadovoljstvom i punim uvjerenjem godinama sam u razgovorima, izlaganjima i pisanom tekstu javno zagovarao i obrazlagao tu sintagmu (Lalović, 1979). Naime, ako je Prpić bio u pravu kada je tumačio suprotstavljene znanstvene orijentacije u određenju politologije i profila politologa kao profesije, koje je vezivao uz temeljnu ambivalenciju moderne demokratske države – tada mi se činilo da takav uvid pred nas politologe kao akademsku zajednicu slobodnih istraživača postavlja prvorazredan spoznajni izazov. Činilo mi se da postoji samo jedan izlaz iz začaranog kruga: da se znanost o politici, u svojoj plodnoj i nezamjenjivoj *dvojini* (da preuzmem preciznu formulaciju D. Strpića), metodički osloni na novo načelo konstitucije zajednice, koje je imanentna kritika i prevladavanje moderne demokratske države i građanskog društva. To je načelo *samoupravljanje*. Sintagma „*stručnjak za općenitost*“ temeljila se na postavci da je u tome novome epohalnom obzoru posve moguće da politolog ne bude samo apstraktni „borac za slobodu i demokraciju“, nego i konkretni borac za ljudsku zajednicu ekonomski, politički i duhovno autonomnih subjekata. Za ljudsku zajednicu (koju je Smailagić, recimo, nazivao „ljudskom demokracijom“, u razlici spram političke) koju sam tada prepoznavao u samoupravnoj zajednici kao tipu slobodnog poretka koji se zasniva na općenitoj volji utemeljenoj u slobodnome udruženom radu.

Tek u takvoj zajednici, mnijah, mogao bi se stručnjak za politiku afirmirati i u svojoj kritičkoj i u svojoj analitičkoj dimenziji. Bio bi to stručnjak za moć kojom se pozitivno oblikuje poredak slobode, kojom se maksimiraju čovjekovi potencijali. A politička znanost afirmira kao kognitivni element političke slobode (ibid.).

Uza sve to, zašto baš „*stručnjak za općenitost*“? Sintagma se u prvi mah doima kao čista provokacija, kao „žuti logaritam“ (Bidet).

Osnovna intencija naoko zagonetne sintagme bila je posve jednostavna: ustvrditi da politolog nije sporna struka, nego da je *stručnjak posebnog profila*. Da

nije intelektualac općeg profila, koji apstraktno lebdi iznad realiteta. Ali, polemička oštrica bila je usmjerena protiv *režimskog stručnjaka za politički sistem ili posebnost*, koji bi opsluživao pogon političke moći.

Barem tu osnovnu intenciju svatko je shvaćao i kad samu sintagmu nije prihvatao (glavni je prigovor uvijek bio da je sintagma nejasna čak i samim politolozima, da je nepodobna za popularizaciju). Pri čemu valja uvažiti i povijesni kontekst u kojem se tada Fakultet nalazio, suočen sa stalnim zazorom akademske zajednice je li naša institucija u punom smislu te riječi znanstvena i autonomna spram naloga „partijskog uma“.

Lako bi bilo danas priznati *popularizacijsku* nedostatnost tadašnje *formulacije* shvaćanja politologije kao „znanosti o općenitosti“ i politologa kao „stručnjaka za općenitost“. Teorija je samoupravljanja bila ozbiljan *teorijski projekt* promišljanja moguće epohalne alternative i liberalističkom kapitalizmu i staljinističkom totalitarizmu. U svjetlu tog projekta, činilo se mogućim da nova politička znanost prepozna, prouči i zagovara novu emancipacijsku općenitost slobodnoga udruženog rada. Stoga se također činilo da je nedostatno novog politologa definirati samo kao stručnjaka za politiku, koja je tada bila percipirana izrazito negativno kao sračunata obmana i borba za moć.

Što je najvažnije, u kontekstualnoj analizi, teorijski projekt samoupravljanja imao je izrazito *kritičku funkciju* spram službenoga ideologijskog diskursa, spram nepodnosivog prevladavajućeg normativnog optimizma i spram zbiljskih autokratskih značajki političkog režima.

Valja se, dakle, i danas sa svom ozbiljnošću suočiti s upitnošću same naše znanosti i u pluralu i u singularu, kako je to Prpić mjerodavno pokazao; što znači: *politolog koji nije i stručnjak za općenitost ne može biti vrhunski stručnjak za politiku!* A budući da takve zbiljske općenitosti uopće nema – jer je *načelo samoupravljanja* kao tip konstitucije zajednice *iluzija*, dok je demokratska država kao tip konstitucije tek *privid* ljudske zajednice – čini se da su politolozi kao struka osuđeni na nepostojanje.

Osvrnimo se završno na teorijski smisao određenja politologa kao „stručnjaka za općenitost“.

Razmišljajući retrospektivno o toj provokativnoj (hotimično, vidjesmo) sintagmi, zaključujem da je u stanovitom smislu izdržala kušnju vremena. Da je političko upravo općenitost pokazao sam u međuvremenu u interpretaciji Rousseauove teorije „općenite volje“ (*Mogućnosti političkoga*, 2006a), pri čemu se takvo tumačenje pokazalo mogućim tek nakon što je P. Riley u svoj kapitalnoj knjizi (*General Will before Rousseau*, 1986) otkrio pojmovnu razliku između „općosti“ (universalité) i „općenitosti“ (généralité) u francuskoj kartezijskoj tradiciji. Tim se razlikovanjem omogućuje i čitko razlikovanje „stručnjaka za općost“ (filozofa) i „stručnjaka za općenitost“ (politologa).

Ujedno se i osnažuje shvaćanje političke znanosti kao „znanosti o općenitosti“. I zadobiva važan uvid: znanost o općenitosti kao znanost o političkome tvori se u autonomiji (ali i komplementarnosti) spram znanosti o „općosti“ (filozofije,

etike i prava) i spram znanosti o posebnosti (posebnih sektora političkoga i društvenog bitka). *Općenito* je zbiljsko samo u odnosu spram *općega*, kao oposebljenje općega, i u odnosu spram posebnoga, kao poopćavanje *posebnoga*. Čime se suzbija opasnost od *prividne općenitosti*, kao bahate pretenzije općosti da se predstavi kao općenitost (bez priznavanja i poznavanja posebnosti), s jedne strane, te od *lažne općenitosti*, kao uzaludne pretenzije posebnosti da se hipostazira kao *politička općenitost* (bez priznavanja i poznavanja općosti), s druge strane. Što znači da politolog kao stručnjak (ako je vrhunski) mora biti ujedno i nužno – kao „stručnjak za općenitost“ – i stručnjak za „općost“ i stručnjak za „posebnost“.

Sintagma međutim ipak nije pojmovno sasvim precizna. Naime, sama je općenitost nedovoljno precizno određena, budući da su i sociolog i ekonomist također stručnjaci za općenitost; prvi za *društvenu*, drugi za *ekonomsku* općenitost. Iz čega slijedi, kao razlikovna značajka, da je *politolog* stručnjak za *političku općenitost*. I tako smo opet na početku: politolog je stručnjak za politiku i političko! Zar ne?

I da i ne. Da, ako se zadovoljimo nepojmovnim, opisnim određenjem politologa kao *stručnjaka za demokraciju ili demokratsku politiku*. Takvo je određenje i moguće i legitimno u suvremenoj demokratskoj Hrvatskoj, gdje stručnjak za politički sustav ne mora biti nužno i apologet tog sustava, dio logike državnog razloga.

Ne, istodobno, jer nam valja pokušati pojmovno se suočiti s pojmovnim sklopom koji je Prpić tako uvjerljivo ocrtao kao metodički obzor uvjeta mogućnosti političke znanosti u epohalnom kontekstu moderne demokratske države. Nazvat ću ga „Prpićevim poučkom“. Tek time dolazimo do ključnog teorijskog problema naše discipline i do njezine odgovornosti za perspektive političke slobode u našem društvu, i ne samo u njemu.

Formulacija o „političkoj općenitosti“ ipak nije tautologijska. Ona je i važna epistemologijska potpora primjerenom poimanju politike i političkoga. U dvostrukom smislu.

Prvo, u smislu temeljnog razlikovanja između *političke* i *nepolitičke* općenitosti. To nam je razlikovanje, u mjerodavnom obliku, protumačio Hegel. Kao što je poznato, kod njega nalazimo razlikovanje između političke i društvene (= ekonomske) općenitosti: politička općenitost je umna, svjesna ili supstancijalna općenitost *političke* slobode (citoyen-a), dok je općenitost *ekonomske* (bourgeois-a) slobode društvena razumska, formalna ili apstraktna općenitost. Prva se sloboda ozbiljuje u sferi „političke države“, druga u sferi „građanskog društva“, a obje pretpostavljaju *dvije temeljne općosti* koje im *logički prethode* u umnoj arhitektistici *države* kao zajednice slobodnog naroda: *pravnu* slobodu (koja se ozbiljuje u sferi „apstraktnog prava“) i *moralnu autonomiju* (koja se ozbiljuje u sferi „moraliteta“).

Drugo, u kritici Hegela Marx je pokazao „oholu“ pretenziju *političke države* da se predstavi kao *jedino moguće ozbiljenje političke općenitosti*. Što bi u našem slučaju značilo da je najveća opasnost u tome da se politička znanost kao znanost

o političkoj općenitosti svede na *znanost o državi kao prividnoj demokratskoj zajednici*, a politolog na „stručnjaka za državu“ (u najboljem slučaju).

Evo nas u srcu problema: je li moguća *politička općenitost*, koja ne bi bila utjelovljena u državi (u svakom tipu države, pa i u demokratskome), općenitost kojoj ne bi bila imanentna pogubna tendencija da se hispostazira kao otuđena politička moć nasuprot individuama? Pitanje se dramatično postavlja utoliko ukoliko jednoznačno i neopozivo odbacimo moguće dosege teorije samoupravljanja i društveno samoupravljanje kao *iskorake u imaginarno*.

Da je upravo to pitanje s kojim se teorijski smiono suočavaju vrhunski svjetski politički znanstvenici neka posvjedoči samo primjer suvremenoga francuskoga političkog mislioca Miguela Abensoura, u knjigama *Demokracija protiv države* (1997/2004) i *Hannah Arendt protiv političke filozofije?* (2006).

U traganju za odgovorom kad se i kako se dogodio taj fatalni *spoj političkoga i države*, koje su mu pretpostavke, oblici i granice, je li on neminovan i neprekoračiv ili nije, može se pribjeći lakšem rješenju, za kojim je posegnula suvremena politička znanost (napose američka, u svom glavnom pravcu) i naprosto odbaciti „paradigmu države“ te je zamijeniti novom paradigmatom „politički sistem“. To je rješenje teorijski prekratko, ispod razine problema, jer podrazumijeva *kraj političkoga* (kako je to odavno pokazao znameniti francuski politički sociolog i politolog, znalac i štovatelj američke političke znanosti Pierre Birnbaum, u klasičnoj knjizi *Kraj političkoga*, 1975).

Preostaje teži, najteži put: kritičko preispitivanje cijele tradicije modernoga političkog mišljenja. Put koji su svojim kapitalnim radovima omogućili i usmjerili C. Lefort (1971), J. G. Pocock (1975) i Q. Skinner (1978, 2002), ponudivši briljantna čitanja Machiavellijeva i Hobbesova djela. Slijedeći njih, već smo na pragu početne postavke problema, ako prihvatimo razlikovanje između logičkoga „makijavelijevskog momenta“, kao klasičnoga modernog lika *političkoga*, i logičkoga „hobsovskog momenta“ (točnije: „bodinovsko-hobsovski“), kao klasičnoga modernog lika *države* (Lalović, 2002).

U tom smislu bih upozorio na za nas politologe teorijski nezaobilazno Lefortovo *mišljenje političkoga*. Već više od desetljeća upozoravam na metodičku relevantnost pojmovnog razlikovanja političkoga i politike u političkom mišljenju Claudea Leforta (od 2000. do 2011, 2012). Ne može se precijeniti važnost Lefortova upozorenja da se u tom pojmovnom razlikovanju razotkriva i temeljna razlika između etablirane političke znanosti kao discipline, predmet koje je politika, i fundamentalnog političkog mišljenja koje se bavi promišljanjem političkoga. Politička znanost slijedi naime spoznajni imperativ istraživanja *politike* kao posebnoga područja, u razlici spram ne-političkih područja društvenog života. Ona je, dakle, *znanost o posebnome*, o politici koja se konstituirala kao područje objektivne, egzaktne spoznaje znanstveno neutralnog subjekta. S onu stranu njezinih ambicija i dometa, mišljenje političkoga slijedi spoznajni zahtjev istraživanja *političkoga* kao „pokretačkih načela raznovrsnih oblika društva“. Pristupa političkome kao načinu ustanovljenja društvenoga,

kao izvornoj dimenzionalnosti društvenoga, tragajući u nekom obliku društva za „načelom pounutrenja koje obrazlaže neki singularni modus diferencijacije i odnošenja klasa, skupina ili životnih uvjeta i, istodobno, za singularnim modusom razlučivanja orijentira prema kojima se uređuje iskustvo suživota“ (usp. Lefort, 2000a: 248-252).

Lefortovo teorijsko promišljanje političkoga i politike tako nam omogućuje, po znalačkom sudu, da „bolje razumijemo primat *političkog* mišljenja u odnosu spram kako znanosti tako i 'čistog' mišljenja filozofizma „ (Marchant, 2007: 85).

U problematiziranju prijeporne relacije između političkoga i države Machiavelli je ponudio epohalni tip političke analize, koja političko nastoji razumjeti u njegovoj stvaralačkoj dimenziji (stvaralačka *virtu*) i nesvodivosti na pojmovnu shematiku kategorijalnog para građansko društvo/politička država (slijedit će ga, svaki na svoj način, Montesquieu i Tocqueville). Drugu glavnu misaonu orijentaciju tvori „znanost o politici“ T. Hobbesa, koja političko utjelovljuje u državi (s Bodinom kao pretečom, a Hegelom kao vrhuncem); riječ je o orijentaciji kojoj dugujemo „pojmovnu revoluciju“ u poimanju države kao moderne dvostruko impersonalne vlasti, a koja se polemički profilira *protiv republikanskog političkog mišljenja* (Skinner, 2002, 2008).

Za našu je temu ključan klasični spor između republikanskoga, „radikalno demokratskog“ političkog mišljenja J.-J. Rousseaua, prema, s jedne, i kojemu *političko nije svodljivo na državu* (zajednicu slobodnih državljana), nego se može utjeloviti samo u *republici* (zajednici slobodnih *citoyena*), s jedne strane, i „znanost o politici“ T. Hobbesa, u kojoj se čini da je *političko neopozivo i do kraja utjelovljeno u državi*, s druge strane. Dakle u kojoj je političko kao *virtu* obuzdano u svojoj nepredvidivosti i neobuzdanosti, svedeno na politiku kao pravni instrument zakonite vladavine.

Kažem „čini se“, jer mislim da to nije jedino moguće razumijevanje Hobbesove političke znanosti. Sumnju bi već morala izazivati činjenica da je Hobbes napisao dvije knjige, pod znakovitim naslovima *De cive* (1642) i *De republicae* (1651) (ili *Commonwealth*, odnosno „Levijatan“). Dakle, knjige o građaninu i o republici, koje su republikanci svih vremena i vrsta uvijek percipirali kao „manifeste kontrarevolucije“, kao „ideologiju kontrarevolucije“ (kako Skinner i danas tvrdi). No ne samo oni, svi su bili uvjereni da Hobbes osionio i logički nepodnosivo nadmoćno *dokazuje nemogućnost i građanina i republike u moderni*. Što je zacijelo i bila njegova izravna polemička intencija.

Hobbesovo metodičko polazište da se političko može primjereno analizirati samo „dvorazinski“, sa stajališta „građanina“ i sa stajališta „totaliteta političke zajednice“ – od odlučujuće je važnosti. No pritom nije dovoljno osvijestiti punu međuovisnost tih dviju razina, činjenicu da građanin tvori republiku, a republika građanina. U striktno sinkronijskoj konstrukciji, Hobbesova redukcija građanina na podanika a republike na državu sadrži jednu eksplozivnu točku *pojmovne kopče između pojedinca i totaliteta*. Odlučujuću točku jer se u njoj otkriva da po-jedinac *inicijalno, već u prirodnom stanju, nije podanik nego građanin*.

Ta je točka sadržana u najsofisticiranijom segmentu Hobbesove znanosti o politici, u njegovoj čuvenoj *teoriji autorizacije*, u kojoj je pojedinac-građanin definiran kao „autor“, država kao „osoba“, a suveren kao „aktor“ ili „zastupnik“. Od odlučujuće je važnosti da je *suveren samo predstavnik ili izričito ugovorno ovlašćeni vladar*, a da su pojedinci uvijek *virtualno građani*, bez obzira na njihov konkretni status u konstituiranom poretku.

Time se otvara naoko neprekoračiv hijatus između formalnog određenja čovjeka kao autora-građanina i njegova konkretnog položaja kao slobodnog podanika (u pravnoj državi). Ako to formalno određenje nije puka tlapnja, nego ima ontologijski status, tada se logikom toga pojmovnog polja otvara dijakronijska dimenzija, dimenzija logičkoga i povijesnog procesa prevladavanja tog hijatusa. Početno svodenje čovjeka na podanika bilo je nužno za *depolitizaciju konfliktnog socijalnog polja* i za redukciju političkoga na djelotvornost političke vlasti. U cilju osiguranja pravnog mira i sigurnosti, sprječavanja latentnoga građanskog rata, u koji neminovno zapada pokušaj *neposredovana uspostavljanja republike*. Više od toga: djelotvornost se i trajna perspektiva političke vlasti sastoji u *uspostavljanju društva kao sfere slobode, razmjene i proizvodnje, znanstvenog istraživanja i traganja za spasom*. Commonwealth ili republika mogući su – ako su mogući, u što Hobbes nije uvjeren – samo razlučivanjem političkoga i ekonomskoga, kao sfera opstojanja pojedinaca, pri čemu početni oblik tog odnosa jest samo početni, od koga se mora krenuti da bi se kasnije mogli razviti njegovi potencijali. Ali koliko god se razvili, koliko god bio uspješan projekt razvijanja građanskog društva i potencijala pojedinaca kao subjekata privatnog prava u njemu, Hobbesova konstrukcija ne dopušta *posvemašnju repolitizaciju pravno pacificiranog socijalnog polja*. Strukturna napetost između „autora“ i „aktora“ sadržana je u „samoj stvari“, *logika političkoga ne može se svesti na logiku društva, na logiku vlasništva*.

No, u Hobbesovu određenju *statusa naturalis* nalazimo traženo antropologijsko uporište koje *omogućuje transcendiranje obzora političke i ekonomske imanencije*. Hobbes uviđa da čovjek nije samo zgoljni mehanizam strasti u neutaživoj potrazi za moći i premoći, nego je *određen jezikom kao svojom navlastitom značajkom*. Na početku svega jest *riječ, logos*. Jezik nije čovjekov izum, on je *sâmo stanište bitka*: čovjek je čovjek po jeziku. Čovjek je čovjeku su-govornik: vuk koji govori (Bidet, 2008; Zarka, 1999). Time se naznačuje antropologijski temelj i obzor najviše zadaće političke znanosti i političke razboritosti: *konstitucija komunikacijske zajednice kao ozbiljenje intersubjektivne autonomije slobodnih ljudi* (nesvodljive na logiku moći/vlasti i tržišta), koja je uvjet mogućnosti ozbiljenja republike kao političko-ekonomske zajednice. Tako se može sažeti „hobsovski moment“ kao konstitutivni teorijski moment cijele moderne i suvremene političke znanosti (Lalović, 2006b, 2009c; Ribarević, 2009a, 2009b, 2012a, 2012b).

Razvijeno teorijsko promišljanje emancipacijskih potencijala političkoga koje smjera preko države mora se ipak potražiti drugdje, napose u Machiavelliovoj *novoj ontologiji političkog bitka* (Lefort, 1971) i Rousseauovoj *teoriji općenite volje*

(Lalović, 2006a), na tragu odlučujuće teorije političkoga, koju dugujemo H. Arendt, njezinu *ponovnom pronalasku političkoga* u kontrapunktu spram *ukidanja političkoga* u totalitarizmima nacističkoga i staljinističkog tipa.

Tek smo sad spremni da se primjereno uhvatimo u koštac s „Prpićevim poučkom“. Najbolja tradicija modernoga političkog mišljenja naznačuje perspektivu *moгуćег tendencijskog razdvajanja političkoga i државе*, što je i uvjet mogućnosti (ničim zajamčene) utjelovljenja političkoga *u zbiljskoj općenitosti (demokratske) republike*. Iz čega naslućujemo i mogućnost da nova politička znanost (koja je potrebna novom svijetu, kako reče Tocqueville), primjerena izazovima našeg doba znanstveno-tehničkog pogona proizvodnje života, mora biti *znanost (demokratske) republike*. Da je dakle држава, čak i demokratska држава, samo moderni – nužni ali ne i konačni i najviši lik republike. A da je politolog kojemu je *ideja republike regulativna ideja njegove znanstvene profilacije* moguć kao stručnjak za emancipacijsku politiku, stručnjak za moć udruženih i samosvjesnih građana.

Politolozima kao stručnjacima za politiku (u regulacijskom smislu) i političko (u emancipacijskom smislu) time se nudi spoznajni izazov najvišeg ranga da pruže odlučujući obol u suvremenoj zadaći konstitucije evropske republike. Zar je presmiono očekivati da je ukupna evropska politologijska pamet – u punoj suradnji sa svim društvenim i humanističkim znanostima – dorasla izazovu s kojim su se tako genijalno bili suočili „očevi utemeljitelji“ američke republike (Hamilton, Madison, Jefferson)?

LITERATURA

- [1] Miguel, Abensour, 2006: *Hannah Arendt contre la philosophie politique?*, Sens&Tonka, Paris.
- [2] Miguel Abensour, 2007: *Demokracija protiv државе. Marx i makijavelijevski moment*, Disput, Zagreb (francuski izvornik: 1997; 2. prošireno izdanje: 2004).
- [3] Babić, Ivan, 1966: Uloga političkih znanosti u nas i programiranje rada politološkog društva, *Politička misao* (3) 4: 6-10.
- [4] Babić, Ivan, 1968: Revolucija kao tema političkih znanosti, *Politička misao* (5) 1: 36-42.
- [5] Babić, Ivan, 1969: Prilog u diskusiji o politološkom studiju, *Politička misao* (6) 1: 110-113.
- [6] Bibiћ, Adolf, 1965: Politička znanost: da ili ne?, *Politička misao* (2) 3: 87-97.
- [7] Bibiћ, Adolf/Novosel, Pavle, 1971: *Politička znanost – predmet i suština; Politička znanost – metode*, Naprijed, Zagreb, „Hrestomatija političke znanosti“.
- [8] Bibiћ, Adolf, 1979: Zašto ponovno diskusija o političkim naukama?, *Naše teme*, 4: 890-914.

- [9] Bibič, Adolf, 1981a: *Za politologiju*, CKD SSO, Zagreb.
- [10] Bibič, Adolf, 1981b: O određenju politike, *Politička misao* (17) 3: 279-289.
- [11] Bidet, Jacques, 2008: *Opća teorija moderne*, Disput, Zagreb.
- [12] Birnbaum, Pierre, 1975: *La fin du politique*, Éditions du Seuil, Paris.
- [13] Kasapović, Mirjana (ur.), 2007: *Izlazak iz množine? Stanje hrvatske političke znanosti*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb (uvodni tekst urednice: „Izlazak iz množine? Kraj unutarnje institucionalne kolonizacije hrvatske političke znanosti?, str. 7-95).
- [14] Lalović, Dragutin, 1980: Prijeporni politolozi. Načelne dvojbe o stručnom profilu politologa, *Zoon politikon*, 4: 13-21.
- [15] Lalović, Dragutin, 2000: Demokratska invencija pred totalitarnim izazovom. Lefortov poziv na promišljanje političkoga, predgovor knjizi: Claude Lefort, *Demokratska invencija*, Barbat, Zagreb, str. 7-41.
- [16] Lalović, Dragutin, 2002: Plaidoyer za državu u Bodinovoj *science politique*. Prilog političkom oblikovanju moderne, pogovor knjizi: Jean Bodin, *Šest knjiga o republici* (izbor), Politička kultura, Zagreb, str. 217-250.
- [17] Lalović, Dragutin, 2006a: *Mogućnosti političkoga. Preko građanina ka čovjeku*, Disput, Zagreb, bibl. „Čari političkoga”.
- [18] Lalović, Dragutin, 2006b: U Hobbesovoj zamci: pojam suverenosti?, *Politička misao* (43) 1: 3-28.
- [19] Lalović, 2008: Zdvojna posebnost u raljama ohole općenitosti?: politologija kao znanost i politolog kao stručnjak, *Analiz Hrvatskog politološkog društva 2008* (5) 117-144.
- [20] Lalović, Dragutin, 2009a: Politološki antibarbarus I. O tužbolnom diskursu «čiste» politologije, *Analiz Hrvatskog politološkog društva 2009* (6) 149-175.
- [21] Lalović, Dragutin, 2009b: Politološki antibarbarus II, *Politička misao* (46) 4: 132-161.
- [22] Lalović, Dragutin, 2009c: Što da se radi s *Levijatanom*?, *Politička misao* (46) 2: 47-68.
- [23] Lalović, Dragutin, 2010: Demokracija kao zajednica građana – protiv države i građanskog društva?, poglavlje u knjizi: *Država i demokratija*, ur. Milan Podunavac, Službeni glasnik i Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Beograd, str. 85-96.
- [24] Lalović, Dragutin, 2011: *Maître-penseur* Claude Lefort (1924-2010), *Politička misao* (48) 3: 199-209.
- [25] Lalović Dragutin, 2012: «Politička razlika» kao temeljni spoznajni izazov političke teorije (o pojmovnom razlikovanju politike i političkoga), *Politička misao* (49) 1: 171-183.
- [26] Lefort, Claude, 1971: *Machiavel – travail de l'oeuvre*, Gallimard, Paris.
- [27] Marchart, Oliver, 2007: *Post-Foundational Political Thought. Political Difference in Nancy*, Lefort, Badiou and Laclau, Edinburgh University Press, Edinburgh.
- [28] Mirić, Jovan, 1965: Univerzalna zajednica kao uvjet slobode, *Politička misao* (2) 3: 121-131.

- [29] Mirić, Jovan, 1974: Činjenično i vrijednosno u političkoj znanosti, *Politička misao* (10) 4: 3-13.
- [30] Mirić, Jovan, 1976: Marksizam i problemi utemeljenja političke znanosti, *Politička misao* (12) 1: 3-21.
- [31] Mirić, Jovan, 1978: *Rad i politika*, CKD SSO, Zagreb (rasprava o knjizi objavljena je u časopisu: 1979: *Naše teme*, 4: 837-921, kao temat: „Stanje i perspektive političkih znanosti u nas“).
- [32] Mirić, Jovan, 1981: Politika, politologija i politička deprofesionalizacija (15) 4: 457-474.
- [33] Pažanin, Ante, 1972: Fakultet političkih nauka Sveučilišta u Zagrebu i razvitak političkih nauka u nas, *Politička misao* (8) 4: 285-294.
- [34] Pažanin, Ante, 1979: Utemeljenje političkih znanosti pomoću praktične filozofije, *Naše teme*, 4: 847-853.
- [35] Pocock, John G., 1975: *The Machiavellian Moment, Florentine Political Thought and The Atlantic Republican Tradition*, Princeton.
- [36] Posavec, Zvonko, 1969: Politika i rad, *Politička misao* (6) 1: 40-47.
- [37] Posavec, Zvonko, 1979: Teškoće oko utemeljenja političkih znanosti, *Naše teme*, 4: 854-859.
- [38] Posavec, Zvonko, 1984: Važnost i granica kategorije posebnosti za modernu političku teoriju, *Politička misao* (18) 4: 47-52.
- [39] Posavec, Zvonko, 1985: Metodski problem pristupa fenomenu političkog, *Politička misao* (19) 4: 3-11.
- [40] Prpić, Ivan, 1964: Doba politike, *Naše teme* 1-2: 32-43.
- [41] Prpić, Ivan, 1965: Politika, političke znanosti i socijalizam, *Praxis* 1
- [42] Prpić, Ivan, 1969: Dileme o nastavnom planu Fakulteta političkih nauka, *Politička misao* (6), 2: 13-19.
- [43] Prpić, Ivan, 1978: Marxova teorija i znanost o politici, *Zoón Politikón* 2-3: 31-34.
- [44] Prpić, Ivan, 1979: Marksizam i znanost o politici, *Naše teme* 4: 843-846.
- [45] Prpić, Ivan, 2002: „Fakultet političkih znanosti u Zagrebu i razvoj političkih znanosti u Hrvatskoj 1962-2002“, u knjizi: *Fakultet političkih znanosti 1962-2002*, FPZ, Zagreb, 9-49.
- [46] Riley, Patrick, 1986: *The General Will before Rousseau. The Transformation of the Divine into the Civic*, Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- [47] Ribarević, Luka, 2009a: Hobbesova teorija autorizacije I., *Politička misao* (46) 1: 28-48.
- [48] Ribarević, Luka, 2009b: Hobbesova teorija autorizacije II., *Politička misao* (46) 2:
- [49] Ribarević, Luka, 2012a: Hobbes i demokracija, *Politička misao* (49) 1: 90-101.

- [50] Ribarević, Luka, 2012b: Hobbes i republikanizam: *Levijatan* protiv *Behemota*, *Politička misao* (49) 4: 128-142.
- [51] Rodin, Davor, 1968: Novovjekovno porijeklo znanosti o politici, *Politička misao* (5) 4: 549-556.
- [52] Rodin, Davor, 2001: *Putovi politologije*, Barbat, Zagreb.
- [53] Skinner, Quentin, 1978: *The foundations of modern political thought*, sv. I-II, Cambridge University Press, Cambridge/London/New York/Melbourne.
- [54] Skinner, Quentin, 2002: *Visions of Politics*, sv. I-III, Cambridge University Press, Cambridge.
- [55] Skinner, Quentin, 2008: *Hobbes and Republican Liberty*, Cambridge University Press, Cambridge.
- [56] Smailagić, Nerkez, 1964a: Problemi nastavnog plana Fakulteta političkih nauka, *Politička misao* (1) 1: 114-150.
- [57] Smailagić, Nekez, 1964b: Aktualni aspekti političke nauke, *Naše teme* 1-2: 44-66.
- [58] Smailagić, Nerkez, 1965a: Izlaganje na Savjetovanju o nastavnom planu FPN, *Politička misao* (2) 1:119-156.
- [59] Smailagić, Nerkez, 1965b: Epohalna valencija politike i razvitak političke nauke, *Politička misao* (2) 3: 22-46.
- [60] Strpić, Dag, 1998: *Promjena. Politička i političko-ekonomska promjena od Hobbesa do Hayeka*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb (napose poglavlje V: „Politička znanost i integralna politička znanost. Politička ekonomija kao znanost među političkim znanostima i kao znanstvena disciplina /grana/ političke znanosti“, str. 126-192).
- [61] Strpić, Dag, 2008: Razlomak politologije: pod krabuljama revije stanja znanosti otvorilo se neočekivano (pra)pitanje: fakultet ili politička škola, *Anali Hrvatskog politološkog društva* 2008 (5) 93-116.
- [62] Strpić, Dag, 2009: Izlazak iz cjelovite jednine političke znanosti: razgradnja hrvatske politološke znanstvene zajednice, *Anali Hrvatskog politološkog društva* 2009 (6) 177-202.
- [63] Zarka, Yves Charles, 1999: *La décision métaphysique de Hobbes. Conditions de la politique*, J. Vrin, Paris.

Dragutin Lalović

SCIENCE OF POLITICS AS SCIENCE OF GENERALITY AND POLITICAL SCIENTIST AS EXPERT FOR GENERALITY

SUMMARY

The text focuses on a thorough inquiry into the subject of the science of politics – what is politics? – as the prerequisite for a scientifically adequate solution to the uncertainty regarding the professional profile of the Faculty and its attendants – political scientists. In this context, it looks into the meaning of the definition of political science as “science of generality” and of the political scientist as „expert for generality“. The theoretical and contextual meaning of these definitions is explained (Prpić, 1969), and its assumptions, scope and limitations are valued. The dramatic uncertainty, both theoretical and practical, which Prpić confronted us with, is insurmountable within the historical context of the democratic state, given its characteristic epochal ambivalence. This goes to show that the dilemma between plural and singular does not make much sense: political science in the singular form is a servant of political power, while political sciences are mere metascientific humanistic criticism of the extant world. Consequently, the science of politics is no good either in the singular or in the plural. When scientific and professional, it is a danger to political freedom. When humanistic and non-professional, it is impotent and superfluous. The political scientist, in turn, is either „an expert for particularity“, a servant of political power neutral with regard to ethics and values, or else a pretentious missionary. In order to break out of the vicious circle, the science of politics, in a fruitful and irreplaceable duality, must be methodically made to rely on a new principle of community constitution, which is immanent criticism and overcoming of the modern democratic state and civil society. In addition, the perception of political science as „science of generality“ is thus reinforced. The science of generality as science of the political is constituted in autonomy (but also complementarity) with regard to the science of „universality“ (philosophy, ethics and law) and to the science of particularity (special sectors of the political and social being). The general is real only in relation to the universal, as a particularisation of the universal, and to the particular, as an universalisation

of the particular. On the one hand, this precludes the danger of sham universality, i.e. of arrogant aspiration of universality to pass for generality, and, on the other hand, the danger of false generality, i.e. of futile aspiration of particularity to be hypostasized as political generality. As a first-rate expert, the political scientist must therefore, simultaneously and necessarily – being an „expert for generality“ – be an expert for both „universality“ and „particularity“.

KEYWORDS: politics, political science, political sciences, state, political system, republic, universality, generality, particularity, Prpić

Ilija Vujačić¹

Politička nauka u traganju za sopstvenim identitetom²

SAŽETAK

U radu se razmatra razvoj političke nauke i strukture studija politikologije na Fakultetu političkih nauka u Beogradu. Utvrđuje se da se politička nauka teško oslobađala svoje uloge nastavljača metoda i pristupa društvenih nauka uopšte na područje političkog i vrlo sporo osvajanje autonomije u sadržinsko-istraživačkom i teorijsko-metodološkom smislu.

KLJUČNE REČI: politička nauka, Visoka škola političkih nauka, Fakultet političkih nauka, područja političkog, nastavni plan

U Jugoslaviji je politička nauka počela da se razvija početkom šezdesetih godina prošlog veka, kao interdisciplinarno područje pod pluralnim nazivom „političke nauke.“ Prvo institucionalno pojavljivanje obrazovanja u ovom polju započelo je sa osnivanjem Visoke škole političkih nauka u Beogradu 1960. godine, kao savezne ustanove za obrazovanje funkcionera. Potom su sledile Visoka škola za sociologiju, novinarstvo i političke vede u Ljubljani 1961. godine (koja će pre-rasti u fakultet 1969, danas poznat kao Fakultet za društvene vede, u okviru koga se nalaze i departmani za političke nauke i komunikologiju), Fakultet političkih

1 Redovni profesor, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka.
E-mail: ilija.vujacic@fpn.bg.ac.rs

2 Rad je nastao u okviru naučnoistraživačkog projekta Univerziteta u Beogradu – Fakulteta političkih nauka, *Politički identitet Srbije u regionalnom i globalnom kontekstu* (evidencioni broj: 179076), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

nauka u Zagrebu 1962. godine (koji je kasnije preimenovan u Fakultet političkih znanosti), Fakultet političkih nauka u Sarajevu 1966. godine i Fakultet političkih nauka u Beogradu, koji je proizišao iz transformacije i reorganizacije Visoke škole političkih nauka i prerastao u fakultet 1968. godine. Posle raspada Jugoslavije će se osnovati odsek za političke nauke na Pravnom fakultetu u Skoplju, Fakultet za političke nauke u Podgorici 2006. (u periodu od 2003. do 2006. godine je delovao kao odsek na Pravnom fakultetu) i Fakultet političkih nauka u Banja Luci (2009. godine). Istovremeno je nastalo nekoliko privatnih institucija koje se bave političkim naukama UDG u Podgorici (Humanističke studije, Odsek za diplomatiju) kao i Fakultet za evropske pravno-političke studije, Novi Sad i Fakultet za ekonomiju i političke nauke, Univerziteta Alfa. U toku celog perioda od Drugog svetskog rata naovamo značajan razvoj političkoj nauci su dali brojni instituti i u njima vođena istraživanja.

Treba napomenuti da se politička nauka uglavnom nije izučavala u istočno-evropskim socijalističkim zemljama u visokoškolskim ustanovama (obrazovanje se u ovom domenu svodilo na izučavanje „marksizma-lenjinizma,“ odnosno, „naučnog socijalizma“ kao predmeta), ali su u nekim zemljama od kraja šezdesetih (Poljska, Mađarska, Bugarska) odnosno sedamdesetih (SSSR) postojali instituti na kojima se gajila politička nauka, a negde i udruženja za političke nauke (Poljska, Bugarska, SSSR).³ Praktično će politička nauka početi da se razvija u istočno-evropskim zemljama od 1989. godine.

Na fakultetima političkih nauka u bivšoj Jugoslaviji su dominirali drugi profili (filozofi i sociolozi u Zagrebu i Sarajevu, odnosno pravnici u Ljubljani i Beogradu, ali su uz njih bili okupljeni i ekonomisti, istoričari i psiholozi), dok nisu počeli da se „proizvode“ politikolozi. Pre ovog uspostavljanja političkih nauka postojalo je tzv. „političko obrazovanje kadrova,“ kroz kurseve u partijskim školama, kao „političko školovanje partijskog kadra, pre rata, u toku NOR-a i neposredno posle oslobođenja.“⁴ Ovakvo obrazovanje komunista postojalo je i pre rata u vidu ilegalnih partijskih kurseva, u zatvorima (tzv. škole marksizma), u Lenjinskoj školi i Komunističkom univerzitetu u Moskvi. Tako je i neposredna prethodnica Visoke škole političkih nauka bila Viša partijska škola „Đuro Đaković“ (1945-1954) koja je služila za osposobljavanje kadrova „u oblasti društvenih nauka, naročito marksizma-lenjinizma, za rad

3 Up. zbornik tekstova o razvoju političke nauke u svakoj zemlji pojedinačno: Reiner Eisfeld, Leslie A. Pal (eds.), *Political Science in Central-East Europe*, Verlag, Barbara Budrich, Opladen & Farmington Hills, MI, 2010, posebno uvodni tekst dvoje urednika „Political Science in Central-East Europe and the Impact of Politics: Factors of Diversity, Forces of Convergence“, pp. 9-35. Tekst o Srbiji „Political Science in Serbia: The Struggle for Autonomy“ je napisao prof. dr Dusan Pavlović, pp. 251-266.

4 Vljako Begović, „Školovanje političkih kadrova“, u: *Fakultet političkih nauka 1968-1980; Visoka škola političkih nauka 1960-1968*, FPN, Beograd, 1980, str. 21.

u naučnim i prosvetnim ustanovama,“ u kojoj se profesionalni politički kadar obrazovao i osposobljavao „za savremene potrebe, za novu ulogu SKJ, za pomaganje razvoja samoupravljanja i neposredne demokratije.“⁵ O nesumnjivo potpuno ideološkom karakteru, ne samo ove, nego i sukcesorske Visoke škole političkih nauka iz 1960. godine, svedoči isti autor, inače prvi direktor škole, Vlajko Begović, kada kaže: „Pored upoznavanja sa osnovama društvenih nauka potrebnim za njihov rad, sa principima politike SKJ i organizacije našeg društveno političkog sistema, slušaoci su upućivani na samostalno izučavanje pojedinih društvenih i političkih pitanja...“⁶ O tome svedoče i reči profesora Najdana Pašića: „Konstituisanje i razvoj visokoškolskih studija iz oblasti političkih nauka u našoj zemlji pokazuju očiglednu vezu sa društveno-političkim kretanjem i potrebama društvenih odnosa.“⁷

Orijentacija na političke nauke je dobila svoj zamah nakon donošenja *Programa SKJ* 1958. godine, gde se eksplicitno podržava razvoj političkih nauka: „Socijalističko društvo naročitu pažnju posvećuje napretku društvenih i političkih nauka. Razvijene društvene i političke nauke koje otkrivaju i utvrđuju zakone savremenog kretanja društva i njegove svesti, snažan su faktor progresivnog društvenog razvitka i razvitka društvenog bića čovekovog,“⁸ što je i osnovni razlog zašto je moglo doći do formiranja fakulteta političkih nauka u Jugoslaviji.

Transformacija i reorganizacija Visoke škole političkih nauka u fakultet kao sastavni deo Univerziteta odvijala se od 1966. do 1968. godine, da bi 12. novembra 1968. godine bio zakonom osnovan Fakultet, sa nastavnim planom koji je već formiran na Visokoj školi u periodu njene transformacije od 1966. do 1968. godine, koji je važio do 1973. godine, kada dolazi do veće programske reforme. Ova prva programska reforma u toku 1973. i 1974. godine izvedena je u pravcu produbljivanja i jasnijeg profilisanja smerske nastave nakon druge godine studija u okviru smerova: društveno-politički smer, međunarodni smer, novinarski smer i tada pridodata socijalna politika i socijalni rad, da bi školske 1974 – 1975 godine bio uveden i peti smer Nastava marksizma i socijalističkog samoupravljanja. Ovaj smer je nametnut spolja zbog uvođenja ideološkog predmeta marksizam u srednje škole i radi stvaranja kadrova za nastavu tog predmeta. Inače, u pojačanom trendu ideološke indoktrinacije, koji je usledio početkom sedamdesetih godina kao reakcija na studentski bunt 1968. godine, marksizam

5 Uredba o osnivanju škole, navedeno u: Vlajko Begović, isto, str. 22.

6 Vlajko Begović, isto, str. 23.

7 Profesor dr Najdan Pašić, „Razvoj koncepcije studija na Fakultetu političkih nauka“ u; *Fakultet političkih nauka 1968-1980; Visoka škola političkih nauka 1960-1968*, FPN, Beograd, 1980, str. 25, (podvukao I.V.).

8 *Program SKJ*, Komunist, Beograd, 1974, str. 225.

kao predmet (negde se zvao i Osnove nauke o društvu) je bio uveden i na sve fakultete, čak i medicinske, prirodne i tehničke. Ovaj smer se ugasio 1990. godine, sa ukidanjem srednješkolskog predmeta.

Poslediplomske studije su se razvijale već na Visokoj školi od 1961. godine, kao jedna od prvih poslediplomskih škola u oblasti društvenih nauka u Jugoslaviji i prva u oblasti političkih nauka, da bi 1972. godine na Fakultetu bile uspostavljene i specijalističke studije.

Prvi institut za političke studije je osnovan na Pravnom fakultetu, a u drugoj polovini pedesetih je na tom fakultetu uvedeno izučavanje političkog sistema, kojim se potiskivalo shvatanje orijentisano na tzv. teoriju države, kao jednu autoritarnu i etatističku koncepciju, a uspostavio pluralistički i antietatistički koncept političkog sistema, sa istraživanjima izbora i izbornih sistema, vlade, parlamenta, javnog mnjenja i političke kulture. U Institutu društvenih nauka, sa njegovim osnivanjem 1948. godine, zasnovane su studije i istraživanja javnog mnjenja. Istovremeno sa osnivanjem Fakulteta političkih nauka, osnovan je 1968. godine i Institut za političke studije kao njegova radna jedinica (koji se osamdesetih godina osamostalio), a na Fakultetu je osnovan Centar za međunarodne studije, koji se ugasio 1998. godine. Instituti na kojima se razvijala politička nauka su i Institut za međunarodnu politiku i privredu i Institut za međunarodni radnički pokret (devedesetih preimenovan u Institut za evropske studije).

Već 1966. godine je objavljena *Mala politička enciklopedija*, da bi usledila *Politička enciklopedija* 1975. godine, a sa oslobađanjem od dominacije marksističkog pristupa i *Enciklopedija političke kulture* 1993. godine (sve jugoslovenskog karaktera po zastupljenim autorima) u kojima se može iščitavati evolucija u mišljenju i orijentaciji. U ta tri izdanja su izražene glavne mene evolucije političkih nauka u zemlji do početka devedesetih.

Što se tiče programske orijentacije Fakulteta ona je svakako bila marksistička, ali je samo područje političke nauke, koje je podrazumevalo oblast političke teorije, političkog sistema, političkih grupa i organizacija i međunarodne studije, navodilo na oslanjanje na strana iskustva i literaturu, naravno sa obaveznim marksističkim kritičkim pristupom. Pre *Programa SKJ* sa kritikom „buržoaske“ sociologije i političke nauke, političkog pluralizma i buržoaske demokratije, a sa veličanjem marksističkog emancipatorskog potencijala i marksističke sociologije i filozofije, do temeljno ideološkog veličanja socijalističkog samoupravljanja i organizacije društva. U disciplinama koje su nužno morale da se oslanjaju na stranu literaturu (uporedni politički sistemi, međunarodne studije, istorija političkih teorija, filozofija) čitala su se i analizirala dela klasične i moderne političke misli, ali i strani udžbenici i tekstovi koji su se prevodili (Mejnoa, Merijama, Diveržea, Laskija i drugih vodećih anglosaksonskih i francuskih politikologa). Za razliku od zagrebačkog fakulteta političkih nauka koji je bio više orijentisan prema nemačkom uticaju, pa se tu razvila i više filozofsko-politička dimenzija sa uticajem hermeneutike i praktičke filozofije, Fakultet političkih nauka u Beogradu je bio više anglosaksonski orijentisan, sa mešavinom normativističkog i pozitivističkog pristupa.

Iako pod dominacijom marksističkog pristupa, ipak su se, zahvaljujući relativnoj akademskoj autonomiji, čitala i preporučivala dela Slobodana Jovanovića, ideološki i politički nepodobnog pisca. Na politikološkom seminaru koji su vodili profesori Milan Matić i Radivoje Marinković, pisac ovog teksta je na prvoj godini studija pisao i branio rad o teorijama o nastanku države, gde su mu preporučene, između ostalog, kao glavna literatura, knjige: „O državi“ Slobodana Jovanovića i Openhajmerova „Država“. Politička teorija je sve do početka osamdesetih godina bila sužena na Uvod u političku nauku, Istoriju političkih teorija i Teoriju političkog sistema, što je bilo usmereno na pluralističko razmatranje političkih teorija i što je delom bilo usvojeno i u političkoj sociologiji. Ipak u celini gledano, po nastavnom planu, literaturi, pristupu i izvođenju nastave, dominirao je ideološko-pozitivistički pristup.

U prvom posleratnom periodu su sociologija i političke nauke smatrani „buržoaskim“ naukama, što je podrazumevalo da su klasno determinisane, pa tako ideološki, „buržoaski“ orijentisane. Klima se u tom smislu počela menjati već pedesetih godina kada je 1952. godine osnovano Udruženje za političke nauke Jugoslavije,⁹ koje je iste godine postalo član IPSE-a, a njegov predsednik profesor Jovan Đorđević predstavnik u Izvršnom komitetu IPSE-a.

Česte promene u društvu su se odražavale na status i mesto Fakulteta,¹⁰ a dolazilo je i do uvođenja novih predmeta (pa i čitavog jednog smera), ali generalno je Fakultet ostao dosledan svom programskom opredeljenju.¹¹ Za razliku od zagrebačkog fakulteta političkih nauka na kome se od početka političkoj nauci negirao autonomni status u odnosu na druge društvene nauke,¹² u Beogradu se nastojala ostvariti njena autonomija, ali kao što ćemo videti, to nije ostvareno. Fakultet je s vremenom bio autonomniji i kritičniji, ali tu institucionalnu autonomiju nije pratila dovoljna autonomija i profilisanje političke nauke kao posebne nauke. Uprkos težnji i eksplicitnom izjašnjavanju nekih osnivača Fakulteta u korist autonomije političkih nauka, politička nauka koja se predavala na Fakultetu, bila je i do

9 Za šta je profesor Jovan Đorđević morao da razgovara sa Aleksandrom Rankovićem i od njega dobije dozvolu (O tome up. prof. dr Vojislav Stanovčić, „Razvitak programske koncepcije studija političkih nauka“, u: *Fakultet političkih nauka 1968 – 2003*, FPN, Beograd, 2003, str. 22).

10 Doduše u nekim kriznim situacijama na Fakultetu, a to su bili obično reformski potezi i izbori dekana, pojavljivali su se glasovi da neko spolja hoće da ukine Fakultet, što je korišćeno za homogenizaciju unutar Fakulteta i plašenje onih koji bi zahtevali neke radikalnije promene.

11 Razlog je i u tome što su kadrovi na Fakultetu bili diljem članovi različitih pa i najviših foruma SKJ i države, a sve do 1990. godine samo jedan profesor nije bio član SKJ. Nigde nije bilo izričito zahtevano pri prijemu na Fakultet da se bude član SKJ, ali je to svakako smatrano prednošću, ali i uslovom, što pokazuje činjenica da je od 1968. do 1990. godine primljen samo jedan „nepartijac“.

12 O tome up. Slaven Ravlić, „Razvoj političke znanosti u Hrvatskoj: kontinuiteti i diskontinuiteti“, *Analitički hrvatskog politološkog društva*, 5/2008, str. 37/38 i uopšte radove sakupljene u ovom tematskom broju.

sredine dvehiljaditih ostala, uglavnom interdisciplinarni skup disciplina. Tokom sedamdesetih se izučavanje političke nauke organizovalo u četiri velika područja sa više grana i podoblasti: politička teorija, političke institucije; partije, grupe i javno mnjenje i međunarodni odnosi. Ali su sve do poslednje reforme sredinom dvehiljaditih, ova područja ostala „zarobljena“ tradicionalnim pristupom, po kome je politička nauka spoj politikoloških i opštedruštvenih disciplina.

Napredovanje političkih nauka je bilo uz neka usporavanja i pod balastom koji je opterećivao njihovo znatnije odvajanje od pre svega pozitivizma i funkcionalizma, koji je vladao i u američkoj i u kontinentalnoj školi političkih nauka, pod uticajem bihejvioralizma pedesetih i šezdesetih godina, pa i prvoj polovini sedamdesetih godina. Pri tome treba imati u vidu da su se u tom periodu objavljivali prevodi najznačajnijih dela prvenstveno anglosaksonske, ali i francuske i nemačke političke misli od klasika do savremenih autora. Delimična liberalizacija u društvu je Fakultetu omogućavala da se oslobađa naročito programskih koncepcija nekadašnjih partijskih škola i dogmatske verzije marksizma.

Nastavnici koji su bili na doktorskim i postdoktorskim studijama na Jejlu, Oksfordu, Harvardu, Kolumbiji i drugim američkim univerzitetima, unosili su programske sadržinske inovacije, ali promena u pristupu nije bilo. Programsko jezgro politikoloških studija je zato sredinom osamdesetih podrazumevalo izučavanje političke teorije i političkog sistema, tradicije i načela demokratije, ljudskih prava, podelu vlasti, vladavine prava i konstitucionalizma, teorije i istorije federalizma, međunarodnih studija, političke ekonomije i političke sociologije. U osnovi su bila prisutna dva opredeljenja i pristupa, normativni u korpusu predmeta koji su uokviravali političku teoriju i pozitivistički u sklopu predmeta vezanih za analizu političkog i partijskog sistema. Normativistički pristup je podrazumevao kritičnost i izvestan otklon, manje eksplicitnim, a više implicitan, u odnosu na ideološki okvir. Za razliku od toga ideološko-pozitivistički pristup je bio zastupljen kod predmeta koji su se oslanjali na ustavno-pravnu analizu. Uglavnom je sve bilo provlačeno kroz marksističke naočari, ali ne dijamatovski. Demokratija se kroz strana iskustva predstavljala u kontekstu preuzimanja ideja socijaldemokratije preko tzv. demokratskog socijalizma i evrokomunizma. Sve je to davalo mogućnost studentima da se upoznaju sa odlikama višepartijske demokratije, a samo prikazivanje stranih institucija i ideja je nosilo implicitnu kritiku manjkavosti domaćih, marksističkih, vezanih za koncept socijalističkog samoupravljanja. Ne smemo, međutim, zanemariti znatnu meru ideološkog i dominaciju pozitivističkog pristupa u većini predmeta izvan područja političke teorije i teorije političkog sistema, uprkos relativno modernom i na svetskim univerzitetima razvijanom nastavnom planu. U filozofiji na Fakultetu nikada nije dominirao dijamat, već je kritikovan, iako je korišćena izvesna dijamatovska literatura. Ipak je u osnovnoj orijentaciji od početka bila zastupljena marksistička filozofska antropologija, teorija otuđenja i praksisovska orijentacija na izučavanje tzv. mladog Marksa. U političkoj ekonomiji su dominirali tzv. dobitaši, kao relativno relaksirana kvazi-protržišna orijentacija, nasuprot popularnosti

dohodaša.¹³ U domenu istraživanja političkih partija, koje se razvijalo u polju političke sociologije, teorije o organizaciji partije, elitističke teorije, teorije interesa i teorije moći se sprečavalo da se partijska problematika svede na partijski i ideološki monopol. A naročito kada su počela da se razvijaju istraživanja novih društvenih pokreta i civilnog društva osamdesetih godina. Tu spadaju i sadržaji kojima se bavila istorija političkih teorija, uporedni politički sistemi, kasnije teorija političkog sistema, u kojima se gajio pluralističko-kritički pristup, kao i problemi legitimnosti vlasti i političke obligacije, konstitucionalizma i političke kulture. Doduše, izvesna vrsta dogmatske reideologizacije je pokušana čak sredinom osamdesetih, kada se nastojao u društvu, pa i na Fakultetu, nametnuti koncept tzv. integralnog marksizma, čemu su uspešan otpor pružili neki mlađi nastavnici i saradnici koji su „ribani“ od strane tadašnje uprave i nekih profesora angažovanih u marksističkim centrima grada i republike.¹⁴

Evolucija nastavnih planova vršena je u osam navrata: 1966/1968, 1973/1974, 1976/1977, 1987/1988, 1990/1991, 1993-1997, 2001/2002. i 2005/2006. godine. Od sredine i kraja osamdesetih godina došlo je do prodora novih tema, što se ogledalo u postepenim promenama programske koncepcije, a naročito reformom nastavnog plana 1987. godine, kada je uveden niz izbornih predmeta na međunarodnom smeru: počele su da se izučavaju regionalne studije (Susedski odnosi i Balkan, Regionalne evropske integracije, Evropski odnosi, Nesvrstani, Bliski istok), a tokom devedesetih su započetim reformama nastavnog plana 1992. i 1993. godine otvorena nova područja istraživanja: rodne studije, mirovne studije, ekološke studije, evropske studije i bezbednosne studije, a sa njima je započeta i značajnija promena u pristupima i do definitivnog oslobađanja od ideološko-pozitivističkih naslaga. Uvode se novi teorijski koncepti, osvajaju nova područja istraživanja, a započinje i moderna analiza političkog sistema, političkih procesa i političkog ponašanja. Reformom nastavnog plana i programa 1993. i 1994. godine nastavljena je modernizacija smerova i predmeta: uvedeni su novi predmeti: Politički marketing i odnosi sa javnošću, Komunikologija, Politička antropologija, Religija i politika i Međunarodno komuniciranje (1996-1997. godine), kada se praktično uobličava proces modernizacije, koji će dovesti do značajnijeg profilisanja političke nauke u poslednjoj reformi uvođenjem Evropskog sistema prenosa bodova i uvećanjem broja izbornih kurseva. Uopšte su programske koncepcije u osnovnim politikološkim predmetima (koje danas nazivamo „korom“, oko koga je centriran

13 Up. Vojislav Stanovčić, „Razvitak programske koncepcije studija političkih nauka,“ u: *Fakultet političkih nauka 1968 – 2003*, FPN, Beograd, 2003, str. 28.

14 Tom prilikom su jedan docent i jedan asistent ubeđivani da odustanu od svoje kritike integralnog marksizma, iznete na jednom skupu u Beogradu. Od njih je zahtevano da „revidiraju“ svoj stav i da napišu pismo organizatorima skupa da odstupaju od tamo izrečenih teza, što su oni odbili. Ali moram da istaknem da tadašnja uprava nije preduzela nikakve disciplinske mere, niti pretnje, iako je bilo za očekivati, čak i mogućnost izbacivanja sa Fakulteta.

naš kurikulum danas), sa tematskim oblastima, proučavanim problemima i literaturom sadržajno veoma slične političkim naukama u zapadnim zemljama. Uvođenjem studija kulture i rodni studija, kao i inovacijama u oblasti međunarodnih odnosa došlo je i do pluralizacije pristupa, ali su se sa različitim teorijsko-metodološkim pristupima u političkoj nauci studenti temeljnije počeli upoznavati tek na inoviranim doktorskim studijama u poslednjih pet godina.

U poslednjoj deceniji je uopšte došlo do intenziviranja istraživačke delatnosti i međunarodne saradnje. Tako su profesori Fakulteta pružili podršku i aktivno učestvovali u oblikovanju programskih koncepcija Fakulteta političkih nauka u Podgorici i Banja Luci.

Obuhvatnija reforma 2005/2006. sa uvođenjem evropskog kreditnog sistema bodova nosila je sa sobom znatnu diverzifikaciju i programsku promenu uvođenjem brojnih izbornih predmeta i novih područja istraživanja. Naročito je izvršena diverzifikacija master studija na 18 studijskih programa. Danas na Fakultetu deluje 13 naučno-istraživačkih centara i Fakultet objavljuje 5 naučnih časopisa. U poslednjih deset godina je došlo i do znatnog podmlađivanja Fakulteta sa prijemom 25 mladih nastavnika i saradnika i 13 istraživača na projektima Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja. Modernizacija prostora i podizanje standarda rada nastavnika, studenata i administrativnog osoblja, koji teku od 2001. godine, su još u toku.

U poslednjoj deceniji je Fakultet zauzeo značajno mesto u univerzitetskoj zajednici, pre svega zahvaljujući programskoj modernizaciji i otvorenosti koju je ispoljavao u odnosu na dosta krute druge fakultete društvenih nauka. Tome je doprinelo nesumnjivo i uključivanje njegovih nastavnika kao političkih analitičara u javni prostor, ali i njegova otvorenost i intezivna organizacija rasprava, okruglih stolova i javnih predavanja, kao i intezivnija međunarodna saradnja.

* * *

U većem delu svoje istorije politička nauka je u Srbiji predstavljala pretežno ideološki skup disciplina shvaćen kao interdisciplinarna oblast i tako suštinski bila bezobalna i sa dugo neizgrađenim i veoma poroznim i nestabilnim identitetom. Razlog tome je i ekonomski determinizam i sociologizam koji su vladali marksizmom i marksističko uverenje da „političko“ (kao područje tzv. nadgradnje) nije autonomno, već da svoj predmet izvlači iz sociologije, političke ekonomije i prava. U tom smislu je politička nauka koristila metode drugih nauka i kao interdisciplinarna oblast bila praktično sa veoma difuznim sopstvenim predmetom.¹⁵ Pa i sam množinski naziv „političke nauke“ je unekoliko sugerisao takav stav.

15 Politička nauka je uvek imala problema sa svojim predmetom istraživanja. O tome up. ekstenzivna razmatranja u: Vojislav Stanovčić, *Politička teorija I*, Službeni glasnik, 2006, str. 288 – 356.

Između ostalog i zato je bila dovođena u pitanje od strane delatnika u drugim društvenim naukama, što je simbolički nazivano „ona škola na Voždovcu“ ili „fakultet za popodne,“ kako ga je profesor Veljko Korać na svojim predavanjima iz Uvoda u filozofiju na Filozofskom fakultetu nazivao. Rezultat je bio da su politikolozi bili smatrani za „svaštare“ i „intelektualce opšte prakse“ ili opštehumanističke stručnjake, a ne za stručnjake sa prepoznatljivim profilom i definisanim specijalnostima. Ovaj interdisciplinarni ili pluralistički model političkih nauka i nedovoljna profilisanost, pa time i nekoherentnost discipline, će opterećivati političku nauku institucionalizovanu na Fakultetu do danas. Zbog toga je spisak nastavnih disciplina na Fakultetu dugo nosio breme koje mu je natovareno još na Visokoj školi, naime da izgleda kao lepeza društvenih predmeta: filozofije, sociologije, ekonomije, prava, psihologije uz proporcionalno mali broj izričito politikoloških disciplina. Područje političkih nauka je tako bilo jedno neomeđeno i bezobalno, a ipak suženo područje u kome se odvija proces obrazovanja na temeljima već etabliranih društvenih nauka i naučnih područja, dopunjenih političkom sociologijom, političkom psihologijom, političkom teorijom, političkim sistemom i međunarodnim odnosima (uglavnom u maniru „starog“ institucionalizma), čiji je puki zbir nazivan političkim naukama. Tako je politička nauka shvatana kao jedan poseban skup disciplina koje proučavaju političke odnose, primenjivanjem opštedruštvenih metoda na područje politike pokrivajući tako zajedno područja političkog.

U poslednje dve decenije je politička nauka ipak društveno snažnije prihvaćena i priznata, u akademskoj zajednici i na Univerzitetu uvažavana, a FPN, kako svojim javnim angažmanom, tako u manjoj meri i svojim unutrašnjim profilisanjem, zadobio je kredibilitet i bonitet među drugim društvenim fakultetima Univerziteta u Beogradu. Ključno je, međutim, pitanje da li je ta i takva politička nauka dosegla svoju institucionalnu stabilnost i autonomnost discipline sa sopstvenim (a ne pozajmljenim ili ekstrapoliranim) predmetom i sopstvenim pristupima i metodama. U tom smislu je uspela da se sadržinski i tematski više autonomizira, ali u pogledu novih teorijsko-metodoloških pristupa još uvek zaostaje. Politička nauka u Srbiji je stekla znatnu društvenu važnost i uticaj, ali unutar sebe se nije dovoljno profilisala, već i dalje predstavlja dosta porozno područje bez dovoljno jasnog identiteta. Tome je razlog i istorija samog Fakulteta gde su se formirale posebne oblasti rodni studija, studija kulture, komunikologije, medijskih studija i novinarstva, kao i socijalne politike i socijalnog rada, od čega se Fakultet teško oslobađa. Pred Fakultetom i političkom naukom u Srbiji stoji nekoliko zadataka, ali i pravaca razvoja. Radi dovoljnog identiteta političke nauke dobro bi bilo da se kulturološko-komunikološke studije i studije socijalnog rada potpuno izdvoje, jer u trenutnoj košulji u kojoj se nalaze i one i politička nauka svima je tesno. A to bi bilo korisno i za njih i za autonomiziranje političke nauke, koja bi se onda jasnije profilisala i izgradila čvrst identitet. S druge strane bi ova područja mogla samostalnije da se formiraju i stiču sopstveni identitet. Veliki problem za to predstavljaju kadrovske i finansijske (ne)

mogućnosti, ali i nametnuti standardi akreditacije koji primoravaju radi postizanja izbornosti da se kombinuju politikološke sa nepolitikološkim disciplinama. To, naravno, ne znači da bi ova dva područja trebalo da se i fizički izmeštaju sa Fakulteta, već da se još jasnije formiraju kao odvojeni smerovi ili posebne naučno-nastavne grupe, gde bi se vršila inter-smerska „razmena“ disciplina u oba pravca u onoj meri u kojoj su pomoćne discipline potrebne. Preporuke studiju novinarstva da se usmeri na svoju komparativnu prednost u odnosu na uvećan broj studija novinarstva u zemlji i neguje političko novinarstvo, nisu na tom smeru naišle na povoljan odjek.

Kao što je i Visoka škola nastala iz određenih obrazovnih potreba, tako je i Fakultet nastao iz određenih društvenih, ideoloških i političkih potreba, bez ikakvih prethodnih iskustava i temelja, kao izdvajanje iz partijskog obrazovanja. Društveni i ideološki uslovi su vezani za proklamovan i uspostavljen ideološki i politički sistem socijalističkog samoupravljanja, što jer opredeljivalo i mesto i ulogu Fakulteta i političke nauke u njemu, s obzirom na promene koje su se odvijale u društvu. U tom smislu početni period posle rata je bio period ideološkog obrazovanja i opisivanja političkih pojava bez ikakvog naučnog karaktera, s obzirom na potpunu podređenost ideologiji socijalizma, koja počiva na marksističkom pogledu na svet i na istorijskom materijalizmu, kao jedinom ispravnom celovitom pristupu, čije se analize i metodi primenjuju na celokupnu stvarnost. Ipak su visoke političke škole, iako su i dalje obrazovale partijske kadrove, počele da unose u svoj nastavni plan modernizaciju i drugačiji vid (sa)znanja, da bi ostvarile svoju funkciju obrazovnog servisa, ali i naučne discipline, tako da su predstavljale u izvesnom smislu neku vrstu kompromisa između dotadašnjeg ideološkog koncepta obrazovanja i novouspostavljene naučne orijentacije. Iako su uvedene neke politikološke discipline, one nisu mogle kreirati autonomiju političke nauke, koja je još uvek ostala zarobljena velikim brojem vanpolitikoloških disciplina.

U dosadašnjem razvoju politikologije na Fakultetu ona se vrlo sporo osamostavljivala kao nauka i dugo shvatana kao interdisciplinarna oblast uz snažno prisustvo pozitivizma, funkcionalizma i strukturalizma. Pozitivizam se ogledao u dva osnovna oblika: ustavno-pravne pozitivističke deskripcije i empirijsko-pozitivističke analize i istraživanja, uz odbacivanje teorijske imaginacije kao apstraktnog teoretisanja. On se temeljno izražavao u prikazu i opisu ključnih ustavno-pravnih i ideološko-programskih dokumenata, sa kritičkim pristupom iscrpljenim u tzv. jazu normativnog i stvarnog, pri čemu se normativno (ideološko) nije dovodilo u pitanje, nego se insistiralo na dovođenju u sklad stvarnosti i norme i na zahtevu da se „stvarnost“ dovede u sklad sa regulativnom normom socijalističkog samoupravljanja.

Sa oslobađanjem od ideološko-pozitivističkog pristupa, krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina, došlo je do uvođenja novih konceptata i oblasti istraživanja, ali nije došlo do znatnijeg pomaka ka kritičko-naučnom pristupu, tako da je jedan istraživač aktuelnog stanja u političkoj nauci u Srbiji

mogao još 2008. godine da zaključi da su „politikološke knjige i tekstovi često trivijalni, deskriptivni ili prepričavaju očigledno. Na drugoj strani, studenti koji završe Fakultet političkih nauka nisu upoznati sa nekim od najvažnijih koncepta i teorijskih paradigmi u političkoj nauci.“¹⁶ A sve do uspostavljanja novog koncepta doktorskih studija studenti nisu imali priliku da se obaveste o većini različitih teorijsko-epistemoloških i metodoloških pristupa poput neoinstitucionalizma, teorije racionalnog izbora i socijalnog konstruktivizma, izuzimajući interpretativizam, postmodernizam i poststrukturalizam, koji su se probijali u vanpolitikološkim studijama kulture i rodnim studijama.

Dovoljno je uporediti evoluciju nastavnih planova od 1966. do 2013. godine na politikološkom i međunarodnom smeru, s obzirom na broj politikoloških disciplina u odnosu na broj opšteobrazovnih i pomoćnih disciplina, da bi se zapazio hibridni karakter političke nauke izučavane na Fakultetu političkih nauka. Na osnovu liste nastavnih planova u ovom periodu,¹⁷ može se zaključiti da je process autonomiziranja političke nauke išao veoma sporo. (U tabeli oznaka PD stoji za politikološke discipline, a oznaka OO i Pom. D. za opšteobrazovne i pomoćne discipline, a oznake MO i ES za module međunarodni odnosi i evropske studije na međunarodnom smeru).

16 Dušan Pavlović, „Skica stanja političke nauke u Srbiji posle 1989. Godine“, *Anali hrvatskog politološkog društva*, 5/2008, str. 80

17 Up. Prof. dr Čedomir Čupić, prof. dr Milan Podunavac, „Evolucija nastavnih planova i programa“, u: *Fakultet političkih nauka 1968 – 2003*, FPN, Beograd, 2003, str. 43 -115

Školska godina	Godina studija	Smer	PD	00 i Pom. d.
1968/1969	I		2	7
	II		2	6
	III		4	3
	IV		7	7
			18	23
1973/1974	I		2	6
	II		2	6
	III	P	5	4
	IV	P	5	3
			14	19
	III	M	5	5
	IV	M	6	4
			15	21
1987/1988	I	P	2	7
	II	P	3	5
	III	P	4	5
	IV	P	7	2
			16	19
	I	M	2	7
	II	M	3	5
	III	M	7	3
	IV	M	6	4
			18	19
1997/1998	I	P	3	4
	II	P	5	3
	III	P	3	5
	IV	P	7	3
			18	15
	I	M	2	5
	II	M	4	4
	III	M	5	5
	IV	M	6	4
			17	18

Školska godina	Godina studija	Smer	PD	00 i Pom. d.
2002/2003	I	P	2	5
	II	P	4	4
	III	P	3	6
	IV	P	8	2
			17	17
	I	M	2	5
	II	M	3	5
	III	M	4	6
	IV	M	6	3
			15	19
2006/7 do 2012/13	I	P	3	7
	II	P	6	4
	III	P	10	5
	IV	P	11	4
			30	20
	I	M	4	7
	II	M	9	4
	III	M	8	5
	IV	M (M0; ES)	12 (14)	5 (3)
			33 (35)	21 (24)

Iz tabele se vidi da je tek u poslednjoj reformi došlo do znatnije prevlasti politiko-loških disciplina u odnosu na opšteobrazovne i pomoćne discipline. Ali to još uvek samo po sebi ne znači punu autonomizaciju političke nauke, do koje bi usledilo tek ako bi došlo i do snažnijeg uvođenja novijih teorijskih i metodoloških pristupa zastupljenih u političkoj nauci: racionalnog izbora, interpretativne paradigme, poststrukturalizma, neoinstitucionalizma: „Ne samo da je politička nauka nekompletna bez svih tih pristupa, već se bez njih ne može institucionalizovati kao autonomna nauka, tj. kao nauka koja ima sopstveni predmet i metod.“¹⁸

Može se reći da je s vremenom, sa njenom dezideologizacijom i odbacivanjem jednopristupnih okova marksizuma, a naročito sa izvesnim minimalnim pluralizovanjem pristupa i metoda u poslednjoj deceniji došlo do blagog slabljenja orijentacije koja je politikologiju videla kao interdisciplinarno područje. Ali se ne može reći da je na FPN došlo do njene značajnije autonomizacije i učvršćivanja

18 Dušan Pavlović, „Skica stanja političke nauke u Srbiji posle 1989. Godine“, Anali hrvatskog politološkog društva, 5/2008, str. 83

njenog identiteta, Štaviše, postoje snažni otpori njenom jasnijem profilisanju i autonomiziranju, izraženi kako u prethodnoj reformi 2005/6. godine, tako i u ovoj koja je tek započela u maju ove godine. I da nije pozivanja na minimum politikološkog kora od 120 bodova od mogućih 240, koji je uspostavila Evropska asocijacija za političke nauke, neophodnog da bi se neko mogao nazvati politikologom i nastaviti studije na nekom stranom univerzitetu, teško da bi se moglo govoriti o oslobađanju od interdisciplinarnog ubeđenja o karakteru političke nauke. A tada o autonomizaciji teško da se može govoriti i o političkoj nauci kao autonomnoj disciplini sa izgrađenim i učvršćenim identitetom.

Pritom, nije problem samo u tome što je FPN od početka tako profilisan da ima 4 smera, pri čemu očigledno da od početka smer za socijalnu politiku i socijalni rad, a komunikološko-novinarski smer od skora teže da predstavljaju *corpus separatum*, nego što postoji sve veća tendencija da se politikologija svede na politikološki smer, a da se međunarodne studije vide kao posebna oblast u kojoj nema dovoljno mesta za politikološko jezgro disciplina. Ova četvorosmernost je nesumnjivo problem za sebe: pritom, ne mislim na postojanje raznorodnih smerova pod istim krovom (i na Filozofskom fakultetu je još više i još raznorodnijih profila pod istim krovom, pa su filozofija, sociologija, istorija, antropologija, psihologija, sasvim jasno identitetski autonomizirane) nego na činjenicu organizacionog disbalansa, koji ozbiljno ugrožava politikološki identitet, a koji se sastoji u tome da su politička sociologija, politička antropologija, politička psihologija, politički marketing i političko ponašanje stacionirani na novinarsko-komunikološkom odeljenju, utopljeni u čitav dijapazon opšteobrazovnih, kulturoloških i medijskih disciplina i da nemaju svoju prirodnu organizacionu vezi sa drugim politikološkim disciplinama, koje su uglavnom stacionirane na politikološkom smeru. Ali i delimično sužavanje politikološkog kora na međunarodnim studijama predstavlja nesumnjivo ozbiljan problem, jer su međunarodni odnosi jedno od temeljnih područja političkih nauka, a ne *corpus separatum*, kakvim se sve više profilisu. I ako se zapitamo da li je danas politička nauka samostalna nauka sa sopstvenom metodologijom i jedinstvenim identitetom ili je i dalje interdisciplinarno područje sa raznim posebnim metodama i skupom posebnih disciplinarnih identiteta, tu ću se složiti sa retkim glasovima koji utvrđuju da moderne političke nauke u Srbiji još nema i da u njoj još uvek dominiraju tradicionalni pristupi: stari institucionalizam, kulturalizam i strukturalizam.¹⁹ Ali ću i dodati da je ona još uvek preopterećena interdisciplinarnošću i bezobalnošću tradicionalne orijentacije u političkoj nauci. Ona nije više toliko opterećena interdisciplinarnošću i bezobalnošću u sadržajima, jer su one prema poslednjem nastavnom planu duplirane u odnosu prema opšteobrazovnim i pomoćnim disciplinama, ali jeste u pristupima. Na novim generacijama politikologa je da unesu novi intelektualni temperament i senzibilitet i da uvode i praktikuju nove pristupe i metode.

19 Isto, str. 79-91.

LITERATURA

- [1] Vlatko Begović, „Školovanje političkih kadrova“, u: *Fakultet političkih nauka 1968-1980; Visoka škola političkih nauka 1960-1968*, FPN, Beograd, 1980
- [2] Čedomir Čupić, Milan Podunavac, „Evolucija nastavnih planova i programa“, u: *Fakultet političkih nauka 1968 – 2003*, FPN, Beograd, 2003
- [3] Reiner Eisfeld, Leslie A. Pal (eds.), *Political Science in Central-East Europe*, Verlag, Barbara Budrich, Opkaden & Farmington Hills, MI, 2010
- [4] Najdan Pašić, „Razvoj koncepcije studija na Fakultetu političkih nauka“ u: *Fakultet političkih nauka 1968-1980; Visoka škola političkih nauka 1960-1968*, FPN, Beograd, 1980
- [5] Dušan Pavlović, „Skica stanja političke nauke u Srbiji posle 1989. Godine“, *Anali hrvatskog politološkog društva*, 5/2008
- [6] *Program SKJ*, Komunist, Beograd, 1974
- [7] Slaven Ravlić, „Razvoj političke znanosti u Hrvatskoj: kontinuiteti i diskontinuiteti“, *Anali hrvatskog politološkog društva*, 5/2008
- [8] Vojislav Stanovčić, „Razvitak programske koncepcije studija političkih nauka“, u: *Fakultet političkih nauka 1968 – 2003.*, FPN, Beograd, 2003
- [9] Vojislav Stanovčić, *Politička teorija I*, Službeni glasnik, 2006

Ilija Vujačić

POLITICAL SCIENCE IN SEARCH FOR ITS OWN IDENTITY

SUMMARY

The paper deals with the development of political science and the structure of its studies at the Faculty of Political Sciences in Belgrade. It finds out that political science have had difficulties in releasing itself from the role of successor of the methods and approaches of social sciences in general to the field of political and that it very slowly achieved its autonomy in contextual-research and theoretical-methodological sense.

KEY WORDS: political science, College of Political Sciences, Faculty of Political Sciences, fields of political, curriculum

Tijana Dokić Vilotić¹

Poslanik kao političar: etika „prljavih ruku“

SAŽETAK

Glavno mesto na kome se susreću liberalni zahtevi poštovanja procedura i nepristrasnosti sa zahtevima vrednosnog sistema koji čini dato društvo jeste parlament. Centralno pitanje ovog rada biće normativni značaj demokratije za odnos između etike „prljavih ruku“ i etike političkog predstavništva. Cilj rada je da pokaže da li su ova dva etička sistema međusobno kompatibilna i kako se može prevazići napetost između njih. Liberalna demokratija nije samo vladavina većine, ona je vladavina većine liberalnih glasova. Da li liberalno vladanje u sebe nužno uključuje određenu etičku poziciju? Kada pojedini teoretičari tvrde da politički proces kao takav „prlja ruke“ da li to znači da je u okviru profesionalne etike političara dozvoljeno ono što bi malo koji demokratski lider sebi dozvolio tokom izborne kampanje.

KLJUČNE REČI: liberalna demokratija, etika, etika „prljavih ruku“, parlament

UVOD

U diskursu liberalnih teoretičara zahteve koji se postavljaju pred građane i političare nije neophodno opravdavati iz određene etičke pozicije. Ipak ako pogledamo parlamentarne debate danas one najčešće u sebe uključuju analizu delovanja

1 Istraživač-pripravnik, Univerzitet u Beogradu-Fakultet političkih nauka.
E-mail: tijana.dokic@fpn.bg.ac.rs

političara na osnovu načela opšteg morala. Teško je zamisliti politički proces koji nije uokviren posebnim razumevanjem tradicije i vrednosti društva u kome se taj proces i odvija; odnosno modelom *dobrog* političara ili građanina koje taj poredak pretpostavlja. Ovde je važno istaći tri stvari. Prvo, koje su karakteristike predstavničke vladavine i kako je iz toga moguće izvesti koncept etike reprezentacije. Drugo, kako liberalne vrednosti utiču na ovaj tip etike i da li postoji (i ako postoji kakva je) etika liberalnog političara. Treće, koliko je ona kompatibilna sa nepolitičkim moralom modernih pluralnih društava. Iz tog razloga osnovni argument polaziće od distinkcije klasičnog i modernog (liberalnog) republikanizma, koja govori o značaju prepoznavanja posledica pozicioniranja etike u domen javnog odnosno privatnog.

Aristotel svoju političku teoriju gradi kao teoriju etičkih institucija polisa gde pokazuje da nema politike bez opšte etike: „Aristotel ne vidi nikakvu suprotnost između uređenja uspostavljenog u nomoima i etosa građanskog života”.² Čovek je „po prirodi” upućen da živi u državi a politika je usmerena na obrazovanje i odgajanje karaktera dobrog građanina. Ovakvo koncipiranje političkog procesa prepoznaje se u klasičnoj republikanskoj teoriji. Ono naglašava utemeljenje politike i političkog delovanja na ciljevima opšteg dobra i zajedničke sreće, na jedinstvo etike i politike.³ Ovo je osnova klasičnog republikanizma. Nema odvojenog moralnog sistema ili pravila koja „posreduju” u političkom polju. Jedinstvo između članova i same političke zajednice prepoznaje se u idealnom tipu gde građanske vrline oblikuju politički život jednako značajno kao i odluke predstavnika. Dok je u Aristotelovoj teoriji čovek slobodan samo onda kada je u domenu političkog koji određuje jedinstvena etička pozicija, tako je u klasičnom republikanizmu preuzeto jedinstvo etičke pozicije u određivanju javnog delovanja građana i političara.

Nasuprot klasičnom republikanizmu u slučaju liberalnog republikanizma političar deluje adekvatno kada njegove odluke doprinose opštem dobru. Specifična pozicija u kojoj se političar nalazi zahteva od njega da povremeno odstupi od etičkih principa zarad opšteg dobra. Njegovo delovanje se samo kontekstualno može procenjivati iz pozicije *dobrog*. U životu građanina međutim važi drugačiji etički sistem od onog koji je nasto specijalizacijom i usložnjavanjem političkog procesa. Iz tog razloga nije relevantno koristiti zaključke privatnog morala, jer on ne igra nikakvu ulogu kada treba doneti debatibilne i teške političke odluke. Položaj koji političar zauzima u tom sistemu je takav da on nužno mora da donese odluke koje bi se u privatnom životu pojedinaca smatrale neprimerenim. Jednostavno, ne možete da budete hirurg i da vam ujedno bude užasno da rasparate ljudska tela.

2 Milan Matić i Milan Podunavac *Politički sistem*, Čigoja, Beograd, 1997, str. 27 – 29.

3 Ibidem, str. 31.

U tom smislu treba istaći tipične vrline za ovaj oblik republikanizma a to su vrline proceduralne ispravnosti i nepristrasnosti. Etika liberalizma je etika *fer pleja*.⁴ Samim tim ovaj etički obrazac ne igra nikakvu značajnu ulogu u opštem moralu nekog društva. Njega nije moguće neposredno „koristiti“ bez datih institucija i mehanizama. On kao takav postoji samo uz njih i u poređenju prema njima. Oblik republikanizma koji bi bio baziran na ovim temeljima za osnovna obeležja ima političke principe umerenosti, ravnoteže i posredovanja koji ujedno i čine koncepciju opšteg dobra tako konstituisanih zajednica. Na taj način u modernom republikanizmu izgrađenom na liberalnim osnovama dolazi do sužavanja javnog domena kao moralnog centra zajednice. Ovo ostavlja prostora da se izoštri sistem specifičnog funkcionisanja političkog procesa koji se sada odvija po samostalnim zakonitostima.

U teorijskom polju modernog republikanizma ova rasprava stavlja akcenat na pitanje o „prljavim rukama“ i „čistim rukavicama“⁵, gde su političari primorani „da biraju između dve stvari: ili da slede neki važan moralni princip ili da izbegnu nadolazeću, veliku nesreću“.⁶ Liberalni republikanizam u skladu sa tim ostavlja otvorenim pitanje kako opšti moral utiče na poslanika kao političara, i da li u skladu sa tim postoji specifična etika reprezentacije.

ETIKA REPREZENTACIJE

Etika reprezentacije se bavi standardima ponašanja koji se odnose na one koji su izabrani predstavnici i koji nose formalnu odgovornost za donošenje zakona u političkom sistemu države.⁷ Osnovni etički okvir za izabrane predstavnike proizilazi iz zahteva za reprezentacijom. Preuzimajući određenu ulogu u političkom sistemu političari treba da se ponašaju u skladu sa pravilima uloge koju nose i odgovornosti za koju su izabrani. Ukoliko je jedan poredak demokratski etički model koji bi se nalazio u osnovi ponašanja poslanika trebao bi da obuhvati demokratske vrednosti. Neke od vrlina bi bile svakako doslednost i integritet. Političar treba da ispunjava obećanja i zalaže se za onu politiku zbog koje je i bio izabran. Takav tip doslednosti bazira se na odgovornosti koju političar prihvata kada ulazi u demokratski proces izbora. Ono što je pogotovo važno za moderna

4 Za detaljniju raspravu o ovom pitanju pogledati Judit Sklar (Judith Shklar) „Let Us Not Be Hypocritical“ u *Hypocrisy, Illusion, and Evasion Daedalus*, Vol. 108, No. 3, The MIT Press, 1979, str. 1 – 25.

5 Richard Bellamy „Dirty hands and clean gloves: Liberal ideals and real politics“ *European Journal of Political Theory* br. 9, Sage, 2010, 412 – 430.

6 Majkl Volcer *Pravedni i nepravedni ratovi*, Službeni glasnik, Beograd, 2010, str. 10.

7 Vukašin Pavlović *Država i društvo*, Čigoja, Beograd, 2011, 325.

demokratska društva jeste i značaj javnosti. Medijska slika političara će svakako imati nezanemarljivi uticaj na birače. Tako se političari svim silama trude da se pokažu što moralnijim, sa što „čistijim rukama“ (rukavicama), kako u privatnom tako i u javnom životu. Razlika između privatnog i javnog života političara se gubi, kao i razlika između privatne i javne etičke koncepcije.

Iz toga proizilazi i praksa sve većeg proširivanja moralne agende reprezentacije, zasnovane na pravilima opšteg morala. Ona se sve više širi u smislu razvijanja kodova ponašanja, pravilnika i mera za izabrane predstavnike.⁸ Ovo dobro pokazuju „Nolanovi principi“ (Nolan principles)⁹ nastali kao proizvod delovanja *Komiteta za standarde u javnom životu* pri Vladi Velike Britanije. Komitet je osnovan 1994. godine od strane premijera John Majora kao odgovor na ponašanje određenih političara koje je procenjeno kao nemoralno.¹⁰ Njihov cilj je bio da procene trenutne standarde ponašanja nosilaca javnih funkcija, uključujući poslove povezane sa finansijskim i komercijalnim aktivnostima, i da donesu preporuke kako bi se obezbedio visok standard pristojnosti u javnom životu.¹¹ Nolanovi principi se zasnivaju na sedam tačaka (nesebičnost, integritet, objektivnost, odgovornost, otvorenost, poštenje ili čast i liderstvo). Međutim ostaje otvoreno koliko ovakvo percipiranje reprezentativne uloge doprinosi efikasnosti političkog procesa u savremenim liberalnim-demokratskim i koliko je relevantno političke procese procenjivati iz perspektive opšteg ili privatnog morala.¹²

8 Detaljnije pogledati o „Nolan komitetu“ u Velikoj Britaniji
http://en.wikipedia.org/wiki/Committee_on_Standards_in_Public_Life

9 First Report of the Committee on Standards in Public Life (1995). Str. 14.

10 Detaljnije pogledati Cash-for-question aferu.

11 O izveštajima Komiteta kao i njegovom delovanju pogledati
<http://www.parliament.uk/documents/commons/lib/research/briefings/snpc-04888.pdf>

12 Nekadašnji Britanski premijer Toni Bler u velikoj meri je podržavao rad ovog komiteta. On čak proširuje „Nolanove principe“ ističući važnost pitanja u vezi sa finansiranjem političkih strana i proširivanje preporuka za bilo kakve promene na već postojeće aranžmane. Nije tako retko da i u državama za koje se govori da su kolevke demokratije vođe partija daju odgovarajuće zvučne parlamentarne i druge titule za određenu količinu novca koji bi trebao da ide u partijske fondove (u Britaniji afera poznatija kao „Cash for Honours“). Nije lako saznati koliko tako zarađenog novca ide u partijske fondove, a koliko u džepove partijskih posrednika i upravljača. Engleski mediji su opširnije pisali o umešanosti i samog lidera Laburističke partije Tonija Blera u te malverzacije. Na primer u SAD lider republikanske većine u Predstavničkom domu, Tom Dilej, je u januaru 2006. abdicirao sa pomenute funkcije pred već razbuktalom aferom i optužbom za finansijske malverzacije i upletenost u mnoge nezakonite radnje. Da paradoks bude veći Tom Dilej je bio veoma popularan i simbol uspostavljanja čvrste partijske discipline, zbog čega je i dobio nadimak „čekić“. Za detaljniju analizu pogledati Vučina Vasović „Savremeni izazovi parlamentarizma“ iz ur. Slaviša Orlović, Vukašin Pavlović, *Dileme i izazovi parlamentarizma*, Čigoja, Beograd, 2007, str. 7-45.

Postupci političara pokazuju da se oni neretko licemerno ponašaju. Njihova potreba za opravdanjem najviše proizilazi iz pozicije birača. On ne priznaje specifičnost političkog procesa i negira postojanje etike „prljavih ruku“. Odluke političara procenjuju se iz pozicije opšte etike. Neprepoznavanje specifične etičke pozicije u kojoj se političar nalazi kako od strane političara tako i od strane birača dovodi do toga da se njeno prikrivanje pozicionira kao osnovni problem političkog delovanja.

Rešenje koje će biti ponuđeno u ovom radu zasniva se na upoređivanju dva moralna sistema. Važno je napomenuti da mesto za tu procenu nije isključivo parlament, mada se ona u parlamentu najbolje reflektuje. Pokušaj opravdavanja i međusobnog optuživanja između poslanika i političara koči liberalno-demokratski proces i odlaže donošenje odluka. Na taj način se gubi svrha demokratskih institucija koje postaju arena za iznošenje „prljavog veša“. Političari su u pojedinim situacijama stavljeni pred teške odluke koje nije moguće rešiti sleđenjem zahteva opšte etike. Dobar argument u parlamentu se danas često procenjuje na osnovu toga da li je oponent nekada u privatnom životu uradio nešto što je bilo nemoralno: „jednom kada se pokrenu opšta etička pitanja sve drugo staje sve dok se poslednji detalj morala ne ispita... to je zavaravajuće i samodestruktivno kao i svaka druga opsesija, i mi ćemo biti zapamćeni u istoriji kao prva civilizacija koja je zadavila sebe u pomami za etikom“. ¹³ Etički apsolutizam ni jedna savremena institucija, pa ni najdemokratskija, ne može da podnese. U parlamentarnim debatama teško je ne zapaziti irelevantnost moralnih razmatranja ali najčešće i pozivanja na različite argumente „lične prirode“. Čuvanje ugleda političara postaje daleko važnija stvar od rešavanja objektivnog problema koji je pred političara dat.

RELEVANTNOST MORALNIH SITUACIJA U LIBERALNIM DEMOKRATIJAMA

Nije nužno napustiti etičku poziciju da bi se prepoznalo da političko delovanje sa sobom uvek nosi „zaobilaženje krivina“, teške odluke i još teže kompromise. Zbog toga bi bila neophodna ponovna evaluacija značaja etike u političkoj areni gde bi se dao odgovor na pitanje da li je ta etika politička etika u kojoj važe ista pravila kao i u opštem moralu, ili ta etika kontekstualno više odgovara stvarnom stanju i etici „prljavih ruku“. Ako politiku shvatimo kao *saradničku* onda je moguće izdvojiti tri situacije koje povezuju političko i nepolitičko i pomažu da se objasne teškoće koje postavlja politička arena. ¹⁴ To su prema Kouediju

13 WG Hayden Politics, Public Responsibility and The Ethical Imperative u Noel Preston ur. *Ethics and political practice: perspectives on legislative ethics*, Routledge, United Kingdom, 1998, str. 58.

14 S.A.J. Kouedi, *Politika i problemi prljavih ruku* iz Piter Singer ur., *Uvod u etiku*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, 2004, str. 544.

(C.A.J. Coady) kompromis, problem izvlačenja iz već zatečene nemoralne situacije i moralna izolacija. Kompromis kao reč često ima negativne implikacije jer u sebe uključuje odricanje od ciljeva, interesa ili politika da bi se zaštitili drugi. Kako pokazuje politička praksa savremenih liberalno-demokratskih država iz posebne moralne pozicije društva, na kompromis se uvek gleda kao na slabost političara. Takvi političari bivaju najčešće ocenjeni kao loši, a u zavisnosti od društva o kome govorimo, političke odluke koje uključuju kompromis često se ne donose. Osnovni razlog za to jeste pritisak javnog mnjenja i javnih debati koje se zasnivaju na normama opšteg morala. Otuda i sličnost između reči kompromis i kompromitovati. Naime kompromitovana osoba vrši pogodbe koje po mišljenju onih koji ih nazivaju kompromitovanim uključuju poricanje nekog vrednog cilja ili napuštanje nekog značajnog interesa: „ (...) one (neke pogodbe) zahtevaju potkopavanje sopstvene ličnosti i integriteta“.¹⁵ Iako na ovom mestu neće biti detaljnije objašnjen problem integriteta¹⁶ dovoljno je napomenuti da određene vrednosti ovog tipa i uopšte ocenjivanje nečijeg političkog ponašanja dolazi iz ugla privatnog morala koji ne priznaje postojanje specifičnosti političkih procesa u liberalno-demokratskoj državi niti neophodnost donošenja teških odluka. Prema Kouediju postoje moralno štetni kompromisi koji pretpostavljaju žrtvovanje „osnovnog principa“. Međutim sam Kouedi ne definiše dovoljno jasno šta bi taj osnovni princip bio, a uzimajući u obzir debate o javnom interesu teško bi ga i bilo definisati bez zauzimanja određene etičke pozicije: „kad kompromis zahteva žrtvovanje principa on prestaje da bude normalno, makar možda i nesrećno, zahtevanje saradnje ili sukoba i postaje moralno sumnjiv“.¹⁷ Politički proces liberalno-demokratskih država ma koliko to nesrećno izgledalo ukazuje da je to ponekad neophodno.

Druga situacija jeste ona situacija u kojoj političar počinje da se ponaša nemoralno jer preuzima funkciju odnosno položaj koji je prethodno već moralno neadekvatan, a kasnije pokušava da se izvuče iz „škripca“. Političar ne mora sam da uspostavi nemoralnost u vezi sa tom pozicijom već kao član određene grupe on može da ima nasleđenu odgovornost za tu situaciju: „ (...) verujući da je njegova situacija ozbiljno nemoralna, agens mora pokušati da je promeni, ali prost prestanak može ponekad da izazove veću štetu nego trenutno ostajanje u

15 Ibidem.

16 Za detaljniju raspravu o integritetu pogledati Ruth Weissbourd Grant, „Molière, Rousseau, and the Ideal of Integrity“, *Hypocrisy and Integrity : Machiavelli, Rousseau, and the Ethics of Politics* (University of Chicago Press, 1999), str. 57-101.

Ruth Weissbourd Grant, „Rousseau's Political Ethics: Integrity, Prudence, and Deception“, *Hypocrisy and Integrity : Machiavelli, Rousseau, and the Ethics of Politics* (University of Chicago Press, 1999), str.102-141

17 Ibidem.

zlu“.¹⁸ Trenutni pokušaj što bržeg „pranja ruku“ ili brzo „navlačenje rukavica“ u takvim slučajevima ima katastrofalne posledice. Takvi postupci uglavnom su vođeni zbog nepriznavanja postojanja etike prljavih ruku. Rešenje za ovaj problem predstavlja koncept refleksivnog ekvilibrijuma, o čemu će više biti rečeno kasnije. Treća situacija jeste tzv. moralna izolacija, to je problem isticanje vrline u sredini u kojoj dominiraju zločinci. Postavlja se pitanje da li je suludo delovati moralno u situaciji u kojoj se određeni smisao morala potkopava raširenom nesaradnjom od strane drugih. Kouedi ovaj problem stavlja u okviru rasprave o konvencijama i njihovom (ne)postojanju.¹⁹

Ovo su samo neke od situacija koje pokazuju na koji način politika kao specifična delatnost može da potkopava opšti moral. Parlament kao jedna od „najdemokratskijih“ institucija poslužiće mi da pokažem kako političari tokom rada u parlamentu više vremena koriste da se bave privatnim moralom i svojom ličnošću nego političkim problemima koje ta demokratska institucija treba da reši. Opšte razumevanje etike reprezentacije i neprihvatanje postojanja ili nužnosti prljavih ruku dovodi do toga da parlamenti više liče na pozorišnu scenu nego na političku instituciju.

NOVA ETIKA POLITIČKOG ILI ETIKA „PRLJAVIH RUKU“

Etika reprezentacije shvaćena kao etika koja se odnosi na ponašanja prigodna za izabrane predstavnike u sebi prikriva jednu važnu stavku koja se najčešće pogrešno interpretira. Naime, etika reprezentacije se objašnjava kroz tzv. „preuzimanje uloge“ kada političar prihvata pravila, odgovornosti i obaveze koji proizilaze iz demokratskog procesa. Međutim ova uloga uglavnom je obojena prizvukom koji sa sobom nosi opšti moral. To je tako jer se od onih koji su izabrani očekuje da predstavljaju one koji biraju, čak i ne samo njihove interese već i njihove moralne pozicije. Zato se od njih očekuje da poseduju određene vrline koje su u skladu sa moralnim vrednostima birača, što je pokazano na primeru Nolanovih principa. Teoretičari koji brane ovu tvrdnju često zanemaruju da savremene liberalno-demokratske države funkcionišu po principima gde se ističe značaj neutralnosti i zanemarivanja sveobuhvatnih koncepcija opšteg dobra, kao i značaja pluralnosti moralnih pozicija. Uloga koju političar preuzima u ovom slučaju sa sobom nosi određene vrednosti ali one su toliko opširne (npr. proceduralna ispravnost) da u sebe uopšte ne moraju da uvršćuju principe opšteg morala. Na taj način liberalno-demokratske institucije su se usidrile i u državama u kojima u kultuno-tradicijskom smislu važe sasvim drugačiji moralni principi. Međutim, to nije sve.

18 Ibidem. Str. 545.

19 Ibidem.

Teorija o moralu koja se zasniva na ulogama sama je po sebi problematična pošto određene uloge nije moguće „rastaviti“ a i same političke uloge mogu biti prilično zamršene i nekompatibilne. Da bih ovo objasnila najpre ću reći nešto više o etici prljavih ruku, objasniću kako se ona formuliše na osnovu uloga, odnosno šta je to što političke procese čini intristično drugačijim.

Jedan od najpoznatijih teoretičara koji se bavi etikom „prljavih ruku“ je Majkl Volcer (Michael Walzer). Pravila i principi običnog čoveka, proizvod njegovog moralnog vaspitanja, dolaze u konflikt sa nalogima razvijenim na višem nivou moralnog diskursa.²⁰ To što političari povremeno donese odluke koje nisu u skladu sa opštim moralom ne znači da nije moguće učiniti pravu stvar u vreme vladanja, kako Volcer kaže: „To znači da poseban čin upravljanja može biti pravi u utilitarnim terminima, a da čovek koji je tu stvar uradio, ipak bude ocenjen kao loš sa moralnog stanovišta. Nevin čovek, posle svega, nije više nevin“.²¹ Međutim političar nije dužan da ostane nevin, bar ne prema principima koje nameće liberalno-demokratski politički proces. Sve i da ostane nevin birajući odluku koja je u skladu sa opštim moralom on ne samo da ne uspeva da uradi pravu stvar (da odluči između jedine dve loše alternative, kada je reč o korisnosti te odluke za zajednicu) već ne obavlja dobro svoju dužnost koja mu nameće odgovornost za ishode njegovih odluka.

Svoju argumentaciju Volcer započinje analizom tvrdnje da su političari moralno lošiji od ostalih ljudi. Za ulogu političara karakteristično je to da on dela u ime onih koji ga biraju: „On ima na umu svrhe stvari i projekte koji zahtevaju podršku jer doprinose dobrobiti...svima nama zajedno“.²² To ga stavlja u poziciju da on ne može da služi nama ukoliko ne služi i sebi. Uspeh političara se meri kroz termine slave i moći to je zapravo najveća nagrada koju političar može da dobije od onih nad kojima vlada: „otuda su ljudi koji rade u naše ime nužno laktaši“, zaključuje Volcer.²³ Zaključak je da postoje inherentni procesi u okviru političkog koji takvo delovanje razlikuje od svakog drugog, a političara od ostalih ljudi.

Iako je u prethodnom delu bilo reči o tome kako se u antičkoj misli percipira problem političkog osvrnuću se na jedan primer koji se može smestiti u argumentaciju koja potvrđuje Volcerovu tezu da politika „prlja“ i da je jedan od najvažnijih pojmova politike pojam moći. I ne samo da politika kao takva zahteva odstupanje od opšteg morala već i sama demokratija i njene institucije imaju svoja strukturna ograničenja. Borba za moć koja se odvija unutar demokratskih institucija ima jednu specifičnu logiku koja podrazumeva principe

20 Majkl Volcer *Pravedni i nepravedni ratovi*, Službeni glasnik, Beograd, 2010, str. 11

21 Ibidem. Str. 12.

22 Ibidem. Str. 13.

23 Ibidem. Str. 20.

etike „prljavih ruku“, a koja još više dolazi do izražaja u razdvojenosti politike i društva kakvu srećemo u savremenoj reprezentativnoj demokratiji. No vratimo se korak unazad. Još Tukidid primećuje da je za demokratiju inherentna težnja za pribavljanjem političke moći odnosno hbris. Hbris je ključni formativni princip demokratije.²⁴ Iako hbris drži politički proces u životu i podstiče ga on ujedno može imati i razarajuće efekte. Nezasita borba oko moći koja proizvodi stanje pleonexie umnožava unutrašnje sukobe i razara moralne temelje države.²⁵ Ukoliko ovu normativnu tezu stavimo u kontekst savremenih društava pokazuje se da liberalno demokratske institucije i sve njihove specifičnosti u odnosu na antičku demokratiju (na prvom mestu reprezentacija i parlamentarizam) uspešno amortizuju i zauzdavaju snagu hbrisa. Međutim one ga ne anuliraju već kanališu, a hbris kao takav odgovara stanju nove etike političkog ili etike „prljavih ruku“. Tukididovo zapažanje da: „privatni interesi i privatne ambicije vode u pravcu koji je nepravilan podjednako i za njih (Atinjane, dodala T.D.) i za njihove saveznike“²⁶ pokazuje da se privatni interesi evaluiraju kao nepravilni. Smatram da je to proizvod posmatranja date situacije iz pozicije jedinstva društva i političkog. Teoretičari savremenih demokratija ne mogu da poreknu postojanje ličnih interesa u okviru političkog delovanja a ambicija političara da bude izglasan i da pribavi političku moć sasvim je legitimna.

Slučaj nasilja se često ističe kao još jedna od distinktivnih oznaka političkog. Dok bi za građane bilo moralno loše da upotrebljavaju nasilje ili pretnju nasiljem u svojim odnosima sa drugim građanima ono može biti ispravno kada ga njihovi zastupnici upotrebljavaju u njihovo ime. Najgel (Thomas Nagel) ističe o ovo raspravljajući o pitanjima poreza: „Ako neko ko ima godišnji prihod od 2000 dolara, uperi pušku na nekog sa prihodom od 100 000 dolara godišnje i natera ga da mu preda svoj novčanik, onda je to pljačka. Ako federalna vlast zadrži deo prihoda druge osobe (primenjujući zakon protiv izbegavanja plaćanja poreza, pod pretnjom robije) i deo toga da prvoj ličnosti u formi socijalne pomoći, bonova za hranu ili besplatnog lečenja, onda je to porez“.²⁷ U tom slučaju javni moral se ne izvodi iz privatnog, opšteg morala već iz „bezličnih konsekvencijalističkih razmatranja“.²⁸ Iako je legitimna tvrdnja da političari nužno koriste nasilje i pretnju nasiljem kao način vladanja (pa je samim tim ono i moralno opravdano

24 Milan Podunavac *Poredak konstitucionalizam i demokratija*, Čigoja, Beograd, 2006, str. 180.

25 Ibidem.

26 Ibidem.

27 Thomas Nagel, „Ruthlessness in Public Life“ *Mortal Questions*, Cambridge University Press, 2004, str. 83.

28 Treba napomenuti da se prema Najgelu politički moral razlikuje od privatnog morala na osnovu davanja znatno veće važnosti konsekvencijalističkom mišljenju, dok je privatni moral više usmeren na agensa. Ibidem.

gledajući iz polazišta opšteg morala) figura političara kao „ubice“ u ime opšteg dobra i odbrane demokratskih vrednosti i institucija i nasilnika koja se ovde koristi poželjnija je od figure političara kao lažova, uloge koja se često negira i poriče. Volcer kaže: „stoga smo mi podozrivi i prema najboljim među pobednicima. To nije znak naše perversnosti, ako o njima mislimo kao veštijima od drugih. Oni ne pobeđuju, u krajnjoj liniji, zato što su dobri ili bar ne samo zbog toga, već i zbog toga što nisu dobri. Niko ne može da uspe u politici a da njegove ruke ne postanu prljave“. ²⁹ Prema tome etika prljavih ruku ne kaže da ne postoje činovi za koje možemo da tvrdimo da su loši nezavisno od situacija i konteksta. Prema njoj politički izbor jednostavno treba da se procenjuje na osnovu neposrednih okolnosti u kojima se on pravi: „...uzimanjem u obzir razložnih alternativa, dostupnog znanja, verovatnih posledica... čovek (političar T.D.) će se suočiti sa teškim dilemama (jer je njegovo znanje o opcijama i mogućim ishodima krajnje neizvesno), ali se neće suočiti sa moralnom dilemom“. Iako je ovo idealizovana i teško ostvariva situacija, ono što je važno zaključiti iz nje jeste sa se političar u tom smislu ne suočava sa moralnom dilemom. To je prvenstveno zato što on deluje u skladu sa etikom koja odgovara realnom sistemu političkog što ne znači da on kao čovek neće osećati grižu savesti ili krivicu. Kao što u izbornom procesu njegova osećanja ne treba da se koriste kako bi se pokazivalo biračima „veličina čoveka“ datog političara, tako o njima ne treba da razmišljamo, niti treba da političara sažaljevamo zato što mu je teško nakon što donese odluku.

IDEJA REFLEKSIVNOG EKVILIBRIJUMA – IZMEĐU OPŠTEG MORALA I ETIKE „PRLJAVIH RUKU“

Smatram da ovakvo čitanje Volcera njegovu teoriju o etici prljavih ruku ne svodi samo na pojam morala, uloge koju onaj ko ulazi u politički proces preuzima. ³⁰ Prema takvoj koncepciji morala, uloge su definisane određenim ciljevima koje treba ostvariti. Preuzimajući ulogu političar treba da se ponaša po pravilima koju ta uloga nosi, a ta pravila definisana su u skladu sa tim ko mu tu ulogu dodeljuje (u slučaju liberano-demokratskih država birači). Ma koliko uloga političara bila specifična kod Volcera se jasno vidi da postoje odluke koje mogu biti politički ispravne a individualno loše. Stvar je u tome da Volcer insistira na povratnom razmatranju moralnog pravila nakon njegovog stavljanja „na stranu“ i to na način da onaj koji ima prljave ruke treba da za to plati odgovarajuću cenu. To znači da se uloge i „morali“ međusobno prepliću, njihove vrednosti su suprotstavljene ali se one međusobno koriguju po principu refleksivnog ekvilibrijuma.

29 Majkl Volcer *Pravedni i nepravedni ratovi* op. cit. Str. 14.

30 Alexandra Andrew *Professional ethics for politician?* Australian Association for Professional and Applied Ethics 12th Annual Conference, 2005, str. 4.

Uzeću za primer etiku reprezentacije. Kao što je već rečeno ona se bavi standardima ponašanja koji se odnose na one koji su izabrani predstavnici i koji nose formalnu odgovornost za donošenje zakona u političkom sistemu države. Ono što je problematično u ovakvom razumevanju jeste činjenica da ako su neki oblici ponašanja standardizovani onda oni treba da odgovaraju određenoj i isto tako standardizovanoj ulozi poslanika. Međutim, poslanici se često nalaze u složenoj i neretko protivrečnoj situaciji. Vučina Vasović ističe da je poslanik izložen uticaju nekoliko jakih sila koje usmeravaju njegovo ponašanje i odlučivanje. One su toliko jake da u tom slučaju nije moguće standardizovati ponašanje. Prva od njih je činjenica da su poslanici izloženi zahtevima biračkog tela: „Građani odgovarajuće izborne jedinice su ga birali i imaju pravo da zahtevaju ponašanje poslanika u skladu s njihovim zahtevima“. ³¹ Ovako definisana pozicija poslanika odgovara već objašnjenom stavu da poslanik treba da deluje iz određene „moralne pozicije birača“, što ga dovodi u nezavidnu situaciju u trenutku kada treba da donese odluku koja će iz tog ugla izgledati kao „prljanje ruku“. Ovo je posebno istaknuto ako uzmemo u obzir značaj koji javno mnjenje ima za karijeru i uspeh političara: „...koje neretko ne odgovara sasvim ni shvatanjima njegove partije ni njegovom ličnom mišljenju“. ³² Poslanik je takođe izložen i najrazličitijim oblicima lobiranja i korupcije koje takođe utiču na odluke, bilo to prihvaćeno ili osuđivano iz pozicije opšteg morala ili ne. Nasuprot tome poslanik je odgovoran pred svojom savešću. Ovu ulogu Volcer posebno ističe. Kada analizira Makijavelijev stav da moralni standardi postoje i pored toga što dobar čovek ukoliko ulazi u politiku mora da učini loše stvari, Volcer ističe da se sam Makijaveli ne pita previše kakve su kazne za to što političar „prlja ruke“: „Makijavelijev heroj nema unutrašnjost“. ³³ Međutim, ni naglašavanje unutrašnjosti bez spoljnog parametra samo po sebi nije dobro: „reč je o čoveku koji laže, intrigari, šalje druge ljude u smrt – i pati. On čini teška srca ono što mora. Niko od nas ne može da zna koliko njega staje to što obavlja svoju dužnost...jer on za sebe fiksira cenu koju plaća“. ³⁴ Ovo je pozicija koja se uglavnom naglašava u pojmu morala uloga. Specifične odgovornosti koje proizilaze iz specifične uloge ne mogu se direktno izvesti iz impersonalnih, opštih, univerzalnih vrednosti, one se izводе iz specifičnih situacija i konteksta. U tom slučaju ističe se kao vrednost „samosvest tragičnog heroja“, međutim, kako Volcer zaključuje: „katkad postoji potreba da herojeva patnja bude društveno manifestna, jer slično kažnjavanju to potvrđuje i osnažuje naše osećanje da su izvesni činovi

31 Vučina Vasović „Savremeni izazovi parlamentarizma“ Slaviša Orlović i Vukašin Pavlović ur., *Dileme i izazovi parlamentarizma*, Čigoja, Beograd, 2007.

32 Ibidem.

33 Majkl Volcer *Pravedni i nepravedni ratovi* op. cit. str. 20.

34 Ibidem. str. 24.

pogrešni“.³⁵ Zato se Volcerov put argumentacije može smestiti između ova dva. S obzirom na činjenicu da je neizvesnost inherentna političkoj akciji političari nužno preduzimaju moralni i politički rizik. Njihov rizik se sastoji iz „prljanja ruku“, donošenja teških odluka i u krajnjem slučaju činjenja zločina. Međutim, posledice njihovog delovanja nije lako ili bolje rečeno gotovo je nemoguće predvideti. Političari ne mogu da budu sigurni da su kršenjem pravila pronašli najbolji put do rezultata za koje se nadaju da će postići: „tako da mi ne želimo da ih oni postižu isuviše brzo i suviše često“.³⁶ U tom smislu za Volcera je važno da moralni ulozi budu veoma visoki, odnosno da pravila budu ispravno ocenjena. Ideja refleksivnog ekvilibrijuma uloga vidi se iz Volcerove pozicije da bez onoga koji kažnjava ne postoji niko drugi ko bi formirao standarde uloga ili održavao njihove vrednosti osim samog društva u kome se politička delatnost odvija. Za taj proces neophodno je filozofsko ponavljanje i politička aktivnost: „sumnjam da možemo ukinuti laži ali možemo uvideti da će se laži izreći ukoliko težimo da odrekemo slavu i vlast najvećim lažovima...dotle pošto on laže, manipuliše i ubija, mi moramo da budemo sigurni da će on za to platiti cenu“.³⁷

Na sličnom osnovu se gradi i Kouedijeva argumentacija.³⁸ Međutim, osim što vlast teži da pokvari vrednosti koje političari moraju da unapređuju mogu da budu proizvod degradiranih društvenih okolnosti i uređenja. Na taj način se iz političkog ponašanja mogu izvesti loše norme. Negiranje postojanja ovih normi neće unaprediti politički proces već naprotiv, smestiće ga u primamljivije moralne okvire opšteg morala. Svakodnevnom jezikom rečeno, ponekad je teško priznati istinu ali njeno nepriznavanje, pogotovo kada postoje teški slučajevi u domenu političkog, može samo pogoršati situaciju i dovesti do još gore pozicije od one kada je izbor između dve loše alternative ponuđen. Ukoliko se koncentrišemo samo na pojedinačni postupak političara koji zahteva prljave ruke a zanemerimo kontekst, kontigentnost i promenljivost okolnosti koje ga uslovljavaju neretko se može dovesti u pitanje postojanje tog političkog poretka. Kako su prema Kouediju ta zanemirivanja problem sa kojim se suočavaju teoretičari koji se jasno zalažu za praćenje političkog procesa samo prema normama morala „prljavih ruku“ isto tako njegovo praćenje samo u okviru opšteg morala i potpuno zanemarivanje složenosti i specifične logike političkog procesa može da dovede do jednako nepoželjnih posledica po liberalno-demokratski poredak. Tumačeći Kouedijev stav da su upravo oklnosti te koje najviše zahtevaju moralno istraživanje i kritiku dolazi se do zaključka sličnog Volcerovom. Određene odluke se procenjuje na osnovu

35 Ibidem. str. 25.

36 Ibidem str. 26

37 Ibidem.

38 Treba napomenuti i da se Kouedi u mnogo čemu ne slaže sa Volcerom čiju argumentaciju tumači u smislu da on problem vidi potpuno politički. S.A.J. Kouedi, *Politika i problemi prljavih ruku* op. cit. 554.

okolnosti, kako politički proces nije stoprocentno predvidiv, kako ni političar do kraja ne zna koliki je rizik donošenja teške odluke, u toku liberalno-demokratskog procesa nije najpoželjnije rešenje takve stvari (okolnosti i odluku) nezavisno jedno od drugog procenjivati iz ugla opšteg morala već se određeni značaj mora dati i etici karakterističnoj za politiku – etici „prljavih ruku“. Neke od tih opštih odlika politike su kompromis, izvlačenje iz „nasledene“ loše situacije i moralna izolacija jer je ona prvenstveno saradnička, o čemu je prethodno već bilo reći.

Politički proces liberalno-demokratskih država vođen je principima koji se često izopštavaju i pripisuju karakternim osobinama političara. Njima se ne priznaje status svojstva procesa. Opšte moralne norme obično se jedino i dosledno primenjuju na procenu političarevog delovanja. Međutim, i Volcer i Kouedi nude alternativu ovakvom promatranju političkog. Tako se pitanje o kompatibilnosti dva moralna sistema, etike prljavih ruku i opšteg morala, pomerilo na pitanje o njihovom međusobnom delovanju. Iako norme jednog nisu kompatibilne sa normama drugog one u značajno meri vrše uticaj na donošenje političkih odluka. Zato je opšti zaključak ovih razmatranja zalaganje za povratnim pozivanjem na moralno pravilo posle njegovog stavljanja na stranu uz naravno veliku ličnu cenu.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Političari su nekad dužni da biraju između dve jednako loše alternative, a to se često ne priznaje zanemarivanjem postojanja etike „prljavih ruku“. Odgovor Volcera i Kouedija bio bi da političari kao ličnosti, iz ma koje moralne pozicije da dolaze, treba da snose posledice izazvane svojim odlukama u smislu griže savesti ili osećanja krivice ali da prosto nije na biračima da to procenjuju. Liberalno-demokratski proces posebno otežava postojanje propisanih pravila kakvi su Nolanovi principi. Pogotovo kada se pažnja političara usmerava više na to kako će se predstaviti u javnosti i kako će zamaskirati svoje pravo lice nego na samo donošenje i analizu odluka. To je pokazano na primeru kompromisa koji je neophodan deo liberalno-demokratskog političkog procesa a birači ga uglavnom prevode kao odustajanje političara, njegovu nekarakternost, neprincipijelnost i u krajnjem nečovečnost. Zaključak je da postojanje opšteg morala igra značajnu ulogu samo u okviru političareve ličnosti koji na principu ovako tumačenog refleksivnog ekvilibrijuma, odnosno procenjivanja ta dva moralna sistema, političkog i opšteg, i njihovog međusobnog korigovanja, treba da donosi odluke u budućnosti. On se zasniva na povratnom razmatranju moralnog pravila nakon njegovog stavljanja „na stranu“. Iz toga sledi da je nužno priznavanje i etike „prljavih ruku“ jednako koliko priznajemo i postojanje opšteg morala. Iako se u tom slučaju previše oslanjamo na činjenicu koliko će to zaista imati efekta na političara poslednje što se možemo pitati tokom donošenja odluke koja je važna za poredak jeste kako, prema kojim moralnim principima i na koji način treba da vaspitavamo političare.

LITERATURA

- [1] Andrew, Alexandra, *Professional ethics for politician?*, Australian Association for Professional and Applied Ethics 12th Annual Conference, 2005, preuzeto sa: <http://www.unisa.edu.au/hawkeinstitute/gig/aapae05/documents/alexandra.pdf>
- [2] Bellamy, Richard „Dirty hands and clean gloves: Liberal ideals and real politics“ *European Journal of Political Theory* br. 9, Sage, 2010, 412–430
- [3] Hayden, WG „Politics, Public Responsibility and The Ethical Imperative“ u: Noel Preston ur. *Ethics and political practice: perspectives on legislative ethics*, Routledge, United Kingdom, 1998, str. 52–66
- [4] Kouedi, S.A.DŽ. „Politika i problemi prljavih ruku“ iz Piter Singer, *Uvod u etiku*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, 2004, 534–549
- [5] Matić, Milan i Podunavac, Milan, *Politički sistem*, Čigoja, Beograd, 1997
- [6] Najgel, Tomas „Rat i pokolj“ *Gledišta*, br. 9–10, Beograd, 1985.
- [7] Pavlović, Vukašin 2011, *Država i društvo*, Čigoja, Beograd
- [8] Podunavac, Milan *Politička kultura i politički odnosi*, Čigoja, Beograd, 2008
- [9] Podunavac, Milan *Poredak konstitucionalizam i demokratija*, Čigoja, Beograd, 2006
- [10] Shklar, Judith „Let Us Not Be Hypocritical“ u: *Hypocrisy, Illusion, and Evasion Daedalus*, Vol. 108, No. 3, The MIT Press, 1979, str. 1–25
- [11] Stanovčić, Vojislav „Parlament bez parlamentarizma“ iz Slaviša Orlović, Vukašin Pavlović ur. *Dileme i izazovi parlamentarizma*, Čigoja Beograd, 2007
- [12] Uhr, John *Democracy and ethics of representation*, u *Ethics and political practice: perspectives on legislative ethics*, ur. Noel Preston, Routledge, United Kingdom, 1998, str. 11–47
- [13] Uhr, John „Professional Ethics for Politicians“, *International Public Management Journal*, 8(2), 2005
- [14] Vasović, Vučina „Savremeni izazovi parlamentarizma“ iz ur. Slaviša Orlović, Vukašin Pavlović, *Dileme i izazovi parlamentarizma* Čigoja, Beograd, 2007, 4– 45
- [15] Volcer, Majkl *Pravedni i nepravedni ratovi*, Službeni glasnik, Beograd, 2010
- [16] Walzer, Michael „Political Action: The Problem of Dirty Hands“ u: *Philosophy & Public Affairs*, Vol. 2, No. 2, 1973

Tijana Dokić Vilović

THE PARLIAMENTARIAN AS A POLITICIAN: THE ETHICS OF DIRTY HANDS

SUMMARY

The parliament is the main place where the liberal requirement of the procedural fairness meets requirements of the value system that makes a given society. The central question of this work will be the normative importance of democracy for the relationship between ethics „dirty hands“ and the ethics of political representation. Are these two ethical systems compatible and how to overcome the tension between them? Liberal Democracy is not just majority rule; it is the rule of most of the liberal votes. Is this type of governing in itself necessarily involves a certain ethical position? When some theorists argue that the political process as such „makes hands dirty“ does that mean that in the professional ethics of politicians is allowed what democratic leader usually doesn't allow himself in the midst of an election campaign.

KEY WORDS: liberal democracy, ethics, ethics of „dirty hands“, Parliament

II DEO

Političke teorije i ideologije

Milorad Stupar¹

Jedan deliberativni pledoaje za izlazak iz društvene krize zasnovan na ideji „političkog liberalizma“²

SAŽETAK

Autor pokušava da pokaže na koji način bi se ideja „političkog liberalizma“ možda mogla iskoristiti prilikom projektovanja zahteva koje bi Srbija u političkom pogledu morala da ispuni da bi se pokrenula iz stanja opšte društvene zapušetnosti; ideja političkog liberalizma je zgodna polazišna osnova jer se ne zasniva na „političkim istinama“, što je od značaja za srpsko političko javno polje koje je na jedan veoma neproduktivan i loš način, u vrednosnom i praktično političkom smislu, veoma heterogeno.

KLJUČNE REČI: politički liberalizam, javni um, Srbija, politička kriza

1 Redovni profesor, Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet. E-mail: mstupar@f.bg.ac.rs

2 Rad je nastao u okviru projekta „Dinamički sistemi u prirodi i društvu: filozofski i empirijski aspekti“ (br. 179041) koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.

IDEJA POLITIČKOG LIBERALIZMA I SRBIJA U KRIZI

Politički liberalizam je doktrina o legitimnosti vlasti, a prilikom obrazloženja legitimiteta ta doktrina se, kao što je poznato, ne poziva na istinu već na tz. „razložni konsenzus“ građana koji sebe vide kao jednake i slobodne.³ Deliberativna demokratija inspirisana političkim liberalizmom ne poziva se na primarnost datih, „sirovih“ interesa glasača tako što bi se ti interesi onda mehanički tabulirali u jedan agregat glasova koji bi predstavljao nespornu sadržinu kolektivnog izbora. Politički liberalizam traži konsenzus posredovan reflektivnom argumentacijom uz učešće što većeg segmenta izbornog tela. Takođe, oslonac u ograničavanju vlasti deliberativna demokratija ne nalazi u nekoj prepolitičkoj, antecedentnoj normativnoj doktrini ili nekoj apsolutnoj istini.⁴ Lajtmotiv deliberativne demokratije je da ona od glasača zahteva da zajedno sa drugima promišljaju kako će da glasaju i da to promišljanje uvek ima na umu nepristrasnost prilikom suđenja o tome šta je opšte dobro, a ne kako da pobeđe pojedinačni ili grupni interesi. Postignut konsenzus će onda biti stabilan i trajan jer će počivati na razlozima do kojih su zajedno došli preko jedne fer procedure u skladu sa relevantnim znanjima.

3 Postoji čitav niz autora koji bi se mogli svrstati u „deliberativne konstitucionaliste“. Svi su inspirisani Rolsovom (John Rawls) idejom političkog liberalizma, odnosno, njegovom idejom „javnog uma“ (videti njegovu knjigu *Political Liberalism*). Oni podvlače važnost ideala postizanja razložnog konsenzusa (ili dogovora) slobodnih i jednakih građana i zalažu se za političke odluke koje nastaju preko javne deliberacije građana. Predmet javne deliberacije mogu biti kako ustavna načela tako i određenje sadržine društvenog dobra u nekom objektivnom smislu. Na ovom mestu pomenućemo Džozua Koen, Šejlu Benhabib, Džejmsa Fiškina, Brusa Akermana, Jirgena Habermasa, a postoje i mnogi drugi autori koji rade na području određenja „javnog uma“ i „javnog opravdanja“ u politici. Ovo shvatanje različito je od čisto instrumentalnog shvatanja demokratije koje substantivnim moralnim pitanjima ne daje veliki značaj, na primer, ideji objektivnog opšteg dobra čemu demokratija treba da teži. Kao primer instrumentalizma možemo navesti Šumpeterovo shvatanje demokratije koje demokratiju vidi pre svega proceduralno, kao borbu za moć nad političkim odlučivanjem koja se odvija preko utakmice za glasove birača na periodičnim izborima. I model „društvenog izbora“ (Keneth Arrow) je približan ovakvom stanovištu. Prema ovom shvatanju, individualna prava služe samo da se održi integritet procedure i obezbedi njegova nepristrasnost. Sadržina ishoda glasanja je neupitna jer je važna samo procedura i tu ne treba da bude nikakvih ograničenja. Deliberativno shvatanje se takođe razlikuje i od shvatanja konstitucionalnih demokrata koji demokratiju vide najpre kao sistem institucija, praksi i prava čija je funkcija obezbeđenje zaštite individue kao moralnog subjekta političke zajednice od tiranije većine i od potencijalnih zlopotreba od strane državnog aparata (u ove mislioe spadaju, Ronald Dvorkin (ideja ljudskih prava kao „aduta“) i drugi autorii. Prava koja štite ustav su, prema ovom shvatanju, neupitni i invarijantni osnov sa koga se jedino sa smislom mogu izvesti standardi ograničene vladavine i ispravke društvenih nepravdi.

4 Mada je teško naći savremenog autora koji bi demokratski ustav koji počiva na zaštiti ljudskih prava opravdavao apsolutnim istinama, jedan američki savremeni filozof inspirisan Kantovom praktičnom filozofijom bi bio blizak ovakvim shvatanjima. Videti radove Alena Gevirta (Allen Gewirth) u kojima on izlaže svoje načelo „generičke konzistentnosti“, na primer, u knjizi *Reason and Morality*.

Da vidimo sad kakva je Srbija politička zajednica. Srbija je jedna još uvek nedovršena država nastala posle građanskog rata i raspada jedne veće tvorevine, socijalističke Jugoslavije. Ustav SFR Jugoslavije je počivao na istinama marksizma, lenjinizma i principima samoupravnog socijalizma koji su za elitu tadašnjeg SK Jugoslavije, pa i srpskog rukovodstva, bili neupitni. Srbija je danas jedna posrnu-la tranziciona zemlja, izgubljena u lavirintu svojih nerealnih političkih ambicija i projekata, bez neke posebne jasne političke doktrine i kulture kao duhvnog izvorišta njenog političkog poretka. Na ovom mestu nećemo izlagati podatke i objektivne naučne analize koji bi potkrepljivali ovu konstataciju mada bi tako nešto za obimniju i sitematičniju studiju bilo neophodno. Doduše, takvih analiza i nalaza ima veoma mnogo. U jednom elementarnom ljudskom smislu, na fenomenološkom planu, za nekog ko u Srbiji živi duže od pedeset godina i koji je pre trideset godina pripadao nečem što možemo nazvati srednjom klasom, Srbija danas može da se sagleda samo kao društvo koje je nazadovalo i koje predstavlja jedan promašaj u mnogim aspektima društvenog života. Postavlja se pitanje da li normativna teorija političkog liberalizma može da pomogne Srbiji da pronađe izlaz iz čorsokaka u kome se našla? Odgovor je: verovatno da može, uz pretpostavku da su građani Srbije spremni da prihvate načela političkog liberalizma u realnom političkom životu. Šta bi to moglo da znači?

DELIBERATIVNI KORACI

Pre svega, u prvom koraku, građani sebe treba da vide, a takođe i da se u skladu sa tom vizijom i ponašaju, odnosno, da se međusobno uvažavaju kao jednake i slobodne osobe koje su sposobne da kao individue sa različitim vrednosnim opredeljenjima jedna drugoj, direktno ili preko svojih predstavnika, ponude razložne uslove društvene saradnje u skladu sa „osećajem za pravdu“.⁵ Ovaj uslov je najteže ostvariti, a odgovor zašto je to tako treba da bude predmet sistematskog i detaljnog razmatranja naučnika iz raznih oblasti. Uz malu digresiju, na ovom mestu ću samo istaći da ostvarenje ovog uslova najviše koči vrednosna heterogenost srpskog kulturnog korpusa; nespremnost za toleranciju koja ponekad čak vodi do gubitka smisla zajedničkog postojanja; preterano autoritarno držanje i ponašanje političara koje ne dopušta toj klasi da se „spusti“ na nivo jednakih sa drugim građanima što čitavom društvu pruža jedan loš uzor ponašanja prema kome su neki više, a neki manje pravno i politički važni; Srbija kao društvo već veoma dugo nije bila u stanju da nešto sama promeni; ona je jedno inertno društvo koje zatiču događaji.

5 Izraz „osećaj za pravdu“, ili na engleskom „sense of justice“, je Rolsov tehnički izraz koji se odnosi na ljudsku sposobnost za razumevanje, primenu i delanje sa stanovišta javne koncepcije pravde čija je glavna osobina to da predstavlja izraz jedne fer, odnosno, pravične kooperacije među građanima. Videti o ovom više u knjigama *Politički liberalizam* i *Teorije pravde*.

Da razmotrimo sad drugi deliberativni korak. U drugom koraku, kad stupe u okolnosti realnog političkog života, građani Srbije moraju da budu u stanju da adekvatno procene svoje unutrašnje i spoljašnje okruženje i perspektive koje se iz tog okruženja pružaju, a sve to treba da bude u skladu sa uslovima društvene saradnje koje su pethodno u prvom koraku ustanovili. Apstraktni termin „okruženje“ uključuje kulturno i političko nasleđe kao i geostrateške okolnosti koje su određene pre svega teritorijalnim granicama.

Treće, posle zadovoljenja prvog i drugog uslova, građani Srbije treba da vide kako da sačine listu principa na kojima bi počivao trajni dogovor oko ustavnih načela iznova definisane političke zajednice. Ovaj poslednji uslov bi verovatno u praksi iziskivao nešto nalik ustavotvornoj skupštini koja bi preko konsenzusa demokratski izabranih predstavnika svih segmenata globalnog društva definisala novonastalu državu i karakter njenog političkog poretka. Na nesreću, za takav jedan iskorak izgubljena je šansa neposredno posle prevrata, oktobra 2000. Ali treba se nadati da je jedna nova ustavotvorna skupština, koja bi rekonstituisala političku zajednicu Srbije, još uvek moguća. Skorašnji postupci izvršne vlasti pospešuju tu nadu, jer adekvatna primena Briselskog sporazuma, za koju se sadašnja izvršna vlast zalaže, zahteva promenu ustava. Drugačije se briselski iskorak ne može legalno sprovesti. Na primer, i pravni laik lako uočava da se Ustav krši pošto po Briselskom sporazumu Srbija sklapa sporazum sa prištinskim vlastima o položaju Srba na KiM, a da se nigde ne pominje Ustav Srbije.

POLITIČKI LIBERALIZAM I PRAGMATIZAM

Politički liberalizam je jedna pragmatična politička doktrina. Ona ne polazi od unapred fiksiranih pozicija bilo da su one snažna uverenja o suverenitetu države kao vrhovne političke vrednosti, bilo da se one mogu izraziti u vidu pozivanja na neku drugu vrednost kao neporecivu istinu kao, na primer, ideju o ljudskim pravima kao nekoj metafizičkoj istini. Na primer, ideja ljudskih prava i sam katalog ljudskih prava je bez sumnje jedna svetska civilizacijska tekovina, ali politički liberalizam ne polazi od neke istine o ljudskim pravima. Nigde ne postoje dva ista demokratska poretka. Uporedna analiza ustava različitih zemalja to potvrđuje: nema neke jedinstvene liste ljudskih prava koja bi bila zastupljena u svim ustavima. Dalje, može se desiti da se u trećem gorepomenutom koraku akcenat u raspravi i pregovorima o novom ustavnom dokumentu veoma približi načelu socijalne pravde koji je već sadržan u članu 1. postojećeg Ustava, a možda se može približiti i nečemu drugom kao, na primer, paroli „da Evropa nema alternativu“. Ono što je bitno je da svi ti akcenti u deliberativnoj raspravi o osnovama ustava mogu da budu samo polazišta, a nikako bespogovorne fiksirane tačke od kojih se mora početi i koje zauvek ostaju neupitne ulazeći na taj način automatski u tekst ustava. Na primer, razmotrimo tezu „da Evropa nema alternativu“. Kao taktički politički slogan koji bi motivisao

građane da se priklone vrednostima zapadnoevropske političke kulture ova teza ima svoju svrhu. Takođe, učlanjenje u EU je od značaja jer može da bude od pravne koristi za građane jer proces pridruživanja EU iziskuje izgradnju i jačanje pravne države kandidata što uvećava šanse da se građani u takvoj državi zaštite od arbitrarne vlasti. Ali, bez jedne javne i sistematske rasprave, nameru o učlanjenju u EU ne treba *a priori* upisivati u ustavne odredbe prosto zbog toga što još uvek nije sasvim jasno šta EU u institucionalnom smislu zapravo jeste i u kom će svom obliku opstati (da li kao Evropa sastavljena iz nekoliko „liga“, da li kao „Evropa u više brzina“, da li kao federalizovana Evropa, itd). Takođe, prosperitet koji je odlikovao Uniju teško je uzdrman ekonomskom krizom. Na primer, zbog krize koja traje već godinama Britanci su počeli da koketiraju s idejom napuštanja Unije, dok je Danska, čini se, odustala od uvođenja zajedničke evropske valute, a Island i od učlanjenja, itd. Sve ovo naravno ne znači da u ustavu ne treba pomenuti i evropske vrednosti. Što se načela ljudskih prava tiče, ono je manje upitno i ono kao civilizacijska tekovina treba da se pomene direktno u pisanoj formi, ali opseg sistema prava i sloboda, kao i pravna interpretacija njihove primene, moraju da budu profilisani demokratskom deliberacijom predstavnika čije obrazovanje u relevantnom pogledu mora da bude na zavidnom nivou.

Na osnovu onog što je do sada rečeno o političkom liberalizmu razmotrimo sada način postizanja sadržine pomenutog drugog uslova. Pošto su doneli kolektivnu odluku u prvom koraku, u promišljanju ugovorne situacije vezane za drugi korak implementacije načela političkog liberalizma građani treba da pobroje sve političke opcije oko uređenja zemlje koje se realno nude i da analiziraju realne društvene okolnosti zemlje. Oni treba prvo da vide kakav je položaj zemlje u njenom neposrednom okruženju, na kom nivou je razvijena ekonomija (na primer, koja je stopa nezaposlenosti, kakvi su realni privredni resursi), na kom nivou su kultura, moral obrazovnje i kritička svest građana (kakav je socijalni kapital), kakav je etnički sastav, kojim oblicima političkog uređenja zemlja teži kao celina (ustavnoj kraljevini ili republici), kakav je njen odnos prema međunarodnom poretku, koje države joj mogu biti mogući strateški saveznici, itd.

POLITIČKI LIBERALIZAM KAO PROJEKAT MIRA (BUDUĆE I PROŠLE GENERACIJE)

Dalje, kao što je pomenuto, predstavnici građana treba da se usredsrede i na kulturno i istorijsko nasleđe, ali oni takođe treba da imaju u vidu i buduće generacije. Naime, budućnost pa i prošlost mogu u jednom sasvim jasnom smislu da odrede moralne zahteve koji se postavljaju pred predstavnike društva. Argument da prošle i buduće generacije nisu deo izbornog tela i da zato ne mogu da učestvuju u proceduri odlučivanja o izmenama ustavnih osnova je loš argument.

Politička zajednica je u stvari, kako je to odavno primetio Edmund Berk, niz kolektiva koji čine sadašnje, prošle i buduće generacije i zato svaka generacija ima samo privremeni monopol na političku moć pa samim tim i nema monopol na određivanje trajnih uslova društvene saradnje i to se naravno mora odnositi i na uslove zamišljene deliberacije zasnovane na principima političkog liberalizma predstavnika političke zajednice Srbije. Mada je tačno da se dužnosti pre svega tiču onih koji su tu pored nas i koji su nam dragi i bliski, postoje i dužnosti prema prošlosti pa i budućnosti. Na primer, nepravda prema žrtvama u koncentracionim logorima II Svetskog rata na prosotru Jugoslavije, ali, ništa manje i nepravda prema žrtvama ratova iz devedesetih, upućuju na dužnosti da se gestom poštovanja u pisanoj formi ukaže na to da će sve žrtve u svoj svojoj tragediji trajno ostati u kolektivnom pamćenju i da će se na taj način zauvek uvažavati. Ove dužnosti prema prošlosti mogu se izraziti u vidu **povelje mira** upućene pre svega prema narodima u neposrednom okruženju i ta povelja treba da bude zapisana u preambuli ustava jer je Srbija, između ostalog, nastala i na ruševinama kako Kraljevine Jugoslavije, tako i SFRJ, i to tako što je preko promašene politike ratnog režima u devedesetim godinama na kraju izgubila rat za Kosovo kao suverenog dela svoje teritorije. Takođe, s druge strane gledano, moralni zahtevi pred učesnicima deliberativne procedure mogu da dođu i iz budućnosti: na primer, preko zahteva da se obezbedi da se netrpeljivosti, resantimani i osvete ponovo ne pretvore u ratni konflikt. Zahtevi iz budućnosti mogu da dođu i preko potrebe za obezbeđenjem zdrave životne okoline koja će trajno ostati budućim generacijama, itd.

Kao članovi političke zajednice koja sebe redefiniše treba da vidimo i to kako nas drugi vide. Odavno se žalimo na to da je percepcija drugih u odnosu na nas u vrednosnom smislu veoma nepovoljna. Od ovoga se branimo tvrdnjom da je takvo viđenje našeg nacionalnog i kulturnog identiteta rezultat manipulacija javnim mnjenjem moćnih zapadnoevropskih zemalja od strane tamošnjih vladajućih elita. Bilo to tako ili ne, izmena ove percepcije ne zavisi od milosti onih koji nas na takav način vide niti treba da zavisi od slučajnih okolnosti koji bi nešto naglo promenile u tom pogledu. Borbu za promenom sadržine ove percepcije možemo dobiti samo ako shvatimo da izmenu u političkom ponašanju dugujemo samima sebi. Mi moramo kritički da sagledamo prošlost i da na tim saznanjima gradimo etički preporod. Javnost mora da se suoči sa činjenicom da su mnogi zločini u ratovima tokom devedesetih počinjeni u ime srpske nacije, ali i to da su mnogi članovi današnje kulturne i političke elite bili akteri ratova i mržnje. Pošto se te stvari nisu raščistile, da bi se ostvarili uslovi **unutrašnjeg mira**, uputno je da ustav ukaže na neku formu neophodnosti postojanja lustrativnog zakonodavstva, ali i zakona o poreklu imovine budući da je bogatstvo nove ekonomske i političke elite nastalo tako što se preko prevare, sile i kroz rat preotelo vlasništvo nad nacionalnim dobrima i što se na taj način stvorilo na stotine hiljada osiromašenih i nezaposlenih koji nemaju ni priliku da svoj rad na tržištu rada prodaju za nadnicu.

Svi ovi koraci su praktično gotovo neizvodivi ukoliko sami građani ne uvide da je potrebno da se kolektiv u kome žive izleči i to tako što će svaki pojedinac u tom pogledu raditi pre svega na samom sebi. Samo tako građani mogu da dođu do ostvarenja prvog uslova: da sebe uvažavaju kao jednake i slobodne. Evo nekoliko karakteristika našeg kolektiva i mentaliteta koji otežavaju politički preporod. Konspirativni tip partokratske vladavine je u tranzicionom periodu u velikoj meri doprineo pljačkaškoj privatizaciji, nezakonitom bogaćenju, zloupotrebama službenog položaja, korupciji i nepotizmu. Ovo je dalje prouzrokovalo veliku eksploataciju koja je ponegde gora od eksploatacije u Evropi ranog kapitalizma. Eksploatacija takozvanog privatnog sektora nad radnicima je brutalna: privatnici ne poštuju osmočasovno radno vreme, a ne uplaćuju ni elementarne zdravstvene doprinose i osiguranja. Neefikasne kompanije ponekad izbegavaju i plaćane poreza državi. U akademskim krugovima i javnim glasovima ovo stanje se često objašnjavalo „šok terapijom“: nužnošću nastanka i održanja tržišne prirede i privatne svojine kao apsolutnih vrednosti pa se i mlađi naraštaj dovodi u zabludu da tranzicija od komunizma ka liberalnom kapitalizmu podrazumeva pljačku i nasilje nad slabijim, jer druge opcije i ne postoje.

Netransparentna pravila igre postoje, na primer, i u političkom procesu prilikom formiranja vlade posle izbora. Konspirativna igra nastaje kada se zbog izbornog sistema manje stranke nađu u poziciji da prilikom formiranja vlade ucenjuju veće čime se bitno menja platforma za koju se većina građana u izborima opredelila. Tako građani nikada nisu sigurni da li će stranka za koju su glasali i koja je uz to na izborima osvojila većinu zaista i sprovoditi svoju političku ideologiju, odnosno, političku platformu za koju se i zalagala u predizbornoj kampanji. U reformi ustava treba pretestiti izborni sistem da bi se izbegle ovakve pojave.

Pošto nisu u mogućnosti da na ove pojave reaguju, delom i zbog svoje nesposobnosti (na primer, nije jasno zašto nije organizovaniji sindikalni pokret), šira građanska i radnička populacija živi ili u jednom psihološki nepodnošljivom i pritajenom resantimanu, ili je pak u stanju apatije, neznanja i ravnodušnosti bez ikakve energije i motivacije da se aktivira u političkom procesu. Aktiviranje je moguće na najgori način: u vidu uličnih nemira, nasilja pa i prevrata.

Najgore od svega je što ove karakteristike društva potkopavaju elementarni moral građanina, koji treba da se gradi na znanju, na sposobnosti da se kritički proceni situacija, na istrajnosti, hrabrosti, poštenju itd. Da bi se do ovih vrednosti došlo neophodna je neka vrsta etičkog preporoda. On mora započeti od države koja mora da obezbedi javno polje u kome će ljudi imati hrabrosti da istupe i založe se za promene na konstruktivan način, podržani od građana koji sebe vide kao jednake i slobodne, kao ljude koji teže tome da, koliko je to u njihovim mogućnostima, pokušaju da ovladaju svojom sudbinom na civilizovan način.

Milorad Stupar

A DELIBERATIVE PLEA FOR EXIT FROM SOCIAL CRISIS BASED ON THE IDEA OF „POLITICAL LIBERALISM“

SUMMARY

The author attempts to show the manner in which the idea of „political liberalism“ might be used in drafting the requests which Serbia would have to fulfill in political aspect in order to get out from the situation of overall social negligence; the idea of political liberalism is a convenient basis as it is not founded on „political truths“, which is important for Serbian political public field that is very heterogeneous, in a very unproductive and poor manner, both in the value and in the practical political sense.

KEY WORDS: political liberalism, public mind, Serbia, political crisis

Alpar Lošonc¹

„Neoliberalizam“: diskurs i/ili ideologija?

SAŽETAK

Bavili smo se sa neoliberalizmom. Prvo smo se suočili sa metodološkim teškoćama koje prate teorijski zahvat neoliberalizma. Naznačili smo da je neophodno artikulirati njegovu genezu i pokušali smo da pokažemo da je moguće povezati genezu i validnost. Tvrdili smo da smo u slučaju neoliberalizma prinuđeni da govorimo o neoliberalizaciji, to jest, o neoliberalizmu u procesualnom smislu. Prinuđeni smo na ovakvu orijentaciju jer se tek tako može objasniti njegova varijabilnost, kao i sistematična „ne-purifikovanost“, kao i neprestana interakcija sa drugim praktičnim orijentacijama. Naglašavali smo da je neophodno razlikovati neoliberalizam od drugih orijentacija (anarho-kapitalizam, itd.) koje mogu doprineti uobličavanju neoliberalizma, ali se ne mogu poistovetiti sa njim. Analizirali smo konstruktivizam prisutan u neoliberalizmu. Držimo da je neoliberalizam skup diskurzivnih formacija, ali nam je bitno da naglašavamo i njegovo ne-diskurzivno jezgro što nas vodi do njegove ideološke određenosti. Dakle, tvrdimo da je neoliberalizam diskurzivna formacija, ali i ideologija koja odozgo organizuje dinamiku smisla i uopšte pristup svetu. Uprkos tome što je neoliberalizam politički projekat njegov paradoksalni učinak je depolitizacija.

KLJUČNE REČI: neoliberalizam, ideologija, konstruktivizam, diskurs

METODOLOŠKE TEŠKOĆE SA NEOLIBERALIZMOM

Nedvosmisleno je da postoji ubedenje kod mnogih komentatora da neoliberalizam ne može da pretenduje na naučnu egzaktnost. Njemu nedostaje takva vrsta koherentnosti koja je neophodna da nauka ima važenje, haotičnost i nesređenost koje je okružuju onemogućavaju da se on tretira kao validan analitički instrument za poimanje sadašnje epohe. Isti komentatori iznose ocenu da shodno ovim deficitima koji pogađaju neoliberalizam on ne bi trebao da se koristi u naučnim raspravama.²

I mi smo ubeđeni da način korišćenja neoliberalizma ne doprinosi preciziranju; publicističke fraze obojene sa moralizacijskim retorikama i previše lako izrečene ocene o socijalno regresivnim tendencijama bez analitičkih zahvata sasvim sigurno ne omogućavaju da se unosi svetlost u maglu. Čak i teoretičari koji se uvažavaju mnogo puta ne unose čistinu nego zamagljuju stanje stvari: tako je, recimo, sa popularističko-atraktivnim nastupima nobelovca Džozefa Štiglica (Joseph Stiglitz) koji često koristi nerefleksivni pojam „tržišni fundamentalizam“ kao sinonim neoliberalizma i lamentira o tome da je „*ersatz* kapitalizam“ podvrgnut moralnoj eroziji. Ne prolazimo bolje ni sa isto tako često korišćenim terminom „deregulacije“³ Ali, to još uvek ne znači da treba odustati od pojam neoliberalizma: za nas je pravo pitanje da li prihvatanje neoliberalizma iziskuje od nas diskurzivna pomeranja u pogledu razumevanja ideologije i načina vladavine? Da li neoliberalizam kao „klizeći pojam“ prinuđuje nas da promenimo naš odnos prema ideologiji uopšte? Jer, da se pojam koristi neprecizno, neobavezno, to naravno, jeste bitan podatak koji se ne može prenebregavati, ali pitanje je da li je ijedan orijentišući pojam ostao netaknut od različitih deformacija u konstelaciji visoke medijatzacije i tumačenja pojava posredstvom medija. Drugim rečima rečeno: sistematična medijska deformisanost još ne onemogućava refleksivno dorađivanje samog pojma. Najzad, moglo bi se pozivati i na činjenicu da postoji izvesna asimetrija u pogledu imenovanja pojava i korišćenja samog termina: neoliberalizam se uglavnom koristi od strane onih koji razvijaju kritičke stavove (mislimo sada na refleksivne varijante), dok oni koji realizuju ideje koje se mogu razumevati u sazvežđu neoliberalizma veoma retko se pozivaju na dotični termin. Pri tome, nismo se slučajno pozivali na *netotalizirajuće* naznake, jer valja uvažiti da akteri koji su ovde relevantni ponekad u *ipak* koristili pomenuti termin, recimo Milton Fridman (Milton

2 C. Barnett, N. Clarke, P. Cloke & A. Malpass, Elusive subjects of neo-liberalism, *Cultural Studies*, 2008, 22:5, 624-653.

3 Vidi kritiku koja kaže da uprkos tome što Stiglic razvija važne teze njegove knjige u cilju popularizacije imaju ozbiljne deficite, T. Koehlin, Stiglitz and his discontent, *Review of Political Economy*, 2006, Volume 18, Issue 2, 253-264.

Friedmen) (makar jednom⁴) je našao za shodno da sažme novu orijentaciju u imenu: *neo-liberalizam*.⁵ Osim toga, nama se čini da valja uvažiti još jednu činjenicu koja dovodi u pitanje da je samorazumevanje društvenih aktera apsolutno merodavno. Treba se setiti činjenice otpora u odnosu na fenomen ideologije uopšte: osim toga različite dijagnoze o kraju ideologije (koje traju već više od nekoliko decenija, barem od Danijel Bela i njegovog proglašavanja kraja svake ideologije) ionako ne bi dozvoljavale nikakav makar relativno koherentni skup ideja koji se stavlja na nivo ideologije. Po tome, ne samo neoliberalizam nego ni jedna druga ideja ne bi mogla da pretenduje na status ideologije.

Mi smo na stanovištu da se neoliberalizam odista ne može bez daljih dorada upisivati u registar ideologija, odnosno, verujemo, da postoje određene razlike u pogledu moguće rigoroznosti; ali prepreku u odnosu na njegovo prihvatanje ne vidimo kao *apsolutno* ograničenje. Pomeranja koja neoliberalizam donosi vidimo kao otklone značenja u odnosu na ostale ideologije, ali tek na istoj skali.

Može se potpisati ocena da neoliberalizam ostaje „borbeni pojam“ (*Kampfbegriff*)⁶ koji povlači za sobom stanovite diskurzivne konflikte, tako i konflikte negiranja i afirmacije. Međutim, uprkos tome što se gradacijski može reći da su druge ideološke matrice više koherentne, nijedna ideologija nije izuzeta od diskurzivnih tumačenja: shodno tome, čak i normativni stavovi doživljavaju diskurzivna posredovanja u polju konflikata. Tako je nedvojbeno da ne može da postoji moderna ideologija koja ne evocira „metastrukturalni“ (Bide⁷) momenat slobode: međutim, dinamika moderne neprestano stvara nove i nove uslove za mogućnosti za afirmaciju slobode koja se uvek suočava sa određenim „koeficijentom“ otpora u odnosu na njenu realizaciju. Npr. dinamika tehnologije i prateća medijalizacija koja može da rasparčava javnost itekako doprinosi tome da je nužno reformulisati aspekte slobode; zapravo, pre bi se moralo reći da je to neprestani zadatak za refleksiju. Značajan francuski politički filozof Šarl Zarka (Charles Zarka) je nedavno sa grupom autora pokušao da obradi

-
- 4 M. Friedman, 'Neo-liberalism and Its Prospects', *Farmand*, 1951, 17, 89–93. Mada se ponekad preteruje u tome da je Friedman apsolutni izvor neoliberalizma kao recimo kod V. Mosini, *Reassessing the paradigm of economics: bringing positive economics back into the normative framework*. London, Routledge, 2012. Za korišćenje pojma vidi još i, C. J. Friedrich, *Review: The Political Thought of Neo-liberalism*, *American Political Science Review*, 1955, 49(2): 509–25. H. M. Oliver, *German Neoliberalism*, *The Quarterly Journal of Economics*, 1960, 74 (1):117–149.
 - 5 Naravno, moglo bi se izveštavati i o tome da su postojali i takvi pravci koji su se zasnivali na nadovezivanju na klasični liberalizam (M. Dean, *Rethinking neoliberalism*, *Journal of Sociology*, 2012, 14.) no ako bismo se orijentisali tako široko, ovaj članak bi bio razmrvljen.
 - 6 Tako, B. Jessop, *Putting neoliberalism in its time and place: a response to the debate*, *Social Anthropology/Anthropologie Sociale*, 2013, 21, 1 65–74.
 - 7 J. Bidet, *Opća teorija moderne*, Disput, Zagreb, 2008.

upravo to pitanje kada je analizirao „uslove novog ropstva“ problematizujući status slobode.⁸ To znači da i normativni momenti kao što je sloboda izazivaju diskurzivna tumačenja a koja su konstitutivnog karaktera.

Skepsa koja se gaji prema neoliberalizmu može se podupirati i pozivanjem na intenzivni varijetet formi koje zadobija neoliberalizam. Odisti, neoliberalizam je teško otepeti od njegovih konkretnih formi ispoljavanja a te forme su ishod ukrštavanja različitih faktora. Geografi koji se intenzivno bave sa problematikom neoliberalizma znaju da analiziraju varijabilne prostorne promene koje prate ukorenjivanje neoliberalizma u različitim područjima. Shodno tome se može govoriti o mnoštvu institucionalnih transformacija, o dinamici hegemonskih nastojanja, promene načina habitualizacije, i o „polisemičkom statusu neoliberalizma“ koji se javlja uvek kontekstualno i difuzno.⁹ Utoliko ne može se dovesti u pitanje činjenica da je neoliberalizam pokretan, odnosno, procesualnost je njegovo duboko obeležje. Ranije smo već predložili da se ovo tematizuje kao *neoliberalizacija*¹⁰: ovo je pojam koji podvlači iskonski dinamičku, nestatičku prirodu neoliberalizma. Dinamički smisao neoliberalizma onemogućava da se o njemu misli u terminima jednolinijske uzročnosti, neoliberalizam se razumeva *tendencijski*, nikako ne u smislu dovršenosti. Naravno, ovo je pitanje opštosti i partikularnosti, jedna ideologija bi morala da bude dovoljno opšta da realizuje svoje funkcije, tako i usmeravanje delovanja. Ako se neoliberalizam raspada u kontekstualne naznake, ako nije ništa drugo do skup slučajnih, partikularnih determinacija, onda ne bismo mogli govoriti o njegovim ideološkim kapacitetima. Međutim, ne vidimo da postojanje konstitutivnih određenja ukida mogućnost neoliberalizma, tačnije, konstitutivnost istih određenja još dopušta procese uopštavanja odnosno iznošenje univerzalnih crta.

Neoliberalizam možemo problematizovati i na taj način da promišljamo njegovu predodređenost da bude u kombinaciji sa drugim ideološkim matricama. Tako je mnogo pisano o interakciji između socijal-demokratije i neoliberalizma, shodno činjenici da su se u osamdesetim i devedesetim godinama XX veka klasične socijal-demokratske partije priklonile posredovanju „neoliberalnih normi“. ¹¹ Pisalo se i o neobičnom spoju između neoliberalizma

8 Ch. Zarka et Les Intempestifs, *Critique des nouvelles servitudes*, Paris, Presse de Universitaires, 2007.

9 N. Brenner, J. Peck J and Theodore N, Variegated neoliberalization: Geographies, modalities, pathways. *Global Networks*, 2010, 10(2):1–41. A. Tickell, and J. Peck, Making global rules: globalization of neoliberalization?', in J. Peck and H. W.-C. Yeung (eds) *Remaking the global economy: economic-geographical perspectives*, London, Sage, 2003, 163–82. A. Ong, Neoliberalism as a mobile technology, *Transactions of the Institute of British Geographers*, 2007, 32, 3–8.

10 K. Josifidiz, A. Lošonc, *Neoliberalizam-izbor ili sudbina?*, Novi Sad, 2007.

11 M. Ryner, An obituary for the Third Way, <http://www.eurozine.com>, otvoreno, 12/30/2011. Vidi i promišljanje sudbine socijal-demokratije, M. Nussbaum, Aristotelean Social Democracy, in B. R. Douglas, G. Mara and H. S. Richardson (eds.), *Liberalism and the Good*, London: Routledge, 1990, 203–52..

i američkog neokonzervativizma: prvi priziva ništenje svake granice pred tržišnom afirmacijom, ili barem sumnjiči svaku granicu kao nelegitimnu (granicu koja delegitimiše tržišne okvire), drugi evocira ne-moderne moralne norme koje itekako nameću granice određenim utilitarnim nastupima. Ali, to opet ne mora značiti da se time gubi svaka oposebnjenost neoliberalizma, da on gubi konture koje su neophodne za njegovo postojanje. U društvenim poljima možemo računati samo na „kontingentnu nužnost“, a pod time se podrazumeva „ne-nužna interakcija različitih uzročnih lanaca“¹² sa odgovarajućim epistemološkim konsekvencama. Pragmatske interakcije različitih ideoloških pravaca nisu uopšte isključeni, niti to mora dovesti do nestanka osnovnih kriterijuma.¹³

Povodom maločas iznete naznake iskoristićemo priliku da razvijamo jednu od naših teza povodom karaktera neoliberalizma. Naime, mi smo mišljenja da aspekt „borbenosti“ koji je utisnut u neoliberalizam izraz je realnih i strukturalnih determinacija. Ovde se zapravo možemo osloniti na znamenitu analizu Karla Polanji (Karl Polanyi), tačnije, mislimo na njegovu analizu o *dvojnomo kretanju* koju ćemo ovde primeniti. Polanji je, kao što to dobro znamo, široko tematizovao prodor normi robnosti u društvena polja, to je proces koji se zove komodifikacija.¹⁴ On je demonstrirao razorne posledice samoregulišućeg i samozakonitog tržišta po socijalnu strukturu, osim toga pokazao je neminovno istorijski karakter dubljih oblika komodifikacije koje se prostiru na isprva ne-tržišne institucije. Pri tome, on je posegnuo za pojam „utkanosti“ (*embeddedness*):¹⁵ u njegovim kritičkim opservacijama komodifikacija je problematizovana zato što ona dolazi u sistematičnu napetost sa „utkanošću“. Međutim, ovu naznaku valja dobro razumeti i izbegavati pozitivističke konotacije. Jer, ako utkanost razumevamo kao neku naturalistički određenu komunalnu strukturu a koja se eto gubi pred naletima neoliberalizacije onda Polanji jevi uputi nisu previše izazovni. Ako se to pojednostavljuje na iščezavanje tradicije, što možemo videti u mnogim raspravama povodom utkanosti, tada ne dobijamo mnogo. Zapravo tada bi Polanji bi govorio jedva nešto više od plitkih konzervativnih kritičara tržišta. Ali, najbitnije je, da „utkanost“ nije pozitivno-deskriptivan pojam nego

12 B. Jessop, *State Theory*, Polity Press, London, 1990, 11. Primenjeno na neoliberalizam, A. Ong, *Neoliberalism as Exception: Mutations in Citizenship and Sovereignty*, Durham: Duke University Press, 2006.

13 M. Fourcado, *The Rebirth of the Liberal Creed: Paths to Neoliberalism in Four Countries*, *AJS*, 2002, 3 533–79.

14 B. J. Silver, and G. Arrighi, Polanyi's „double movement”: the belle époques of British and US hegemony compared', *Politics and Society*, 2003, 31, 325–55.

15 K. Gemici, Karl Polanyi and the antinomies of embeddedness, *Socio-Economic Review*, 2008, 6, 5–33.

političko-konfliktna naznaka:¹⁶ iz Polanji se može pročitati da je „utkanost“ uvek izložena političko-diskurzivnim konfliktnim tumačenjima. Odnosno, utkanost je *ishod* istih tumačenja, ona nije nešto originalno što društvo gubi, dakle, utkanost nije povratak nekoj prediskurzivnoj harmoniji, nego *rezultanta* samorazumevanja društva *u pogledu dometa i važenja robnih normi* u organizaciji zajedničkog života. Utkanost u ovom smislu nije ni logika koja se vezuje za francuskog sociologa Dirkema (tek tradicija normira oblike podele rada a preko toga i modernu ugovornost), nije ni logika Viliamsona (Williamson, mislimo na nobelovca koji poentira na privatnom poretku i na kombinaciju oportuniteta sa transakcionim troškovima¹⁷) Sa Dirkemom se može prizivati nužnost nepatvorenog komunalnog horizonta, i ne-utilitarna osnova zajedničkog življenja, ali nema ekvivalencije između takve argumentacije i problematike utkanosti. Stepen utkanosti je temeljno nedovršen i čak i nedovršiv, neprestano je pod prismotrom eventualno nastajuće javnosti, odnosno, stepen njegove realizovanosti je otvoren za beskonačnu diskurzivnu tematizaciju. Utkanost je u tom smislu kritički pojam jer otelovljuje činjenicu iskonske *nelagode* modernog čoveka u odnosu na različite oblike tržišne racionalizacije koja uvek iziskuje stanovite mehanizme discipline i instrumentalizacije racionalnosti. Utkanost se mora razumeti u sklopovima „nedruštvene društvenosti“ (da koristimo ovu poznatu Kantovu sintagmu): moderni čovek se vazda konfrontira sa napetostima koje proizilaze iz nametanja tržišnog normiranja. Mi smatramo da je problematika utkanosti u skladu sa principima moderne: ona ionako nikad nije sasvim definisana, nje ne otvorene konstelacije su podređene različitim dinamikama. To objašnjava činjenicu (o kojoj se danas toliko govori, reč je o „varijetetu kapitalizma“) da je kapitalistička moderna povezana sa heterogenim sadržajima, sa diferenciranim oblicima raspodele, sa različitim monopolizacijama određenih tržišnih i političkih pozicija, prema tome, ova varijabilnost je imanentnog karaktera.

Polanji vidi moderno društvo u ciklusima i u dinamičnoj konstelaciji komodifikacije i dekomodifikacije uz nemogućnost da se apriori naznači ishod. Utoliko podvlačimo iskonsku političku određenost ovih procesa.¹⁸ Mi situiramo neoliberalizam upravo u ovim procesima ukrštavanja. Neoliberalizam je diskurzivna *rezultanta* sa ideološkim efektima. I shodno tome ovde ponavljamo, s obzirom na našu temu, činjenicu da utkanost nije plod prirodne evolucije, nego je ona društveno postavljena; isključujemo, dakle, svaki naturalizam, i naznačujemo da se krećemo

16 To smo ranije duže razvili, A. Lošonc, Karl Polanji, tranzicija, socijalni kapital, *Sociologija*, 2004, 4, 327-348

17 Streeck, ibid.17.

18 Slično, J. Vail, Decommodification and Egalitarian Political Economy, *Politics & Society*, 2010, 38(3) 310 – 346. W. Streeck, *Re-Forming Capitalism. Institutional Change in the German, Political Economy*, Oxford, Oxford University Press, 2009, 89.

u kontekstu napetosti između strukture i subjekata. Ovde vidimo izvesnu *sinergiju* između politike i ekonomije: znamo da je tržište na izvesnom nivou depolitizovani medij koordinacije – to ne znači da posredno ne moramo računati na političke determinacije – „*utkanost*“ nastaje upravo kao posledica artikulacije različitih diskurzivnih borbi, konfrontacije moći. Utkanost je obeležena različitim konfliktnim artikulacijama. Neoliberalizam, jasno, mora da poštuje sve normative oznake moderne (sloboda/jednakost, ugovornost, javna sfera koja je otvorena za svako diskurzivno tumačenje), on razvija moderne ideološke mehanizme koji moraju da poštuju horizonte ustanovljavanja modernog subjekta, sa tim da on demonstrira određeno *diskurzivno* tumačenje relevantnosti robnih normi za društvo; on (opet naglašavamo to) *tendencijski* modelira društvene sfere na osnovu tržišnih normi. Bez sumnje, tržišna koordinacija, kao i racionalizacija i disciplina na osnovu tržišnih mehanizama igra ključnu ulogu u neoliberalizmu. Mada ne mislimo da time možemo iscrpeti sve njegove modalitete pojavljivanja; mi ionako ovde nemamo ambiciju iscrpljivanja neoliberalizma.¹⁹ Ali, moramo reći da neoliberalizam ne možemo razumeti bez deklarativnog upućivanja na vrhovni značaj tržišnih posredovanja: čak i ako nije moguće sve društvene procese podrediti tržišnim merilima neoliberalizam nas upućuje, *kontrafaktički*, da pratimo jednu „otvorenu performativnu strategiju“.²⁰ Drugačije rečeno: kontrafaktički, to znači da valja imaginacijom uvek zamisliti tržište kao rešenje i za političke probleme, shodno tome, i kao obrazac za upravljanje modernim problemima. Tržište i njegovi kriterijumi onda jeste *okvir inteligibilnosti* za promišljanje kolektivnih problema, tako recimo, problema univerziteta ili zdravstva. Nije od manjeg značaja ni remodeliranje prava (toliko značajnog za moderno samorazumevanje) na osnovu logike transakcionih troškova i uopšte tržišnih kriterijuma.²¹ Utoliko se tako postupa, odnosno, ako se tržište tako tretira, dobijaju se elementi za upravljanje tim i sličnim procesima.

GENEZA NEOLIBERALIZMA

Još je Niče navodio da ono što ima istoriju ne može se definisati, odnosno, ne može da ima status naučne teorije. Ova tvrdnja raskida svaku vezu između genetičkih aspekata i teorijskog važenja: Ničeova naznaka sugeriše zapravo da tamo gde se traga za poreklom normi, teorija, i tamo gde se umesto pouzdanja u gotov

19 To smo istakli, K. Josifidis, A. Lošonc, N. Supic, Neoliberalism: Befall or Respite?, *Panoeconomicus*, 2010,1, 101-117.

20 P. W. Zuidhof, Imagining Markets: The Discursive Politics of Neoliberalism. PhD. Dissertation, Erasmus School of History, Culture, and Communication, Erasmus University Rotterdam, the Netherlands, 2012, otvoreno, 13. 08. 23.

21 O tome, J. L. Schroeder, *The Triumph of Venus*, University of California Press, 2004, 14.

svet stvari razmatraju *in statu nascendi*, ne možemo doći do teorije. Naravno, ovo pitanje između važnja i genetičkih aspekata, *genealogije* nije jednostavno pitanje, no, činjenica jeste da se neoliberalizam ne može odmisлити od njegove geneze. Naše je mišljenje da ukoliko se držimo gore razvijane linije argumentacije povodom utkanosti kao mobilne konstelacije tada možemo prevazilaziti ovaj problem. Shodno tome, naš stav je ukoliko tretirao „utkanost“ u političko-diskurzivnom smislu tada se razrešava ova antinomija između validnosti i geneze. I najzad, shodno tome bavljenje sa genezom neoliberalizma nije tek iskustveno pitanje, ili problem istorije ideja, nego suštinsko pitanje koje nam objašnjava i istorijski nastalu logiku neoliberalizma.

U društvenoj teoriji fenomen koji je ovde relevantan i koji se može nadovezivati na problematiku relacije između validnosti i geneze jeste ukotvljenost u stazu (*path-dependent*).²² Povodom njega se može govoriti o tome da određeni oblici delovanja, modaliteti odluka koji su realizovani u prošlosti postaju nepovratni i logikom ireverzibilnosti utiču na tokove događaja. Naravno, „ukotvljenost u stazu“ nije lebdeća kategorija, ni govora o tome da je posredi neki iracionalni događaj koji će se otrgnuti od strukturalnih determinacija. Najbitnije je da se ishodi, rezultante moraju sagledavati povratno, a nikako ne prospektivno, gledajući u budućnost: tek retrospektivnoj refleksiji se otvaraju posledice nepovratnih događaja a koje kroje relevantne društvene staze.

Očito je da u poslednje vreme beležimo intenzivno bavljenje sa istorijskim aspektima.²³ Nama ovde nije stalo do toga da ovo pretimo u detalje, to ovde ne može biti naš cilj, samo ukazujemo na glavne pravce. Neoliberalizam kao program nastaje u periodu između II svetska rata u različitim intelektualnim grupacijama (kasnije nazvanim „epistemičkim kolektivitetima“) koje su nezadovoljne sa učincima klasičnog liberalizma i smatraju da on raspolaže sa nedovoljnim sistemom imuniteta u odnosu na nastup socijalizma. Liberalizam koji se izgradio u XVIII i XIX veku jeste dragocen, ali je ustuknuo pred naletima kolektivističkih programa, on se mora pretumačiti, tačnije on je u epohalnoj krizi. *Utoliko mi ovde zastupamo stav da neoliberalizam nije tek kritička samorefleksija liberalizma, smatramo da je posredi izvesna napetost između njih.*

22 S. Page, Path-Dependence, *Quarterly Journal of Political Science*, 2006, 1: 87–115.

23 Mi se oslanjamo na sledeće radove, J. Peck, *Constructions of Neoliberal Reason*, Oxford: Oxford University Press, 2010, 78. D. Plehwe, B. Walpen and G. Neunhöffer (eds.), *Neoliberal Hegemony: A Global Critique*, Milton Park, Abingdon, Oxon: Routledge, 2005. D. Plehwe, P. Mirowski, *The Road from Mont Pèlerin, The Making of the Neoliberal Thought Collective*, London, 2009, 98-139. C. L. Glossner, *The making of the German post-war economy Political Communication and Public Reception of the Social Market Economy, after World War II*, London, New York, 2010. M. Wörsdörfer, Manuel (2010): Ordoliberalism and the Evolution of Norms; Normative Orders Working Paper 07/2010, http://publikationen.ub.unifr.de/volltexte/2010/8701/pdf/Ordoliberalism_and_the_Evolution_of_Norms.pdf. Isti, (2011): Die normativen und wirtschaftsethischen Grundlagen des Ordoliberalismus; Frankfurt. Fleck, L. (1979) *The Genesis and Development of a Fact*. Chicago: University of Chicago Press.

Da se primetiti uverenje u snagu intelektualno-teorijskih zahvata; polazi se od toga da intelektualni naponi mogu preusmeravati tok stvari te da intelektualne elite mogu ponuditi alternativne obrasce sa praktičnim posledicama, ukoliko ideje postaju praktična sila. Čim je stečen uvid u odgovarajuću logiku društvenog stanja, Ideje se situiraju u polje praktičnih borbi, odavde i misionarski ton koji se često može čuti iz ovih „ideja”.²⁴ *Ideje imaju posledice*,²⁵ evo slogana koji se često upotrebljavao u sedamdesetim i osamdesetim godinama, a ista praksa se i danas ponavlja. Ovo potpuno dovodi u pitanje različite komentare koji iznose preuranjenu ocenu da je sadašnja epoha istrošena u pogledu ideja, da je došlo do ispražnjenja što nam, dakako, ne dozvoljava da govorimo o ideologiji. Na protiv, čini se da se mora govoriti o razumevanju postojeće epohe kao borbenog polja gde se ukrštavaju različite ideologije i gde se mora pobediti. *Neoliberalizam jeste konfliktna ideologija koja želi trijumfirati i iskoristiti mogućnosti hegemoniskih ideoloških matrica*.

Ovde se inače socijalizam razumeva u široko smislu kao princip kolektivne organizacije ljudskog problema; ne treba zaboraviti da se mnogo puta iza socijalizma projektuje režim blagostanja i socijalna država. Ovo je bitna konstanta u nastupu neoliberalizma jer baca svetlo i na njegove atake na državu blagostanja posle II svetskog rata što kulminira u sedamdesetim i osamdesetim godinama XX veka. Isprva ovi „epistemički kolektiviteti” se vezuju za Evropu,²⁶ posle završetka rata se ambicije u pogledu iznalaženje ideološke hegemonije prenose, shodno pomeranju hegemonijskih odnosa na svetskom planu na SAD. Sada se otvara prostor da neoliberalne ideje poseduju pomenutu praktičnu silu: utoliko sada se one nalaze na poprištu klasične relacije između teorije i prakse. Kako to mnogo-brojni opisi²⁷ dokazuju iste ideje se uobličavaju i promovišu u gustoj institucio-

24 Poučna je ove naznaka o desnom gramšijanizmu u smislu toga da se idejama pripisuje konstitutivna uloga, S. George, How to win the war of ideas, Lessons from the Gramscian Right, *Dissent*, 1997, Summer, 53-57.

25 The Atlantic Institute for Market Studies, <http://www.aims.ca/en/home/aboutus/whatwedo.aspx>, accessed: October 19, 2011)

26 Vidi posebno za Francusku, F. Denord, Aux origines du néo-libéralisme en France, Louis Rougier et le Colloque Walter Lippmann de 1938, *La Découverte*, 2001/2, 195, 9-34. Isti, Néo-libéralisme et „économie sociale de marché” : les origines intellectuelles de la politique européenne de la concurrence (1930-1950) „, *Histoire, économie & société*, 2008/1, 23-33. Isti, La conversion au néo-libéralisme, Droite et libéralisme économique dans les années 1980, *Mouvements*, 2004/5, no. 35, 17-23.

27 O ovim fondacijama veoma iscrpno, R. Van Horn and Ph. Mirowski, in D. Plehwe, P. Mirowski, *The Road from Mont Pèlerin*, *ibid.*, 139-181. P. Plickert, Philip, Wandlungen des Neoliberalismus: Eine Studie zu Entwicklung und Ausstrahlung der „Mont Pèlerin Society“, Stuttgart: Lucius & Lucius, 45-89. R. Van Horn, Ph. Mirowski, and Th. A. Stapleford. 2011. Blueprints, in *Building Chicago Economics: New Perspectives on the History of America's Most Powerful Economics Program*, edited by R. Van Horn, P. Mirowski and T. A. Stapleford. Cambridge; New York: Cambridge University Press. xv – xxiv.

nalnoj mreži različitih privatnih ili poludržavnih fondacija koje se usmeravaju na stvaranje i pripremanje diskurzivne hegemonije. Ovi institucionalni entiteti u monološkom nastupu doprinose tome da neoliberalne ideje zadobijaju čvrstu podlogu. Naravno, nije reč o tome da ideje koje ranije razvijene od strane pomenutih intelektualaca (Hajek, Mizes, itd.) monokauzalno bivaju sprovedene, na protiv. Ovo nas pre vodi do scene međudiskurzivnih ispoljavanja koja imaju ambiciju ideološkog preusmeravanja. Utoliko se ovde može govoriti o različitim modalitetima institucionalne transformacije i uobličavanja različitih predloga za buduće politike. Preko ovih transformacija stvaraju se posebna objektna područja za neoliberalizam sa nedvosmislenim pragmatičnim interesnim konstelacijama. U svakom slučaju naivno bi bilo pretpostavljati da neoliberalizam nastaje tek evolucijom moderne racionalizacije, ili, kao što se gde-gde pretpostavlja, pukim prilagođavanjem na dinamiku moderne. Sve ovo pretpostavlja takvu vrstu teleološkog obrasca koji ne priliči logici moderne. Postoje robusni razlozi koji govore o prilog tome da se neoliberalizam ne može razumeti ako se ne tretira i kao politički projekat.

Za razmah neoliberalizma je krucijalna kriza atlantskog fordizma koja kulminira na kraju šezdesetih godina. Ona je nadasve bitna jer dovodi u pitanje i bitan stub kritikovanog posleratnog poretka sa određujućom ulogom države blagostanja. Ova kriza je mnogo puta tematizovana, za nas je samo bitno da je kriza predstavljala prostor za elan u cilju afirmacije *praktično-pragmatične neoliberalizacije*.²⁸ Interesantno je primetiti, makar na trenutak, da su se neoliberalno inspirisane kritike u odnosu na „duh kolektivism“ koji se krije u državi blagostanja našle sa kritikama koje su bile upućivane iz levičarskih perspektiva. Tako su nemački naslednici frankfurtske kritike teorije kao što su Habermas i Ofe iznosili argumente koji su govorili o tome da tehnokratski kriterijumi države blagostanja slabe demokratske kapacitete modernih subjekata; država blagostanja koja kompenzira rizike tržišnih nadmetanja stvara domene patološke vezanosti za tehnologiju i birokratiju države i podgrejava društveni konformizam. Paternalizam države koji dovodi do patoloških konsekvenci: to je mogao potpisivati i Hajek,²⁹ Fridmen, ali i Habermas, pa čak i mnogobrojni feministički teoretičari i teoretičarke koji su uzeli na nišan učinke države blagostanja. Za neoliberalne teoretičare atak na državu blagostanja koja se liberalno upliće tehnologijom upravljanja u ljudske živote i razmeće se principima društvene

28 C. Hay, The „Crisis“ Of Keynesianism and the Rise of Neoliberalism in Britain: An Ideational Institutional Approach. In *The Rise of Neoliberalism and Institutional Analysis*, edited by J. L. Campbell and O. K. Pedersen. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2001, 193-218.

29 O tome, Ph. Mirowski, Naturalizing the market on the road to revisionism: Bruce Caldwell's Hayek's challenge and the challenge of Hayek interpretation, *Journal of Institutional Economics*, 2007, 3: 3, 351–72. J. Shearmur, *Hayek and the Case for the Market*, in Jack Birner and Rudy van Zijp (eds), *Hayek, Coordination and Evolution*, London: Routledge, 1994.

pravednosti kritika je dobrodošla. Isto tako bi se mogla pozdravljati kritika kejn-zijanističkog nastojanja da se ekonomija i socijalnost povežu u jednu celinu, sa logikom povratne sprege. Dakako, ovo se ne sme pogrešno razumeti, ovakav susret između različitih teoretičara ni u kom slučaju ne predstavlja podudarnost, samo izraz toga da je država blagostanja bila izložena napadima iz različitih perspektiva. No, pomenuti frankfurtski teoretičari, kao i feministički teoretičari su izvukli sasvim drugačije konkluzije iz krize države blagostanja u odnosu na neoliberalne teoretičare. Ne postoji teoretičar u neoliberalnom taboru koji bi se složio sa sistemskom kritikom Habermasa, prema tome, konvergencije ni u kom slučaju nisu obuhvatne, nego samo parcijalne.

Neoliberalizam dobija konkretne političke forme, odnosno, on postaje politički *režim* u Čileu general Pinošea, u Reganovim SAD i u Tačerovoj Velikoj Britaniji. Principi koji se mogu okarakterisati neoliberalni su se pojavili i na svetskom planu dajući putokaze za svaku eventualnu zemlju i otelovljavajući orijentaciju u pogledu formiranja svetskog poretka. Neki teoretičari su skloni da uvažavaju ovu činjenicu na taj način da se međunarodni momenat razumeva kao konstitutivna crta.³⁰ Neoliberalizam je odigrao ideološku ulogu i u poslesocijalističkim tranzicijskim procesima, mnogi komentatori su spremni da iznose dijagnozu da su upravo devedesete godine prošlog veka zapravo vrhunac razmaha neoliberalizma.³¹ Posle toga neoliberalizam je izbio iz krizama a naročito ga pogađa još uvek postojeća kriza kao i drugi izazovi koji dovode u pitanje njegovu hegemoniju. Na osnovu toga možemo beležiti umnožene rasprave o *post*-neoliberalizmu, mada postoje i takve ocene da je uz pomoć državnih finansijskih sredstava i restrukturiranja neoliberalizam doživeo samo metamorfozu i prilagodio se novonastalim socio-ekonomskim okolnostima i uslovima.³²

Držimo na umu ponovo da smo govorili i da još uvek govorimo o neoliberalizaciji. Nikad se nametanje neoliberalizma nije događalo bez određenih pomaka, pomeranja, deformacija, interakcija sa drugim orijentacijama. Tako, na kraja šezdesetih godina XX veka smo mogli registrovati „*roll-back*“

30 Y. Z. Dezalay, and B. G. Garth, *The internationalization of palace wars: lawyers, economists, and the contest to transform Latin American states*. Chicago, IL: University of Chicago Press, 2002. R. M. Hartwell, *A history of the Mont Pelerin Society*. Indianapolis, IN: Liberty Fund, 1995.

31 C. Butterwegge, B. Lösch, R. Ptak (Hrsg.) *Neoliberalismus*, VS Verlag für Sozialwissenschaften | GWV Fachverlage GmbH, Wiesbaden 2008, 89.

32 Za volšebni opstanak neoliberalizma i posle krize, C. Crouch, *Das befremdliche Überleben des Neoliberalismus, Postdemokratie II*, Suhrkamp, Frankfurt, 2011, naročito, 19-49. Za postneoliberalizam, U. Brand and Sekler N, *Postneoliberalism: catch-all word or valuable analytical and political concept?*, *Development Dialogue*, 2009, 51:5–13. J. Peck, N. Theodore, N. Brenner, *Postneoliberalism and its Malcontents*, *Antipode*, 2009, 51, 94–116. St. L. Mudge, *What Is Neo-Liberalism?* *Socio-Economic Review*, 2008, 6, (4):703-731.

neoliberalizam koji je podrazumevao tek osvajanje pojedinih stubova društvenog života i više opstajanje u okvirima kritike države blagostanja, to jest, razračunavanje sa kolektivističkim obrascima države blagostanja; posle dolazimo do „roll-over“ faze koja proširuje ofanzivni nastup u cilju upisivanja neoliberalnih normi u što šire pore društvenog života. Neoliberalizacija nije završena, ona se i ne može završiti: ako je npr. Margaret Tačer mogli ispisati milion puta ponovljenu naznaku da društvo ne postoji odavajuci počast individui kao krajnjem osnovu svih vrednosnih obrazaca danas Dejvid Kameron (David Cameron) opet govori o *velikom društvu*. Ne može se reći da je Margaret Tačer autentična predstavnik neoliberalizma, ne možemo više reći od toga da se radi tek o određenoj interpretaciji neoliberalizma. Neoliberalizacija je proces tog neprestanog tumačenja.

ŠTA NIJE NEOLIBERALIZAM?

Mi smo već i dosada prezentovali određene argumente na osnovu kojih se nazire da se *neoliberalizam* ne može poistovetiti sa liberalizmom.³³ Već smo rekli da neoliberalizam se ne bi mogao razumeti bez određenih istorijskih događaja i kritike klasičnog liberalizma. No još je bitnije da se neoliberalizam ni u kom slučaju ne može isrpiti sa naglašavanjem potencijala tržišta za slobodu: ovde nije reč o odbrani i zaštiti spontanosti naspram državnog redistributivnog mehanizma, kao što nije reč o „prirodno-razumnim“ principima liberalizma koji u tržištu vide prirodni okvir za racionalnu koordinaciju u kompleksnim društvima.³⁴ Daleko smo od istine ako stanemo kod propozicije da neoliberalizam poentira na slobodnom tržištu, to je *egzoterični* aspekt neoliberalizma. Kao što ne pogađamo suštinu ako insistiramo na tome da neoliberalizam vehemently napada državnu intervenciju. *Neoliberalizam je konstruktivan, on zavisi od produktivno-socijalnog konstruktivizma*, dakle, priroda ne funkcioniše kao transcendentalni referent za slobodu.³⁵ Više nije poželjno pozivanje u stilu klasičnih liberala na sistem prirodnih sloboda.³⁶ Osim toga, težišna tačka nije na

33 Dakle, ne slažemo se sa stavovima koji vide ekvivalenciju između liberalizma i neoliberalizma, npr. tako misli Bide: „Neoliberalizam se ne može definisati kao postmoderna, ni kao „late capitalism“, ni kao „Carstvo“. Valja ga razumjeti kao liberalizam u doba *ultimoderne*...“, ibid. 15.

34 „Od centralnog je značaja da se realno egzistirajući neoliberalizam ne zasniva na slobodnoj tržišnoj ekonomiji, nego na političkom uticaju velikih koncerna.“, Crouch, ibid. 11.

35 Umesto raspravljanja o smislu društvenog konstruktivizma upućujemo na delo koje nas vodi u ovome, I. Hacking, *Social Construction of What?*, Harvard University Press, 1999. W. Samuel, *Markets and their Social Construction*, *Social Research*, 2, 357-370.

36 Tek usputno: bilo bi interesantno tretirati posebnosti recimo jednog Hajeka sa kulturno-evolucionističkom teorijom.

razmeni, kao kod Adama Smita čije se shodne rečenice ponavljaju mnogo puta; međutim, neoliberalizmom se naglašava kompeticija a ne razmena. I moralne konsideracije se ravnaju prema tome³⁷

Neproduktivno je istrajavati na krutim dihotomijama u stilu država *versus* tržište. *Mi tvrdimo da neoliberalizam prevazilazi upravo ovu dualnu konstrukciju.* Jer, mada smo rekli da tržište nije neposredno politička konstrukcija, izučavanje i analiza posredovanja u modernom društvu nas podučava da se bez političkog uokvirenja ne možemo približiti samom problemu. Potpuno je jasno da nema tržišne koordinacije bez centralne državne instance koja definiira okvire, pravila za nastupe tržišnih subjekata. To je zglobni spoj između države i tržišta u cilju racionalizacije i providnosti modernog života. Ukoliko se želi prošireno tržište koje racionalizuje ljudske postupke poput tržišta dobara i koje se nudi kao mehanizam koordinacije mora se održavati konstruktivna moć države, dakle, aparata koji realizuje sankcije, uključuje i isključuje, normira, i nastupa prisilom monopola prinude. Međutim, neoliberalizam ide mnogo dalje od toga, on namerava produktivno delovati, dakle, sa *socijalnim konstruktivizmom izdejstvovati različite modalitete tržišnih obrazaca*, kako smo rekli, u smislu inteligibilnosti za osmišljavanje upravljačkih problema. (Paradigmatični kanal otelovljavanja tržišnih obrazaca je kompeticija sa odgovarajućim mehanizmima.)

Neoliberalizam pre problematizuje šanse liberalizma u savremenoj epohi koji teško izlazi na kraj sa nametanjem konstruisanih tržišta sa upravljačkim potencijalima. To objašnjava tumačenja koja neoliberalizam vide kao generator krize liberalizma, i smatraju da neoliberalizam uzdrma osnove liberalne demokratije, kao i bazične uslove liberalizma.³⁸ Naročito se razvija napetost u pogledu relacije između neoliberalizma i liberalizma kada se *autoritarno* odozgo nameću neoliberalne norme u kontekstu produktivnog izdejstvovanja tržišnih obrazaca u ne-tržišnim sferama: ovo na mala vrata ponovo vraća probleme paternalizma koji se kritički bili pripisani kolektivističkim formama države blagostanja. Nevolja je u tome da u neoliberalizmu sistematično postoji ova mogućnost, posebno kada se subjekat koji se postulira kao slobodan u liberalizmu konfrontira sa uslovima odgovornog korišćenja slobode, ili kada se tretira kao nedovoljno autonoman za razvijanje slobode: to naravno ne dovodi u pitanje spoj između slobode i odgovornosti, nego problematizuje uplitanja u život onih koji ne žele da igraju „tržišnu igru“ ili koji nisu produktivni u tržišnom smislu.³⁹

37 B. Amable, *Morals and politics in the ideology of neo-liberalism*, *Socio-Economic Review*, 2011, 9, 3–30. P. Pharo, *L'ethique de la concurrence*, *Revue Internationale Des Sciences Sociales*, 2005, 185, 489–499.

38 W. Brown, *Neo-liberalism and the End of Liberal Democracy*, *Theory and Event*, 2003, 1–25. C. Taylor, C. Boas & J. Gans-Morse, *Neoliberalism: From New Liberal Philosophy to Anti-Liberal Slogan*, *Studies in Comparative International Development*, 2009, 44, no. 2, 137–161.

39 M. Dean, *Governing the Society*, SAGE, 2010, 155.

Potpuno suprotno onima koji smatraju da neoliberalizam korumpiranjem otvara kapije pred oslabljenjem moralne refleksije, pre bi se moralo reći da neoliberalizam *moralizuje*. Teško se ionako može uopšte legitimisati moralna refleksija koja dovodi u pitanje modalitet funkcionisanja kapitalizma; u najmanju ruku se može reći da bismo morali pretpostavljati da je takva refleksija eksternog karaktera. Moralna senzitivnost se evolucijski dinamizira sa dinamikom kapitalističkih interakcija, shodno tome, dualnost moral/kapitalizam nam ništa ne pomaže, eventualno vodi do plitke moralizacije. Ne negiramo, jasno, mogućnost moralne kritike, ali valja ipak uvažiti činjenicu postojanja kongruentnosti između kapitalizma i moralnih načela. Nema nikakvog razloga da ne pretpostavimo da postoje oblici *kongruentnosti* i između neoliberalizma i postojećih moralnih obrazaca,⁴⁰ kao i oblici koevolucije između socijalnih interakcija u neoliberalizmu i nastajućih normi.⁴¹ Neoliberalizam ne zagovara amoralnost, on čak stavlja moralni žig na svoj kategorijalni sistem: tako se moralizuju individualna odgovornost i kompeticija.⁴² Njegova intencija je da subjekti upravljaju sobom povodeći se za moralne obzore.

Neoliberalizam sa krojenjem tržišne racionalizacije kao artefakta problematizuje ionako težak moderni odnos između slobode i upravljanja, slobode i instrumentalne racionalnosti. Multiplikacija determinacija u naznačenom smislu produkuje nove oblike prinude. Naravno, neoliberalizam se funkcionalistički poziva na gvozdenu logiku samoodržavanja koji je svrsishodno uređen, ali to ignoriše ono što smo dosada govorili o vezi nedovršivosti moderne kao i o vezi činjenice da je neoliberalizam duboko politički posredovan.

Neoliberalizam se ne može izjednačavati *tout court* ni sa anarhističkim i libertarijanskim orijentacijama koje stavljaju naglasak na slobodno tržište nasuprot Levijatenu-državi. Takve orijentacije ćemo naći kod Rotbarda (Rothbard) koji zagovara anarhistički kapitalizam, ili kod Davida Fridmena (Friedman) koji prezentuje sličnu orijentaciju uz određene razlike u odnosu na Rotbarda, ili kod libertarijanaca koji zagovaraju individualističko utemeljenje vlasničkih prava, ili kod onih koji prate Mizesa (Mises) sa naznakama o minimalnim „državnim kapitalistima“, ili kod onih koji primenjuju logiku javnog izbora promovisanu od strane Džejmsa Bjukenena (James Buchanan). *Međutim, ne može se ni jednog trenutka staviti znak jednakosti između ovih orijentacija i neoliberalizma*: nepobitno je da postoje dodirne tačke, elementi konvergencije, kao što lako možemo iznalaziti niti koje spajaju određene domene ovih teorija sa neoliberalizmom. Recimo, kritička

40 B. Balanya B., Doherty, A., Hoedeman, O., Ma'anit, A., Wesselius, E., *Europe, Inc. Regional and Global Restructuring and the Rise of Corporate Power*, London, Pluto, 2000, 43. Može se pokazati da Hajek, Fridman mogu izvesti svoje teorije tek na osnovu određene „moralne ekologije“, D. Finn, *The Moral Ecology of Markets: On the Failure of the Amoral Defense of Markets*, *Review of Social Economy*, 2003, 2, 135-162.

41 C. Arnsperger, La „moralisation du capitalisme“: une approche du problème, *L'expérimentalisme démocratique et la coévolution des normes*, *Revue internationale des sciences sociales*, 2005, 185, 477-488.

42 Ibid.

refleksija u odnosu na državu blagostanja koja se razvija u različitim varijantama javnog izbora itekako je dobrodošla ali to nam još ne daje pravo da izjednačavamo bez ikakvih korekcija datu teorijsku orijentaciju i neoliberalizam. Antoni de Jasai (toliko hvaljen od ovde pomenutog Bjukenena) tvrdi da se umesto liberalizma koji je ionako pretrpeo mnogobrojne metamorfoze i promenio se toliko da se više i ne može prepoznati valja koristiti termin „kapitalizam“, ali onda smo dužni da se držimo linije argumentacije koja kaže da se ne sme tražiti legitimacija za svojinu; nadalje, on ulaže velike napore da pokaže koliko je lako principu jednakosti da se prošvercuje na leđima slobode. Valja raskrstiti sa ideološkom predodžbom da je država – dobronamerna i postiže svoje interese kroz sreću svojih pojedinaca.⁴³ To su dragocene naznake za neoliberalizam zajedno sa izvesnim refleksijama u odnosu na minimalnu državu, ali tek uz dodatna razjašnjenja možemo progovoriti o odnosima ove teorije i neoliberalizma.

Sumirajmo: mi ne smatramo da je neoliberalizam utopijski projekat, ako se pod utopijom smatra ne-mesto koje treba osvojiti.⁴⁴ Česte moralističke kritike u odnosu na neoliberalizam stavljaju ga na optuženičku klupu da obećava mnogo tržišta i malo države. To jeste tačno, neoliberalizam kao ideologija realizuje ono što mu se pripisuje, ali čak i onda moramo reći da on nije utopija slobodnog tržišta malih i srednjih tržišnih subjekata koji ko-determinišu tržišne ishode. Nije cilj neoliberalnih teoretičara realizacija utopije; ovde je relevantno da su neoliberalni teoretičari govorili o „distopijskom“ vidu socijalizma. Neoliberalizam ne želi utopiju, nego normalizaciju. U njemu nećemo naći anarho-kapitalističku ideju gde svi slede glas svog kapitala i u spontanosti upriličavaju svoj život bez zova države i upravljačkih entiteta. Ono što se mora primetiti to je da neoliberalizam namerava upravljati, on razvija različite upravljačke tehnologije, uplićući se u različite paradokse.

POLITIZACIJA/DEPOLITIZACIJA: PARADOKS NEOLIBERALIZMA

Paradoks neoliberalizma je u tome da se on uspostavlja kao politički projekat, ali ima depolitizirajuće efekte. Nepobitno je da se ovde polje politike mora razumevati široko, sa multidimenzionalnim procesima. Johana Bokman (Johanna Bockman) iznosi tezu da:

- a) neoliberalizam je zapravo izvesna vrsta reaktivnog programa,⁴⁵
- b) reaktivnost se ne može apsolutizovati, nego se tome mora pridružiti „kreativni dodatak“.

43 A. De Jasay, *The State*, Indianapolis, Liberty Fund, 1998, 78.

44 Isto tako, Zuidhof, *ibid.*

45 J. Bockmann, The political projects of neoliberalism, *Social Anthropology/Anthropologie Sociale*, 2012, 20, 3, 310–317.

Pod a) se kaže da neoliberalizam apsorbira kritike drugih orijentacija, on privlači, odnosno, integriše kritike u odnosu na inertnost i na paternalizam države blagostanja: pomislimo na činjenicu da smo i mi sami govorili o tome da su se kritike frankfurtovaca i feminističkih teoretičara u nekim aspektima podudarali sa neoliberalnim atakom na državu blagostanja. Ali, ako bi se istrajavalo ovde onda bismo dobili formulu po kojoj je neoliberalizam parazitaran projekat: parazitira se na refleksivnim učincima drugih, mada se to iskorišćava zarad obnove „duha“ kapitalizma. Dakle, dodaje se b) na osnovu kojeg se potencira kritika socijalizma kao nosećeg momenta za uspostavljanje neoliberalizma. Za nas je nedvojbeno da postoje pomenuti parazitarne momente, kao što je tačna tvrdnja da je dihotomno razdvajanje ranijeg „ne-neoliberalnog“, „kejnzijanističkog“ perioda trošno – takva dihotomija se teško može osloboditi od tereta moralizacije, jer idealizuje određeni postulirani period u smislu idealističke referentne tačke. Ali, uzimamo li u obzir skiciranu genezu neoliberalizma vidimo da su prisutni „ne-parazitarne“ aspekti koji nisu zavisili od refleksivne prerade kritika upućenih na račun kapitalizma od strane teoretičara levičarske provenijencije. Tako, ako sagledavamo teorijske učinke Hajeka ili Fridmana a koji se ulivaju u kanale neoliberalizma, oni nisu inspirisani preuzimanjem ili preradom levičarskih kritika. Diskurzivna delatnost pomenutih američkih fondacija⁴⁶ isto tako nije pokrenuta na osnovu motiva preuzimanja i refleksivnog iskorišćavanja ispoljavanja kritičkih ambicija. Johana Bokman ionako previše insistira na šezdesetim godinama XX veka: nepobitan je njihov značaj, ali mi smo insistirali na dugoročnim dimenzijama, odnosno, na dugoročnom preseku. Neoliberalizam je nastao sa ambicijom hegemonskog projekta sa strateškim ciljevima. Hegemonski projekat organizuje različite političke i ekonomske snage u datom društvu, on uzima u obzir balans između datih političkih snaga, u tom smislu hegemonski projekat mora biti „nacionalno-popularan“, to jest, mora da adresira široki deo populacije.⁴⁷ Hegemonski projekat nema šanse ukoliko je tek reprezentacija partikularnih interesa.

Depolitizacija se povodom inače može pokazati na različite načine. Ako se držimo maločas izvedene argumentacije povodom morala, bolje reći povodom moralizacije već ovde se nazire određeni problem. Moralizacija tržišnih merila u navedenom smislu zamenjuje demokratsko saodlučivanje: to je navelo jednog istraživača da kategorično izjavi da u neoliberalizmu moral zamenjuje demokratiju, odnosno, da moralne kategorije stupaju na mesto demokratskih

46 Za razliku između nastupa američkih i holandskih fondacija u pogledu promovisanja neoliberalizma, vidi, Zuidhof.

47 Jessop, ibid. 208.

obrazaca, ma kako se demokratija ovde razumevala.⁴⁸ Neoliberalizam kao hegemonski projekat imenuje druge orijentacije i sa njim nekompatibilne pravce kao *nemoralne*, ali ovaj potez već omogućava depolitizacijske procese.

Dalji problem nas vezuje za diskurzivno obrazovanje volje bez koje nije moguće zamisliti iole postojeću javnost u liberalno-demokratskom savezđu. Postoje stanovite napetosti između različitih procesa sa kojima se reflektuje na praktična pitanja i neoliberalne ekspanzije. Drugačije rečeno, sužava se princip publiciteta kao i mogućnost javne upotrebe uma. Ovo, naravno, ne bi bilo prvi put da se kritički tematizuje odnos između kapitalističke dinamike i razmrvljenja javnosti. Različite kritike su već i ranije prepoznale određene problematične tendencije koje su dovodile do toga da se demokratsko saodređivanje redukuje na demonstrativnu funkciju.⁴⁹ Isključivanje sudbonosnih praktičnih pitanja iz javnih rasprava preči sa oslabljenjem participativnih kapaciteta. Ali, činjenica je da obnovljene rasprave koje analiziraju ovo pitanje, dobivaju mnoštvo dodatnih materijala. Pitanje depolitizacije/politizacije nas ubacuje u kolotečinu sinergije između politike i ekonomije. Njihova diferencijacija je evidentna činjeničnost u modernom društvu, ali pitanje graničnih linija između njih, srazmere njihovog balansiranja je otvoreno pitanje. Shodno našim argumentacijama u odnosu na problematiku utkanosti ova granična linija bi se morala politički artikulirati. No to je upravo tačka gde neoliberalizam unosi efekte depolitizacije. Jer, ako neoliberalizam promoviše kontrafaktičke tržišne obrasce (koji se stvaraju kao artefakti) kao zvezdu vodilju za politiku, onda neminovno se klizi prema tehnokratsko-tehnološkom razumevanju zajedničkih raspravljanja, samo se ispred ove tehnologije nalaze kriterijumi stvoreni konstruisanim tržišnim merilima. Utkanost u naznačenom smislu podrazumeva da je politička konstelacija uvek nedovoljno determinisana, samo tako može biti izložena neprekidnim diskurzivnim tumačenjima, obnovljenim vrednosnim artikulacijama. Neoliberalizam sugerise nešto drugo: utkanost je *naddeterminisana* konstruisanim tržišnim kategorijama. Da li je moguće razvijanje normativnosti u takvom kontekstu kao posledica kolektivne refleksije?

DISKURS ILI IDEOLOGIJA ILI I JEDNO I DRUGO

Ne postoji ni jedan tekst koji bi uživao oreol originalnog teksta za neoliberalizam. Iskonski tekstovi su inače jako važni jer predstavljaju hermeneutički supstrat za raznorodna tumačenja. Isti tekstovi, uprkos tome što izazivaju i

48 Amable, *ibid.*

49 T. Fotopoulos, *Towards an Inclusive Democracy. The Crisis of the Growth Economy and the Need for a New Liberatory Project*, London, Continuum, 1997, 89. R. Geuss, *The Idea of a Critical Theory. Habermas and the Frankfurt School*, Cambridge: Cambridge University Press, 46..

podstiču razna tumačenja, omogućavaju povratak dotičnim tekstovima što deluje kohezivno za datu orijentaciju. U slučaju neoliberalizma postoji širok repertoar različitih tekstova, tekstualnih ispoljavanja, postoje tekstovi koji su dobili praktičnu silu posle sticanja hegemonije.

Ovaj ishod navodi određene teoretičare da negiraju ideološki karakter neoliberalizma. Jer, oni smatraju da neoliberalizam nije masivna doktrina koja se poziva na visoko-apstraktne principe te koja bi se ispoljavala na koherentan način. Drugi teoretičari, pak, bezrezervno upotrebljavaju rečnik ideologije povodom neoliberalizma i ne sumnjaju da se radi o ideološkom programu.⁵⁰

Mnogo se lakše mogu iznalaziti razlozi za *diskurzivno* postojanje neoliberalizma, najzad dosada smo već dali dovoljno argumenata za takvu tvrdnju. Neosporo da je moderno društvo vezano za cirkulaciju reči koje utemeljuju fundamentalne odnose povezujući aspekte neposrednosti i posrednosti: *reč* ima konstitutivno značenje.⁵¹ Naravno, pri tome nije reč tek o lingvističkim jedinicama: na osnovu ovakvog performativnog poimanja reči⁵² brzo možemo stići do diskurzivnih formacija koje omogućavaju podele, raspodele, režime isključivanja i uključivanja. One ispisuju skup različitih pravila koja omogućavaju ili onemogućavaju govor o nečemu, u tome se krije i njihova politička uloga. To znači da određene izjave, tvrdnje moraju zadovoljavati određena diskurzivna pravila da bi uopšte mogle biti kandidati za validnost. U tom smislu je neoliberalizam sled diskurzivnih formacija: odatle proizilazi i njegov koncept inteligibilnosti. On želi da razvijanjem tržišnih obrazaca na ovde opisani način determiniše našu *percepciju sveta*: diskurzivne formacije neoliberalizma formiraju kako percipiramo validnost ili nevalidnost tvrdnji o svetu, šta je istinito ili nije. Shodno tome, on nastupa sa ambicijom postavljanja diskurzivnog *apriori*, drugačije rečeno, preko toga se dobija „rešetka“ kako doživljavamo naš odnos prema svetu.

Mi smatramo da se diskurzivni apriori ne može realizovati bez poimanja neoliberalizma kao ideologije.⁵³ Držimo na umu ne-moralističku koncepciju ideologije koja se ne razmeće sa adresiranjem određenih idejnih obrazaca u smislu

50 Npr. W. Larner, Policy, Ideology, Governmentality, *Studies in Political Economy*, 2000, 63.

51 „Na početku jest riječ“, O tome sa posebnim osvrtom na Hobsa, Bidet, ibidem, 23. Pri tome valja izbegavati diskurzivni idealizam čemu se skloni mnogi teorijski pokušaji u poslednjim dekadama. Mi imamo u vidu spojeve između pomaljanja diskursa i strukturalnih posredovanja koja postoje u modernom društvu.

52 W. Connolly, *The Terms of Political Discourse*, 3rd ed, Princeton Paperbacks. Princeton, N.J., Princeton University Press, 1993, 36. St. Hall, *The Hard Road to Renewal: Thatcherism and the Crisis of the Left*, London; New York: Verso, 1988, 76.

53 Vidi pokušaje usklađivanja pozitivnog i negativnog pojma ideologije, P. Ricoeur, *L'Idéologie et l'utopie*, Paris, Seuil, 1997, 47. E. Chiapello, L. Boltanski, *Le Nouvel esprit du capitalisme*, Paris, Gallimard, 1999, p. 42.

žigosanja kao generatora iluzija. Ideologije imaju i normativne i epistemološke pretenzije, ali uvek u kontekstu datih strukturalnih determinacija; njihove racionalne učinke legitimacije u odnosu na dati poredak moramo posmatrati u okruženje objektivne dinamike sukobljenih interesa. One nude obrazac za artikulaciju antagonističkih, agonističkih interesa kao i neutralizacije istih i u tom smislu, bez sumnje, povezane su sa određenim režimima moći. Ideologija je ukotvljena u socijalnu praksu: ona nije tek logika ideja kako Hana Arent kaže, nego *socijalno-praktična* logika ideja koja ima integrativnu ambiciju u pogledu društvenih odnosa. Ona se ukorenjuje u pojedincima, ali individuu adresira u kontekstu društvene dinamike. To što se ne možemo zadovoljiti sa kognitivnim zahvatom u pogledu ideologije, objašnjava da se ideologija mora razumeti u perspektivi vođenja života. To je njena *metafunktionalna* uloga.⁵⁴

Ovde tek usputno pominjemo izuzetne teškoće kritike ideologije.⁵⁵ Jer, nama je najbitnije da tvrdimo da nije dovoljno da se neoliberalizam tretira kao diskurs, mora se razumevati i njegovo *ne*-diskurzivno jezgro. Neoliberalizam demonstrira sve one kapacitete koji se mogu pripisati ideologijama: tako on prevodi partikularne interese u opšte interese nudeći legitimacioni potencijal za opravdavanja postojećeg, razvija različite naracije i interpretacije u cilju toga, namerava da organizuje socijalizaciju modernih subjekata na osnovu izdejstvovanja različitih uverenja. O stepenu koherentnosti i varijabilnosti neoliberalizma smo progovorili: valja ovde uzeti u obzir da ideologije imaju različite modalitete ispoljavanja, tako se oni ispoljavaju u kvazi-spontanom diskurzivnim ispoljavanjima, institucionalnim praksama, ospoljavanjima različitih uverenja. Utoliko nije dovoljno pozivati se na činjenicu da neoliberalizam nema jednoznačnu doktrinu u pogledu takvih tema kao što je npr. priroda čoveka. Ideologije nastaju i reprodukuju se u međuprostoru i interakciji između teorijskih projekata koji nude koherentne projekte sveta i svakodnevno obnovljenog „smisla“ koji se veoma često tretira kao „spontani oblik ideologije“. Nije nužna jaka homogenizacija ideja i jedinica smisla da bismo mogli govoriti o ideologiji.⁵⁶ Ideologija uvek podrazumeva i vertikalne i horizontalne oblike kretanje ideja: neoliberalizam demonstrira takve primere.

54 Ovo naglašavamo zato što postoje stavovi koji naglašavaju samo činjenicu da ideologije funkcionalne razvijaju uverenja koja su neophodna u cilju funkcionisanja sistema, E. Chiapello, *Reconciling the Two Principal Meanings of the Notion of Ideology. The Example of the Spirit of Capitalism*, *European Journal of Social Theory*, 2003, 155-171.

55 R. Jaeggi, *Was ist Ideologiekritik?*, in *Was ist Kritik?*, Hrsg. R. Jaeggi, T. Wesche, Suhrkamp, Frankfurt, 2009, 266-295. Vidi naročito razliku između neutralnog i kritičkog pojma ideologije.

56 O tome, M. Ryner, *Capitalist Restructuring..., Lessons from the Swedish Model*, Routledge, London, New York, 2002, 186.

REFERENCE

- [1] Amable, B., (2011) Morals and politics in the ideology of neo-liberalism, *Socio-Economic Review*, 9, 3–30.
- [2] Arnsperger, C. (2005) La “moralisation du capitalisme”: une approche du problème, L’expérimentalisme démocratique et la coévolution des normes’, *Revue internationale des sciences sociales*, 185, 477–488.
- [3] Balanya, B., Doherty, A., Hoedeman, O., Ma’anit, A., Wesselius, E. (2000), *Europe, Inc. Regional and Global Restructuring and the Rise of Corporate Power*, London, Pluto.
- [4] Barnett, C. N. Clarke, P. Cloke & A. Malpass (2008), Elusive subjects of neo-liberalism, *Cultural Studies*, 2008, 22:5, 624–653.
- [5] Bidet, J. (2008) *Opća teorija moderne*, Disput, Zagreb.
- [6] Bockmann, J. (2012) The political projects of neoliberalism, *Social Anthropology/Anthropologie Sociale*, 20, 3, 310–317.
- [7] Brand, U. and Sekler N. (2009), Postneoliberalism: catch-all word or valuable analytical and political concept?, *Development Dialogue*, 51:5–13.
- [8] Brenner, N., J. Peck J and Theodore N., (2010), Variegated neoliberalization: Geographies, modalities, pathways. *Global Networks*, 10(2):1–41.
- [9] Brown, W. (2003) Neo-liberalism and the End of Liberal Democracy, *Theory and Event*, 1–25.
- [10] Butterwegge, C., B. Lösch, R. Ptak (Hrsg.) (2008), *Neoliberalismus*, VS Verlag für Sozialwissenschaften | GWV Fachverlage GmbH, Wiesbaden.
- [11] Chiapello, E. (2003) Reconciling the Two Principal Meanings of the Notion of Ideology. The Example of the Spirit of Capitalism, *European Journal of Social Theory*, 155–171.
- [12] Chiapello, E., L. Boltanski (1999), *Le Nouvel esprit du capitalisme*, Paris, Gallimard.
- [13] Connolly, W. (1993) *The Terms of Political Discourse*, 3rd ed, Princeton Paperbacks. Princeton, N.J., Princeton University Press.
- [14] Crouch, C. (2011) *Das befremdliche Überleben des Neoliberalismus*, Postdemokratie II, Suhrkamp, Frankfurt.
- [15] De Jasay, A. (1998) *The State*, Indianapolis, Liberty Fund.
- [16] Dean, M. (2012) Rethinking neoliberalism, *Journal of Sociology*, first published online April 19, 2012 doi:10.1177/1440783312442256.
- [17] Dean, M., (2010) *Governing the Society*, SAGE.
- [18] Denord, F. (2001) Aux origines du néo-libéralisme en France, Louis Rougier et le Colloque Walter Lippmann de 1938, *La Découverte*, 2, 195, 9–34.
- [19] Denord, F. (2004) La conversion au néo-libéralisme, Droite et libéralisme économique dans les années 1980, *Mouvements*, no35, 17–23.

- [20] Denord, F. (2008) Néo-libéralisme et «économie sociale de marché»: les origines intellectuelles de la politique européenne de la concurrence (1930-1950) », *Histoire, économie & société*, 1, 23-33.
- [21] Dezalay, Y. Z. and B. G. Garth (2002), *The internationalization of palace wars: lawyers, economists, and contest to transform Latin American states*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- [22] Finn, D. (2003) The Moral Ecology of Markets: On the Failure of the Amoral Defense of Markets, *Review of Social Economy*, 2, 135-162.
- [23] Fleck, L. (1979) *The Genesis and Development of a Fact*. Chicago: University of Chicago Press.
- [24] Fotopoulos, J. (1997) *Towards an Inclusive Democracy. The Crisis of the Growth Economy and the Need for a New Liberatory Project*, London, Continuum.
- [25] Fourcado, M. (2002) The Rebirth of the Liberal Creed: Paths to Neoliberalism in Four Countries, *AJS*, 3 533-79.
- [26] Friedman, M. (1951) Neo-liberalism and Its Prospects, *Farmand*, 17, 89-93.
- [27] Friedrich, C. J. (1955) Review: The Political Thought of Neo-liberalism, *American Political Science Review*, 49(2), 509-25.
- [28] Gemici, K. (2008) Karl Polanyi and the antinomies of embeddedness, *Socio-Economic Review*, 6, 5-33.
- [29] George, S. (1997) How to win the war of ideas, Lessons from the Gramscian Right, *Dissent*, Summer, 53-57.
- [30] Geuss, R. (1981) *The Idea of a Critical Theory. Habermas and the Frankfurt School*, Cambridge: Cambridge University Press,
- [31] Glossner, C. L. (2010), *The making of the German post-war economy Political Communication and Public Reception of the Social Market Economy, after World War II*, London, New York.
- [32] Hacking, I. (1999) *Social Construction of What?*, Harvard University Press.
- [33] Hall, St. (1988) *The Hard Road to Renewal: Thatcherism and the Crisis of the Left*, London; New York, Verso.
- [34] Hartwell, R. M., (1995) *A history of the Mont Pelerin Society*. Indianapolis, IN: Liberty Fund.
- [35] Hay, C. (2001) The “Crisis” Of Keynesianism and the Rise of Neoliberalism in Britain: An Ideational Institutional Approach. In *The Rise of Neoliberalism and Institutional Analysis*, edited by J. L. Campbell and O. K. Pedersen. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 193-218.
- [36] Jaeggi, U. (2009) Was ist Ideologiekritik?, in *Was ist Kritik?*, Hrsg. R. Jaeggi, T. Wesche, Suhrkamp, Frankfurt, 266-295.
- [37] Jessop, B. (1990) *State Theory*, Polity Press, London.
- [38] Jessop, B. (2013) Putting neoliberalism in its time and place: a response to the debate, *Social Anthropology/Anthropologie Sociale*, 21, 1, 65-74.

- [39] Josifidis, J. A. Lošonc, N. Supic, (2010), Neoliberalism: Befall or Respite?, *Panoecomicus*, 1, 101-117.
- [40] Josifidis, K., A. Lošonc (2007), *Neoliberalizam-izbor ili sudbina?*, Novi Sad.
- [41] Koechlin, T. (2006) Stiglitz and his discontent, *Review of Political Economy*, Volume 18, Issue 2, 253-264.
- [42] Larner, W. (2000) Policy, Ideology, Governmentality, *Studies in Political Economy*, 63, 5-26.
- [43] Lošonc, A. (2004) Karl Polanji, tranzicija, socijalni kapital, *Sociologija*, 4, 327-348.
- [44] Mirowski, Ph, (2007), Naturalizing the market on the road to revisionism: Bruce Caldwell's Hayek's challenge and the challenge of Hayek interpretation, *Journal of Institutional Economics*, 3, 3, 351-72.
- [45] Mosini, V. (2012) *Reassessing the paradigm of economics: bringing positive economics back into the normative framework*, London, Routledge.
- [46] Mudge, St. L. (2008) What Is Neo-Liberalism? *Socio-Economic Review*, 6, (4):703-731.
- [47] Nussbaum, M. (1990) Aristotelean Social Democracy, in B. R. Douglas, G. Mara and H. S. Richardson (eds.), *Liberalism and the Good*, London: Routledge, 203-52.
- [48] Oliver, H. M. (1960) German Neoliberalism, *The Quarterly Journal of Economics*, 74 (1), 117-149.
- [49] Ong, A. (2006) *Neoliberalism as Exception: Mutations in Citizenship and Sovereignty*, Durham: Duke University Press.
- [50] Ong, A., (2007) Neoliberalism as a mobile technology, *Transactions of the Institute of British Geographers*, 32, 3-8.
- [51] Page, S. (2006) Path-Dependence, *Quarterly Journal of Political Science*, 1, 87-115.
- [52] Peck, J. (2010) *Constructions of Neoliberal Reason*, Oxford: Oxford University Press, 2010.
- [53] Peck, J. N. Theodore, N. Brenner (1988), Postneoliberalism and its Malcontents, *Antipode*, 2009, S1, 94-116.
- [54] Pharo, P. (2005), L'ethique de la concurrence', *Revue Internationale Des Sciences Sociales*, 185, 489-499.
- [55] Plehwe, D., B. Walpen and G. Neunhöffer (eds.) (2005), *Neoliberal Hegemony: A Global Critique*, Milton Park, Abingdon, Oxon: Routledge.
- [56] Plehwe, D., P. Mirowski, (2009) *The Road from Mont Pèlerin, The Making of the Neoliberal Thought Collective*, London, 98-139.
- [57] Plickert, Ph.(2009) Wandlungen des Neoliberalismus: Eine Studie zu Entwicklung und Ausstrahlung der "Mont Pèlerin Society", Stuttgart: Lucius & Lucius.
- [58] Ricoeur, P. (1997), *L'Idéologie et l'utopie*, Paris, Seuil.
- [59] Ryner, M. (2011) An obituary for the Third Way, <http://www.eurozine.com>, otvoreno, 12/30/2011.

- [60] Ryner, U. (2002) *Capitalist Restructuring..., Lessons from the Swedish Model*, Routledge, London, New York.
- [61] Samuel, W. (2004) Markets and their Social Construction, *Social Research*, 2, 357-70.
- [62] Schroeder, J. L. (2004), *The Triumph of Venus*, University of California Press.
- [63] Shearmur, J. (1994), Hayek and the Case for the Market, in Jack Birner and Rudy van Zijp (eds), *Hayek, Coordination and Evolution*, London: Routledge.
- [64] Silver, B. J. and G. Arrighi (2003), Polanyi's "double movement": the belle époques of British and US hegemony compared', *Politics and Society*, 31, 325–55.
- [65] Streeck, W. (2009), *Re-Forming Capitalism. Institutional Change in the German, Political Economy*, Oxford, Oxford University Press.
- [66] Taylor, C., C. Boas & J. Gans-Morse, (2009), Neoliberalism: From New Liberal Philosophy to Anti-Liberal Slogan, *Studies in Comparative International Development*, 44, no. 2, 137-161.
- [67] The Atlantic Institute for Market Studies,
<http://www.aims.ca/en/home/aboutus/whatwedo.aspx>, accessed: October 19, 2011.
- [68] Tickell, A., and J. Peck (2003) Making global rules: globalization of neoliberalization?', in J. Peck and H. W.-C. Yeung (eds) *Remaking the global economy: economic-geographical perspectives*, London, Sage, 163–82.
- [69] Vail, J., (2010) Decommodification and Egalitarian Political Economy, *Politics & Society*, 38(3), 310 –346.
- [70] Van Horn, R. Ph. Mirowski, and Th. A. Stapleford. (2011) Blueprints, in *Building Chicago Economics: New Perspectives on the History of America's Most Powerful Economics Program*, edited by R. Van Horn, P. Mirowski and T. A. Stapleford. Cambridge; New York: Cambridge University Press. xv - xxiv.
- [71] Wörsdörfer, M., Manuel (2010): Ordoliberalism and the Evolution of Norms; Normative Orders Working Paper 07/2010, http://publikationen.ub.uni-frankfurt.de/volltexte/2010/8701/pdf/Ordoliberalism_and_the_Evolution_of_Norms.pdf. Isti, (2011): Die normativen und wirtschaftsethischen Grundlagen des Ordoliberalismus; Frankfurt.
- [72] Zarka, Ch. et Les Intempestifs (2007), *Critique des nouvelles servitudes*, Paris, Presse de Universitaeires.
- [73] Zuidhof, P. W. (2012) Imagining Markets: The Discursive Politics of Neoliberalism. PhD. Dissertation, Erasmus School of History, Culture, and Communication, Erasmus University Rotterdam, the Netherlands, 2012, otvoreno, 13. 08. 23.

Alpar Lošonc

NEOLIBERALISM: DISCOURSE AND/OR IDEOLOGY?

SUMMARY

We have dealt with neoliberalism. First, we faced the methodological difficulties connected to the theoretical-analytical grip of neoliberalism. After that, we have pointed out that it is necessary to articulate the genesis of neoliberalism, and have tried to show that it is possible to link the genesis and validity. The gist of the argumentation is that this combination of validity and genesis forces us to talk about neoliberalization, that is, about neoliberalism in processual terms. We are obliged to such an orientation as only it can explain its variability and systematic „non- purified“ character and constant interaction with other practical orientation. It is necessary to distinguish between neoliberalism and the other orientation (anarcho -capitalism, etc.) that can contribute to the formulation of neoliberalism, but can not be identified with him. We analyzed the presence of neo-constructivism within the context of our subject. Neoliberalism has set discursive formations, but it is important that affirm its non-discursive core which leads to the ideological constellations. Despite the political features of neoliberalism his paradoxical effect is de-politicization.

Radmila Vasić¹

Liberalne minijature u socijalnoj teoriji Đorđa Tasića

Đorđu Tasiću u spomen²

SAŽETAK

Socijalna teorija Đorđa Tasića ne može se svrstati (ni) pod jedan naslov. On je dobro upućen u dominantne teorijske koncepte svoga doba: liberalizam i solidarizam. Ove ideje posebno prati, ponekad ih predano sledi, ponekad od njih odustaje, međusobno ih ukršta i argumentovano kritikuje, i najzad, sintetički povezuje kada je to moguće. Istini za volju, u slučajevima u kojima mu izgleda da liberalna država nije u stanju da pruži dovoljnu podršku razvoju individue i očuvanju „socijalne ideje“, on se opredeljuje za državu koja je podređena objektivnom odruštvenom pravu. Prvi zadatak takve države je čuvanje i unapređivanje solidarnosti. Tu ulogu može ostvariti samo pravna, demokratska država, koja garantuje individualna – lična i politička prava, i koja je odgovorna prema pojedincima kada ta prava povredi bilo zakonitim bilo protivpravnim radnjama. On se zalaže za tzv. socijalnu demokratiju, u kojoj se ostvaruju politički programi usmereni na podizanje materijalnog i kulturnog nivoa društva. Država ne može biti samo „noćni čuvar“; njena je misija šira i ozbiljnija. Ali liberalni princip zaštite individue ostaje neprikosnoven. Tasić ne prihvata samo ideju ograničavajućeg ustava, prema kojoj je ustav nadređen svim vlastima u državi. On dodaje meta-pravno ograničenje sâmoga ustava tvrdnjom da i kada ustav ne predviđa garancije sloboda i prava, njih treba pretpostaviti kao postojeće u „živoj svesti naroda“.

1 Redovna profesorka, Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet. E-mail: radav@ius.bg.ac.rs

2 Naslov je „pozajmljen“ iz istoimenog zbornika radova: *Đorđu Tasiću u spomen*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu i Skupština opštine Vranje, Beograd 1999.

Kada god naslov teme u sebi sadrži ime nekog naučnog delatnika, autor je po prirodi stvari upućen na to da ga izdvoji i istakne, i to najčešće čini atribucijom izuzetnosti. Međutim, kada je Đorđe Tasić u pitanju, ova se kvalifikacija na njega odnosi u prvom, pravom i punom značenju reči „izuzetan“. Možda najviše zbog toga što su njegova savest i znanje, habitus i naučni kredito bili nerazloživo jedno. Otuda je njegova socijalna teorija u svim dimenzijama i u svim meandrima prožeta moralnim načelima i brigom za čoveka u nadmoćnom svetu države i prava.

On je pisao raznovrsno i mnogo. Objavio je preko šest stotina radova (prema Bibliografiji sastavljenoj 1990. godine, a prema inoviranoj i dopunjenoj iz 1999. godine, izgleda da njegovih objavljenih radova ima i više³), iz teorije i filozofije prava, političke filozofije, ustavnog, upravnog i međunarodnog prava, opšte sociologije i sociologije prava. Prvi rad je objavio 1913. Godine, a poslednji 1941. odine, što znači da je pisao samo 28 godina. Pisao je i pesme u prozi. Njegov kratak životni⁴ i radni vek završio se, kao rujanjem sudbine, 25. avgusta 1943. godine bezumnim streljanjem na Sajmištu. Ovom činu prethodili su njegovo udaljšavanje sa Pravnog fakulteta u Beogradu, na kome je bio profesor, poziv da predaje na kvislinški organizovanom fakultetu, njegovo odbijanje da to učini, zatvaranje u logor na Banjici, zatim puštanje, ispitivanja i zlostavljanja, sve do razumu neprihvatljivog kraja.

Vreme između dva svetska rata, u kome je Tasić živeo i stvarao, predstavlja po mnogo čemu jedno neponovljivo društvenoistorijsko, državno-pravno i kulturno iskustvo. Evropa toga vremena bila je pozornica na kojoj su se odvijali brojni, dobro upamćeni programi. Kriza buržoaske države, dileme pravne nauke, nacionalistička euforija, čudo prve socijalističke revolucije na jednoj strani, i duboki preobražaj kulture na drugoj, predstavljali su ozbiljne intelektualne izazove.

Neodložne odgovore na epohalna pitanja, izazove i sumnje najpre je bila pozvana da potraži politička teorija države. U dispoziciji su bile tri noseće ideje: liberalizam, nacionalizam i socijalizam. Ponudama nacionalističke ideologije nisu odoleli, npr. Đentile (Giovanni Gentile) i Hajdeger (Martin Heidegger). „Dobru sreću“, emigrirajući u zemlje u kojima je liberalna tradicija bila jača od fanatizma, potražili su Ajnštajn (Albert Einstein), Fermi (Enrico Fermi), Adorno (Theodor W. Adorno), Kelzen (Hans Kelsen) i Radbruch (Gustav Radbruch). U isto vreme, u radovima Bloha (Ernst Bloch), De Unamuna (Miguel de Unamuno), Kročea (Benedetto Croce) i Jaspersa (Karl Jaspers), na primer, u nekoj vrsti unutrašnje emigracije, formiraju se ideje koje izražavaju težnje za humanijim društvom i državom.

3 V.: M. Simić, *Bibliografija Đorđa Tasića*, Niš 1990; „Bibliografija objavljenih radova profesora dr Đorđa Tasića“ u: *Đorđu Tasiću u spomen*, 73-137.

4 Živeo je 51 godinu.

Tasić je u tom vremenu svojevrstne i svakovrsne tranzicije svoj put birao razumom. Njegova humanistička ontološka pozicija sačuvala ga je od stranputica i nacionalističke i socijalističke ideologije, koje su širom i zavodljivo otvorile vrata socijalnoj teoriji. Liberalne vrednosti bile su mu najbliže, mada je, istini za volju, pre bio sklon da proveru i argumentaciju za odbranu njihove pozicije, kad god je to bilo moguće, potraži u solidarističkom učenju, koje je od početka do kraja bilo postojana inspiracija i izvor svih njegovih ideja i stavova.

Ovde je nužno napraviti jednu napomenu koja je ključna za razumevanje i ocenu Tasićevih radova. Njega nije moguće svrstati u pravac, školu, struju, u ime-novanu teoriju ili učenje, a da se istovremeno ne izrekne i istina i pogreška. Dakle, u ovoj prilici bi se moglo reći da je „neubrojiv“, odn. „nenaslovljiv“. Njegov duh je bio otvoren, eklektičan i sintetizujući i pre svega znatiželjan.

Ali, on nije bio sklon da naučno strogo iz početnih premisa izvodi uobičajene zaključke, one koji logički slede, niti da metodski disciplinovano svoju priču vodi od početka do kraja. On ukršta teorijske paradigme i argumente, ispituje međusobno netrpeljive postulate dajući im istu šansu pred sudom vlastitog razuma, eksperimentiše, odustaje kad treba i potvrđuje šta treba. Njega interesuju nove mogućnosti, a ne interpretacija onoga što je već utvrđeno kao izvesno. On, zapravo, odbija da udobno logicira nad široko prihvaćenim (ili vladajućim) doktrinama. Njega zanima šta može da se ospori od onoga što izgleda saglasno i šta može da se dovede u sklad od onoga što izgleda beznačajno suprotstavljeno. Otuda su njegovi noseći zaključci teški, u oba smisla: ozbiljni, jer su integralistički ispunjeni samosvojnim smislom, ali i ne uvek jednostavno komunikativni, jer jednoznačno ne proizlaze iz ponuđenih pretpostavki rasuđivanja. Zato njegova socijalna teorija ne može da ima samo jedno ime; ne može da se svrsta samo pod jednu zastavu, pa ni liberalnu.

Bez obzira na ovu „početnu bezimenost“, njegova teorija je bila moderna i dorađena ondašnjoj evropskoj nauci, evropskim dostignućima (danas bismo rekli standardima). Najvrednije što je našoj savremenoj nauci ostavio u nasleđe jeste dostupnost i podesnost minijatura i fragmenata koji se uvek iznova mogu tumačiti i slagati u nova poglavlja kao sličice u kaleidoskopu.

DVE TEMELJNE SAZNAJNE PRETPOSTAVKE

Aksiološki pluralizam u Tasićevom delu ukazuje na to da on nije isticao jednu vrednost kao osnovnu, superiornu ili apsolutnu, već da je raznim vrednostima priznavao uporedni značaj. Tako je iz juspozitivističke orijentacije razložno prihvatio red i mir, smatrajući da je pravo po svojoj formi red bez obzira na to kojom se sadržinom formalizuje i kojoj se socijalnoj sadržini nameće, a da je mir vrednost kojom pravo obezbeđuje, održava i unapređuje društvenu solidarnost. Liberalna teorija, sa svoje doktrinarne pozicije, smatra da je mir neophodan za uspostavljanje i funkcionisanje slobodnog tržišta, pa će tako Ludvig fon Mizes

(von Mises) tvrditi da je „mir društvena teorija liberalizma“.⁵

Sloboda i jednakost imaju svoje teorijsko poreklo u jusnaturalizmu, a realni izvor u „socijalnoj ideji“, koja je i supstancijalni izvor prava. „Socijalna ideja“ je u Tasićevoj teoriji specifičan, kompozitan pojam kojim se izražava brojnost činilaca okupljenih u jedan fenomen: kolektivna, opšta svest, pravno osećanje, prirodno pravo, pravda, moral, intuitivno pravo, instinkst socijalnosti i solidarnosti.⁶ „Socijalna ideja“ tako ispunjava celokupno pravo zahtevajući od ljudi, prema Tasićevim rečima, da svoja prava koriste „vodeći računa o drugima, održavajući odnose sloge i mira, čineći ustupke drugima i koja traži od nas da pravo ne zloupotrebimo“.⁷

Jednakost i sloboda se međusobno prožimaju, prepliću i jedna drugu podržavaju. Pravo slobode mora biti jednako za sve, inače sloboda gubi smisao vrednosti koja opravdava odgovornost i obezbeđuje dostojanstvo ličnosti. Na drugoj strani, jednakost doprinosi ravnopravnim uslovima za ostvarivanje slobode. Tasićev aktivistički idealizam, kao temelj razumevanja društva i čoveka u njemu, ovde se susreće sa liberalnim načelom jednakosti, koje implicira da iz jednakosti u dostojanstvu proizlazi u otvorenom društvu jednakost pred zakonom, čime se obezbeđuju pojedinačno iste šanse kao garantovane mogućnosti za postizanje povoljnih ishoda.⁸ Tasić prihvata slobodu – izvornu vrednost liberalne doktrine – kao referentni okvir svih mogućnosti liberalizma, kao što jednakost stavlja u središte demokratske teorije kao uslov bez kojeg se ona ne može misliti.⁹

O DEMOKRATIJI

Demokratija je logička forma političke organizacije liberalne države. Kao što se individue u ekonomskoj sferi takmiče na tržištu, tako se u političkoj sferi takmiče prema demokratskim pravilima igre za osvajanje vlasti u državi. Liberalna doktrina prihvata epistemološku nepouzdanost, kao što i demokratska teorija

5 Navedeno u: D. Antizeri, *Liberalni principi*, preveo s italijanskog Jovica Mikić, Working Paper n. 105, 2007, 39.

6 Up.: Đ. Tasić, *Uvod u pravne nauke*, Beograd 1941, 10; *Uvod u pravne nauke (Enciklopedija prava)*, Beograd 1933, 123; „Pojam prava“ u: *Izbor rasprava i članaka iz teorije prava*, SANU, Beograd 1984, 178-179 i sl.

7 Đ. Tasić (1941), 174.

8 Up.: *ibid.*, 48.

9 V. o tome: R. Vasić, „Đorđe Tasić – o vrednosti političkog sistema kao sposobnosti za rešavanje istorijski promenljivih socijalnih zadataka“ u: *Liberalna misao u Srbiji. Prilozi istoriji liberalizma od kraja 18. do sredine 20. veka*, Centar za unapređivanje pravnih studija i Friedrich Naumann Stiftung, Beograd 2001, 48.

pretpostavlja naučni agnosticizam i socijalni relativizam. Ajnštajn je skovao slikovitu epistemološku poruku kada je napisao: „Među onima koji tragaju za istinom ne postoji nijedan ljudski autoritet; svakome ko pokuša da postane sudija, rugaju se bogovi“. ¹⁰ Za teoriju demokratije to znači da nema apsolutnih istina, a pošto je već tako, sva mišljenja podjednako vrede i samo se u raspravi, snagom argumenata i brojem sledbenika vrši izbor između više mogućnosti. „Čarolija jednakosti“ kako se slikovito izrazio Sajo (András Sajó), opredeljuje političku teoriju za afirmativan odnos prema demokratiji, iako, dodaje, njena legitimacijska uloga nije nesporna. ¹¹ Na drugoj strani, pristalice će svakako reći, i biće u pravu, da je sasvim sigurno bolje da se glave broje nego da se seku.

Za Tasića je demokratija takav politički sistem „u kojem svi građani imaju slobode, imaju politička prava i svi su jednaki pred zakonom“. ¹² Ovo je tip političke ili građanske demokratije. Odnos ili zastupljenost jednakosti, sloboda i političkih prava u konkretnim političkim sistemima je istorijski promenljiv, ali Tasić naglašava da apstraktno posmatrano on mora biti takav da omogući funkcionisanje demokratskog mehanizma i ostvarenje demokratskog poretka. Socijalna demokratija je pojam druge vrste i podrazumeva određenu sadržinu državne delatnosti, koja treba da omogući i podrži formalnopravno postavljene demokratske mehanizme. Za demokratski politički režim relevantna su dva oblika slobode – lična i politička. Oba oblika su zasnovana na prirodnim pravima čoveka i objavljena su u deklaracijama prava čoveka i građanina. Prepoznatljiva demokratska sloboda jeste političko pravo glasa, ali ga Tasić ne smatra dovoljnim garantom funkcionalne demokratije dok se ne obezbede i druge slobode iz obe pomenute sfere. Još je važnije obezbeđivanje jednakosti u političkim pravima. Garantovanje ovih prava ustavom za njega predstavlja nužan uslov pojma demokratije i praktičnog ostvarivanja demokratskog poretka. ¹³

Tasić je u punoj meri svestan slabosti demokratije, među kojima je mogućnost ugrožavanja sloboda i prava manjine odlukama većine. Ako je demokratija poredak vladavine većine, što proizlazi iz slobode i jednakosti njenih aktera

10 Navedeno u: D. Antizeri, 11.

11 V.: A. Sajó, *Limiting Government. An Introduction to Constitutionalism*, CEUPRESS, english edition, Budapest 1999, XIV (Introduction).

12 Đ. Tasić, *Savremeni politički sistemi i shvatanja o državi*, Beograd 1936, 3.

13 Garantovanje demokratskih sloboda i prava Tasić „poverava“ i običaju, što je sasvim u skladu sa njegovim sociološkim učenjem o pravu, u kome se npr. običajima *contra legem* priznaje snaga prava tvrdnjom da njihovo postojanje nesumnjivo znači da se pravna svest naroda pokazala kao snažnija od zakona i prilagođenija društvenim potrebama nego što je to izobičajeni pravni propis te da se zato takvo stanje mora priznati kao validno. Ovu napomenu sam učinila da bih pokazala koliko je snažno i postojano Tasićevo nastojanje da volju državi, snabdevenu silom, obuzda i legitimiše u svakoj teorijskoj konstrukciji u kojoj se pozitivnim pravom neobebeđeni pojedinac može naći naspram svemoćne države.

kao i pravila igre u kojoj učestvuju, on postavlja pitanje da li volja većine po sebi, dakle u svakom slučaju, ima legitimitet, odn. „znači li to da većina može da radi šta hoće“.¹⁴ Na ovo retoričko pitanje on kategorički odrečno odgovara, navodeći da vlada većine „ima svoje pretpostavke: izvesne principe na kojima se drži i iz kojih izvire i sâm princip većine. Otuda će ustavna prava građana činiti sastavni deo demokratije. I zato će ova prava ući u sâme ustave. Ako i ne uđu, ona će se ipak smatrati kao sastavni deo pozitivnog prava, tj. ustava koji izvodi organizaciju vlasti“.¹⁵ Zalaganjem za neprikosnovenost „ustavnih prava građane“ i kada nisu pozitivirana ustavom, Tasić jasno zastupa ideju o meta-pravnom ograničenju svake vlasti, pa i demokratske. Iako ga eksplicitno ne ime- nuje, princip konstitucionalizma u njegovoj doktrini tako postaje atribut koji dodatno i bezuslovno definiše demokratski poredak, a načelo vladavine prava ulazi u njegovu teoriju kao koncept kojim se koriguje razumevanje države kao „nadmoćne sile“.¹⁶

Interesantan je Tasićev pogled na žensko pravo glasa i demokratiju, koji je izložio u istoimenoj nevelikoj knjizi¹⁷ kritički analizirajući Bartelemijevo delo (Joseph Barthélemy) *Le vote des femmes*.¹⁸ On navodi da mu je cilj da njegova knjiga „korisno posluži ženama i devojkama koje se bore za emancipaciju žene, od kojih mnoge, iz budi kojih razloga, neće moći da dođu do ove (Bartelemijeve – R.V.) knjige“.¹⁹

14 Đ. Tasić (1936), 6.

15 *Ibid.*, 6. Up.: R. Vasić (2001), 451.

16 Ova, u suštini jusnaturalistička ideja, koja je nepresušni izvor doktrinarnih naloga za legitimaciju državne vlasti, simplifikovana u tvrdnjama o postojanju „objektivnog“ i „pravednog“ prava koje prava pojedincima „dodeljuje rođenjem“ i prema kojoj je država samo njihov „moćni čuvar“, u Tasićevoj socijalnoj teoriji je supstituisana solidarističkim učenjem, ali sa istim značenjem i značajem. Pravo je, prema njegovom mišljenju, i po poreklu i po sadržini društveno jer izražava „socijalnu ideju“ koja postavlja moralne zahteve. Iz zajedničkog života ljudi, međuzavisnosti i solidarnosti, proističu njegova načela i njegova unutrašnja logika koje priznaje i poštuje svaki razuman čovek. Ipak, on ne kvalifikuje pravo kao solidarističko, već kao socijalno, i to u dva značenja. Po jednom, to je pravo „stvoreno od društva i u društvu ili bar spontano primljeno od njega i pravo koje je živo jer se primenjuje nasuprot državnom pravu“ („Je li socijalno pravo spontano?“, *Pravna misao* 4-5/1935, 97). U drugom značenju, socijalno pravo podrazumeva „pravo koje ima jednu određenu sadržinu (...), u kojem je izvršeno pomirenje individualnih i socijalnih prava, neko pravo solidarnosti“ (*ibidem*).

17 Đ. Tasić, *Žensko pravo glasa i demokratija* (J. Barthélemy, *Le vote des femmes*, Paris, 1920), Akcionarska štamparija AD, Beograd 1921.

18 V.: R. Vasić, „Povodom monografije Đorđa Tasića *Žensko pravo glasa i demokratija*“, Zbornik Pravnog fakulteta u Novom Sadu 1-2/1992, 188-195.

19 *Ibid.*, 4.

No, ona je mnogo više od popularnog priručnika, jer se u njoj, u filozofsko-pravnom kontekstu značajnom za osvetljavanje ideje demokratskog političkog režima, dokazuje da se politička prava ženama imaju priznati na osnovu principa korisnosti (za pravni sistem), ali ne utilitarističkog tipa. Pošto je najpre ukazao na to da se u političkom smislu istorijski razvoj demokratije poklapa sa razvojem prava glasa, ta da poslednju fazu u tom procesu predstavlja uvođenje i garantovanje opšteg, jednakog, neposrednog i tajnog prava glasa, on kratko kritički predstavlja teorijske koncepcije koje daju osnov ženskom pravu glasa kao političkom pravu: filozofiju utilitarizma, naučni agnosticizam i socijalni relativizam, i etičko načelo dostojanstva ličnosti. Nasuprot njima, osnov (opravdanja) ženskog prava glasa i argumente koji ga podržavaju traži u realnim istorijskim uslovima društvenog života i iskustvu. Veran vlastitom opredeljenju za uvažavanje socijalnih činjenica i logike društvenog života kao postojanom izvoru državno-pravnih institucija, on kao kriterijum uvodi neku vrstu pretpostavljene praktičnosti. „Ako hoćemo (...) da damo pravo glasa ženama“, piše, „mi ćemo uzeti u obzir njihovu sposobnost za politički život, njihovu aktivnost i borbenost, hoće li biti štetno ili korisno njihovo učešće“ u demokratskim procesima.²⁰

Zanimljivo, ali i sasvim aktuelno, izgleda Tasićevo rezonovanje o jednom uistinu sholastičkom pitanju: da li pojam demokratija „trpi“ mogućnost sopstvenog ukidanja sopstvenim sredstvima i u okviru sopstvenih legalno ustanovljenih institucija, i, pridruženo ovome, da li je „dozvoljeno“ da se demokratija brani nedemokratskim sredstvima. Njegov stav prema radikalnoj demokratiji je određen. Demokratska ideologija se ne može braniti nasilnim putem. Demokratija je režim otvoren za sve sadržaje i programe, pa se sledstveno tome, ona može i mora čuvati, i odbraniti kada treba, samo sredstvima svojstvenim njenom samosvojnom biću. Za Tasića su to ubeđivanja, kompromisi, reforme i, naravno, slobodna utakmica na izborima. Dodaću ovde da je prema liberalnom načelu epistemološke nepouzdanosti „rasprava suština demokratije“²¹, kako zaključuje Dario Antizeri (Antiseri), te da principi takmičenja i konkurencije ne samo u ekonomskoj nego i u političkoj sferi nalažu da „svaki interes, ako želi da se nametne, mora da ume da pridobije pristalice“.²² Ipak, da je Tasić poživio, kako se to kod nas uobičajeno kaže, odnosno da je doživio kraj rata, može biti da bi poput Radbruha napravio premet i da bi se pridružio Levenštajnu (Karl Loewenstein) u odricanju od „demokratskog fundamentalizma“ i u prihvatanju „disciplinovane“, čak „autoritarne“, „militantne“ demokratije.²³

20 Đ. Tasić (1936), 10.

21 D. Antizeri, 13.

22 *Ibid.*, 40.

23 U: J.-W. Müller, *Ustavni patriotizam*, Fabrika knjiga, Beograd 2010, 32.

Smisao, zadaci i vrednost demokratije ne mogu se izvoditi iz teorijskih konstrukcija i njene apstraktne ideologije. Demokratija nije „beskrvna formula“. Ona odražava društvenu evoluciju i prima u sebe promenljive ekonomske i kulturne zadatke. Sa svoje strane, ona doprinosi skladu opšteg interesa i individualnih prava. Iako predstavlja ideologiju različitosti, ona pretpostavlja, kao nužan uslov funkcionalnosti, jedan minimum socijalne homogenosti. Zato je osnovni zadatak demokratije, prema Tasićevom mišljenju, podizanje ekonomskog i kulturnog nivoa. „Demokratija vredi i sloboda vredi, ako se njom ostvaruju i izvesni smerovi, izvesna kulturna stremljenja, dovoljno ekonomsko blagostanje.“²⁴ Samo sit i prosvetljen čovek može biti istinski slobodan, jednak sa drugim ljudima i integrisan u društvenu zajednicu sa kojom se identifikuje kao svojom. Ostvarenje ovih zadataka za njega je „sudbinsko“ pitanje opstanka demokratije, koja se na ovaj način, posredstvom ovako definisane sadržine, iz političke preobražava u socijalnu demokratiju. „Tim pojmom“, kaže on, „hoće da se obeleži demokratija, u kojoj je država uzela na sebe da rešava socialna pitanja i interveniše u socialnim i ekonomskim odnosima, nasuprot liberelističkoj u kojoj se to ne čini.“²⁵

O DRŽAVI

Iz ovoga jasno sledi da za Tasića država nije samo „noćni čuvar“, kako nalažu izvorne liberalne propozicije. Ona je mnogo više od toga. Ispunjena je „socijalnom idejom“ i zadužena je da ulogom javne službe održava i razvija društvenu solidarnost. Tasić ovde u priličnoj meri pokazuje rođačku sklonost ka Digijevim (Leon Duguit) učenju, prema kojem su i pravo i država proizvod društvene solidarnosti.

Solidarizam kao ideja, koja odgovara solidarnosti kao društvenoj činjenici, objedinjava stavove o postojanju zajedničkih društvenih interesa, objektivnoj društvenoj uslovljenosti prava i dualitetu društvenih i etatističkih normi. Leon Digi, rodonačelnik ovog pravca, ističe da od kada postoji organizovani život u društvu, u njemu mora da postoji i disciplina jer je ona uslov opstanka. Društvo, međutim, nije posebna stvarnost koja postoji izvan i iznad pojedinca, već se predstavlja kao mnoštvo društvenih veza proisteklih iz „recipročne zavisnosti ljudi“, odnosno solidarnosti, koja opet nužno nastaje iz društvene podele rada.²⁶

24 Đ. Tasić (1936), 13.

25 *Ibid.*, 14. O brojnim i raznovrsnim „planovima“ i „stupnjevima“ socijalne demokratije v.: Đ. Tasić (1984), 156-157.

26 Đ. Tasić, „Le réalisme et normativisme dans le science juridique“, *Revue internationale de la théorie du droit*, II/1927, 28, 23.

Iz samog fakta postojanja društva proističe pravilo o životu ljudi u njemu. Pravno pravilo (proisteklo iz solidarnosti) nije proizvod individualne ili kolektivne vlasti, već se nameće kao objektivno i faktičko. Ono je sastavni deo društva, njegov element, ili, kako kaže Digi, „društvo samo“.²⁷

Društveno pravo nastaje spontano, izražavajući opštu volju i zajednički interes društva. Iako stihijsko po postanku, ono je objektivno uslovljeno „velikom činjenicom društvene međuzavisnosti“ koja vodi solidarnosti.²⁸ A solidarnost, pre svega, znači da su pojedinci, bez razlike, dakle i vlastodršci i potčinjeni, vezani zajedničkim interesima, a, zatim, da je stvorena svest o toj povezanosti. Osnovni zadatak društvenog prava otuda predstavlja očuvanje, ostvarenje i unapređenje solidarnosti. Svest o tome predstavlja za Digiju krajnji izvor prava.

Država je za njega samo „obična“ činjenica, najjača materijalna sila, pa je i njena vlast faktička a ne pravna. Otuda pravila koja država izdaje nisu po sebi pravna pravila. Pošto država svojim normama (konstruktivna pravila) samo izražava normativna pravila, njihova obaveznost zavisi od stepena saglasnosti sa sadržinom društvenih pravila koja uobličavaju.²⁹ Zadatak države je da formuliše, očuva i sankcijom zaštiti objektivno pravo, a kada to ne čini, pravo građana na otpor i pobunu postaje legitimno.

Ovaj pomalo ekstenzivan prikaz Digijeve solidarističke teorije, koja je u ono vreme bila nova paradigma i inspiracija mnogim potonjim pravcima i teoretičarima, treba da posluži razumevanju Tasićevih napora da se prema vladajućim modelima mišljenja odnosi kritički, gradeći samosvojan teorijski pogled, koji u ovoj prilici pokazuje da je i od solidarizma i od individualizma prihvatio samo ono što je njegov naučni razum mogao da brani uverljivim argumentima.

Opšte je mesto da se veoma snažna i argumentovana kritika upućuje tržišnoj ekonomiji baš sa stanovišta (nedostatka) solidarnosti. Istini za volju, ovde se nedostatak solidarnosti razume kao puki epifenomen koji ukazuje na to da liberalizam odbija da brine o najslabijima – „jadnima i ubogima“³⁰, nasuprot kompleksnosti koju solidarizam ima u Tasićevoj teoriji. Ipak, liberalizam nije sasvim neosetljiv za negativne posledice tržišnih mehanizama i, tvrde liberali u odbrani, konceptualno prihvata izvesnu ulogu države u njihovom otklanjanju, odn. zaštiti pojedinaca koje je tržište dovelo u nepovoljan položaj i ostavilo nezbrinutim. Država ne samo da može nego i mora da obezbedi

27 L. Digi, *Preobražaji javnog prava*, Izdavačka knjižarnica Gece Kona, Beograd 1929, 76.

28 *Ibid.*, 45.

29 O odnosu normativnih i konstruktivnih pravila v.: L. Duguit, *Etudes de droit public* I, Paris 1901-1903, 552-553.

30 D. Antizeri, 51.

„zaštitu od zajedničkog rizika“. ³¹ Ako se obavlja izvan tržišta, ovakva je uloga liberalne države legitimna. ³²

Može se zaključiti, dakle, da liberalnoj teoriji nije stran princip tzv. horizontalne supsidijarnosti, kako ga imenuje Antizeri, koji dozvoljava da država „učini ono što ne mogu građani“ ³³, te da su tako intervencije države dozvoljene kada služe postizanja humanih ciljeva, ali, naravno, isključivo delovanjem izvan tržišta a ne postupcima koji bi predstavljali korekciju tržišta. ³⁴ Ipak, približavanje Tasićevih ideja u ovoj temi (u pitanju je razumevanje suštine države!) teorijskim postavkama liberalizma, bilo bi napregnuto, jer se razlike etičkih osnova razumevanja – solidarizam vs. individualizam – ne mogu prevazići ni najveštijim hermeneutičkim postupkom.

Imajući pred sobom uvid u istorijski razvitak, Tasić u svoju priču o državi uvodi stav o relativnosti liberalnih ideala. ³⁵ On tvrdi da se državna funkcija od zaštitne (minimalne) preobrazila u socijalnu – kulturnu i ekonomsku. Prilagođavanje promenjenim istorijskim okolnostima zahtevalo je potiskivanje dispozicija izvorne liberalne politike uvođenjem intervencionističkih mera tzv. zaštitnim zakonodavstvom. Uloga države se, dakle, menja. Zbog toga je i nauka primorana da, saobražno novonastalim potrebama, napusti stav o autonomnoj i vrhovnoj vrednosti individualne slobode i spontanom uspostavljanju harmonije pojedinačnih interesa. Ranoliberalna ideja o „slobodi ograđenog prostora“ ustupa pred „pluralističkim“ učenjem koje uviđa „važnost socijalnih grupa“, uviđa „važnost socijalne ideje, socijalne pravde u savremenom smislu reči, solidarizma i čak neke vrste socijalizma“, zaključuje Tasić. ³⁶

Nema sumnje, ipak, da se i u jednom i u drugom učenju nije promenio stav o tome da se političke slobode i individualna prava, dakle bilo da se tumače

31 *Ibid.*, 53.

32 Ovde je ostalo po strani razlikovanje između liberalnog i libertarijanskog razumevanja uloge države jer za prikazivanje Tasićevih „liberalnih minijatura“ ono nije relevantno budući da on ne ublažava izvornu strogost liberalne teorije, već izbegava njene moguće mane promovisući od početka socijalnu funkciju države. Kao predmet institucionalne ekonomije, kome se naročito posvetila američka politička filozofija, ovo razlikovanje je danas od značaja (ne samo u teorijskom već mnogo više u praktičnom smislu) jer iznova definiše odnos države i pojedinca u sistemu tržišne ekonomije. I dok liberalna struja ublažava načelo spontanosti tržišta dozvoljavajući da država pomogne pojedincima koji ne mogu da izdrže konkurenciju, libertarijanska pozicija čvrsto opstaje u uverenju da država sme, može i treba samo da štiti pojedince od lošeg postupanja drugih ljudi, ali ne i da im pomaže u tržišnoj utakmici.

33 *Ibid.*, 33.

34 Up.: *ibid.*, 53.

35 V.: R. Vasić (2001), 453. „Smisao i zadaci demokratije“.

36 Đ. Tasić (1936), 70.

sa pozicije individualizma ili solidarizma, moraju odbraniti od „proždrljivog etatizma“.³⁷ Država treba da ima monopol na prinudu samo da bi se ograničila sama prinuda, navodi Antizeri Hajekovu (Friedrich August Hayek) tvrdnju.³⁸ I Tasić u tom smislu konstatuje da država može biti opravdana sila samo kada je pravo, u fenomenološkom smislu, (mislim i na stvaranje i na primenu), ispunjeno moralnim vrednostima i tako prihvaćeno od sredine kojoj je upućeno. Pravo koje država stvara i o kome se stara može se ispravno razumeti, misli Tasić, kao „postavljeno između norme i efektivne sile“, kao „integracija (vrednosne R.V.) ideje u silu i sile u ideju“.³⁹

O PRAVNOJ DRŽAVI

Zaštitu individualnih prava obezbeđuje pravna država. Za liberalne teoretičare „tržišna ekonomija i pravna država žive i umiru zajedno“.⁴⁰ Tasić u istom smislu ističe da je pravna država „kategorija liberalne demokratije“⁴¹ i da je, šta više, ona jedini mogući politički korelat liberalne ekonomije s obzirom na to da je u stanju da garantuje „sigurnost imovine, privređivanja i lična prava, jer ona su se mogla ograničavati i oduzimati samo putem zakona, u čijem donošenju učestvuje narod“.⁴² Dodaje još da „individua izgleda prema državi kao beskrajno malo prema beskrajno velikom“ i da je u opasnosti „da bude pregaženo od države i nemoćno da se brani“.⁴³ Zato je država dužna da ga štiti i garantuje mu slobode i prava, ne samo prema drugim pojedincima nego i prema sebi samoj. Pitanje je jedino (dodala bih i manje važno kada je u pitanju zaštita individualnih prava) da li će država to činiti sa individualističkog ili univerzalističkog (solidarističkog) stanovišta. Takve garancije može pružiti samo pravna država, koja je organizovana prema načelu podele vlasti, ustanovljenoj supremaciji zakona i čija je vlast definisana i ograničena subjektivnim pravima pojedinaca.

Analogno slobodi pojedinca, iz koje se jedino može izvesti individualna odgovornost i pravo na dostojanstvo, i sloboda države da na osnovu zakona ili protivpravno uskraćuje individualna prava nalaže odgovornost države, i to

37 D. Antizeri, 33.

38 *Ibid.*, 35.

39 Đ. Tasić, „Država i pravo“ u: *Rasprave iz filozofije i teorije prava*, Pravni fakultet u Beogradu i Dom kulture „Studentski grad“, Beograd 1992, 57.

40 D. Antizeri, 39.

41 Đ. Tasić (1936), 31.

42 *Ibid.*, 55.

43 *Ibid.*, 7, 59.

i za zakonite i za protivpravne radnje kojima se vređaju individualna prava. Uspostavljanjem pravne odgovornosti, država obezbeđuje vlastiti dignitet kao atribut pravnosti.

Osnov poštovanja subjektivnih prava nije neograničena i apsolutna sloboda pojedinaca. Pored prava, individue imaju i dužnosti („žrtve“). U dinamici društvenog života uvek će se pojavljivati situacije u kojima „pozitivno pravo izrekom daje prednost dužnosti pojedinca nad njegovim pravom i javnom interesu nad privatnim“.⁴⁴

U tom smislu, individualna prava mogu biti preinačena, ograničena ili suspendovana u opštem interesu, u „duhu pravde“, radi ostvarenja zajedničkog dobra ili „opšteg interesa“, dakle pravno dopuštenim radnjama.⁴⁵ Ali, ako je neko obavezan na podnošenje većeg tereta nego drugi, ili dužnost pogađa samo jednu kategoriju građana a ne sve podjednako, država je dužna da prema načelu *sum cuique tribuere* izvrši poravnanje odgovarajućom naknadom.⁴⁶ Nema sumnje da je ovde na delu formula korektivne pravde, u smislu koji je Aristotel besprekorno utvrdio.

Država odgovara i za protivpravne akte svojih organa, koja se odgovornost sastoji u naknadi štete. Razumljivo, država je na ovaj način odgovorna samo ako je pravna, tj. kada je obavezana i ograničena pravom. Ovde sledi jedna zavojita, mada koherentna pravna argumentacija, koju ću u ovoj prilici izostaviti. Pomenuću samo to da Tasić konstatuje da država odgovara za akte vlasti, ali da kada vršeći vlast postupa protivpravno, ona prestaje da bude vlast, te kao svako drugo pravno lice odgovara za štetu koju je prouzročila prema pravilima građanskog prava. Ovaj stav formulisan je u odgovoru na jednu širu i značajniju temu, a to je šta je osnov opravdanja države. Od ponuđenih, tada vladajućih teorijskih rešenja, Tasić se opredelio za svrhu države kao legitimizirajući osnov, ispitujući pravnu funkciju države, koju najzad preskriptivno definiše. Svrha i pravna funkcija države, između ostalih, jeste da garantuje individualna prava, jer to ne može učiniti niko drugi umesto nje, zaključuje. Prema ovde uzornoj Digijevoj paradigmi, država će biti opravdana ako pravo koje izdaje (konstruktivna pravila) ne protivreči društvenom, u kome (društvenom pravu) se činjenica međusobne zavisnosti i solidarnosti među individuuama i društvenim grupama iskazuje spontano nastalim, protektivnim normativnim pravilima podržanim zajedničkom svešću.

44 Đ. Tasić (1992), „O pojmu subjektivnog prava“, 74.

45 Đ. Tasić, *Odgovornost države po principu jednakosti tereta*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 1996, 66.

46 Up.: *Ibid.*, 79.

O OGRANIČAVAJUĆEM KONSTITUCIONALNOM PRINCIPU.

Individualna prava zaštićena su neposredno ustavom, i kada zakon ne sadrži odgovarajuće odredbe, tako da konstitucionalizam dobija snažnu podršku Tasićevih napora i nastojanja da se pojedinac kao beskrajno malo sačuva od države kao beskrajno velikog.⁴⁷

Individualna prava – subjektivna javna („prava slobode“) i subjektivna privatna prava definisana su ustavom, konkretizovana zakonom i zaštićena sudskom sankcijom. Obavezu sudova da štite ustavna načela koja se odnose na jednaka prava i slobode pojedinaca, Tasić zasniva neposredno na ustavu, bilo da je (obaveza) neposredno proklamovana ili prećutno sadržana, i kada zakonodavac o tome čuti (osim u slučajevima kada zakonodavac izričito ne dozvoljava npr. naknadu štete). Razumevanjem osnovnih prava kao zasnovanih „direktno na ustavu“, Tasić u priču o legitimnoj državi uvodi pojam ograničavajućeg ustava, koji je superioran atribut vladavine prava. Idejom konstitucionalizma Tasić za pravo u okviru svoje socijalne, odn. državno-pravne teorije, nastoji da pomiri posrednički individualizam i socijalnu ideju.

I još nešto. Kao osnov sloboda i prava, on uz ustav pominje i običaj. Običaj se u njegovoj teoriji nije zadržao kao nasleđe prošlosti. On ima dvostruku teorijsku funkciju: prirodnopravne norme, koju razum izvodi iz prirode stvari ili konstelacije socijalnih odnosa, i normativnog pravnog pravila, koju solidaristička teorija uspostavlja kao superiorno pravo u odnosu na konstruktivna pravna pravila, koja izdaje država. Običaj, dakle, vrednosnu ideju prava, bez obzira na njeno jusnaturalističko ili solidarističko poreklo, čini stvarnom, faktičkom, empirijski utvrdivom i proverljivom. O ovoj meta-pozitivno-pravnoj vrednosnoj dimenziji državno-pravnog poretka on se eksplicitno izjašnjava kada tvrdi da načelo jednakosti (u slobodama i pravima) „objektivno“ postoji.⁴⁸

SUMIRANJE

Kada liberal zavodljivo kaže da „društvo koje je prihvatilo tržišnu ekonomiju nije, i nikada neće biti, raj“, ali da je „nesumnjivo (...) bolje raspoređivati na nejednake delove bogatstvo u svetu slobode i mira, nego opet na nejednake delove raspoređivati siromaštvo u svetu ugnjetavanja, u kome nužno vlada načelo da 'onaj ko nije poslušan neće ni jesti'“⁴⁹, on je u pravu i sa njim bi se složio i Tasić, ali kada bi to bile jedine dve mogućnosti kao formulisane krajnosti. Jer,

47 Up.: *supra*, 5 fn. 3.

48 Up.: Đ. Tasić (1996), 84.

49 D. Antizeri, 51.

ko bi zdrave pameti u ovom sažetom manifestu liberalizma izabrao ovo drugo!? Tasićeva socijalna teorija svakako bi odbacila autoritarnost neliberalnog sveta, a prihvatila slobodu i mir kao uslove za ostvarenje individualnih preferencija. Ali njegova humanistička filozofija i solidaristička (državno-pravna) naučna pozicija nikako ne bi mogle da prihvate načelo *laissez faire, laissez passer* bez ozbiljnih ograničenja, onakvih kakva su napred prikazana.

Radmila Vasić

LIBERAL MINIATURES IN SOCIAL THEORY OF ĐORĐE TASIĆ

SUMMARY

Social theory of Đorđe Tasić cannot be classified under a single title. He was well-versed in the dominant theoretical concepts of his time: Liberalism and Solidarism. While examining these ideas meticulously, sometimes, he used to follow them with commitment, or abandon, compare and criticize them based on facts, and whenever it was possible, he established a synthetic connection between them. Indeed, when the liberal state appears unable to develop an „individual idea“ and preserve „social thinking“, he commits himself to the state that is based on the objectively defined social law. The main task of such state is to preserve and promote solidarity, which can be achieved only by the legal and democratic state in which the individual, personal and political rights are guaranteed, and the state that is accountable to the individual whose rights are violated by the use of legal or illegal means. Đorđe Tasić advocates the so-called Social Democracy, in which political programs are implemented with the aim to raise the society to a higher level of material and cultural development. The state cannot be just a „night-watchman“; its mission is broader and more serious. Nevertheless, liberal principle of the protection of the individual remains sacrosanct. Đorđe Tasić not only accepts the idea of constitutional limits on state power, but expands it by adding a meta-legal limits to the constitution itself, according to which it should be assumed that individual freedoms and rights already exist and are „embedded in the minds of people“.

Nikola Beljinac¹

Politička integracija postjugoslovenskog društva – domašaj i granice liberalnog nacionalizma²

SAŽETAK

U tekstu se istražuje problem političke integracije u pluralnim društvima postjugoslovenskog prostora, sa posebnim osvrtom na slučajeve Srbije i Hrvatske. Prvi deo rada posvećen je kritičkom razmatranju temeljnih postavki i argumenata liberalnog nacionalizma na teorijskom nivou. U drugom delu se naglašava potreba da se prevaziđe vladajući liberalno-nacionalistički model izgradnje države i nacije u savremenoj Srbiji i Hrvatskoj. U zaključku se zastupa teza da normativni koncept ustavnog patriotizma može predstavljati preporučljivu alternativu koja će doprineti trajnoj konsolidaciji većinsko-manjinskih odnosa u regionu.

KLJUČNE REČI: liberalni nacionalizam, politička integracija, politički identitet, manjinska prava, ustavni patriotizam.

1 MA, Asistent, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka.
E-mail: nikola.beljinac@fpn.bg.ac.rs

2 Rad je nastao u okviru realizacije naučno-istraživačkog projekta broj 47026, *Konstitucionalizam i vladavina prava u izgradnji nacionalne države – slučaj Srbije*, podržanog od strane Ministarstva prosvete i nauke Republike Srbije.

UVOD

Ambicija ovog teksta je da ponudi normativnu i kontekstualnu analizu dometa liberalnog nacionalizma na prostoru bivše Jugoslavije. Kako je formula liberalnog nacionalizma na najeksplicitniji način primenjena tokom ustavno-institucionalnog inženjeringa u Srbiji i Hrvatskoj, akcenat će biti na dokazivanju teze da je liberalni nacionalizam, gledano iz ugla ustavne demokratije, manjkava strategija političke integracije u navedenim državama.³ Tvrdiću da je liberalno-nacionalistički pristup izgradnji političkog identiteta izvor moralnih rizika koji permanentno ugrožavaju temeljne principe liberalnog konstitucionalizma čineći proces političke integracije ovih društava podjednako nedovršenim i nepravednim. Proces političke integracije je nedovršen jer jedan deo populacije ne može da u primenjenoj legitimacijskoj formuli pronađe odgovor na pitanje „Zašto je Srbija/Hrvatska moja država?“, a nepravedan jer narušava ključni preduslov ustavne demokratije – moralni primat jednake slobode svih građana.

Na negativne političke učinke liberalnog nacionalizma na postjugoslovenskom prostoru, naročito u procesu inicijalne konstitucionalizacije novih država, ukazivali su brojni strani i domaći autori. Posebno bih izdvojio teorijske doprinose Roberta Hejdena (*Robert Hayden*), Semija Smuhe (*Sammy Smootha*), Nenada Dimitrijevića i Igora Štiksa.⁴ Premda se radi o autorima različitih normativnih temperamenata, zajedničko jezgro njihovih teorijskih razmatranja činilo je upozorenje da pravnu i političku stvarnost bezmalo svih država bivše Jugoslavije tokom 90-ih godina prošlog veka karakteriše postojanje ustavnih

3 Slučajeve Bosne i Hercegovine, Makedonije i Crne Gore, ovoga puta ostavljam po strani. Bosnu i Hercegovinu i Makedoniju izostavljam iz analize jer se radi o dualnim, odnosno bietničkim državama utemeljenim na rigidnim konsocijativnim aranžmanima deljenja vlasti, a Crnu Goru jer, barem deklarativno, nastoji da se konstituiše kao jedina postjugoslovenska građanska republika.

4 Robert Hejden je skovao termin „ustavni nacionalizam“ ne bi li njime opisao praksu ustavne redefinicije novih država kao nacionalnih država matične etničke grupe (Robert Hayden, *Constitutional Nationalism in the Formerly Yugoslav Republics*, *Slavic Review* 51, pp. 654-673). Semi Smuha iz perspektive teoretičara demokratije upotrebljava termin „etnička demokratija“ kako bi njime označio demokratske režime koji kombinuju široku garanciju građanskih i političkih prava za sve građane sa etničkom dominacijom većinske etničke grupe (Sammy Smootha, *The Model of Ethnic Democracy*, *European Centre for Minority Issues*, EMC Working Paper 13, Flensburg, October 2001, pp. 23-26). Nenad Dimitrijević je u nekoliko svojih studija govorio o fenomenu etno-privatizovane države, odnosno države koja se proglašava domovinom, ili bolje reći posedom većinske etničke grupe (Nenad Dimitrijević, *Ustavna demokratija shvaćena kontekstualno*, Fabrika knjiga, Beograd, 2007, str. 135-169). Dok Igor Štikis ukazuje na pojavu etničkog inženjeringa koji predstavlja „intencionalnu praksu vlada i zakonodavaca kojom se pravnim sredstvima i povezanim administrativnim merama utiče na etnički sastav stanovništva u korist većinske etničke grupe“ (Igor Štikis, „Laboratorija državljanstva: Konceptije državljanstva u Jugoslaviji i postjugoslovenskim državama“, u: Džozo Šo i Igor Štikis (ur.), *Državljeni i državljanstvo posle Jugoslavije*, Clio, Beograd, 2012, str. 49).

režima koji su privilegovali pripadnike etničke većine u odnosu na pripadnike nacionalnih manjina. Isto tako, u radovima navedenih autora provejavao je optimizam da će ova društva prerasti stanje etničke pristrasnosti onda kada se u njihove ustavne povelje i zakonske akte uvrste široke garancije manjinska prava i institucionalne zaštite posebnih etnokulturnih identiteta. Nažalost, ova vrsta normativnog očekivanja pokazala se neutemeljenim jer je fenomen etno-privatizovane države i dalje prisutan uprkos tome što je vladajući model političke integracije korigovan u skladu sa normativnim i institucionalnim rešenjima liberalnog multikulturalizma. I pored toga što se može s pravom tvrditi da u Hrvatskoj i Srbiji nakon 2000. godine deluje solidan sistem zaštite individualnih i kolektivnih prava članova nacionalnih manjina, pitanja pripadanja i privrženosti danas su gotovo jednako aktuelna i nerešena kao i u vreme kada je manjinskim zajednicama bilo osporavano ili faktički onemogućeno upražnjavanje grupno-diferenciranih prava.

Tvrdiću da je ovaj hronični manjak poverenja na relaciji etnička većina-nacionalne manjine rezultat činjenice da liberalni nacionalizam u poslednjem talasu manjinskog zakonodavstva nije odbačen kao osnov političke zajednice već je samo neuspešno nadograđen politikama kojima se garantuje priznanje pred-ustavnih identiteta etno-kulturnih manjina. Iskustvo upražnjavanja multikulturnih politika u Srbiji i Hrvatskoj ubedljivo je pokazalo da se odnos između većinske nacije i nacionalnih manjina nikako ne sme svesti samo na raspravu o poželjnom katalogu osnovnih i grupno-diferenciranih prava, ka čemu vode i gde se često završavaju uvidi liberalnih nacionalista multikulturnog usmerenja. Najpoznatiji argument ovog tipa dolazi od strane Vila Kimlike (*Will Kymlicka*) koji tvrdi da sve što treba da učinimo u jednom multikulturnom društvu jeste da većinsko građenje nacije ograničimo manjinskim pravima tako što bi nacionalnim manjinama „dopustili da se angažuju na vlastitom građenju nacije koje će im omogućiti da se očuvaju kao različite socijetalne kulture.“⁵ Slično razmišljaju Miodrag Jovanović i Viktor Koska. Jovanović tako saopštava da mono-etnički konotirana ustavna definicija Srbije s obzirom da je prati set ustavnih i zakonskih garancija zaštite manjinskih identiteta ne vodi ka narušavanju jednakopravnosti pripadnika nacionalnih manjina⁶, dok Koska naglašava da isticanje titularnog naroda u odnosu na manjinske grupe u Hrvatskoj ne dovodi samo po sebi do diskriminacije manjina.⁷

5 Vil Kimlika, *Savremena politička filozofija*, Nova srpska politička misao, Beograd, 2009, str. 301

6 Miodrag Jovanović, „O ustavnom identitetu – Slučaj Srbije“, u: Milan Podunavac (ur.), *Ustav i demokratija u procesu transformacije*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2011, str. 20-21.

7 Viktor Koska, „Razumevanje režima državljanstva u okviru složenih trostrukih veza: istraživanje slučaja Hrvatske“, u: Džozo Šo i Igor Štikš (ur.), *Državljeni i državljanstvo posle Jugoslavije*, Clio, Beograd, 2012, str. 206-210.

Nasuprot izloženim gledištima smatram da se jednakost građana ne sme pogrešno svoditi isključivo na jednakost u pravima, te da pretpostavka jednakosti najpre mora biti ugrađena u ustavnu definiciju zajednice kako bi pravna jednakost dobila svoj puni smisao. Upravo iz tog razloga promene u dimeziji statusa i prava građana-pripadnika nacionalnih manjina koje su nastupile bez promena u dimeziji identiteta (ustavna definicija države), nikako nisu mogle doprineti trajnoj konsolidaciji većinsko-manjinskih odnosa, već su samo konzervirale postojeće prakse dominacije i nejednakosti. Nacionalnim manjinama je na taj način oduzeto svojstvo subjekta ustavotvornog procesa, manjinska prava su lišena intersubjektivnog utemeljenja, dok se multikulturalizam sveo na konzumiranje grupno-diferenciranih pogodnosti koje je etnička većina ustavom *podarila* pripadnicima nacionalnih manjina. To je prouzrokovalo duboke legitimacijske i motivacijske deficite s obzirom da se država ne uvažava na jednak način od strane svih građana koji u njoj žive, baš kao što ni država ne tretira na jednak način sve svoje građane. U takvim okolnostima, nisu retke situacije u kojima se kod pripadnika nacionalnih manjina javlja osećaj odbačenosti i revolta pri čemu se postojeće političke strukture multikulturalizma, za koje se verovalo da će ublažiti liberalno-nacionalističku formulu, koriste pre kao instrumenti samoodbrane i samoizolacije, nego kao sredstva integracije u šire društvo uz očuvanje svoje kulturne posebnosti. Zbog svega rečenog, smatram da imamo sasvim dovoljno konceptualnih i kontekstualnih razloga za odbacivanje teorijskih i praktičnih implikacija liberalnog nacionalizma na ovim prostorima. Na stranicama koje slede najpre ću izložiti konceptualnu kritiku liberalnog nacionalizma koja se tiče strukturnih deficita normativnog modela, da bih potom prešao na obrazlaganje kontekstualnog prigovora koji za polazište ima istorijsku specifičnost dinamike izgradnje države i nacije u Srbiji i Hrvatskoj.

LIBERALNI NACIONALIZAM U PLURALNIM DRUŠTVIMA

Veći deo savremene literature koja se bavi temom građanske povezanosti i lojalnosti, pitanju političke integracije pristupa iz ugla liberalnog nacionalizma. Radi se o uticajnoj teorijskoj struji koja se često proglašava opštim standardom liberalne političke misli.⁸ U čemu se sastoji privlačnost liberalnog nacionalizma? Reklo bi se u njegovoj korespondenciji sa postojećim stanjem liberalnih demokratija. Polazeći od očigledne činjenice da moderne političke zajednice danas egzistiraju kao nacionalne države, liberalni nacionalisti nastoje da dokažu da je moguće (ili čak nužno) kombinovati liberalne vrednosti i nacionalnu pripadnost. Tvrdnja da ljudi u stvarnom svetu podržavaju liberalnu ideju pravde samo ako su prethodno povezani nacionalnim identitetom predstavlja

8 Videti: Jael Tamir, *Liberalni nacionalizam*, Filip Višnjić, Beograd, 2002, str. 218-225.

popularni oblik liberalno-nacionalističkog rezonovanja. Odatle sledi da liberalno-demokratske države mogu razviti osećaj političke privrženosti kod svojih građana jedino pozivanjem na ideal nacionalnosti. Izloženu skicu argumenta, u daleko detaljnijoj formi, pronalazimo u radovima najpoznatijih teoretičara liberalnog nacionalizma.⁹

Problem sa nacijom kao formulom političke integracije pluralnih društava sastoji se u tome što, ma koliko da se liberalni nacionalisti trudili da „istanje“ njen sadržaj, nije moguće odstraniti supstantivno jezgro većinskog etničkog identiteta. Čak i u „najliberalnijim“ verzijama liberalnog nacionalizma, ono se uzima zdravo za gotovo, kao nužno ili nesvodivo svojstvo nacionalnog identiteta. Dejvid Miler (*David Miller*), na primer, najpre olako prelazi preko svoje konstatacije da je „odnos između nacionaliteta i etniciteta inherentno problematičan“, da bi u nastavku ustvrdio da je kulturna neutralnost praktično neizvodljiva jer je „nacionalni jezik *neizbežno* nosilac kulture većinskog naroda čiji je to jezik izvorno bio“.¹⁰ Nakon ovakvog obrazloženja, Milerovo zalaganje za de-etnifikaciju državnih simbola i institucija deluje tek kao iznuđeno milosrđe. Jednom kada je dopušteno utemeljenje nacionalnog identiteta na većinskoj koncepciji dobra, pitanje opsega neupitnog etničkog jezgra postaje sekundarno, te ne čudi što je češće predmet dnevno-političkih kalkulacija i odnosa moći, nego ozbiljnih teorijskih razmatranja. Sličnu tendenciju esencijalizacije „istinskih“ svojstava nacionalnog identiteta pronalazimo i u radovima domaćih zastupnika liberalnog nacionalizma. Miša Đurković, u predgovoru knjige Jael Tamir „Liberalni nacionalizam“, saopštava da „država mora imati svoje simbole (himnu, grb, zastavu itd), a oni jednostavno moraju odražavati nešto specifično, što većinu građana (obično pripadnike većinske nacije) asocira na nešto značajno, nešto što osećaju kao svoje, kao deo svoje tradicije i kulture. Država, takođe, ima neke svoje rituale, praznike i druge oblike ispoljavanja zajedničke kulture, a oni opet moraju da odražavaju

9 Dejvid Miler tako tvrdi da nacije, upravo zato što daju smisao i sadržaj individualnoj autonomiji, demokratskoj vladavini i socijalnoj pravdi, predstavljaju vredne zajednice o kojima smo dužni da brinemo, makar to podržumevalo određene lične žrtve. (David Miller, *Citizenship and National Identity*, Polity Press, Cambridge, 2000, pp. 24-41). Jael Tamir uvodi pojam „kontekstualne individue“ i poručuje da poduhvat očuvanja nacionalne kulture može od njenih članova da zahteva žrtvovanje, ali njihovo ukupno iskustvo neće odražavati lični gubitak već pre samoispunjenje. (Jael Tamir, *Liberalni nacionalizam*, Filip Višnjić, Beograd, 2002, str. 93-121). Vil Kimlika proširuje argumentaciju konceptom grupno-diferenciranih prava. On najpre tvrdi da većinsko građenje nacije može da se stavi u relaciju sa idealima slobode, jednakosti i demokratije. Ipak, primećuje da je tokom istorije ovaj proces često išao na štetu manjina. Kako bi proces izgradnje nacije bio legitimniji, Kimlika smatra da bi ga trebalo ograničiti manjinskim pravima, a to bi značilo da se manjinama garantuje manjinsko građenje nacije. (Vil Kimlika, *Savremena politička filozofija*, Nova srpska politička misao, Beograd, 2009, str. 296-304).

10 Dejvid Miler, „Nacionalnost i kulturni pluralizam“, u: Slobodan Divjak, *Nacija, kultura i građanstvo*, Javno preduzeće Službeni list SRJ, Beograd, 2002, str. 276.

jednu tradiciju i jednu posebnu kulturu, što znači da se time nameće i afirmiše ta određena kultura sa svojim junacima, simbolikom, itd.“¹¹ Odgovarajući na kritiku o etno-kulturnoj pristrasnosti državne himne Republike Srbije, Miodrag Jovanović poručuje da „treba imati na umu da je srpska himna nastala u vreme znatnije etničke homogenosti društva“, te da je „kod velikog broja Srba dugo posle raspada SFRJ postojala frustracija u pogledu zadržanih znamenja, pa je tako za mnoge upravo mogućnost njihove promene i restauracija starih obeležja doživljena kao ključna prednost novostvorene pravne situacije u kojoj je Srbija, ne svojom voljom, postala samostalna država.“¹² Na jednom drugom mestu, isti autor opravdava politiku državnog uplitanja u sferu jezika radi očuvanja ćirilice jer su takve mere „usmerene na zaštitu jednog vitalnog dela kulturnog i nacionalnog identiteta većinskog stanovništva Srbije.“¹³

Shodno izloženim gledištima, može se tvrditi da patriotizam, u ključu liberalnog nacionalizma, nije ništa drugo do zadata lojalnosti – pokoravanje fiksiранom predmetu privrženosti oličenom u odabranim (esencijalnim) identitetskim karakteristikama jedne etničke grupacije. To dalje znači da kriterijum vrednovanja legitimiteta države i njenog ovlašćenja da zahteva privrženost od građana nije ništa drugo do većinska koncepcija dobra koja se uzima kao konačni osnov same države. Država, na taj način, postaje *patria* samo za one građane koji osećaju bliskost sa njenim supstantivnim legitimacijskim titulom. Što je neko skloniji vrednostima u središtu etno-privatizovanog nacionalnog identiteta, to je više osposobljen da bude patriota i obrnuto. Drugačije rečeno, patriota može biti samo osoba koja je privržena svojoj etno-naciji politički otelotvorenoj u vidu nacionalne države.

Nije teško pretpostaviti kakve konsekvence opisano razumevanje patriotizma može imati u okolnostima etno-kulturne heterogenosti savremenih liberalnih demokratija. Ukoliko prihvatimo da partikularno dobro većinske etničke grupe čini referentnu tačku političke integracije nameće se pitanje da li je i po koju cenu moguće proširiti patriotska osećanja na pripadnike etno-kulturnih manjina? Liberalni nacionalisti bi mogli prigovoriti da postavljeno pitanje nema preveliki empirijski i normativni značaj s obzirom da sadrži implicitno priznanje da je najveći deo ukupne populacije motivisan da razvije osećaj patriotske privrženosti. Ponavljam da sam krenuo od dovoljno uverljive pretpostavke da je neophodan uslov legitimnosti i efikasnosti ustavnih demokratija postojanje

11 Miša Đurković, „Predgovor“, u: Jael Tamir, *Liberalni nacionalizam*, Filip Višnjić, Beograd, 2002, str. 12.

12 Miodrag Jovanović, „Manjinska prava i društveno jedinstvo“, u: Vukašin Pavlović (ur.), *Političke institucije i demokratija*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2006, str. 158.

13 Miodrag Jovanović, *Kolektivna prava u multikulturnim zajednicama*, Službeni glasnik, Beograd, 2004, str. 297.

„horizonta zajedničkog smisla“ koji život u političkoj zajednici pretvara u nešto više od formalno-pravne rutinizacije međusobnih odnosa građana i njihovih odnosa sa političkom vlašću. Stvar je u tome da ustavna demokratija mora biti u stanju da kod svih svojih građana, na jednakoj osnovi, podstakne osećaj bliskosti, pripadništva i solidarnosti – osećaj da žive u zajedničkom političkom domu kojem su privrženi i za koji su spremni da učine i više od onoga što se zakonima zahteva. Smatram da liberalni nacionalizam, zbog svega navedenog, nije u mogućnosti da odgovori na ovaj imperativ. Naravno, nipošto ne želim da tvrdim da su uputi liberalnog nacionalizma, u praktično-političkom pogledu, neprimenjivi. Štaviše, stvarnost nam pokazuje da se radi o dominantnom obrascu organizacije savremenih političkih zajednica. Isto tako, mogao bih se složiti i sa tvrdnjom da su pojedine liberalno-nacionalističke političke zajednice stabilne i uspešne države. Sve što želim da kažem jeste da je cena usvajanja liberalno-nacionalističke definicije zajedničkog života previsoka za pripadnike etno-kulturnih manjina, te da postoje opravdani razlozi da se okrenemo čisto političkoj varijanti privrženosti koja bi bila dovoljno inkluzivna i prihvatljiva za sve građane države. Ustavni patriotizam bi mogao da predstavlja jednu takvu alternativu. O njoj će više reći biti u zaključnom poglavlju.

ČIJA JE DRŽAVA? PREISPITIVANJE LIBERALNOG NACIONALIZMA U SRBIJI I HRVATSKOJ

Na osnovu sadržaja ustava i osnovnih državnih zakona, kao i prema karakteru simbola pripadanja i opšteg institucionalnog okvira, Srbija i Hrvatska se danas mogu označiti kao režimi liberalnog nacionalizma. Navedeno najbolje ilustruju ustavne definicije ovih država. Da se podsetimo, ustavna definicija predstavlja onaj deo ustavnog teksta u kojem politička zajednica u formi autoritativnog javnog proglasa, najpre samoj sebi, a potom i svetu saopštava šta je i čemu teži. Rečeno jezikom političke teorije, ustavna definicija nije ništa drugo do odgovor na temeljno pitanje svake političke zajednice – Ko smo mi i zašto smo na okupu? U oba slučaja država se konstituiše prvenstveno kao domovina većinske etničke grupacije čime se već na samom početku ustava jasno stavlja do znanja ko je „vlasnik“ države. Srbija je tako ustavom definisana najpre kao nacionalna država titularne većinske srpske nacije, a tek potom i svih njenih građana, dok se u preambuli ustava republike Hrvatske ističe neotuđivost, nedeljivost, neprenosivost i nepotrošivost hrvatsog naroda na samoopredeljenje i državni suverenitet. U prve redove najvažnijeg pravnog dokumenta na taj način je ugrađena izvorna odredba o nejednakosti u pogledu vlasništva nad državom što se potom reflektovalo i na odluke o državnim simbolima i politike državljanstva. Na primer, u himni Republike Srbije zahteva se pravda samo za jedan deo populacije, dok politike državljanstva u obe države eksterno privileguju pripadnike etničke većine koji žive u dijaspori. Važno je naglasiti da je multikulturalizam

u Srbiji i Hrvatskoj, demografski posmatrano, rezultat postojanja stabilnih, međugeneracijskih etnokulturnih zajednica koje su u dugotrajnoj i čvrstoj vezi sa teritorijom države, barem onoliko čvrstoj i dugoj koliko je to veza većinske nacije i teritorije. Otuda je neshvatljivo što se ustavom povlači razlika između dve kategorije građana: građana-vlasnika države i građana-podstanara u državi. U prvu kategoriju spadaju pripadnici etničke većine, dok se svi ostali svrstavaju u drugu grupu. Njima se iznajmljuje deo životnog prostora pod uslovom da plate cenu u vidu prihvatanja većinske etničke definicije države. Upravo iz tog razloga građani u ovim državama često nisu u stanju da jedni druge prepoznaju i priznaju kao građane iste države što se u slučaju Srbije reflektuje i kroz visok procenat pripadnika nacionalnih manjina koji zahtevaju azil u drugim državama. Sve nam to govori da liberalni nacionalizam, ma koliko bio nadograđen konceptom manjinskih prava, jednostavno nije u stanju da proizvede minimalnu sponu zajedničkog života na ovom prostoru. Tim pre čudi što se u našoj akademskoj javnosti prilikom odbrane postavki liberalnog nacionalizma uobičajeno priziva iskustvo etabliranih nacionalnih država u Zapadnoj Evropi koje su u dužem istorijskom period uspele da harmonizuju politički i predpolitički identitet. Upravo u ovoj analogiji leži ključni nedostatak argumentacije domaćih liberalnih nacionalista. Kako ispravno ističe Nenad Dimitrijević „zapadnoevropski put izgradnje nacionalne države koji je omogućio da se kategorija nacije postepeno pacifikuje kroz republikanski koncept državljanstva ovde nikada nije dostignut.“¹⁴ I sam Vil Kimlika u zaključku zbornika „Može li se liberalni nacionalizam izvoziti“ priznaje da liberalne države na Zapadu po pravilu na otvoreniji način određuju nacionalnu zajednicu.¹⁵ Skup uslova za prijem u naciju je relativno tanak i obuhvata znanje službenog jezika i učestvovanje u zajedničkim institucijama. Za razliku od ove vizije nacije koja je, posluživši se rečima Kristijana Joppkea (*Christian Joppke*), u velikoj meri de-etnifikovana zahvaljujući talasima imigracije,¹⁶ u Srbiji i Hrvatskoj se nacionalni identitet postojano definiše na temelju objektivnih kriterijuma kao što su poreklo, etnička istost ili organsko jedinstvo. Ovakvo zatvoreno i zadato razumevanje identiteta čitamo kroz ceo ustavni tekst Republike Srbije. Jelena Vasiljević u članku u kojem analizira režime državljanstva u Srbiji od 1990. godine do danas upozorava da se u mnogim delovima aktuelnog ustava učitava pretpostavka da pojedinac svoj identitet dobija činom rođenja, a ne slobodnim izborom, kao i to da se pojmovi kulture i identiteta gotovo isključivo svode na etničku kulturu i etnički

14 Nenad Dimitrijević, *Ustavna demokratija shvaćena kontekstualno*, op. cit., str. 159.

15 Videti detaljnije: Vil Kimlika i Magda Opalski (ur.), *Može li se izvoziti liberalni pluralizam?*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2002.

16 Christian Joppke, *Citizenship Between De nad Re-Ethnicization*, Russell Sage Working Papers, 2003.

identitet.¹⁷ To bi značilo da se sloboda pojedinaca izvodi iz autentičnosti etnonacionalne grupe kojoj pripadaju, pri čemu je svakako bolje da su rođeni u grupu koja je vlasnik države. Uloga tako shvaćenih etnokulturnih prava, uključujući i onih koja se garantuju pripadnicima nacionalnih manjina, jeste da pomogne pojedincima da otkriju svoj istinski (etnički) identitet, a ne da ga sami kreiraju.¹⁸ Nametanje identiteta odigrava se pod plaštom onoga što Amartja Sen naziva „zamkom jednostruke veze“ u koju često upadaju politike identiteta.¹⁹ Radi se o zloćudnoj pretpostavci da svaka osoba prvenstveno i primarno pripada jednom (u ovom slučaju etničkom) identitetu, a ne spletu različitih identitetskih formacija koje se međusobno prožimaju i osnažuju.

ZAKLJUČAK

Imajući u vidu sve do sada rečeno, a posebno kontekstualnu specifičnost dinamike izgradnje nacije na prostoru bivše Jugoslavije, smatram da trajna konsolidacija većinsko-manjinskih odnosa u Srbiji i Hrvatskoj naprosto nije moguća uz oslon na liberalno-nacionalističku formulu političke integracije. Sažeto, svako insistiranje na na etički opterećenom i esencijalizovanom utemeljenju političkog identiteta pokazuje se kao represivno i isključujuće u odnosu na građane koji ne dele većinsku koncepciju dobra. Stoga je potrebno tragati za inkluzivnim kriterijumima opravdanja političke privrženosti koji će, bez ugrožavanja posebnih identiteta, biti u stanju da podstaknu svest o državi kao zajedničkom *domu* svih njenih građana. Smatram da ustavni patriotizam može da ispuni ovaj zadatak.

Nedavni slučaj protesta povodom postavljanja dvojezičnih tabli u Vukovaru na najbolji način ilustruje kako pogubnost esencijalizovane, nacionalističke koncepcije privrženosti u pluralnom društvu, tako i mogućnosti ustavnog patriotizma u praktičnom pogledu. Ovaj primer će poslužiti i za jasnije razgraničenje mog predloga od srodnih koncepcija ustavnog patriotizma. Podsećanja radi, proces izgradnje savremene države u Hrvatskoj bio je obeležen širokim unutar-etničkim konsenzusom o značaju domovinskog rata koji je potom uzdignut na nivo državnog narativa prvog reda. Strukturni deficit izloženog bazičnog konsenzusa proizilazi, kako iz njegovog pretpolitičkog utemeljenja, tako i iz činjenice

17 Jelena Vasiljević, „Ključni elementi transformacije režima državljanstva u Srbiji od 1990. godine“, u: Džo Šo i Igor Štiks (ur.), *Državljan i državljanstvo posle Jugoslavije*, Clio, Beograd, 2012, str. 81-83.

18 Tako se, na primer, u članu 64 Ustava navodi da „Svako dete ima pravo na lično ime, upis u matičnu knjigu rođenih, pravo da sazna svoje poreklo i pravo da očuva svoj identitet.“

19 Videti detaljnije: Amartja Sen, *Identitet i nasilje – Iluzija sudbine*, Poslovni dnevnik Masmedia, Zagreb, 2006.

da se zasniva na snažnom negativnom kontrastu prema etno-kulturnim obeležjima jednog dela građana Hrvatske. S obzirom da je ova ideja zadobila status osnivačkog mita obnovljene hrvatske državnosti, ne čudi što Hrvatska pati od hroničnog nedostatka identitetskog samo-razumevanja koji s vremena na vreme poprima alarmantne razmere, kao u slučaju vukovarskog protesta.

Predvodnici otpora postavljanju ćirilčnih oznaka u glas su se pozivali upravo na esencijalizovanu sliku domovinskog rata koja uključuje ne samo ekskluzivnost etničkih svojstava većinske (hrvatske) etničke grupe, već i otvoreno suprotstavljanje (opet u formi esencijalizacije) simbolima druge (srpske) etničke grupe. Ukoliko bi u pomoć prizvali Habermasovu koncepciju ustavnog patriotizma, postupili bismo onako kako je to učinila Vlada Republike Hrvatske predvođena premijerom Milanovićem. Problem je rešen tako što je, u okolnostima nepostojanja sadržinskog konsenzusa, osnov arbitriranja pronađen u liberalno-demokratskim principima i procedurama kojima su privržene obe strane. Opravdanost državne intervencije branila se potrebom da se pomenuti principi i procedure zaštite, tim pre jer se radilo o ugrožavanju fundamentalnog principa ustavne demokratije – moralne jednakosti građana pozitivirane u jednakim osnovnim pravima. Kako se radi o multikulturnoj sredini, formulacija osnovnog prava na upotrebu jezika čita se, između ostalog, i kao jednako pravo na upotrebu maternjeg pisma. To znači da svaki pojedinac ili grupa koji nastoje da dovedu u pitanje navedeni princip treba da budu sprečeni u svojoj nameri od strane nadležnih državnih organa. Poruka je, dakle, da je minimalnu sponu zajedničkog života moguće pronaći u proceduralnom konsenzusu, te da je ova vrsta konsenzusa dovoljni osnov patriotske identifikacije građana. Navedenu poziciju je čvrsto zastupao premijer Milanović koji je, replicirajući predsedniku Josipoviću, više puta naglasio da nije potrebno dodatno debatovati o potezu vukovarskih ratnih veterana jer „Hrvatska ima ustav i zakone koji jednako važe za sve.“²⁰

Moje viđenje ustavnog patriotizma nastavlja se tamo gde se izložena linija argumentacije završava. Bez namere da učitavam bilo kakav pozitivan sadržaj predlogu koji nije doživeo detaljnu razradu, smatram da Josipovićevu inicijativu da se dijalogom redefinišu odnosi između etničke većine i nacionalnih manjina nije trebalo olako odbaciti. Josipovićev apel je imao potencijala da problem većinsko-manjinskih odnosa u Hrvatskoj reši vraćanjem na njegov početak, a ne guranjem pod tepih do nekog narednog „slučaja Vukovar“. Želim da ovu nerazrađenu inicijativu ukratko protumačim u svetlu alternativne koncepcije ustavnog patriotizma. To bi značilo da je potrebno takvo čitanje istorije zajedničkog života koje će, pod stalnim nadzorom liberalno-demokratskih principa i procedura, ideju domovinskog rata i upotrebu ćirilice najpre „odvezati“ od nekakvih krajnjih i nepomirljivih suština ne poričući njihov značaj za pojedince. Na primer, za početak bi bilo dovoljno priznati da javna upotrebe ćirilice ni na

koji način ne ugrožava odavanje počasti braniteljima Vukovara. Primer nekoliko stotina Srba koji su položili živote u odbrani Vukovara na strani hrvatske vojske, a čije je maternje pismo takođe bilo ćirilčno, govori u prilog tvrdnji da pismo nikako ne može biti simbol ili dokaz neprijateljskih namera. Ova vrsta razgovora, koja za svoju polaznu osnovu ima, s jedne strane iskustvo zajedničkog života ma koliko ono bilo obeleženo napetostima, a s druge liberalno-demokratske principe i procedure koje razgovor drže u okvirima poštovanje moralne jednakosti svih učesnika, tvorila bi, u početku vrlo rudimentaran, kakav-takav zajednički horizont vrednovanja naših odnosa koji bi svi građani bez obzira na razlike mogli da prihvate. Vremenom bi taj zajednički horizont interpretacije mogao postati „dublji“, a time i kohezivniji, jer bi se postepeno otvarao prostor i za manje bolne teme poput onih sa kojima se u svakodnevnom životu susreću svi građani Hrvatske bez obzira na etničku pripadnost. Upravo ovakav dijalog je nedostajao Hrvatskoj u proteklih mesec dana, baš kao što nedostaje i drugim državama postjugoslovenskog prostora.

LITERATURA

- [1] Dimitrijević, Nenad, *Ustavna demokratija shvaćena kontekstualno*, Fabrika knjiga, Beograd, 2007.
- [2] Hayden, Robert, *Constitutional Nationalism in the Formerly Yugoslav Republics*, The University of Pittsburgh, 1993.
- [3] Joppke, Christian, *Citizenship Between De nad Re-Ethnicization*, Russell Sage Working Papers, 2003.
- [4] Jovanović, A. Miodrag, „Manjinska prava i društveno jedinstvo“, u: Vukašin Pavlović (ur.), *Političke institucije i demokratija*, Fakultet političkih nauka, 2006.
- [5] Jovanović, A. Miodrag, *Kolektivna prava u multikulturnim zajednicama*, Službeni glasnik, Beograd, 2004.
- [6] Jovanović, A. Miodrag, „O ustavnom identitetu – slučaj Srbije“, u: Milan Podunavac (ur.), *Ustav i demokratija u procesu transformacije*, Udruženje za političke nauke Srbije, Beograd, 2011.
- [7] Kimlika, Vil, *Savremena politička filozofija*, Nova srpska politička misao, Beograd
- [8] Kimlika, Vil i Opalski, Magda, *Može li se izvoziti liberalni pluralizam*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2002.
- [9] Koska, Viktor, „Razumevanje režima državljanstva u okviru složenih trostrukih veza: istraživanje slučaja Hrvatske“, u: Džo Šo i Igor Štiks (ur.), *Državljeni i državljanstvo posle Jugoslavije*, Clio, Beograd, 2012
- [10] Miler, Dejvid, „Nacionalnost i kulturni pluralizam“, u: Slobodan Divjak, *Nacija, kultura i građanstvo*, Javno preduzeće Službeni list SRJ, Beograd, 2002.

- [11] Miller, David, *Citizenship and National Identity*, Polity Press, Cambridge, 2000.
- [12] Sen, Amartya, *Identitet i nasilje – Iluzija sudbine*, Poslovni dnevnik Masmedia, Zagreb, 2006.
- [13] Smootha, Sammy, *The Model of Ethnic Democracy*, European Centre for Minority Issues, EMC Working Paper 13, Flensburg, October 2001.
- [14] Štiks, Igor, „Laboratorija državljanstva: Konceptije državljanstva u Jugoslaviji i postjugoslovenskim državama“, u: Džo Šo i Igor Štiks (ur.), *Državljeni i državljanstvo posle Jugoslavije*, Clio, Beograd, 2012.
- [15] Tamir, Jael, *Liberalni nacionalizam*, Filip Višnjić, Beograd, 2002.
- [16] Vasiljević, Jelena, „Ključni elementi transformacije režima državljanstva u Srbiji od 1990. godine“, u: Džo Šo i Igor Štiks (ur.), *Državljeni i državljanstvo posle Jugoslavije*, Clio, Beograd, 2012.

Nikola Beljinac

POLITICAL INTEGRATION OF POST-YUGOSLAV SOCIETY: THE REACHES AND LIMITS OF LIBERAL NATIONALISM

SUMMARY

The article deals with the issue of political integration in plural societies of post-Yugoslav area. After a brief introductory remarks, the first part of this article critically reviews the arguments of contemporary liberal nationalism in Serbia nad Croatia. The second part demonstrates the necessity to overcome the liberal nationalism in the process of state and nation building in these two states. The final part of the paper argues that the normative concept of constitutional patriotism might contribute to the consolidation of majority-minority relations in the region.

KEY WORDS: liberal nationalism, political integration, political identity, minority rights, constitutional patriotism.

Bojan Vranić¹

Praktička filozofija kao odgovor na krizu političke filozofije: doprinos Ljubomira Tadića²

SAŽETAK

Tekst predstavlja pokušaj da se odgovori na pitanje kakva je bila percepcija krize političke filozofije među jugoslovenskim autorima. U njemu se polazi od stava Ljubomira Tadića da je politička filozofija zapala u krizu usled dominacije pozitivizma i uspona naučne misli. Autor će pokušati da odgovori na dva pitanja. Prvo, koliko se pozitivizam može smatrati odgovornim za krizu u kojoj se politička filozofija našla. Drugo, da li se u Tadićevom tekstu, pored odnosa pozitivizma prema političkoj filozofiji, može naći i kritika klasičnog marksizma. Osnova za takvo pitanje je u Tadićevom pozivu na jedinstvo marksizma i praktičke političke filozofije.

KLJUČNE REČI: politička filozofija, pozitivizam, realizam, marksizam, praktička filozofija.

1 MA, Asistent, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka.
E-mail: bojan.vranic@fpn.bg.ac.rs

2 Rad je deo projekta „Konstitucionalizam i vladavina prava u izgradnji nacionalne države: slučaj Srbije“ koji je finasiran od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

U domaćoj literaturi nema obuhvatne studije o tome kakve stavove su jugoslovenski politički filozofi zauzeli o tezi da je politička filozofija mrtva ili u dubokoj krizi. Jedno od objašnjenja može se vezati za dominaciju marksističke paradigme, u kojoj politička filozofija i njena istorija ne zauzimaju visoko mesto u filozofskoj i naučnoj hijerarhiji. Odsustvo filozofske refleksije u marksističkom tumačenju politike nije karakteristično samo za jugoslovenske prostore. U tekstu objavljenom u *A New Handbook of Political Science*, Bikiu Pareh (Bhikhu Parekh) je primetio da se tragična sudbina političke filozofije na Zapadu nije preslikala na Istok. Kako ističe ovaj britanski teoretičar, jedno od nasleđa koje je Marks ostavio jeste da politička filozofija nije više od „intelektualne onanije.“³ Ipak, tekst Ljubomira Tadića iz 1963. godine, značajno ruši koherentnost slike o jugoslovenskim političkim filozofima tog vremena. Ne samo što se Tadić odnosi prema političkoj filozofiji s pijetetom, nego se postavlja i pitanje koliko se njegovo tumačenje krize discipline uklapa u zvaničnu marksističku doktrinu, a koliko je kritikuje.

Svakako, Parekovo objašnjenje ne treba olako odbaciti. U poznatoj studiji o *Istoriji političke filozofije*, koja je prvi put objavljena 1966. godine, Mihailo Đurić izneo je tezu da se politička filozofija nalazi u krizi od prve polovine XIX veka. Đurić takvo stanje podvodi pod opšte promene u filozofiji koja je, nakon Hegelove smrti, „zapala u krizu i ubrzo sama potpala pod uticaj nauke.“⁴ Radi se o tumačenju koje dominira na našim prostorima. Naime, pod uticajem Kontove misli, politička sociologija se transformisala u sociologiju, a potom, tokom XX veka specijalizirala u političku sociologiju.⁵ Slično mišljenje deli i Dragoljub Mićunović, koji je tvrdio da se tradicionalna politička misao podelila na socijalnu filozofiju i sociologiju, naročito pod uticajem prosvetiteljstva XVIII veka.⁶ Oba autora, međutim, u duhu marksističke misli, smatraju da je politička filozofija doživela krah zajedno s ideologijom

3 Videti: Bhikhu Parekh, „Traditions in Political Philosophy“, in: Robert E. Goodin and Hans-Dieter Klingemann (eds.), *A New Handbook of Political Science*, Oxford University Press, Oxford, 1996, p. 504.

4 Mihailo Đurić, *Istorija političke filozofije*, Albatros plus, Beograd, 2010, str. 10.

5 Kao što će postati jasno iz analize koja sledi, Ljubomir Tadić se u svojim ranijim tekstovima odnosio s dozom nepoverenja prema „političkoj sociologiji“ kao novoj političkoj filozofiji građanskog društva. Međutim, u uvodu za prvo izdanje svog kapitalnog dela *Nauka o politici*, iznosi blaži stav prema političkoj sociologiji kao disciplini koja je neodvojiva od političke filozofije koja, kao teorija, predstavlja „strategiju i taktiku revolucionarnog delanja.“ Ostaje nejasno da li važi i obrnuto. Videti: Ljubomir Tadić, *Nauka o politici*, BIGZ, Beograd, 1996, str. 11/12.

6 Videti: Dragoljub Mićunović, *Logika i sociologija*, Filozofsko društvo Srbija, Beograd, 1971, str. 90/91.

liberalizma.⁷ Stoga, stiže se utisak da je među jugoslovenskim teoretičarima dominirao stav da je politička filozofija stvar istorije, odnosno da je jedino istorija političkih ideja vredna daljeg proučavanja na univerzitetima.

Tekst Ljubomira Tadića, „O odnosu političke filozofije i političke nauke“⁸, jedan je od prvih koji dovodi u pitanje ovakvo tumačenje krize političke filozofije. Analiza koja sledi treba da ispita koliko se Tadićevo shvatanje budućnosti političke filozofije odrazilo na razvoj discipline, ali i da pokaže u kojoj meri je kriza ove discipline ujedno i kriza klasične marksističke misli. Elementi koje Tadić koristi u pomenutom tekstu preuzeti su iz kritičke teorije društva i na jugoslovenskim prostorima mogu se prepoznati i u radovima drugih autora koji su stvarali u krugu *Praxis*-a. Time što kritički pristup daje značajno mesto političkoj filozofiji kao *praktičkoj* disciplini, takođe se kritikuje i degradirajuća pozicija koju je klasični marksizam ostavio ovoj disciplini. Verujem da Tadićev tekst dobro oslikava potrebu nove generacije jugoslovenskih političkih i pravnih filozofa za promenama. U tom smislu, čini mi se da je tekst Ljubomira Tadića izuzetno važan, ne samo zato što se bavi temom koja je dominirala sredinom XX veka među političkim filozofima Zapada, nego i zato što nudi način da se iz tog problema iskorači.

KRIKA POZITIVIZMA U DELU LJUBOMIRA TADIĆA

Teza o smrti političke filozofije bila je nezaobilazna tema mnogih rasprava tokom pedesetih i šezdesetih godina XX veka. Mnogi udžbenici, koji imaju cilj da uvedu buduće istraživače u osnovne probleme političke filozofije, počinju konstatacijom da je politička filozofija tokom XX veka prešla put od smrti do slavne obnove. Najčešće, izvor na koji se autori tih udžbenika pozivaju je poznati uvod Pitera Lasleta (Peter Laslett) za prvu seriju zbornika *Philosophy, Politics and Society*. Laslett, kao istoričar ideja, veruje da je u prvoj polovini XX veka došlo do „prekida tradicije“ među političkim filozofima, koji su o društvenim i političkim pitanjima promišljali na „najvišem mogućem nivou opštosti.“⁹ Ako je opštost upravo ono što odvajja političku filozofiju od rešavanja političkih

7 Takvo viđenje krize političke filozofije nije parohijalni proizvod marksističkih filozofa, već se može naći i među zapadnim teoretičarima. Jedan od tih je i Leo Štraus koji je, kritikujući Berlinov esej „Dva shvatanja slobode“ (nazivajući ga „liberalnim pamfletom“), naveo da se politička filozofija našla u dubokoj krizi zajedno sa liberalnom paradigmatom XIX veka. Videti: Leo Strauss, „Realitivism“, in: Helmut Schoeck and J.W. Wiggins (eds.), *Relativism and the Study of Man*, Princeton, Van Nostrand, 1961, p. 16/17.

8 Ljubomir Tadić, „O odnosu političke filozofije i političke nauke“, u: Adolf Bibić i Pavle Novosel (ur.), *Politička znanost*, Naprijed, Zagreb, 1991.

9 Peter Laslett (ur.), *Philosophy, Politics and Society* (1st Series), Basil Blackwell, Oxford, 1956, p. vii.

pitanja i problema, onda se njenim prestankom kao zaključak nameće da u „ovom trenutku, politička filozofija je zasigurno mrtva.“¹⁰

Uzrok za takvo stanje u političkoj filozofiji često se vezuje za uspon empirijskih istraživanja u društvenim naukama po ugledu na prirodne. U nedavno objavljenoj studiji o stanju političke filozofije u XX veku, Endru Vinsent (Andrew Vincent) povezaao je brojne druge teze i procese sa opadanjem interesovanja akademskih radnika za normativna i druga pitanja političke filozofije. Vinsent navodi da su sredinom XX veka postojale dve tendencije da se normativna politička filozofija, s jedne strane, odbaci kao metafizička, monistička ili jednostavno ideološka rezidua starih filozofskih sistema, ali da se istovremeno zameni disciplinom koja bi na logički koherentan način pripremala hipoteze istraživača za buduće ispitivanje.¹¹ Neke od ovih teza su opstale do danas, poput one o odgovornosti pozitivizma (posebno logičkog pozitivizma) za krizu u političkoj filozofiji, dok su neke opovrgnute, poput pokušaja da se smrt političke filozofije poveže s tezom Danijela Bela o kraju ideologije. Važno je primetiti da su obe tendencije prihvatane sa različitih strana, od naslednika pozitivizma, preko bihejvioralista, funkcionalista, do metodoloških individualista. Kako je Bernard Vilijams (Bernard Williams) slikovito primetio, to je bilo vreme u kome se težilo da politička filozofija postane „sekretarica nauke.“

Tadićev tekst „O odnosu političke filozofije i političke nauke“, počinje važnim pitanjem, zašto je postalo uobičajeno da se uspon nauke prikazuje kao pad filozofije? Tadić smatra, da je do takvog stanja doveo uspon pozitivizma: „Mnogima se, međutim, čini da je ta kriza dovela do napretka; iz ruševina i pepela drevnog filozofskog zdanja uzleće nauka, koja svojom racionalnošću i svojim otkrićima našem veku utiskuje mnogo sjajniji pečat nego što je to činila filozofija u prethodnim epohama.“¹² Ukratko, pozitivistička orijentacija ka istraživanju činjenica i opisivanju stanja stvari i postavljanje principa proverljivosti, kao kriterijuma demarkacije naučnih iskaza, doveli su do odbacivanja metafizike u filozofiji kao besmislenog spekulativnog poduhvata. Kako i sam Tadić ističe, budući da je politička filozofija grana filozofije i budući da su normativna pitanja te discipline svrstana u isti koš sa metafizičkim, nije bilo teško prosuditi da je za pozitiviste ova disciplina „u *krajnjoj liniji* jedna *nenaučna* metafizika.“¹³ Naravno, i sam Tadić uviđa da je takav dramatični zaključak preusiljen i da političku filozofiju čeka nešto svetlija sudbina od svođenja na teoriju značenja, logičku analizu ili ekonometriju.

10 Ibidem.

11 Videti: Andrew Vincent, *The Nature of Political Theory*, Oxford University Press, Oxford, 2004, p. 94.

12 Ljubomir Tadić, „O odnosu političke filozofije i političke nauke“, op. cit., str.184.

13 Ibidem.

Verujem da ideja koju Ljubomir Tadić zastupa nije svodljiva na deskripciju stanja u političkoj misli, već je pokušaj da se ukaže da je marksizmu potrebna politička filozofija *qua* praktička filozofija. Da bi izbegao direktnu kritiku klasičnih marksističkih ideja o politici, Tadić identifikuje pozitivizam kao krivca za krizu koja je pritiskala političku filozofiju. Pozitivizam kao „prevrat u *idejama* i predmetima proučavanja“ je posledica koju je proizveo „*realnoistorijski* prevrat.“¹⁴ Takav determinizam se može tumačiti na najmanje dva načina. Sam Tadić navodi da pozitivizam, koji teži da svede probleme politike na *socijalnu borbu*, a političku filozofiju na sociologiju, predstavlja deo interesa koji istorijski nastaje kao posledica širenja kapitalističkog načina proizvodnje i koji teži odvajanju političke države od građanskog društva. To je, dakle, deo marksističkog nasleđa koji Tadić želi da zadrži i pojača. S druge strane, pozitivizam i marksizam imaju tradiciju sukobljenosti. Najcelovitija studija tog sukoba nalazi se u Lenjinovoj knjizi *Materijalizam i empirokriticizam*. Lenjin smatra da pozitivistička filozofija Avenarijusa (Avenarius) i Maha (Mach), koja uzima osećaje za konstitutivne elemente znanja i naučnog istraživanja, predstavlja skriveni idealizam. „Apsurdnost te filozofije sastoji se u tome što ona dovodi do solipsizma, do priznanja da postoji samo individuum koji filozofira“, zaključuje Lenjin.¹⁵ Za marksiste, pozitivizam je komplementaran sa liberalim individualizmom i sa kapitalizmom.

Kritika pozitivizma nije karakteristična samo za rane radove Ljubomira Tadića, već persistira tokom cele njegove akademske karijere. Na liniji onih teoretičara koji su težili da povrate praktičke vrednosti političke filozofije, Tadić osuđuje tehnički i mehanicistički pristup izučavanju politike, koji vodi u naučni neutralizam i vrednosni relativizam. U modernom (pozitivističkom) pristupu izučavanju problema politike, velika tradicija se svodi na „učenje o merenju i odmeravanju“, umesto da teži slavnoj tradiciji političke filozofije kao učenja „o odlučivanju“ i „argumentaciji.“¹⁶ Takva posvećenost, prema sudu Ilije Vujačića, dovela je do toga da „polazeći od shvatanja politike kao normativne i preskriptivne nauke koja se ne odnosi ravno dušno prema društvu, već kritički vrednuje i procenjuje domete ostvarenja 'dobrog poretka' sa stanovišta humanističkih i liberterskih vrednosti, profesor Tadić je čuvao i branio antički utemeljenu etičku zasnovanost politike i njene teleološke temelje.“¹⁷ Političku nauku, dakle, treba očistiti od „vulgarnomaterijalističkih i pozitivističkih naslaga“¹⁸ i zameniti je političkom misli koja bi se zasnivala na praktičkom idealu javnog zagovaranja i argumentovanja političkih vrednosti.

14 Ibidem., 186.

15 V. I. Lenjin, *Materijalizam i empirokriticizam*, Kultura, Beograd, 1948, str. 90.

16 Videti: Ljubomir Tadić, *Nauka o politici*, op. cit., str. 60.

17 Ilija Vujačić, „Rehabilitacija praktičke filozofije u delu Ljubomira Tadića“, u *Godišnjak FPN*, god. V, br. 6, str. 47.

18 Videti: Ljubomir Tadić, „O odnosu političke filozofije i političke nauke“, op. cit., 195.

Posledica takvog viđenja pozitivizma je što politička filozofija zadržava svojevrsan *status quo* u odnosu na krizu u kojoj se našla. Iako je Ljubomir Tadić ispravno pozivao na kritiku pozitivizma, ipak ona mora biti radikalna, što uključuje i preispitivanje zašto su politički filozofi dospeli u položaj zavisnosti od pozitivističkih načela. Usled nedovoljne kritičke oštine, najmanje dve greške se tradicionalno provlače od vremena kada je teza o smrti nastala, do danas. Prvo je da je pozitivizam doveo do smrti političke filozofije. Drugo, da teza o smrti znači odbacivanje celokupne tradicije političke filozofije, od Antike do danas. Takve teze se mogu naći i u Tadićevom tekstu, gde je prva zastupljena eksplicitno, a druga implicitno. Iako nigde ne tvrdi da teza o smrti znači odumiranje tradicije političke filozofije, čini se da to sledi iz Tadićevog pokušaja da uhvati nit opadanja filozofske aktivnosti od Platona i Aristotela do savremenih pozitivista.

Da li je pozitivizam doveo do smrti političke filozofije? Ukoliko se pogleda relevantna literatura, odgovor je nesumnjivo potvrđan. Preciznije, do smrti političke filozofije doveo je logički pozitivizam, kao *l'enfant terrible* pozitivizma. Teza se obično izvodi iz stavova logičkih pozitivista o besmislenosti metafizičkih iskaza kao i čuvenog „jezičkog obrta.“¹⁹ Kao takva, teza je sumnjive prirode. Pre svega, logički pozitivisti su odbacili klasični pozitivizam kao verziju naučnog mišljenja kojem je učitana greška. Radi se o Šlikovom (Schlick) argumentu da je realistička pozicija koju su zauzimali klasični pozitivisti u stvari metafizika, budući da takva vrsta diskursa dozvoljava da se neposredno govori o stvarnosti. Ukratko, za Šlika, osnova pozitivističke „metafizike“ je u pretpostavci da svako istraživanje treba da pođe od onoga što je „dato“, kao i da je besmisleno tražiti nešto što tanscedira istu tu datost.²⁰ U filozofiji pozitivizma, nešto je dato ako je „prosto i neupitno.“²¹ Iz Lenjinove kritike filozofije Avenarijusa i Maha, jasno je da pozitivisti pod datim podrazumevaju čulne osete. Konačno, kako i Šlik primećuje, za pozitiviste stvarno je samo ono što je dato, što će reći da su stvarni samo subjekti oseći.²²

Posledice takvog shvatanja stvarnosti su ozbiljne. Možda je najpoznatije da pozitivizam odbacuje metafiziku kao besmislen intelektualni poduhvat. No, mogu se nabrojati još neke. Pozitivizam omogućuje preterano inkluzivnu ontologiju, u kojoj lako mogu završiti i neke metafizičke tvrdnje: npr. ako Mojsije tvrdi da je na Svetoj Gori *čuo* Božije zapovesti, kako osporiti smislenost njegove tvrdnje? Kada se iscrpe svi argumenti, na kraju se rasprava svodi na to da li neko *veruje* da je moguće u svesnom stanju čuti Božiju reč ili ne. Šlik je primetio da, ukoliko se pozitivizam zaista oslanja na tvrdnje koje se zasnivaju na

19 Videti: Rejmond Plant, *Suvremena politička filozofija*, Naklada Jeseneski i Turk, Zagreb, 2002.

20 Videti: Moritz Schlick, „Positivism and Realism“, in: A.J. Ayer (ed.), *Logical Positivism*, The Free Press, New York, 1959, p. 83.

21 Ibidem, 84.

22 Ibidem, 85.

subjektivističkoj oceni naučnika, onda je taj pristup na istoj poziciji sa *metafizičkim idealizmom*.²³ Da bi otklonio grešku klasičnog pozitivizma, Šlik daje argumente da iskustvo omogućava naučniku i filozofu da shvate šta „znači reći da je nešto stvarno.“²⁴ Teza je u značajnoj meri slabija u odnosu na klasični pozitivizam: istraživanju (i istraživaču) se oduzima arbitrarnost kojom presuđuje šta jeste stvarno, i svodi se na *pokazivanje* onoga što zadovoljava uslove da *verujemo* da je stvarno. Posledica takve teze je u zahtevu za *socijalnom* interakcijom, odnosno, da istraživači moraju da mogu međusobno da *komuniciraju* (proveravaju/opovrgavaju hipoteze) o rezultatima istraživanja.²⁵ Iako je Šlikova teza otvorila prostor za brojne rasprave, njen doprinos je u tome što je otklonila solipsizam (i metafizički idealizam) iz filozofije pozitivizma.

I pored toga, kritike, na račun pozitivizma, su se održale do vremena kada je Ljubomir Tadić objavio pomenuti tekst. Sama kritika pozitivizma nije neosnovana, budući da se slični argumenti mogu naći u Lenjinovom i Šlikovom radu. Ipak, ona postaje problematična ukoliko se uzme za osnovu krize društva na kojoj se zasniva kritička teorija. Lakše objašnjenje trajnosti teze o odgovornosti pozitivizma, ali i izvesnoj konzervativnosti kada je u pitanju tumačenje razvoja ovog filozofskog pravca, može se pronaći u činjenici da su tekstovi logičkih pozitivista postali dostupni široj javnosti (prevedeni s nemačkog) tek krajem pedesetih godina, ali i da je na prostorima kontinentalne Evrope dominirao egzistencijalizam koji je odbacivao doktrinu logičkog pozitivizma. Ipak, kritike počivaju na kompleksnijim vezama. Šlikov argument u prilog tome da subjekti oseti moraju moći biti pokazani (ili da je zamislivo da se mogu pokazati) mnoge je podsetilo na Vitgenštajnovu teoriju slika iz *Tractatusa*. Iako je sam Vitgenštajn odbacio većinu svojih stavova iznetih u *Tractatusu*, kritičari su obično polazili od toga da je njegova rana filozofija ostala konzistentna s onom iznetom u *Filozofskim istraživanjima*, koja se često uzima za okosnicu tzv. „jezičkog obrta.“²⁶ Bez ambicije da dam argument da je to zaista bio slučaj, na ovom mestu ću izneti tvrdnju da su logički pozitivisti postali glavni krivci za status filozofije kao „sekretarice nauke“, jer su generalizacijom svrstani u isti koš sa kasnom Vitgenštajnovom filozofijom i filozofijom jezika. Takav argument bi mogao da se dobije (i opravda) samo širom studijom koja nije primerena tekstu ove dužine. Ukoliko bi se tvrdnja pokazala valjanom, na osnovu nje bi se moglo objasniti zašto su marksisti, posebno oni pod uticajem kritičke teorije društva, i dalje kritikovali pozitivizam, kao solipsističku doktrinu koja uništava umsko mišljenje.

23 Ibidem.

24 Ibidem, 86.

25 Ibidem. 94.

26 O ovome sam detaljnije pisao u: Bojan Vranić, „Uticaj filozofije jezika na savremenu političku filozofiju“, *Godišnjak FPN*, god. 3, br. 3, 2009., str. 143 – 168.

Dakle, Tadićeva tvrdnja da je pozitivizam deo kapitalističke paradigme koja u centar stavlja individualnog preduzetnika i njegovu verziju stvarnosti, počiva na vezi koju su ustanovili teoretičari kritičke teorije društva.²⁷ Slične kritike pozitivizma mogu se naći i kod drugih jugoslovenskih autora koji su stvarali u to vreme. Jednu od najdirektnijih kritika pozitivizma u sferi društva i politike izneo je Nenad Kecmanović, sa tvrdnjom da se radi o doktrini koja, ruku pod ruku sa pragmatizmom, umsko mišljenje svodi na kalkuluse ljudskih odnosa. Pozitivizam se, prema Kecmanoviću, shvata kao antihumanistička orijentacija u promišljanju sociopolitičkih odnosa, ili *samodovoljna* doktrina koja „u tehnici vidi, ne instrument ostvarenja ljudskih ciljeva, nego u njoj traži model ljudskog, naime model onoga kako bi to ljudsko društvo *trebalo da izgleda*.“²⁸ Politička filozofija, u pozitivističkoj paradigmi, predstavlja višak.²⁹ Stav koji zauzima Kecmanović sličan je Markuzeovom u *Čoveku jedne dimenzije*.³⁰ Markuze neposredno kritikuje filozofe običnog jezika (Vitgenštajna, Rajla i Ostina) da unošenjem tehničke racionalnosti u filozofiju, iako dobijaju na preciznosti pri „eksplicaciji pojmova“, otupljuju kritičku oštrinu intelektualca što vodi ka „destrukciji filozofske misli i kritičke misli kao takve.“³¹ Umesto da racionalno kalkulise sa odnosima koji se stvaraju u sociopolitičkoj interakciji, intelektualac, prema Markuzeovom shvatanju, mora da bude javno angažovan, što će reći da „pojmi svijet“ u kojem pojedinci žive i „da ga razumije u odnosu na ono što je učinjeno čovjeku i što može učiniti za njega.“³² Takav humanistički lik javnog angažmana intelektualca je u osnovi Tadićevog shvatanja političke filozofije kao *praktičke* misli o politici i njenim akterima.

27 O vezi između Ljubomira Tadića i *Frankfurtske škole* videti više u: Ilija Vujačić, „Rehabilitacija praktičke filozofije u delu Ljubomira Tadića“, op. cit.

28 Nenad Kecmanović, „Nova tehnologija i izgledi autentične egzistencije“, *Ideje*, god. 3, br. 4, 1971., str. 50. *Italic* moj.

29 U radovima klasičnih pozitivista (posebno kod Konta) takve kvalifikacije političke filozofije su česte. Međutim, već kod logičkih pozitivista, takav stav je značajno ublažen. Moriz Šlik je tvrdio da iako filozofija nije nauka, ona je „kraljica nauka“. Videti: Moritz Schlick, „The Turning Point in Philosophy“, in: A.J. Ayer, (ed.), *Logical Positivism*, op. cit., str. 56.

30 Jedan od zaključaka koje Kecmanović iznosi jeste i da „tehnika nikako ne može do kraja determinisati smer socijalno-istorijskog kretanja.“ Takav zaključak nije sasvim u skladu sa klasičnom marksističkom postavkom da će socijalizam i komunizam urušiti kapitalistički poredak pomoću tehnike koja je uzdigla ovaj ekonomski poredak, ali i da sama sredstva neće biti uništena. Ista kritika može se naći i kod Markuzea. Videti: Kecmanović, „Nova tehnologija i izgledi autentične egzistencije“, op. cit., 56. Za Markuzeovu kritiku klasičnog marksizma videti: Lucio Colletti, *Ideologija i društvo*, Školska knjiga, Zagreb, 1982, str. 150.

31 Herbert Marcuse, *Čovjek jedne dimenzije*, Veselin Masleša – Svijetlost, Sarajevo, 1989., str. 168.

32 Ibidem, 174.

MARKSIZAM I PRAKTIČKA POLITIČKA FILOZOFIJA

Krajem XIX veka, klasični pozitivisti zastupali su ideju da političku filozofiju treba svesti na sociologiju, ili disciplinu koja bi bila zasnovana na naučnim i empirijskim kriterijumima. Logički pozitivisti korigovali su stroge stavove svojih prethodnika. Da li to znači da je teza o smrti političke filozofije neosnovana? Takav zaključak bio bi preuranjen. Ljubomir Tadić primećuje da je politička filozofija zaista zapala u krizu zahvaljujući promenama koje je donela „svojevrсна dijalektika odnosa države i građanskog društva.“³³ Radi se o poznatoj tezi da je politika, kao aktivnost kojom se teži najvišem dobru, postala determinisana od strane ekonomske baze. Pojedincu, koji dela u kapitalističkoj ekonomskoj formaciji, potrebna je politička nauka, koja bi, sa stanovišta razuma, procenila racionalnost delanja.³⁴ Tadićev zaključak i Markuzeova argumentacija na istoj su liniji: politička filozofija, za razliku od svog zlatnog antičkog doba, postaje iluzija, odnosno idologija kapitalističkog i potrošačkog društva. Kao što filozof postaje terapeut potrošačke šizofrenije u kapitalizmu, tako politički filozof postaje ideolog takvog poretka. To je smisao Tadićeve kritike odnosa političke nauke prema političkoj filozofiji, u kome se ova druga vidi kao graditelj metodološkog okvira pružajući neku vrstu „tehničkog“ znanja.³⁵ Tadićev sud je, da je upravo takvo stanje najbolji pokazatelj potrebe za političkom filozofijom i to marksističkom filozofijom prakse, kao onoj „kojoj pripada budućnost ili tačnije kojoj može pripasti budućnost.“³⁶

Ljubomir Tadić pravi prihvatljivu razliku između političke nauke i političke filozofije, smatrajući da prva pristupa politici sa stanovišta razuma dok druga to čini sa stanovišta uma, i da da obe „*opisuju i objašnjavaju političku realnost.*“³⁷ Sličnu tezu zastupao je i Džon Plamenac (John Plamenatz) u tekstu

33 Ljubomir Tadić, „O odnosu političke filozofije i političke nauke“, op. cit., str. 187.

34 Videti: Ibidem., str. 194.

35 Ibidem.

36 Ibidem, str. 195.

37 Drugi deo tvrdnje, po mom sudu, je veoma problematičan. Jedan od načina da se ova tvrdnja shvati jeste da je reč o racionalnom i kritičkom pristupu stvarnosti. Međutim, zašto bi se to odvajalo u posebne sfere mišljenja? Takva pozicija slična je metafizičkom idealizmu, jer pretpostavlja da postoji neka transcendentna pozicija koju politički mislilac otkriva i s koje može da kritikuje aktualne političke odnose. Nisu li to dve političke stvarnosti, ona koja jeste i ona kojoj se teži? Iako se Tadić zalaže da politika mora da se vodi s „maštom“ i „principima“, ipak verujem da je svakom političkom filozofu potrebno malo pozitivizma da ga iz sveta mašte spusti na zemlju. Humanizam je vredan onoliko koliko u obzir uzima druge ljude, a ne maštu i principe političkog filozofa naspram mašine.

sa istom temom iz 1960. godine.³⁸ Radi se o tezi o nesvodljivosti političke filozofije na političku nauku. Argument o nesvodljivosti je valjan onoliko, koliko ove dve discipline shvatimo kao dve vrste aktivnosti, od kojih svaka teži da pruži odgovore na drugačija pitanja. Samim tim, načela koja važe za političku nauku, ne mogu se primenjivati na političku filozofiju. Poznati primer, kojim se i Plamenac koristi, je da rečenice kojima se služi politička filozofija ne trpe formu iskaza i stoga ne mogu biti istinite ili lažne.³⁹ To znači da takve rečenice nisu deo naučnog diskursa, ali iz toga se ne može izvesti teza o njihovoj besmislenosti. Politički filozofi u svojim refleksijama, ipak, se moraju pozivati na neko iskustvo. To nije isto što i reći da moraju *pokazivati* na „stvarnost“, kako su tvrdili logički pozitivisti. Dakle, politička filozofija nije nauka, ali nije ni metafizika, bilo da pod time podrazumevano da ona traga za skrivenim suštinama političkih pojava, ili da transcendira postojeće iskustvo. Politička filozofija je, kako za Plamenca tako i za Ljubomira Tadića, aktivnost.

Da li je politička filozofija samo adekvatan opis aktivnosti? Svakako nije samo to, iako ne može pobeći od deskripcije. Takođe, ne može se ni svesti na deskripciju. Plamenac tvrdi da „slika koju čovek ima o sebi umnogome zavisi od onoga kakav teži da bude.“⁴⁰ A to će reći da, pored uzimanja u obzir relevantnog iskustva i adekvatnog opisa, politička filozofija u svoju konceptualnu mapu upisuje i vrednosti koje neka aktivnost ima za čoveka. Vrednosti, kao takve, su nesvodljive na iskustvo, ali politički filozof istovremeno mora da uzme u obzir i psihološku činjenicu da je drugom čoveku razumljivo samo ono što je iskusio, ili što mu je iskustveno zamislivo. Politička filozofija treba da pomogne čoveku da vrednosti koje zastupa u svom političkom delanju učini konzistentnim. U situacijama u kojima se odvija političko delanje, uloga političke filozofije je da nas opomene, kada nam je ponašanje nekonzistentno, odnosno da nas pohvali kada jeste. Vrednosti, u takvom pristupu, pokazuju se kao vodilje u ponašanju i predstavljaju neku vrstu primitivnih pojmova, koji nas ne obavezuju na definisanje, već samo mogu biti pokazani, tj. objašnjeni u praksi.⁴¹

Čini se da, upravo, potreba za razumevanjem političkih postupaka pojedinaца povlači sa sobom da politički pojmovi ne mogu biti deskriptivno prazni, tj. da ne mogu biti samo etikete koje lepimo na iskustvene sadržaje. Ukoliko takva tvrdnja sledi iz tvrdnji koje sam izneo u prethodnim redovima, onda

38 Videti: John Plamentz, „The Use of Political Theory“, in: Anthony Quinton (ed.), *Political Philosophy*, Oxford University Press, Oxford, 1967.

39 Ibidem., str. 21.

40 Ibidem., str. 27.

41 Drugim rečima, na nivou političke filozofije, vrednostima se mogu davati neke operative definicije kao što se, npr. moć često definiše pomoću opisa institucionalizovanih odnosa ili identitet pojedinca pomoću državljanstva.

dolazi do svojevrstnog obrta. Ne samo što logički pozitivizam nije uticao na smrt političke filozofije, već je pomogao da se izvuče iz krize u koju je zapala. Reč je o tome da je logički pozitivizam vratio potrebu za deskriptivnom snagom moralni tvrdnji, a odatle, i tvrdnji političke filozofije kao grane moralne filozofije. U knjizi *Problemi etike*, iz 1930. godine, Šlik je postavio osnovni kriterijum smislenosti etičkih iskaza: ništa ne može biti vrednost ako narušava osnovne činjenice života.⁴² Maksimala dovodi do istih konsekvenci kao i kritička teorija društva, tj. da filozof mora pokazati razumevanje za čovekove potrebe. Poklapanje etičkih stavova u logičkom pozitivizmu i kritičkoj teoriji društva proizilazi iz istih ideoloških okvira, tj. iz leveice. Logički pozitivisti, bez izuzetka, su bili levo orijentisani, od onih koji su podržavali Staljinov režim u SSSR-u, do socijaldemokrata. Za kritičku teoriju društva i za logički pozitivizam, filozofija, a posebno politička filozofija, ima cilj da razume ili objasni da li je ponašanje opravdano. Kriterijum na osnovu kojeg se takva ocena dobija je u čoveku, kao mera stvari. Svako drugo istraživanje na nivou političke filozofije, i za jedne i za druge teoretičare, je prazno.⁴³

Da li je klasični marksizam održiv kao filozofija prakse za koju Ljubomir Tadić tvrdi da je budućnost političke filozofije? Sa stanovišta delatne dimenzije, odgovor bi mogao biti potvrđan. Kako ističe Plamenac, Marksovu kritiku političke filozofije treba uzeti s oprezom. Iako je svrstava u isti koš sa ideologijom, tj. označavajući je kao iluziju, time njen značaj nije umanjen. „Klasa, da bi bila efektivna, mora da ima svoju ideologiju; ukoliko nije politički delotvorna onda nema aktivnu ulogu u istoriji... ukoliko ljudi nemaju iluzije, evolutivni razvoj ne bi išao pravcem kojim zaista ide.“⁴⁴ Problem sa klasičnim marksizmom jeste taj, što za jedinicu analize uzima (društvenu) klasu, a ne čoveka. Time zapada u problem na koji je ukazivao Šlik. Marksizam, bez korekcija, ne vodi računa o čoveku i činjenicama života. Kritika koju je Ljubomir Tadić uputio pozitivizmu, reflektuje se i na klasični marksizam, tj. bez političke filozofije kao praktičke i kritičke aktivnosti, socijalizam i komunizam nisu u moralnoj prednosti u odnosu na kapitalizam. Zarad klasne borbe i neumitnog toka istorije, zanemaruju se različite potrebe čoveka i ukida prilika da se one pretoče u politiku. Marksizam vodi računa samo o istoriji i ulozi klase u njenom toku. Na toj istorijskoj pozornici, kako je efektno prikazao Plehanov, čovek je samo

42 „Norma ne može stajati u kontradikciji sa životom... norme [etike – B.V] ne mogu zahtevati ili komandovati nešto što je u suprotnosti sa onim konačnim normama koje zahteva život.“ Videti: Moritz Schilck, *Problems of Ethics*, Prentice Hall, New York, 1939., str. 20.

43 Svakako, razlike u pristupu za ispunjenje takvog cilja uzrokovale su opstanak sukoba. Ljubomir Tadić ističe da se pozitivistička doktrina ne može uzeti kao budućnost političke filozofije, ako će se svoditi na „politiku sitnih kalkulacija.“ Videti: Ljubomir Tadić, „O odnosu političke filozofije i političke nauke“, op. cit., str. 195.

44 John Plamentz, „The Use of Political Theory“, op. cit., str. 24.

statista. Ako politička filozofija za svoj objekt uzima klasu, istoriju, ekonomsku bazu, državu, onda je doslovno besmislena. Umesto toga, politički filozof mora da pokaže razumevanje za potrebe čoveka. Da bi postigao taj nivo kritičke svesti, politički filozof mora da zađe među ljude, odnosno, mora da bude javno angažovan u rešavanju problema društva: „Od početka svoje naučne karijere profesor Tadić je smatrao da je kritički intelektualni angažman i uopšte učešće u društvenim procesima važan sastavni deo i izraz njegovog filozofskog kreda u duhu aristotelovske *praktičke filozofije*: javno iznošenje *opredeljenja* i zauzimanje *stava* sastavni su deo delovanja kritičkog intelektualca.“⁴⁵ Da li je Ljubomir Tadić hteo da kritikuje klasični marksizam, ne možemo znati na osnovu teksta. Ono što je jasno, jeste da iz njegovog teksta sledi da se korekcija svake buduće društvene nauke mora odvijati pod nadzorom političke filozofije sa ljudskim likom.

45 Ilija Vujačić, „Rehabilitacija praktičke filozofije u delu Ljubomira Tadića“, op. cit., str. 43.

LITERATURA

- [1] Đurić Mihailo, *Istorija političke filozofije*, Albatros plus, Beograd, 2010.
- [2] Kecmanović Nenad, „Nova tehnologija i izgledi autentične egzistencije“, *Ideje*, god. 3, br. 4, 1971., str. 45 – 73.
- [3] Laslett Peter (ur.), *Philosophy, Politics and Society* (1st Series), Basil Blackwell, Oxford, 1956.
- [4] Lenjin V. I., *Materijalizam i empirokriticizam*, Kultura, Beograd, 1948.
- [5] Marcuse Herbert, *Čovjek jedne dimenzije*, Veselin Masleša – Svijetlost, Sarajevo, 1989.
- [6] Mićunović Dragoljub, *Logika i sociologija*, Filozofsko društvo Srbija, Beograd, 1971.
- [7] Parekh Bhikhu, „Traditions in Political Philosophy“, in: Robert E. Goodin and Hans-Dieter Klingemann (eds.), *A New Handbook of Political Science*, Oxford University Press, Oxford, 1996, pp. 503 – 518.
- [8] Plamentz John, „The Use of Political Theory“, in: Anthony Quinton (ed.), *Political Philosophy*, Oxford University Press, Oxford, 1967., pp.19 – 32.
- [9] Plant Rejmond, *Suvremena politička filozofija*, Naklada Jeseneski i Turk, Zagreb, 2002.
- [10] Schlick Moritz, „Positivism and Realism“, in: A.J. Ayer (ed.), *Logical Positivism*, The Free Press, New York, 1959, pp. 82 – 107.
- [11] Schilck Moritz, *Problems of Ethics*, Prentice Hall, New York, 1939.
- [12] Schlick Moritz, „The Turning Point in Philosophy“ in: A.J. Ayer (ed.), *Logical Positivism*, The Free Press, New York, 1959, pp. 52 – 59.
- [13] Strauss Leo, „Realivism“, in: Helmut Schoeck and J.W. Wiggins (eds.), *Relativism and the Study of Man*, Princeton, Van Nostrand, 1961.
- [14] Tadić Ljubomir, *Nauka o politici*, BIGZ, Beograd, 1996.
- [15] Tadić Ljubomir, „O odnosu političke filozofije i političke nauke“, u: Adolf Bibić i Pavle Novosel (ur), *Politička znanost*, Naprijed, Zagreb, 1991., str. 183 – 195.
- [16] Vincent Andrew, *The Nature of Political Theory*, Oxford University Press, Oxford, 2004.
- [17] Vranić Bojan, „Uticaj filozofije jezika na savremenu političku filozofiju“, *Godišnjak FPN*, god. 3, br. 3, 2009., str. 143 – 168.
- [18] Vujačić Ilija, „Rehabilitacija praktičke filozofije u delu Ljubomira Tadića“, u *Godišnjak FPN*, god. V, br. 6, str. 43 – 50.

Bojan Vranić

PRACTICAL PHILOSOPHY AS REACTION TO THE CRISIS OF POLITICAL PHILOSOPHY: THE CONTRIBUTION OF LJUBOMIR TADIC

SUMMARY

This text is an attempt to describe Yugoslav authors' perception of the crisis of political philosophy. The starting point is Ljubomir Tadic's view that political philosophy found itself in the state of crisis due to the domination of positivism and the upraise of scientific thought. The author of the paper attempts to answer two questions. Firstly, to what extent is positivism responsible for the crisis of political philosophy? Secondly, does Tadic's text, along with the relation of positivism towards political philosophy, contain criticism of classical Marxism? The basis for this question is Tadic's call for unity of Marxism and practical political philosophy.

KEY WORDS: political philosophy, positivism, realism, Marxism, practical philosophy.

III DEO

Političke institucije
i politički procesi

Slaviša Orlović¹

Kritičko mišljenje i javno delovanje politikologa (intelektualca)

Deset teza o svetom pozivu u teškim vremenima

SAŽETAK

U ovom tekstu bavimo se pozivom politikologa u užem smislu i intelektualca u širem smislu. Nastojimo da napravimo razliku između bavljenja politikom i političkih mislilaca, odnosno politikologa. Ranije više, a danas manje u političkim naukama postojao je spor između takozvanih kontekstualista i tekstualista. U političkim naukama neretko postoje problemi sa korišćenjem određenih pojmova. Prvo, „pojmovi ne putuju“, drugo, „pojmovi nisu neutralni“, treće, pojmovima neretko se ne zna poreklo, ni autor, četvrto, pojmovi inspirišu i međusobno se nadovezuju, peto, različiti pojmovi se koriste za istu stvar, usled različitog viđenja iste stvari. Politikolog je suočen sa izazovima da odoli modama i trendovima u nauci. Poziv politikologa verovatno više nego drugi permanentno je izložen potencijalnim pritiscima i izazovima dnevne politike. Ideje koje se odneguju u tišini profesorskih kabineta, koliko god one bile vredne, neće se za njih ni znati, niti će one imati svoje dejstvo, ako ne poprime formu javnog iznošenja i sučeljavanja, ali pre svega publikovanja. Intelektualci su posvećeni slobodi i verni istini. Moć intelektualca je znanje i kompetentnost. Javni intelektualac je onaj ko ima javni angažman, ali ne i političke ambicije. Problem nastaje kada ljudima više upravljaju interesi nego razum. Bez obzira na državu i politički kontekst, zadatak, uloga i verovatni imperativ politikologa bio je i ostao: Kako prevesti liberalnu teoriju u liberalnu vladavinu?

KLJUČNE REČI: politikolog, javni intelektualac, angažovani posmatrač, moć znanja

1 Vanredni profesor, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka.
E-mail: slavisa.orlovic@fpn.bg.ac.rs

LJUDI SU POLITIČKA BIĆA

Svi mogu da misle o politici jer ljudi su politička bića, ali nisu svi politički mislioci. Gotovo u svim oblastima, pozivima i zanimanjima, zahteva se kompetentnost i stručnost i ne mogu svi da se bave oblašću koju slabo znaju i poznaju. Kada se radi o politici, mnogi misle da su pozvani i opremljeni dovoljnim znanjem da mogu da se bave političkom naukom. Građani, kao birači – biraju vlast, a kao poreski obveznici – finansiraju vlast. Otuda, imaju legitimna prava da pitaju kako i gde se troši njihov novac i šta se dešava sa njihovim preferencama iskazanim na izborima. Međutim, samo bavljenje politikom i interesovanje za politiku ne znači i biti politikolog i politički mislilac. Politikologe od ostalih građana koji se bave temama i pitanjima politike razlikuje znanje, stručnost, kompetentnost, sposobnost da uoče razliku, uopštavaju, razumeju, analiziraju i dokazuju ili opovrgavaju.

STARIJE I NOVIJE GENERACIJE POLITIKOLOGA – TEKSTUALISTI I KONTEKSTUALISTI

Nekoliko decenija u političkim naukama postojao je (danas sve manje) spor između takozvanih kontekstualista i tekstualista. Kontekstualisti ustrajavaju na tome da se tekstovi političkih mislilaca ne mogu ni razumeti ni tumačiti bez poznavanja i isticanja istorijskog, političkog i intelektualnog konteksta u kojem se nastali.² Prema kontekstualistima, za razumevanje značenja Makijavelijevog Vladaoca, Hobsovog Levijatana, Monteskjeovog Duha zakona, Lokove Dve rasprave o vladi, Rusoovog Društvenog ugovora, Milovih Razmatranja o predstavničkoj vladi, neophodno je poznavati i kontekst u kojem su nastali pojmovi koji se koriste, odnosno koji se analiziraju. Dekontekstualizovane rasprave iz vremena komunizma, sticajem raznih okolnosti sve više postaju kontekstualizovane. Ono najbolje iz političkih nauka u vremenu komunizma, bile su političke ideje i politička teorija koju su, uzdižući se iznad konteksta, „prošvercovali“, politikolozi koji su u akademsko polje na ex-YU prostoru uvozili ideje, upravo pomenutih autora i njihovih dela. Šta danas znamo u odnosu na ono što smo znali kada smo studirali političke nauke? Ako bismo prenosili našim studentima samo ono što su naši profesori nas učili, to ne bi bilo ni dobro, ni dovoljno. Nije moguće da politika i politički procesi budu dinamički a da politička nauka ostane statička. Politika se uvek događa u trima dimenzijama: *polity*, *policy* i *politics*. Kada smo mi studirali, nijedan moj profesor o tome nije govorio niti upućivao na adekvatnu literaturu. Za perspektivu discipline i Fakulteta, pitanje je kako se naša disciplina

2 Mirjana Kasapović: „Metodološki problemi kritike konsocijacijske demokratije u Bosni i Hercegovini“, *Status* br. 12, Mostar, zima 2007, str.: 136-44.

menja, naše znanje napreduje, i kako ga mi podučavamo i prenosimo našim studentima? Po Maksu Veberu, dužnost naučnika nije da daje vrednosne sudove već da razume. Po njemu, „glavni zadatak sposobnog profesora je da svoje učenike nauči da poštuju neugodne činjenice, pod kojima podrazumeva činjenice neugodne za lično mišljenje pojedinca“.³

Na primeru eseja o pravilima opšte poznatim kao Diveržeov zakon, Vilijem Rajker (William Riker) nastoji da pokaže, kao sam kaže, da je u političkim naukama znanje akumulirano i da istorija postoji. Oprema Rajkeru, nauka uključuje akumulaciju znanja, što ne znači samo nova naučna otkrića već i preformulisanje starih od empirijskih grešaka i teorijskih diskreditacija. Nauka ima istoriju koja je uglavnom hronika interpretacija i serija reformulacija. Kada se tvrdi da politička nauka nema svoju istoriju, to je obično motivisano željom da se politika identifikuje sa *belles letters*, što možda ima osnovu u tome da se političke institucije mogu menjati brže nego što znanje može biti akumulirano.⁴ Istorija, koju politikolozi koriste kao, manje ili više empirijsku formu, zavisi od interpretacije, i kauzalnog objašnjenja.⁵

PRECIZNA UPOTREBA POJMOVA

U političkim naukama neretko postoje problemi sa korišćenjem određenih pojmova. Prvo, kada se kaže „pojmovi ne putuju“, misli se da ih nije jednostavno prenositi iz epohe u epohu. Sloboda u antičkoj Grčkoj i sloboda danas nemaju isto značenje.⁶ Pravda, takođe. Drugo, „pojmovi nisu neutralni“. Kod načina korišćenja određenih pojmova može se otkriti stajna tačka i vrednosna pozicija autora. Kada neko koristi pojam „neoliberal“, on sebe ne identifikuje sa tim pojmom, za razliku od onog koji koristi pojam „libertarijanac“, iako možda misli na istu stvar. Razlike u vrednosnom određenju autora zavise od stajne tačke onog ko u datom kontekstu koristi određeni pojam. Kada je neko „terorista“, „borac za slobodu“, „fundamentalista“ ili „osoba sa vrednostima“. U Češkoj, kada obidete čuveni zatvor tvrđave *Terezin* u kojem je bio utamničen Gavrilo Princip, vodič kaže da je tu bio zatvoren „srpski heroj“. A Kada samo nekoliko

3 Maks Vebr, *Nauka kao poziv*, u: *Duhovni rad kao poziv*, str. 85

4 William H. Riker, *The Two-Party System and Duverger's Law: An Essay on the History of Political Science*, *The American Political Science Review*, Vol.76, No.4 (Dec.1982), 753-766, str. 753.

5 Susanne Hoeber Rudolph, *Simposium APSA President Reflect on Political Science, Perspectives on Politics*, June 2005, Vol. 3/No.2 str. 313.

6 Videti detaljnije u: Konstan Bendžamin (1989), *The Liberty of the Ancients compared with that of the Modern*, u *Political Writings* (ed. B. Fontana), Cambridge: Cambridge University Press, ili, *O slobodi starih u poređenju sa slobodom modernih naroda*, Republika br. 262/ 2001.

desetina kilometara dalje obidete dvorac Franca Ferdinanda, kažu vam da je princ Ferdinand stradao od „srpskog teroriste“ Gavrila Principa. Istraživaču ne može da promakne da se radi o političkom ubistvu. O političkom nasilju sasvim drugačije podatke dobijamo o vlada i od NVO (Amnesty international). Treće, pojmovima neretko se ne zna poreklo, kao ni autor. Pojam „koncocijacija“ vezuje za Arenda Lajpharta u dvadesetom veku iako ga je prvi upotrebio Johanes Altuzijus u sedamnaestom veku. Dešava se da slavu, pa čak i autorstvo preuzme onaj kome ta zasluga ne pripada. Četvrto, pojmovi inspirišu i međusobno se nadovezuju. Edmund Berk je napisao delo *Razmišljanja o revoluciji u Francuskoj*, još 1790. godine.⁷ Ralf Darendorf, inspirisan Edmundom Berkom, napisao je *Razmišljanja o revoluciji u Evropi* 1990. godine.⁸ Hose Ortega i Gaset napisao je delo *Pobuna masa*, 1930. godine⁹ a Kristofer Laš, napisao je delo *Pobuna elita i izdaja demokratije* 1995. godine.¹⁰ Peto, različiti pojmovi se koriste za istu stvar, usled različitog viđenja iste stvari. Na primer, za polupredsednički sistem, u kojem se šef države bira neposredno a pored njega postoji i vlada koja proizilazi iz većine u parlamentu, različiti autori koriste različite pojmove: semiprezi-dencijalizam (Moris Diverže, Huan Linc), premijer-prezidencijalizam (Matthew Soberg Shugart i John M. Carey), a koristi se i izraz predsednik-parlamentarizam. Reč je o bicefalnoj egzekutivi.¹¹

Nekada, pojedini pojmovi ili teme izazivaju nesrazmerno pažnju u odnos na njihov značaj. „Sukob civilizacija“ (Samuel P. Huntington) i „Kraj istorije (i poslednji čovek)“ (Frensis Fukujama) više su vremena odneli na dokazivanje da to nije tačno nego što su doneli neku novu ideju. Pojedini pojmovi nemaju isto značenje i vrednost u različitim političkim i geografskim kontekstima. Na primer, islamski svet ne interesuje se za rodna pitanja (gender stady), kao ni za prava seksualnih manjina.

7 Edmund Berk, (2001), *Razmišljanja o revoluciji u Francuskoj*, Filip Višnjić, Beograd.

8 Ralf Darendorf, (1990), *Reflektions on the Revolution in Europe*, New York: Times Book/Rando House.

9 Hose Ortega i Gaset, (1998), *Pobuna masa*, Gradac, Čačak.

10 Kristofer Laš, (1996), *Pobuna elita i izdaja demokratije*, Svetovi, Novi Sad.

11 Polupredsednički sistemi su: Vajmarska Nemačka i Finska (1919), Austrija (1929), kasnije Island (1944), a pre Francuske (1962) i Portugalija (1976), a u novim demokratijama- postkomunističkim državama neposredni izbor predsednika predviđen je u Srbiji, Hrvatskoj, Litvaniji, Makedoniji, Moldaviji, Poljskoj, Rumuniji, Rusiji, Ukrajini, Jermeniji, Azerbejdžanu, Belorusiji, Kazahstanu, Kirgistanu i Uzbekistanu.

ODOLEVANJE MODAMA I TRENDOVIMA I/LI NJIHOVO KREIRANJE

Politikolog je suočen sa izazovima da odoli modama i trendovima u nauci. Rukovođen principima naučne strogosti i autonomnog kritičkog mišljenja, politikologu je potrebna i sloboda i hrabrost da iskorači „u“ i „iz“ nekih od njih, kada veruje da su vredne inovacije, i na taj način predvodi i prednjači u svojoj oblasti. Na primer, stari institucionalizam više se vezivao za „državu“ i „pravo“, pojmovima koji su imali središnju ulogu u upravljanju.¹² Umesto države empirijski orijentisani istraživači otkrili su dosta igrača sa mogućnošću veta, umesto samo jednog delatnika kao što je „država“, koja se i dalje smatrala ontološkim entitetom kao u nekim starijim teorijama institucija.¹³ Starim institucionalizmom bavili su se Karl Fridrich (Carl Friedrich), Džejs Brajs (James Bryce) i Heman Fajner (Herman Finer). Njihovi protivnici bili su bihejviorizam i funkcionalizam. Govorilo se da se radi o „bihejviorističkom revoltu“ prema starom institucionalizmu. Iako su na suprotnim pozicijama, institucionalizam i bihejviorizam se slažu u jednom – „institucije su samo okvir za prošanje ponašanja aktera“.¹⁴ Institucije se mogu smatrati kao sistem pravila, ali naglasak može biti i na delanju i ponašanju u skladu sa tim pravilima. Savremeni teoretičari upozoravaju kako „institucije regulišu ponašanje, ali nisu u mogućnosti da ga odrede i predvide“.¹⁵ Od 80-ih godina dvadesetog veka, novi institucionalizam uveliko je prisutan u političkim naukama. Škola racionalnog izbora je doprinela ponovnom vraćanju institucijama. Ova teorija počiva na metodološkom individualizmu, sa racionalnim individuama koje nastoje da maksimizuju korist. Individue stupaju u strateške interakcije koje stabilizuju neki ekvilibrijum. U kritici ove škole, Klaus fon Beyme ističe: „Iako je se ovaj pristup u velikoj meri može kvantifikovati, njegova moć predviđanja bila je krajnje ograničena, jer su navodno neracionalni kolektivni i ideološki motivi menjali „nužan ishod“ prognoze“.¹⁶ Ono što je, po njemu, osnovna vrlina teorije racionalnog izbora, jeste tvrdnja da je saradnja unutar institucija prihvatljiva u

12 Guy B. Peters, (2007), *Institucionalna teorija u političkoj znanosti. Novi institucionalizam*, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Politička misao, str. 9.

13 Klaus fon Bejme, *Stare i nove političke institucije*, u: Petar Bojanić i Ivan Milenković, priredili, (2010), *Institucije i institucionalizam*, Službeni glasnik, str. 290.

14 Klaus Von Beyme, (2001), *Institutional Engineering and Transition to Democracy*, u: *Democratic Consolidation in Eastern Europe, Institutional Engineering*, Volume 1, str. 3.

15 Margaret Levi, *A Model, a Method, and a Map: Rational Choice in Comparative and Historical Analysis*, U: *Comparative Politics, (Rationality, Culture, and Structure)*, Edited by: Mark Irving Lichbach and Alan S. Zuckerman, Cambridge University Press, 2002, str. 25.

16 Klaus fon Bejme, *Stare i nove političke institucije*, u: Petar Bojanić i Ivan Milenković, priredili, (2010), *Institucije i institucionalizam*, Službeni glasnik, str. 290.

onoj meri u kojoj su norme saradnje internalizovane. Međutim, ove norme uopšte ne proističu iz institucija, već prethode mnogim institucijama i samo proučavanje istorijskih političkih kultura može da nam razjasni njihovu genezu. Institucije ne mogu da se nakaleme nezavisno od konteksta i političke klime (političke kulture). Ovo ukazuje na opasnost, da koliko god jedna teorija, jedna pristup, ili metoda bili dominantni, ili „u trendu“ u nekom trenutku, nisu dovoljni za osvetljavanje različitih uglova jednog istog problema ili fenomena, već je potrebno uzimati u obzir i druge pristupe i/ili varijable. Jedno od važnih obeležja političkih nauka je njena otvorenost za različite pristupe, metode i teorije.

Kada se dublje analiziraju „vladavina prava“, „institucionalizam“ i „proceduralna demokratija“, može se zaključiti da ovi pojmovi imaju jedan zajednički imenitelj. To je „poštovanje pravila igre“. Zahvaljujući unapred poznatim „pravilima igre“, koja će se poštovati, politički život i građani u društvu mogu da uživaju u sigurnosti usled predvidljivosti koju im omogućavaju ta pravila.

ODNOS POLITIKOLOGA I POLITIČARA

Naš poziv permanentno je izložen potencijalnim pritiscima i izazovima dnevne politike. Politika i politička nauka ne bi smeli da se svedu na ono što podmeću političari i takozvani politički analitičari. Isto tako, ako politikolozi nisu u stanju da ponude odgovore na pitanja i izazove društva i vremena u kojem živimo, koga i za šta mi uopšte obrazujemo? Igra politikologa sa dnevnom politikom veoma je rizična i opasna. Remon Aron u predgovoru Veberovih eseja *Politika kao poziv i Nauka kao poziv*, objedinjenim pod zajedničkim naslovom *Duhovni rad kao poziv*, između ostalog, piše: „Ne može se istovremeno biti aktivista i naučnik a da se ne naruši dostojanstvo jednog ili drugog poziva, a da se ne promaši i jedan i drugi“. ¹⁷ To ne znači da politikolog ne treba da ponudi svoja znanja u nastojanjima da se doprinese boljem životu građana. Zadatak politikologa je da ukaže na alternative i ponudi rešenja. Kako bi rekao Norberto Bobio: „Izbor između jedne i druge alternative jeste zadatak političara a ne naučnika“. ¹⁸ Ovim pitanjima i problemima bavili su se različiti politički mislioci. Đovani Sartori ove dileme opisuje na sledeći način: „Naučnici malo mogu da učine da bi se suprotstavili ličnim interesima političara, izuzev da pokažu da su takvi interesi pogrešno shvaćeni. Što ne znači da naučnici ne treba da pokušaju da daju dobre savete, bilo da ih neko sluša ili ne. U tome leži nevolja: da li su današnji naučnici koji se bave političkim naukama u stanju da daju dobre savete?“ ¹⁹ Samjuel Hantington, u svo-

17 Rejmon Aron, Predgovor u: *Duhovi rad kao poziv* str. 6.

18 Norberto Bobio, *Budućnost demokratije*, str. 183.

19 Djovani Sartori, *Uporedni ustavni inženjering*, Filip Višnjić, Beograd, 2003., str. 47.

joj knjizi *Treći talas* piše da je nastojao da svoju analizu odvoji od vrednosti, ali i da je smatrao korisnim da otvoreno iznese implikacije svoje analize za one koji žele da demokratizuju svoja društva pa je na pet mesta u knjizi napustio ulogu sociologa i preuzeo ulogu političkog savetnika i izložio „Uputstva za pristalice demokratije“²⁰ Na kraju demokratije uvek je neki sistem vlasti i moći a vlast se u demokratiji upravo ne nalazi u rukama naroda – ona je „prazno mesto“, kako primećuje Klod Lefor. Da bi preporuka politikologa bila uspešna, savetuje Lajphart, politički inženjer mora da prihvati demokratiju kao bazični cilj.²¹ Intelektualac ne polazi od političke ambicije već od intelektualne radoznalosti i od posvećenosti osnovnim principima svoga poziva. Istina je među prvima od njih. Dok retko kome uspeva kao Henriju Kisindžeru da bude „savetnik moćnih“, mnogima se češće dešava da im se dugo građena reputacija veoma brzo uruši.

POLITIKOLOG (INTELEKTUALAC) I JAVNOST

U tišini profesorskog kabineta odnegovane su mnoge velike ideje. Koliko god one bile vredne, neće se za njih ni znati, niti će one imati svoje dejstvo, ako ne poprime formu javnog iznošenja i sučeljavanja, ali pre svega publikovanja. Ideal javnog sučeljavanja mišljenja negovali su grčka *agora* i rimski *forum*. Moderne „agore“ čini polje javnosti sa brojnim medijima i društvenim mrežama. Javnost je i svetlost dana i bojno polje, ali i veoma klizav teren. Izazovi i iskušenja javnog delovanja, jesu i da osporavate, ali i da budete osporeni i osporavani. Ralf Darendorf o intelektualcima govori na sledeći način: „To su, dakle, ljudi koji djeluju rečima i preko reči. Govore, razmjenjuju mišljenja, raspravljaju, ali pre svega pišu. Pero, pisači stroj, računalo njihovo je oružje, ili još bolje, njihov alat i instrument. Žele da ostali, po mogućnosti mnogi drugi, slušaju ili, još bolje, pročitaju što ima imaju reći. Njihov je poziv kritičko praćenje događanja.“²² Iako je u engleskom govornom području pojam javni intelektualac (*public intellectual*) već etabliran, doslednim prevođenjem izraza u javni intelektualac, gubi se njegovo značenje u domaćem kontekstu. Možda bi u našem jeziku prikladnije bilo korišćenje izraza kritički intelektualac nego javni intelektualac, iz prostog razloga što svi intelektualci, ako to zaista jesu, javni su intelektualci. Ima li „tajnih“ intelektualaca? Sa druge strane, u onoj meri u kojoj nema intelektualaca bez javnog delanja i nastupanja, pridev „javni“ nije suvišan jer naglašava učešće u javnom životu. Javna reč ne škodi demokratiji, kako je govorio

20 Samjuel P. Huntington, *Treći talas*, Politička kultura Zagreb, CID, Podgorica, 2004. str. 8.

21 Predgovor knjige Arend Lajphart, *Modeli demokratije*, Službeni list SCG, Beograd i CID, Podgorica, 2003., str. 64.

22 Ralf Darendorf, *Iskušenja neslobode, Intelektualci u doba kušnje*, Prometej, Zagreb, 2008, str. 16.

Tukidid. Građanska javnost radala se i nastajala u intelektualnim krugovima. Intelektualac se možda može biti i u tišini profesorskog kabineta ili instituta. Ipak, za javnog intelektualca nije dovoljno samo slobodno misliti, već i slobodno razmenjivati misli. Delati. U Engleskoj političko angažovanje javnosti dovelo je do institucionalnog priznavanja parlamentarne opozicije i slobode štampe.

Čovek sebe kao delatno biće potvrđuje tek u odnosu sa drugima ljudima. Hana Arent dobro primećuje: „slobode ili njene suprotnosti postajemo svesni tek u opštenju sa drugima, a ne u opštenju sa samim sobom“. ²³ U antičkom svetu, čovek je mogao biti slobodan ako je bio aktivan član zajednice. Toj slobodi je prethodilo oslobađanje životnih nužnosti kao i javni prostor za susretanje sa drugim ljudima „rečima i delom“. Prevelika medijska aktivnost može voditi u medijski populizam koji nije zamena za direktnu demokratiju, već samo njen privid. U antičkoj agori, publika je vrednovala retoriku. Danas u medijskoj javnosti vrednuju se slike i imidž, šminka i gluma. ²⁴

Kada ne postoji svet javnosti – „sloboda nema svoju svetovnu realnost“. Umesto svetovnog prostora pojavljivanja, i područja javnosti, u političkim zajednicama u kojima vladaju despoti, pojedinci se proteruju „u skučenost doma“, a „ljudsko srce je vrlo tamno mesto“, kako tvrdi Hana Arent. Obzirom da se radi o „javnoj upotrebi uma“ (Kant), javni intelektualci su oni koji imaju odgovornost za izgovorenu reč. Danas to nije nimalo lako kada je javnost tabloidna, kada je vlasništvo medija netransparentne, kada štampu interesuju samo tiraži a elektronske medije „diplometri“. Intelektualni „Hajd park“ danas je uzaludan bez kamera i mikrofona!

POSVEĆENOST SLOBODI I ISTINI

Javni intelektualci opstaju na dvema idejama: slobodi i istini. Oni su posvećeni slobodi i verni istini. Kada je reč o prvoj ideji, život u ljudskoj zajednici isprepleten je slobodom i njenom suprotnošću – ropstvom, prinudom, prisilom i represijom. Šiler je pisao da se „najlepši snovi o slobodi sanjaju u tamnici. Intelektualci nemaju strah od vladara. Oni i druge oslobađaju tog straha. Sokrata su optuživali da je kvario mladež, Makijavelija da je podučavao tirane, a možda i da je otkrivao mahinacije vladara. Neretko, intelektualci su u službi vlasti. Reč je o političkoj podršci koja se daje za lične usluge.

Jedan rumunski pesnik je slikovito opisao odnos slobode i vlasti, rekavši da su u njegovoj zemlji, samo on i njegov vladar slobodni; vladar je slobodan da radi šta hoće, a on – pesnik je slobodan da peva kako hoće. Intelektualci ne

23 Hana Arent, (1995), *O slobodi i autoritetu*, Zrenjnin, Gradska biblioteka, str. 78.

24 Vidi detaljnije u: Thomas Meyer, *Mediokracija, Medijska kolonizacija politike*, Zagreb: Fakultet političkih nauka.

pričaju šta hoće, već šta je potrebno. Intelektualci su obično oni koji predvide građansku neposlušnost, koji ne pristaju na poniženje i koji pružaju otpor svakoj bahatosti, primitivizmu i nasilju. Maks Veber, u svom eseju „*Nauka kao poziv*“ upozorava: „Odupri se zlu inače ćeš i ti biti odgovoran za njegovu pobjedu.“²⁵ Na tom ispitu intelektualci su neretko padali. Intelektualci su nosioci „društva znanja“ (Ž. Benda). Ovde se čini bitnim uporediti dva različita pristupa ili shvatanja Epikurovog stava da „znanje oslobađa“. Isaija Berlin smatra da naše „strasti, predrasude, strahovi i neuroze dolaze od neznanja i poprimaju oblik mitova ili iluzija“,²⁶ a znanje čini naš život delatnijim, osmišljava ga, uvećava našu slobodu i oslobađa nas iracionalnih strahova i predrasuda. Sokratovo načelo je da je uviđanje neznanja početak mudrosti, potvrđuje se i sa razvojem političkih nauka, odnosno nauke. Intelektualci se od običnih „učenjaka“ razlikuju po tome što smatraju da je najbolji način za približavanje istini ne tako što se proizvodi novo znanje, već što se uništava staro verovanje. Kada su filozofi prosvetljenosti obnovili stari hrišćanski slogan „istina će te osloboditi“, oni su zamišljali proces otvaranja vrata (Stiv Fuler).

Javni intelektualac je onaj ko traga za istinom i ko je uvek veran istini. Istina dovodi do sukoba sa aktuelnim vlastima. Vladari ne vole istinu. Onu su u strahu od podvlašćenih i njihovog mnjenja. Ljudi na vlasti su žrtve neiskrenog okruženja. Brojnim političkim misliocima nije bilo prijatno ni lako da iznose i saopštavaju neprijatne istine o politici svoga vremena. Kako bi rekao Tacit, „retka su sretna vremena kad je slobodno misliti što hoćeš i govoriti što misliš“. Anaksagora je, na primer, morao da pobjegne iz demokratske Atine, jer bi bio optužen da ne poštuje bogove. Sokrat je oteran u smrt na osnovu demokratske volje izražene u atinskim zakonima. Aristotel je, takođe, morao da beži, kako je rekao, da se Atina ne bi po drugi put ogrešila o filozofiju. Ali i mnogo kasnije kroz ljudsku istoriju, trojica američkih „očeva utemeljivača“ Hamilton, Medison i Džej svoje *Federalističke spise* potpisivali su pod pseudonimom „Publius“, što je javnosti otkriveno tek 1792. (a pisani su 1788.) Monteskeje nije smeo pod svojim imenom u Francuskoj da objavi *Persijska pisma*, pa je našavši utočište u Engleskoj, hvalio slobodu u toj zemlji.²⁷ Ovi primeri ukazuju da je potrebna ne samo sposobnost da se stvari zapaze, već i hrabrost da se to saopšti, upravo ono na šta je Kant mislio, kada je uzviknuo *Sapere aude!* - „imati hrabrosti služiti se sopstvenim razumom“.

25 Maks Veber, *Nauka kao poziv*, u: *Duhovni rad kao poziv*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 1998, str. 87.

26 Isaija Berlin, (1992), *Četiri ogleda o slobodi*, Beograd, Filip Višnjić, str. 227.

27 Prema, Vojislav Stanovčić, (2006), *Politička teorija*, Službeni glasnik, Beograd, str. 611.

(NE)MOĆ ZNANJA

Moć intelektualca je znanje i kompetentnost. Imperativ javnog intelektualca je da bude jasan i glasan. On traga za smislom u vremenu sveopšteg obesmišljavanja. Intelektualna moć je moć znanja koja je odnegovana u tišini profesorskih kabineta. Intelektualac treba, pre svega da bude u pravu, a ne samo hrabar. Da bi ste bili u pravu, potrebno je da imate jake argumente. Intelektualac je onaj ko veruje u snagu argumenta, a spreman je da istrpi argument snage. To je manjina koja je često u pravu pre vremena, a biti u pravu pre vremena znači ne biti u pravu u svom vremenu. Disidenti su među prvima ukazivali da većina ne mora da bude u pravu. Kreativni ljudi odgovaraju na pitanja koja će tek biti postavljena. Javni intelektualac ne sme da improvizuje, da svoje delovanje svede na akademsku meditaciju. On je pozvan da razume, objasni i ponudi izlaz. Za javno delanje potrebna je spremnost da se plati određena cena. To je rizik da budete osporeni i osporavani, etiketirani i žigosani, neretko bez argumenata i činjenica, ali sa strašću i isključivošću sve do ostrakizma.

Ako je intelektualac „angažovani posmatrač“, valjalo bi istaći da je učesnik loš posmatrač, a posmatrač je loš učesnik. Teško je da posmatrač i akter idu zajedno, mada nekima izgleda i to uspeva! Javni intelektualci su oni koji imaju zadatak da učestvuju u javnim debatama i raspravama svog vremena. Oni su analitičari politike i društva. Ali oni nisu *jettseteri*, *trendseteri*, možda *opinion mekeri*, ni i *spin* doktori. Javni intelektualac ima sluha za „duh vremena“. Njima nije važno da su u trendu, ali mogu da utiču na trendove. Oni ne prilaze većini, većina prilazi njima. Oni su svesni da promene u ljudskom društvu počinju promenama u ljudskom mišljenju. Intelektualci su spremni da idu „protiv struje“, i da ne budu uvek deo *mainstreama*. To su oni koji verbalno „vedre i oblače“. Intelektualci možda i dovedu do senzacije, ali njihov pristup ne sme biti senzacionalistički. Intelektualac se zaustavlja nadomak gluposti. On nije „prorok unazad“, niti predstavlja „naknadnu pamet“, niti lekar opšte prakse, već stručan i kompetentan tumač, mobilizator i svetionik.

Javni intelektualac ima ugled, ali ne i moć. Đuro Šušnjić u svom eseju o intelektualcima ispravno primećuje: „Moćni ljudi nemaju duha, a duhovni ljudi nemaju moći“²⁸, i dodaje, „ljudi od moći nastoje da se okruže ljudima od struke, ali ne da bi sa njima delili moć, nego samo njihovo znanje“²⁹. Džoni Štulić je kao pesnik to dobro osenio: „Morison je bio lud pa je rekao – oni imaju oružje ali nas je više, ko ima oružje, taj ima vlast. Ja imam samo svoju reč. Reč nikada nije bila na vlasti. Retko u milosti“.

28 Đuro Šušnjić, (1993), *Intelektualci*, (416-428), Enciklopedija političke kulture, Savremena administracija, Beograd, str. 421.

29 Isto, str. 423.

Čovek ne samo što predstavlja najveću vrednost, već je i stvaralac vrednosti.³⁰ Isto tako, svaki čovek ima „sopstvenu skalu vrednosti“³¹ koju smo dužni poštovati, bez pokušaja da silom namećemo svoje vrednosti, jer kada pokušavamo da ljude usrećujemo našom srećom, moramo biti svesni opasnosti da ih možemo unesrećiti našom nesrećom. Maks Veber govorio je o „etici poziva“ nauke i „etici odgovornosti“ politike. Razlikovao je oni koji žive „za politiku“ i oni koji žive „od politike“. Intelektualci se zalažu za stvari koje predstavljaju najveću vrednost.

VOĐENI RAZUMOM ILI INTERESIMA

Javni intelektualac je onaj ko ima javni angažman, ali ne i političke ambicije. Problem nastaje kada ljudima više upravljaju interesi nego razum. Teško je biti ljubimac dvora i omiljen u narodu. Lord Mekoli je Lordu Bekonu odavao priznanje što je ljudski um oslobodio zabluda i pogrešnih metoda traženja istine, ali je ukazivao na njegovu tešku igru u politici gde je voleo istovremeno da bude ljubimac dvora i omiljen u narodu. „Čoveku visokog morala, piše Mekoli, nisu ni od kakve važnosti bogatstvo, moć, dvorska milost, pa čak i lična bezbednost, kada su posređi prijateljstvo, zahvalnost i čast“.³² Problem intelektualaca nije znanje već moral. Javni intelektualac je onaj koga ne napuštaju etički principi. Ko odoleva moralnoj krizi i ne dozvoljava krizu kompetencije. U Kantovoj verziji to je: „Moralni zakon u meni i zvezdano nebo nadamnom“, a kako tvrdi Čedomir Čupić: „Moralni život, je teži ali je ljudskiji“. Moralna autonomija ličnosti podrazumeva život u skladu sa vlastitim uverenjima. Intelektualac je onaj ko ne pripada, koji se ne svrstava, koji je nezavistan i veran svom pozivu. Koji je kritičan i prema grupi kojoj pripada i koji ne dozvoljava da mu bilo koji identitet prevagne nad istinom.

Javni intelektualac je onaj koji ima kritičku distancu. Javni intelektualci su oni koji odolevaju mukama demokratije i zadovoljstvima diktature, gorkim istinama i slatkim lažima. Oni koji odolevaju iskušenjima i izazovima. Oni postupaju u skladu sa svojim uverenjima. Javni intelektualci su oni koji traju i opstaju u javnom prostoru, nalazeći mir i spokojstvo u saglasju svog mišljenja i delanja. Ko danas javno

30 Isaija Berlin, „Ali ako vrednost može nastati samo slobodnim ljudskim činom kao što je Kant smatrao, iako je samo tada možemo nazvati vrednošću, onda nema više vrednosti od individualne“, *Četiri ogleda o slobodi*, str. 222.

31 Fridrih A. Hajek, „Priznavanje da svaka osoba ima sopstvenu skalu vrednosti koju treba da poštuje – čak iako je ne odobravamo, deo je same ideje vrednosti individualne ličnosti. Kako vrednujemo drugu osobu, nužno će zavistiti od njenih vrednosti. Ali verovanje u slobudu znači da sebe ne smatramo konačnim sudijama u pogledu ideala druge osobe, da se ne osećamo ovlašćenima da je sprečavamo u njenom sledenju ciljeva s kojima se sami ne slažemo, sve dok ne narušava jednako zaštićeno područje drugih“, (1998), *Poredak slobode*, Global book, Novi Sad, str. 75.

32 Vojislav Stanovčić, (1999), *Političke ideje i religija I i II*, Čigoja štampa, Beograd, str. 184.

nastupa, on deluje u međuprostoru između pesnikove poruke: „Ubi me prejaka reč“ i patrijarhove ispovesti: „Rekoh i spasih dušu svoju.“ Javni intelektualci bi trebali biti kao svetionici koji ne sprečavaju da se brod nasuče na stene. Diogen je palio sveću i tražio čoveka, javni intelektualci danas kada alarmiraju i bljesnu, valjda brane ljudskost. Ako to javno svetlucanje bar i malo pomogne da se orijentišemo u mraku, možda nije sasvim besmisleno baviti se javnim rasuđivanjem.

POMOĆ „ZAVIČAJNOJ „REPUBLICI“

Da li se naše znanje i obrazovanje naših studenata odražava na poboljšanje života u državama i društvima u kojima živimo? Koliko nam politička nauka pomaže da se suprotstavimo nasilju, strahu, diskriminaciji, varvarizmu?³³ Kod velikih teoretičara demokratije i naučnika politike, postojao je podsticaj da se pomogne „zavičajnoj republici“. Verovatno su najbolji primeri bili „očevi osnivači“ idejni tvorci američkog ustava (Hamilton, Medion i Džej), Karl Fridrih Nemačkoj, Arend Lajphart Holandiji i Đovani Sartori Italiji. Bez obzira na državu i politički kontekst, zadatak, uloga i verovatni imperativ politikologa bio je i ostao: **Kako prevesti liberalnu teoriju u liberalnu vladavinu?** Ako je za političara važno pitanje koje je postavio Harold Laswell, Politika: Ko dobija, šta, kada i kako? (*Politics: Who Gets, What, When, How?*, 1958.), za politikologa je najvažnije ono čime je nazvana rasprava koju je organizovalo Američko udruženje za političke nauke (APSA) sa svojim bivšim predsednicima: Refleksija o političkim naukama predsednika APSA: **Ko zna, šta, kada i kako?**³⁴ U bivšoj Jugoslaviji i u Srbiji prećutane su mnoge gluposti, nonsensi, neistine. A ćutanje je delovalo kao odobravanje. Nije pitanje da li politikolog treba javno da govori, već da li bi politikozi smeli da ćute?

LITERATURA

- [1] Arend Hana, (1995), *O slobodi i autoritetu*, Zrenjanin, Gradska biblioteka
- [2] Rejmon Aron, (1988), Predgovor *Duhovi rad kao poziv*, u: *Duhovni rad kao poziv*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad
- [3] Isaija Berlin, (1992), *Četiri ogleda o slobodi*, Beograd, Filip Višnjić
- [4] Beyme Klaus Von, *Stare i nove političke institucije*, u: Petar Bojanić i Ivan Milenković, priredili, (2010), *Institucije i institucionalizam*, Službeni glasnik

33 Ira Katznelson Symposium *APSA President Reflect on Political Science: Who Knows, What, When and How?*, Perspectives on Politics, June 2005, Vol. 3/No.2 str. 310.

34 APSA Presidents Reflect on Political Science: Who Knows, What, When and How?, Perspectives on Politics Vol. 3 No. 2 (June 2005).

- [5] Beyme Klaus Von, (2001), *Institutional Engineering and Transition to Democracy*, u: *Democratic Consolidation in Eastern Europe, Institutional Engineering*, Volume 1
- [6] Edmund Berk, (2001), *Razmišljanja o revoluciji u Francuskoj*, Filip Višnjić, Beograd
- [7] Hajek A Friedrich (1998), *Poredak slobode*, Global book, Novi Sad
- [8] Ralf Darendorf, (1990), *Reflektions on the Revolution in Europe*, New York: Times Book/Rando House
- [9] Ralf Darendorf, (2008), *Iskušenja neslobode, Intelektualci u doba kušnje*, Prometej, Zagreb, 2008.6
- [10] Samjuel P. Hantington, (2004), *Treći talas*, Politička kultura Zagreb, CID, Podgorica
- [11] Mirjana Kasapović: „Metodološki problemi kritike konsocijacijske demokracije u Bosni i Hercegovini“, *Status* br. 12, Mostar, zima 2007 (str.: 136-44)
- [12] Konstan Bendžamin (1989), *The Liberty of the Ancients compared whith that of the Modern*, u *Political Writtings* (ed. B. Fontana), Cambridge: Cambridge Univercity Press, ili, *O slobodi starih u poređenju sa slobodom modernih naroda*, Republika br. 262/ 2001,
- [13] Arend Lajphart, *Modeli demokratije*, Službeni list SCG, Beograd i CID, Podgorica, 2003.
- [14] Kristofer Laš, (1996), *Pobuna elita i izdaja demokratije*, Svetovi, Novi Sad
- [15] Margaret Levi, (2002), *A Model, a Metod, and a Map: Rational Choice in Comparative and Historical Analisis*, U: *Comparative Politics, (Racionality, Culture, and Structure)*, Edited by: Mark Irving Lichbach and Alan S. Zuckerman, Cambridge University Press
- [16] Thomas Meyer, (2003), *Mediokracija, Medijska kolonizacija politike*, Zagreb: Fakultet političkih nauka
- [17] Hose Ortega i Gaset, (1998), *Pobuna masa*, Gradac, Čačak
- [18] Guy B. Peters, (2007), *Institucionalna teorija u političkoj znanosti. Novi institucionalizam*, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Politička misao
- [19] William H. Riker, *The Two-Party System and Duverger's Law: An Essay on the History of Political Science*, *The American Political Science Review*, Vol.76, No.4)Dec.1982), 753-766
- [20] Djovani Sartori, *Uporedni ustavni inžinjeri*, Filip Višnjić, Beograd, 2003.
- [21] Stanovčić Vojislav, (2006), *Politička teorija*, Službeni glasnik, Beograd
- [22] Vojislav Stanovčić, Stanovčić Vojislav, (1999), *Političke ideje i religija I i II*, Čigoja štampa, Beograd
- [23] Đuro Šušnjić, (1993), *Intelektualci*, (416-428), Enciklopedija političke kulture, Savremena administracija, Beograd
- [24] Maks Veber, (1998), *Nauka kao poziv*, u: *Duhovni rad kao poziv*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad

Slaviša Orlović

CRITICAL THINKING AND PUBLIC ACTION OF POLITICAL SCIENTISTS (INTELLECTUALS)

Ten theses about a holy profession in hard times

SUMMARY

The subject of this text is the profession of political scientist in its narrow sense and intellectuals in the broader one. We attempt to make a distinction between political practitioners and political thinkers, i.e. political scientists. More in the past than today, there was a dispute in political science between the so-called contextualists and textualists. Political sciences often experience problems with use of certain concepts. First, „concepts do not travel“, second, „concepts are not neutral“, third, the origin and authors of concepts are frequently unknown, fourth, concepts inspire and supplement one another, fifth, different concepts are used for one and same subject, due to different manners of comprehension. A political scientist is faced with challenges to resist fashions and trends in the science. The profession of political scientist is probably more than others permanently exposed to potential pressures and challenges of daily politics. The ideas nurtured in the silence of professor cabinets, no matter how valuable they are, will remain unknown and ineffective without obtaining a form of public expression and confrontation, and above else publishing. Intellectuals are devoted to freedom and faithful to truth. The power of intellectuals is knowledge and competitiveness. Public intellectual is the one having a public engagement, however without political ambitions. The problem appears when people are more driven by interests than by reason. The state and political context notwithstanding, the task, role and probable imperative of political scientist was and still is: How to translate liberal theory into liberal rule?

KEY WORDS: political scientist, public intellectual, engaged observer, power of knowledge

Boško Kovačević¹

Profesija politolog i ostvarivanje interesa

SAŽETAK

U ovom prilogu se razmatra profesija politikolog iz optike artikulacije i ostvarivanja interesa. Postsocijalistička zbilja ovih prostora obeležena je dominacijom ličnih (pojedinačnih) i grupnih interesa i marginalizacijom opštih, društvenih. Autor smatra da se afirmacijom društvenih vrednosti, te moralne zasnovanosti profesije stvaraju pretpostavke za prevazilaženje jednostrane interesne konfiguracije političkog segmenta društva. Dakako u ovom pristupu interesima valja sagledavati u mreži potreba. Donošenje i realizacija političkih odluka bi morala uvek iznova da se filtrira u koordinatama dobra i slobode.

KLJUČNE REČI: postsocijalizam, politikolog, interesi, potrebe, građanin, vrednosti, moral, vrednosna racionalnost

Postoje ne mali deficiti političke naravi u postsocijalističkom ambijentu ovih prostora. Ne samo da je politički pluralizam kao pretpostavka veće demokratskosti društva u odnosu na urušeni socijalistički poredak postao izvor stvaranja brojnih političkih partija (po nekoliko stotina), već su same partije postale oruđe u dolaženju na vlast radi ostvarenja bezobzirnog sticanja i okorištavanja po svaku cenu. Uz partijsko pristajanje, pripadanje i aktivnost, stvarala se ne mala mogućnost za profitiranja raznih vrsta, posebno za vođstva političkih stranaka. Na površinu društva su eruptirali razni interesi, pre svega materijalne naravi, ne

1 Redovni profesor u penziji, Otvoreni univerzitet Subotica. E-mail: subosko@gmail.com

birajući sredstva i po svaku cenu. Ne samo da su novostvarane države na prostoru bivše Jugoslavije imale, manje ili više artikulisane projekte velikosti teritorijalne naravi, svakako na uštrb drugih republika, već se radilo i o bezobzirnom okorištavanju i pljačkanju drugih. Aspiracije teritorijalne veličine bivših republika u stvaranju novih država, oblačile su odore nacionalizma i šovinizma. Pod tim plaštom bi vladajući ešaloni putem rata zadovoljavali svoje apetite posedovanja. Ne mali broj analitičara raspada socijalističke Jugoslavije (Đ. Jovanović i drugi) smatraju da je iza raspada i pojave nacionalizama dominirao poriv za bogaćenjem, za pljačkom i okorištavanjem. S druge strane, novostvoreni partijski akteri su u unutrašnjim demokratskim borbama oko vršenja vlasti razvijali apetite sopstvenog namirivanja, sticanja i sinekura. Partijska vodstva su postojala „ratni štabovi“, a oni nisu birali sredstva da se dokopaju vlasti, a time šanse za brzo namirivanje, sticanje i okorištavanje.

U ovakvoj/sličnoj dijagnozi političkog ambijenta, na javnoj i političkoj sceni naselili su se individualni i grupni interesi i postajali osnova i pokretač za političko delovanje. Politička aparaturna društva pod pritiskom nomenklature vlasti, naprosto je stavljena u funkciju ostvarivanja individualnih i grupnih interesa nosilaca vlasti, a potom i ličnom profitiranju. Društveni opšti, univerzalni interesu su potisnuti u drugi plan što je veoma brzo dovelo do urušavanja društva, do enormne socijalne polarizacije i siromašenja stanovništva. Staro pravilo političkog delovanja o obavezi političkih delatnika da pre svega rade na razvoju i dobrobiti države i društva kako bi svima bilo bolje, pretvorilo se u moto: šta država, društvo može uraditi za njih, odnosno šta se može uzeti bez pokrića pod zastorima vršenja vlasti. Ako se ovome doda i ostvaren proces transformacije društvene svojine, koji je bio neminovan za postsocijalističke države, onda se može videti do kojih dimenzija su se umnožile šanse za sticanje i okorištavanje na uštrb drugih, na račun društva. Društvena imovina je rasturena i pokradena najčešće radi sopstvene, lične, odnosno grupne probitačnosti i apetita. Račundžijski egoizam je postajao vladajući model ponašanja političkih i inih elita koje su činile, ili pak bile oko vlasti. Politička zadatost u ostvarivanju i vršenju vlasti „ko će s kim i kako“ bila je usmerena ka unutrašnjim stranačkim prestrukturiranjima u ostvarivanju politike „ko će koga“, politike protiv prema partijskim neistomišljenicima.

POTREBE, INTERESI I POLITIČKO POSREDOVANJE

Svojevremeno je O. de Balzak zapisao da je svako društvo prostrano polje kojim bura interesa neprekidno kovitla. Sve pore rada i življenja su izukrštane raznim, mnogobrojnim interesima. Interesi su nesporno najsnažniji motivacioni faktor političkog delovanja. Uostalom uspešnost političkog procesa u jednom društvu iščitava se i vrednuje u sposobnosti ostvarivanja interesa za što veći broj građana. A radi se o onim interesima koji su prošli filtere dobra i slobode, filtere

pravičnosti i boljeg života. Dakle, radi se o posredovanju, o traženju najboljih mogućih rešenja za ostvarivanje stabilnosti i izvesnosti življenja, za ostvarivanje većeg individualnog i socijalnog dostojanstva građana. Nadilaženje partikulariteta partijskog organizovanja u vršenju vlasti, i ne podleganje raznim vidovima manipulacija, ili pak instaliranju autoritarne vlasti, predstavlja ključni izazov političkog praxis-a. Politička nomenklatura i apartatura ima nalog, ako hoće i želi da radi u interesu građana, da gradi istančan odnos prema interesima i da organizuje građane, institucije i organizacije da rade na njihovom ostvarivanju, u optici opšteg dobra i prosperiteta.

Ne mali broj teoretičara politike procenjuje da će društva u budućnosti trebati neuporedivo više političkog posredovanja nego danas (I. Valerštajn i drugi). Radi se o usklađivanju i povezivanju individualnih i grupnih interesa sa društvenim, opštim od lokalnog, regionalnog, nacionalnog, državnog do planetarnog plana.

Artikulisani sistem vrednosti društva, uz moralne osobine političkih delatnika, nesporno stvara pretpostavke da se politička ishodišta i rezultati iščitavaju u zadovoljstvu, u sigurnosti, izvesnosti življenja za najveći broj žitelja jednog društva, odnosno državljana jednog sistema. Tada se može govoriti o najmanje lošim rešenjima, koja proizilaze iz političkog procesa, odnosno političkog odlučivanja i delovanja.

Takođe, valja detektovati same interese kao sadržajni okvir odnosa pojedinca prema drugom, prema grupi, zajednici, prema sistemu (državi) odnosno društvu u celini. I. Kant interese vezuje za potrebe i razlikuje patološke interese čula, koji pored ostalog proizvode prijatno i korisno, ali i praktične interese uma, koji stvaraju ono što je dobro, odnosno samu potrebu. Interes kao relaciona kategorija sadrži u sebi kako društvene, tako i političke odnose. Oni povezuju individualno sa socijalnim realitetom, da li samo grupne, partikularne i(li) društvene naravi. Valja reći da se ne samo u teorijskoj optici uviđa gotovo nerazrešiva protivrečnost između objektivnih i subjektivnih interesa. Koji su dominantniji, odnosno koji imaju veći uticaj na društvenost? U povezanosti subjekt-objekt (Fichte) možda se nazire put izglednog, optimalnog sažimanja krajnosti. Na ovom tragu Hegel i Marx razlikuju posebne i opšte interese. Iza njih, vele oni stoje potrebe, a one su posredovane radom. Interesni partikulariteti se prevladavaju uzdizanjem posebnosti u opštost, odnosno relacijama između pojedinca, građanina i države prema građanskom društvu i planetarnoj zajednici.

INTERESI I GRAĐANI

Problem identiteta pojedinca između ostalog se iščitava u (ne) ostvarivanju interesa. Da li će pojedinac, individua biti „zakovan“, ili pak podveden pod jedan partikularni, posebni identitet, u velikoj meri ovisi o interesima, odnosno društvenim posebnostima u kojima se odvija proizvodnja života. Dobro

je znano da se izrastanjem pojedinca u građanina lome marginalizuju i relativizuju razni partikulariteti. Njih valja uvek iznova transcendirati, kako bi se iz posebnosti pojedinac uspostavljao u svojoj opštosti. Da li će pojedinac „pristati“ da svoju identitetsku matricu dominantno produkuje u nacionalnoj ili ideološkoj, ili religijsko-crkvenoj, ili profesionalnoj i inim odorama, u mnogome zavisi od njegove interesne struktuiranosti. I te kako je znano da se opštost, društvenost povlači, odnosno da najčešće postaje plašt za prohodnost pojedinačnih i partikularnih interesa.

Uređenost i organizovanost društva i države, svakako unosi red i vrši uticaj na interesna polja. Dobro organizovana institucionalna i organizacijska struktura društva omogućuje da se donose standardi, procedure, da se prepozna lična, pojedinačna odgovornost, da se stiče jasniji uvid u samu tehnologiju ostvarivanja interesa. Za građansko društvo je važno da se u posredovanju između građanina i države nalazi niz mogućnosti i alternativa koje će (sistemski) doprinositi što pravičnijem konstituisanju vlasti, ali i njenoj kontroli i kritici od strane građana. Postojanje javnosti i javnog mnjenja u različitim sistemskim struktuiranjima stvara pretpostavke za dolaženje do što manje loših rešenja u političkom odlučivanju, ali i do smanjivanja prostora za razne patološke i krimogene vidove delovanja u vršenju vlasti. Za svako iole organizovano društvo, veoma je bitno da lični i grupni interes, u oblandama računčunjskog egoizma ne postanu dominantno obeležje i noseći atribut političkog praxis-a.

ZADATOST PROFESIJE

Profesija politikolog u dobrom smislu reči podrazumeva posedovanje znanja, imaginacije, mudrosti i političke kulture,. Izuzetno je bitno da politikolozi budu osobe spremne na dijalog i trpeljivost, da razumevaju drugog, različitog, ali se pri tome ne moraju i slagati. On iznad svega treba da bude dobar čovek, sa uzornim moralnim dignitetom, za razliku od nekih drugih profesija. M. Weber veli da poziv za politiku podrazumeva čvrstu sponu između „etike ubeđenja“ i „etike odgovornosti“. I pored ovih osobina politikolog je upućen da raspolaže sa energijama upornosti i strpljivosti, kako bi dolazio do najboljih mogućih rešenja kako za pojedinca, tako i za zajednicu, društvo i državu. Ne bez razloga se govori da u političkim poslovima treba sporo donositi odluke, ali brzo realizovati. Hteli to ili ne priznati, ali svakako politička odluka, a potom i ostvarenje dovodi do pozitivnih pomaka u društvenom realitetu, ali i do „proizvodnje“ negativnih uticaja i odnosa. Za politiku kao profesiju je važna ta procena šta je društveno opravdanje i da li je pozitivan saldo veći od negativnog.

U ovoj profesiji je veoma teško ostvarivati nezavisnost, jer je naprosto u najvećoj meri uslovljena vladajućim obrascima vršenja vlasti. Međutim, valja težiti ka neutralnosti. Zauzimanje neutralne pozicije daje prostor da se u realizaciji političkih odluka ne sklizne u neku pristrasnost. Kod ove profesije,

ne radi se samo o zanatu, o tehnici, o veštinama, već i artikulisanim vrednostima društva, o moralnim odlikama ličnosti, o mudrosti i pravičnosti. Za politički praxis je važno da pre odlučivanja postoji više alternativa, da se stvara mogućnost izbora koja nije u relacijama „ili-ili“. Bitno je da se podrže najmanje loša rešenja, da se odlučuje i deluje u interesu što šireg kruga onih koji su zainteresovani za konkretni politički sadržaj. Ne bez razloga se govori i piše o demokratiji, kao najmanje lošem modelu donošenja odluka. Odluke se baziraju na čitavom spletu interesa koji imaju kako svoju pojedinačnost, partikularnost, kako svoju temporalnost tako i opštost, društvenost. Insistiranje samo na proceduri, rokovima, raznim kvantifikacijama u odlučivanju mogu prekriti suštinu. Problem mere, optimalnosti, kvaliteta, interesne društvenosti u političkom odlučivanju podrazumeva postojanje vizije, ali i artikulaciju nekih budućih društvenih odnosa. Iz prizme budućeg, dolazećeg vredi donositi političke odluke, ali i delovati.

Posredovanje u interesima, kao ključni izazov politike u vidu vršenja vlasti, ali i profesije, mora voditi računa o temporalnosti. Dobro je znano da postoje dnevni, kratkoročni, ali i dugoročni interesi, koji se često sukobljavaju i koji se vremenom mogu međusobno poništavati. Upravo pristup u političkim poslovima koji neguje razvojnost, mogućnost za neku buduću pravedniju zbilju, daje šanse da gradi kontinuitet i doslednost u političkom praxis-u. Zbog toga naslanjanje na „vrednosnu racionalnost“ a ne na ciljnu ima dubokog smisla u političkoj profesiji!

Temeljni etički imperativ ove profesije (ne)potvrđuje se u ostvarivanju dobra i slobode. Ove zadatosti se dakako mogu zloupotребiti, posebno u političkom prostoru. Kako da dobro i sloboda za pojedinca, budu potom dobro i sloboda za zajednicu, društvo, za državu? Partikularitet političkog vidokruga se najčešće i završava u njemu samom, a trebalo bi da se transcendira ka opštosti i univerzalnosti. U tome je izazov politike kao profesije, jednako kao i da traga za mogućim, optimalnim – u zadatosti ostvarivanja dobra i slobode. Ne radi se samo o instinktima, veštinama, procedurama, standardima, brojkama, već o što veli C. Todorov, „dobro odmerenom humanizmu“ sa kojim će se nositi ova profesija. Ne radi se samo o ostvarenju materijalnog, već i duhovnog blagostanja. Radi se o „imati i biti „ što veli E. From. Zbog toga je politika kao profesija upućena na moralnost, na phronesis i imaginaciju, na ostvarivanje kvaliteta života. Ako izostanu ove zadatosti, tada se klizi u politikanstvo, lukavstvo, manipulacije, u vladanje i ime nekoga i nečega. Bez politike kao profesije još zadugo ovaj svet neće moći da funkcioniše. Još uvek smo daleko od onog predviđanja Fihtea da bi svaka politika trebala da sebe čini suvišnom.

LITERATURA

- [1] Arent H: *Istina i laž u politici*, F. Višnjić, Beograd 1994.
- [2] Čupić Č: *Politika i zlo*, Čigoja štampa, Beograd 2001.
- [3] Golubović Z: *Ja i drugi*, Republika, Beograd 1999.
- [4] Pavlović V: *Politička moć*, Zavod za udžbenike, Beograd 2012.
- [5] Šušnjić Đ: *Ogledi o skrivenoj strani stvari*, Službeni glasnik Beograd 2013.
- [6] Veber M: Poziv za politiku, u knjizi *Kritika kolektivizma*, F. Višnjić, Beograd 1988.
- [7] C. Todorov: *Mi i drugi*, XX vek, Beograd 1994.
- [8] Jovanović Đ: *Prilagođavanje*, SVEN – Niš, Institut za sociološka istraživanja AF Beograd 2012.
- [9] Kangrga M: *Filozofija i spekulacija*, Službeni glasnik, Beograd 2010.
- [10] Kovačević B: *Stvarnost i izgledi*, VPA, Novi Sad 2013.
- [11] Volerštajn I: *Utopistika*, Republika, Beograd 2000.

Boško Kovačević

THE PROFESSION OF POLITICAL SCIENTIST AND ACHIEVEMENT OF INTERESTS

SUMMARY

This written contribution analyzes the profession of political scientists from an angle of interest articulation and realisation. Post-socialist reality in this region has been marked with the domination of individual and group interests on one hand, and with marginalisation of common social interests on the other. The author considers that only the affirmation of social values and of professional morale can create preconditions for overcoming of partisan interest based configuration of political segment of the society. Certainly, this approach needs to be elaborated within the social needs network. Policy and decision making should to be taking place within the coordinates of common good and freedom.

KEY WORDS: post-socialism, political scientist, interests, needs, citizen, values, morale, value based rationale;

Zoran Stojiljković¹

Izazovi i šanse levice²

SAŽETAK

U ovom radu zastupam tezu da je aktuelna faza krize kapitalizma – kriza suverenih javnih dugova, samo jedan od transformativnih oblika sistemske krize nastale iz principijelno nerazrešive suprotnosti između logike akumulacije i logike legitimizacije, vrednosti tržišne i vrednosti socijalne pravde, razvijenih u okviru demokratskog kapitalizma. Levica nema razvijen i jedinstven odgovor na krizu. Za odgovorom treba tragati na planetarnoj, ili bar evropskoj ravni i to u okviru zalaganja za stratešku, ili preventivnu socijalnu državu i aktivno, robusno civilno društvo. Situaciju u Srbiji i regionu karakteriše provincijalna lertargija i praktično svođenje stranaka samoproklamovane levice na patronažne stranke vlasti bez dovoljnog programskog i socijalnog identiteta.

KLJUČNE REČI: levica, socijaldemokratija, sindikati, antikorporativni pokret, kriza, demokratski kapitalizam, preventivna socijalna država

-
- 1 Vanredni profesor, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka.
E-mail: zoran.stojiljkovic@fpn.bg.ac.rs
 - 2 Ovaj tekst je rezultat rada na projektu „Politički identitet Srbije u regionalnom i globalnom kontekstu“ (evidencioni broj: 179076) koji se realizuje u okviru Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu, a finansira ga Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.

LEVICA I KRIZA

Unutar aktuelne krize planetarnih razmera, svakodnevni protesti pružaju obilje povoda i materijala da se (ponovo) postavi pitanje – pitanja: Da li je drugačiji, humaniji i pravedniji, svet moguć i ako jeste kako ga ostvariti? Svaka relevantna rasprava o šansama i izazovima koje pred, političku i civilno – društvenu levicu postavlja kriza, otvara, međutim, tri grupe prethodnih pitanja.

Prvi problemski krug čine dileme oko određenja prirode i karaktera i efekata krize.

Drugi, čini kritički uvid u aktuelne dileme i debate koje se danas vode unutar leveice, kao i kontroverze oko (samo) određenja moderne leveice.

Treći, predstavlja lokalni – regionalni „odjeci i reagovanja“ na planetarne probleme i dileme, odnosno njihova (zakasnela, deformisana) recepcija u Srbiji.

Karakter i priroda krize

Aktuelna kriza započinje krizom hipotekarnih dugova, urušavanjem finansijskog sektora, odnosno kao kriza pohlepe za profitom (2007–2008. godine), nastavlja recesijom realne ekonomije, ali tokom 2010. i 2011. godine se pomera ka ozbiljnoj javnoj zaduženosti i budžetskom deficitu u ključnim evropskim zemljama. Evropu potresaju ekonomska kriza i tzv. "mere štednje" kojima se brutalno urušavaju socijalna država i teškom mukom stečena radnička prava u 20. veku. Radikalna levica je na marginama, ekstremna desnica jača, a socijaldemokratske partije širom Evrope su u povlačenju i preispitivanju.

Kriza u svojoj suštini označava kraj perioda visokih dobitaka koji se privatizuju i početak perioda u kome elite nastoje da socijalizuju gubitke, odnosno da ih prebace na teret društva. Unutar kriza javlja se dakle tendencija socijalizacije gubitaka praćena produblјavanjem socijalnih razlika. Po rečima Slavoj Žižeka „već postoji socijalizam, ali samo za bogate“. Tu vrstu otrežnjujuće i snažne poruke sadrži i „Deklaracija okupacije Vašingtona“ u kojoj se konstatuje da je apsurdno da je u rukama 1 odsto 40 procenata nacionalnog bogatstva... U našem izbornom sistemu novac koji kandidati dobijaju za svoje kampanje od multinacionalnih korporacija i bogatih pojedinaca obezvređuje volju naroda... Sprega između javnih funkcionera, lobista i biznismena ne služi interesima američkog naroda ...finansijske kuće su prokockale naše uštedevine, stanove i ekonomiju, a vlada im je dozvolila **da privatizuju profit i socijalizuju rizik** (Politika, 31.12- 2.1.2012. str. 5).

Dinamika krize

Tokom poslednje četiri decenije nakon završetka posleratnog decenijski dugog rasta, ostvarenog unutar koncepta i prakse „države blagostanja“, epicentar tektonske tenzije unutar „demokratskog kapitalizma“ pomerao se od jedne

institucionalne lokacije do druge, dovodeći do niza različitih, ali sistemski povezanih ekonomskih poremećaja.

U pogledu detektovanja logike i dinamike kriznog razvoja Wolfgang Streeck postavlja plauzibilnu tezu da se, u okviru uskih margina, unutar „demokratskog kapitalizma“ između profitne, tržišne logike i logike rasta socijalnih prava, mogu izdvojiti 4 perioda i specifične (anti) krizne strategije. (Streeck, 2013)

Doba inflacije

Tokom 1970-ih, konflikt između demokratskih potraživanja za socijalnom pravdom i kapitalističkih zahteva za raspodelom na osnovu marginalne produktivnosti, ili „tržišne pravde“, uglavnom se odigravao na nacionalnim tržištima rada, gde su sindikalni pritisci na zarade, pod političkim garancijama pune zaposlenosti, izazvali ubrzanje inflacije.

Kriza javnog duga

Kada je prikrivena inflatorna redistribucija putem snižavanja vrednosti valute postala neodrživa, primoravajući vlade da uz visoki politički rizik to okončaju, konflikt se ponovo vratio u političku arenu. Ovde je on doveo do porasta razlike između javne potrošnje i javnih prihoda, što je za posledicu imalo brzi rast javnog duga, kao odgovor na zahteve birača za javnim davanjima i uslugama, većim nego što je „poreska država“ (Šumpeter) mogla da izvuče iz svoje demokratsko-kapitalističke ekonomije.

Međutim, kada su strategije (poput reganomike i tačerizma) usmerene na to da se javni dug zauzda postale dominantne, kako bi se istovremeno održao socijalni mir moralo je da dođe do finansijske deregulacije kao alternativnog načina za zadovoljavanje politički moćnih zahteva za sigurnošću i prosperitetom građana.

Doba privatne zaduženosti – „privatizovani kejnzijanizam“

Nagli rast nejednakosti zarada, izazvan kontinuiranim slabljenjem sindikata i naglim smanjenjem socijalnih davanja, kao i redukcijom agregatne tražnje prozrokovane fiskalnom konsolidacijom, imali su protivtežu u novim, do tad neviđenim mogućnostima za građane i firme u pogledu zaduživanja. „**Privatizovani kejnzijanizam**“ (Crouch, 2009), kao pogodan termin, skovan je kako bi opisao ono što je zapravo bila zamena javnog za privatni dug. Umesto da vlada pozajmljuje novac za finansiranje, sada je individualnim građanima, pod sistemom zaduživanja koji je bio izuzetno široke ruke, bilo dozvoljeno da se plaćajući svoje obrazovanje ili preseljenje u manje oskudno urbano okruženje, zadužuju na sopstveni rizik. Drugorazredne (subprime) hipoteke su postale zamena, za socijalnu politiku, kao i za povećanje zarada, koje više nije sledovalo donjem kraju „fleksibilizovanog“ tržišta rada.

U jednom periodu je posedovanje stambenog prostora pružilo srednjoj klasi, čak i jednom delu siromašnih, primamljivu mogućnost da učestvuju u spekulativnom ludilu, zbog koje su se bogati samo još više obogatili tokom 1990-ih i ranih 2000-ih – bez obzira na to koliko da se ta mogućnost na kraju pokazala podmuklom.

Kako je cena nekretnina eskplodirala usled rasta potražnje od strane onih koji u normalnim okolnostima nikada ne bi bili u stanju da kupe kuću, postalo je uobičajeno korišćenje novih finansijskih instrumenata radi finansiranja naglo rastućih troškova visokog obrazovanja sledeće generacije, ili jednostavno za ličnu potrošnju kako bi se nadoknadile stagnantne ili opadajuće zarade.

Za razliku od doba javnog duga, kada je vlada kroz zaduživanje obezbeđivala buduća sredstva za aktuelnu upotrebu, sada su takva sredstva postala dostupna zahvaljujući tome što je mnoštvo pojedinaca prodavalo poveriocima svoje obaveze da će im isplatiti značajan deo svojih očekivanih budućih zarada. U zamenu od njih dobili su instant mogućnost da kupe šta god požele. Finansijska liberalizacija je tako poslužila kao kompenzacija za doba fiskalne konsolidacije i javne štednje. Individualni dug je zamenio javni, a individualna potražnja zauzela je mesto kolektivne potražnje rukovođene državom u održavanju zaposlenosti i profita (Streeck, 2013: 140-147).

Doba pretnje dezintegracijom – „suverena zaduženost“

Sa krahom privatizovanog kejnzijanizma 2008. godine, kriza posleratnog kapitalizma ušla je u četvrtu i najnoviju fazu. Dok je globalni finansijski sistem pretio da se dezintegriše, nacionalne države su pokušavale da obnove ekonomsko poverenje putem socijalizacije neotplaćenih kredita, koji su bili odobreni kao kompenzacija za fiskalnu konsolidaciju.

Kvantni skok javne zaduženosti nakon 2008. godine oslikava činjenicu da se nijedna demokratska država nije usudila da svom društvu nametne još jednu ekonomsku krizu razmera Velike depresije iz 1930-ih, kao kaznu za ispađe deregulisanog finansijskog sektora. Politička moć je još jednom primenjena kako bi se buduća sredstva učinila dostupnim za očuvanje sadašnjeg socijalnog mira. Države su „dobrovoljno“ preuzele na sebe značajan deo novog duga koji je izvorno nastao u privatnom sektoru, kako bi tako povratile poverenje poverilaca iz privatnog sektora.

Iako globalna ekonomska kriza nije bila ni blizu kraja, poverioci su počeli glasno da zahtevaju povratak zdravom novcu kroz fiskalnu štednju, kao garanciju da njihovo znatno povećano investiranje u državni dug neće propasti.

Nakon 2008, distribicioni sukob u demokratskom kapitalizmu se pretvorio u komplikovani rat natezanja između globalnih finansijskih investitora i suverenih nacionalnih država poput Grčke, Španije ili Portugala i Irske.

U isto vreme, bankarski lobiji moraju da paze da ne primoraju države na proglašenje suverenog bankrota, što je uvek jedna od mogućnosti, ukoliko pritisci

tržišta postanu preveliki. Zbog toga, druge države moraju (ne) voljno da iz poteškoća izvuku one sa najvećim rizikom, kako bi zaštitile sebe od opšteg porasta kamatnih stopa na državne obveznice, koje bi prvo neizvršenje novčanih obaveza moglo da prouzrokuje. **Sukob između ideja socijalne pravde i tržišne pravde**, još jednom je promenio svoje sedište, pojavljujući se, ovoga puta, na međunarodnim tržištima kapitala i u složenoj borbi koja se trenutno odvija između finansijskih institucija i birača, vlada, država i međunarodnih organizacija. Postavlja se ključno pitanje koliko daleko mogu da idu države u nametanju imovinskih prava i profitnih očekivanja tržišta svojim građanima, dok istovremeno izbegavaju da proglase bankrot i pokušavaju da očuvaju ono što je ostalo od njihovog demokratskog legitimiteta (Streeck, 2013: 151).

Već pola veka stara priča: svet između krize akumulacije i krize legitimacije

Tolerisanje inflacije, prihvatanje javnog duga ili deregulacija privatnih kredita bila su samo privremena sredstva za vlade suočene sa očigledno neuništivim sukobom između dva kontradiktorna principa alokacije: socijalnih prava, sa jedne strane, i marginalne produktivnosti, ostvarene na tržištu, sa druge. Svako od ova tri sredstva je funkcionisalo u nekom periodu, ali su onda počeli da izazivaju više problema nego što su rešavali. Sve što su vlade mogle da ostvare u suočavanju sa krizama svoga vremena, je da ih premeste u nove arene, gde su se one ponovo pojavljivale u novim oblicima.

Fenomen seljenja krize unutar relativno uske margine između krize akumulacije i krize legitimnosti poretka analizirali su još pre tri decenije autori poput Habermasa i Ofea. Za Habermasa u osnovi krize poznog („kasnog“) kapitalizma, su napetost kapitalizma i demokratije, dvaju suprotstavljenih principa društvene integracije. Središnji značaj pritom ima kriza legitimiteta i motivacije (Habermas, 1982).

Za Klausa Ofea, njegovu političku teoriju krize, kriza je takođe prevashodno izraz nesposobnosti političko-administrativnog sistema da spreči i kompenzira ekonomsku krizu. Radi se, u okviru države blagostanja, o nemogućnosti istovremenog širenja funkcija obezbeđenja kontinuiteta akumulacije i legitimizovanja političke vlasti.

Krize nastale u ovim sistemima Ofe naziva **krizom upravljanja krizama**, odnosno izrazom nesposobnosti sistema da trajno reši konflikte bazirane na kriznim tendencijama u ekonomiji. Polazno Ofe konstatuje da su građani strukturalno na tri nivoa/načina povezani sa državom. Kao prvo, građanstvo je u demokratijama ultimativni izvor kolektivne političke volje. Kao drugo, oni su istovremeno i objekt primene političke volje pri čemu su njihova efektivna prava i slobode graničnici državnom autoritetu i samovolji moćnih. Kao treće, građani su i klijenti države zavisni od njenih programa i socijalnih usluga. **Tri osnovna resursa države blagostanja – fiskalni resursi, administrativna racionalnost i masovna lojalnost** imaju svoja jasna ograničenja, odnosno daju kontradiktorne efekte.

Tako fiskalni resursi, u obliku prekomernih državnih investicija i subvencija, drogiraju sistem. Administrativna regulacija nosi izazov ekspanzije i iracionalizacije političko-organizacionih struktura. Sve to rezultira masovnim nezadovoljstvom i napetošću između socijalnih nosilaca različitih političko-kulturnih obrazaca (Offe, 1984:53-55). Državna regulacija očito ima ograničen i samozavaravajući („samoparališući“) karakter pa su, sledstveno tome, krizni procesi ugrađeni u samu strukturu i reproduktivnu osnovu društva.

Disbalans između zahteva za akumulacijom i zahteva za legitimacijom, odnosno **kriza akumulacije ili kriza legitimacije** i napetosti i sukob njihovih divergentnih logika, su u osnovi kritika koncepta i prakse države blagostanja i to bez obzira dolaze li one sa levih ili desnih teorijskih i političkih pozicija. Pritom autori neoliberalnog usmerenja uzrok krize vide u inflaciji zahteva – „revoluciji preteranih očekivanja“ (Hantington), koji se upućuju sistemu i proizvode stanje „političke prenapregnutosti“ (Iston). Krize rezultiraju krizom upravljačkog kapaciteta/spособnosti i politički imobilizovanim društvom. Kriza zapravo predstavlja rezultat paralelnog i istovremenog naraslog obima zahteva i nedovoljnog kapaciteta vlasti da ih razreše. Prekomerni javni rashodi i inflacija čine nus-proizvod uspostavljenе relacije: (rastući) zahtevi – (prekomerni) troškovi. Radi se, po Hantingtonu, o demokratskom porivu da se smanji moć vlade a pojača njena aktivnost – da joj se povećaju funkcije, a umanji autoritet (Held, 1990:235-238).

Izlaz se traži u pomeranju težišta od logike demokratije ka logici akumulacije – u limitiranju i sužavanju demokratske participacije, na jednoj, i jačanju socijalne kontrole i ograničavanju socijalnih davanja, na drugoj strani.

Nema razloga da verujemo da bi ovaj proces – sukcesivnog manifestovanja kontradikcija demokratskog kapitalizma, u uvek novim vrstama ekonomskih poremećaja – trebalo da bude okončan.

Šire posmatrano, aktuelna dužnička kriza samo je izgovor za radikalizaciju neoliberalnih politika usmerenih ka demontaži države blagostanja i strateškom slabljenju radništva, ali i srednjih slojeva. U međuvremenu, došlo je pomeranja najamnih odnosa na evropski nivo. Politike zarada i društvena potrošnja, su sve do krize, bili jedina strukturna forma koja je i dalje uglavnom zavisila od nacionalnih vlasti da bi se danas regulisale u velikoj meri na evropskom nivou i za periferne zemlje koje pogađaju problemi u evrozoni.

Sa sve čvršćom globalnom međuzavisnošću, nemoguće je pretvarati se da se sukob između ekonomije i društva, između kapitalizma i demokratije, može rešiti unutar nacionalnih političkih zajednica.

DEBATA UNUTAR LEVICE

Na drugoj strani, alterglobalisti, sindikati i tradicionalna politička (socijaldemokratska) leвица saglasni su tek oko toga da u korenu aktuelne krize stoji ideološka mantra o sverešavajućem čarobnom štapiću, odnosno panaceja slobodnog tržišta.

Primeru radi, rasprava o obnovi i budućnosti evropske socijal-demokratije započinje krajem 2009. godine programskim dokumentom nazvanim „**Building the Good Society (BGS)**“. Nacrt vizije o progresu koji se bazira na ideji **pravde, održivosti i konceptu sigurnosti** – dakle zamisli **dobrog društva** slobodnog od siromaštva, zasnovana je na egalitarnijoj ekonomiji koja gradi sigurniju, 'zelenu' i pravedniju budućnost.

Kada je o strategiji izlaska iz krize reč, nasuprot dominantnoj recesionalnoj formuli, koja ruši evropske vlade i dovodi na vlast „antikrizni finansijski menadžment“ (socijaldemokratski) kritičari se u suštini pozivaju na poznatu Kejnsovu formulu: **smanjui deficit u periodu obilja, a u recesiji troši**. Ukratko, smatra se da je u vremenima smanjene potražnje i zaposlenosti neproduktivno smanjivanje javne potrošnje. Takva politika je pro-ciklična (dakle smanjuje agregatnu tražnju i zaposlenost) umesto da je kontra-ciklična (utiče na povećanje tražnje i zaposlenosti).

Program levice u osnovi počiva na potrošnji, pokušajem da se oživi ekonomija povećanjem kupovne moći građana i planskim merama za podsticanje proizvodnje.

Njihov projekat za 21 vek je solidarno društvo u socijalno tržišnoj ekonomiji, izražen kroz slogan : 'Mi podržavamo tržište, ali ne i tržišno društvo'', što u suštini znači da društvo treba da rukovodi ekonomijom a ne ekonomija društvom (Karl Polanji) i da ekonomski kriteriji efikasnosti nikada ne mogu biti univerzalni društveni kriteriji.

Ideja vodilja socijalne demokratije, je legitimnost javne intervencije u ekonomiji, ali i nužnost demokratske procedure, javne rasprave o strateškim temama, aktivne participacije građana i zaposlenih.

Za sindikate, tržište i tržišna ekonomija moraju se ponovo ugraditi u jedan širi društveni kontekst, koji uključuje ekonomiju znanja, ograničavanje nejednakosti i nove forme kontrole biznisa. Na svom drugom kongresu u Vankuveru 2010. godine, ITUC (Međunarodna konfederacija sindikata) identifikuje sledećih **šest prioriteta strategije za ostvarivanje globalne socijalne pravde**: dostojanstven rad za sve; pravda i jednakost na tržištu rada ; regulisanje finansijskih tržišta i transakcija ; socijalno i ekološki održiva budućnost ; novi, uravnoteženi model razvoja i upravljanje globalizacijom umesto tržišnog fundamentalizma. U pogledu razlika u pozicijama između sindikata koji dolaze iz razvijenih i zema-lja u razvoju na drugom kongresu MKS (2010) se ističe da treba izvući tri glavna zaključka kao osnovu nove razvojne agende: da se parametri globalizacije moraju ispraviti tako da doprinose uravnoteženom i održivom razvoju; da zemlje u razvoju moraju da ispune standarde demokratije, upravljanja i poštovanja ljudskih prava i da onda i jedni i drugi moraju da se posvete postizanju zajedničkih ciljeva i uzdrže od uzajamnog optuživanja (Now the poeple, from crisis to global justice, p. 15, Vankuver, 2010)

Čini se, međutim, da, za razliku od recimo alterglobalista, sindikalnoj kritici neoliberalnog modela globalizacije nedostajale oštrina i celovitost. Parcijalna

kritika pojedinih vidova – „naličja „ globalizacije zamenila je kreiranje alternativnog modela. Tek su finansijska kriza i restriktivna politika mnogih vlada koja zemlje gura u još dublju recesiju i nezaposlenost, kao i sve rašireniji socijalni protesti, konačno razbudili sindikate, pre svega one iz zemalja EU.

Počinju da se naziru i elementi jednog novog razvojnog modela koji čine : novi sistem progresivnog oporezivanja, aktivna uloga države i javno investiranje, model privrednog razvoja zasnovan na informatičkoj revoluciji, obnovljivim izvorima energije i jačanju sistema socijalne sigurnosti.

Moglo bi se zaključiti da je cilj političke mainstream levice, kao i sindikalne matice regulisani, socijalno usmeravani kapitalizam, odnosno globalizovanje modela socijalno – tržišne ekonomije.

Za novu levicu i alterglobaliste može se raditi samo o urušavanju „kapitalizma katastrofe“. Naomi Klajn – „guru“ antikorporativnog pokreta u kritici (neoliberalne paradigme) globalizacije naziva spregu vlasti i nadnacionalnog kapitala – **kapitalizmom katastrofe**. Klajnova pokazuje kako je neoliberalna ideologija slobodnog tržišta na silu uvedena u velikom broju zemalja, neposrednim korišćenjem ili čak izazivanjem turbulentnog stanja u zemljama „pacijentima“. „**Šok doktrina**“ je naziv za hipotezu da je za primenu ekstremno nepopularnih mera slobodnog tržišta neophodna sistemska kriza države, bilo da je u pitanju prirodna katastrofa, poljuljana vlast diktatora, slom režima, etnički ili drugi unutarpolitički sukobi. Šokovi su se dešavali svuda – od Kanade do Brazila, od Kine do Bugarske, preko Rusije i Južne Afrike, do Vijetnama i Iraka, uključiv i eks-jugoslovenski prostor.

Ekstremni kapitalizam, kako navodi Klajn, „hrani se“ krizama, koje su osnovno sredstvo kako za implementiranje ekonomskog obrasca, tako i za ostvarivanje korporativnih interesa. „Tačniji naziv za sistem koji uklanja granice između Velike Vlasti i Velikog Biznisa nije „liberalan“, „konzervativan“ ili „kapitalistički“ već „korporativan“. Njegove glavne karakteristike su **ogroman priliv javnog vlasništva u privatne ruke**, često praćene dužničkom eksplozijom, sve veći jaz između zastrašujuće bogatih i „potrošno“ siromašnih, kao i agresivan nacionalizam koji opravdava neograničene izdatke za sigurnost. Za sve one koji se nalaze unutar mehura neograničenog bogatstva stvorenog takvim sporazumom, ne postoji unosniji način društvene organizacije.“ (Klajn, 2008: 23)

Suštinski dijalog unutar levice – leвица tek je započeo i još uvek ne korespondira sa dubinom krize.

Diskurs o državi

Po Miroslavu Ružici, socijalna demokratija je jedini politički blok koji zagovara primarnu ulogu države, ali je zanimljivo da pritom nema goruće potrebnu, razvijenu teoriju o državi i njenoj ulozi u tri ključna procesa: (samo)regulaciji tržišta, uvećanju efikasnosti javnog sektora, i suočavanju sa trendom širenja državne administracije i njene mreže službi, a time i stalnog porasta javnih troškova (Ružica, 2011).

U skladu sa Kejnzovim tezama, socijal-demokratija ne treba da gradi veliku i skupu državu, već sposobnu i **stratešku državu** koja može usmeravati i intervenisati u sve složenijim mrežama i institucijama globalizovane ekonomije i društva.

Svesne trenda skleroze i širenja administracije socijaldemokrate nude **model preventivne socijalne države**: ostaje ključna uloga države u formulisanju nacionalnih ciljeva i namera, ali znatno je reducirana njena uloga u njihovoj implementaciji. Dodatno, država mora podržati konkurenciju među akterima, ali mora i da spreči koncentraciju bogatstva i moći, posebno kada nisu zasluženi i kada teže samo-reprodukciji. Druga, reducirana funkcija države se sadrži u formuli 'radically realocate,' – delegiranju implementacije mera na niže organe vlasti, privatni i neprofitni sektor, kao i na različite građanske inicijative. Sve to mora biti praćeno transparentnošću, jasnim kriterijumima, standardima i procedurama, kao i odgovornošću (Liu and Hanauer, 2011).

Ključni **argument u prilog socijalne države je njena neraskidiva veza sa funkcionišućom demokratijom**, pri čemu demokratija obezbeđuje slobodu, sigurnost i svojinu i negativna prava i slobode za sve a razvijena socijalna država praktično učešće i participaciju u ostvarivanju pozitivnih prava i sloboda.

Socijaldemokrati Nemačke, u svom Hamburškom programu iz 2007, ističu da je socijalna država oslobodila milione ljudi od teskoba njihovog porekla, zaštitila od oštine tržišta i obezbedila im prilike za život i samoodređenje. Da bi se i u naše doba obnovilo ovo obećanje o sigurnosti i prosperitetu, mi nastojimo da razvijemo socijalnu državu koja deluje preventivno (Petring, 2007:10-11).

Posledično, za razliku od „**tradicionalne“ socijalne države koja deluje naknadno** – osiguranjem od nemaštine, **nova socijalna država deluje preventivno** – unapred nastoji da, dobrim obrazovanjem, zdravstvenom prevencijom i aktivnom politikom tržišta rada, predupredi oskudicu (Petring, 2012: 41).

Generalno, dobra centralna administracija i njene službe su ključni agenti za ukupni ekonomski uspeh nekih zemalja (Švedska, Singapur); kreiranje dobrog poslovnog ambijenta i 'pravne države' su glavni doprinosi države. I na kraju, delegiranje odgovornosti na niže organe u domenu implementacije, odnosno outsourcing ka privatnom i neprofitnom sektoru su put kojim treba ići (The Economist, March 19, 2011). Očito je da pred socijal-demokratijom stoje ozbiljni izazovi da kreira sistematsku i kredibilnu paradigmu o ulozi države i to ne samo u odnosu na tržište i nacionalne okvire, već i u konteksti evropske integracije, a posebno globalizacije.

LOKALNI ODJECI I REAGOVANJA

Situaciju u Srbiji i regionu, pored prisutnih postkonfliktnih trauma i nepoverenja, dodatno opterećuju breme autoritarnog nasleđa i težina glomaznih, neefikasnih i skupih, u odnosu na sve tanje resurse a sve veće potrebe, država.

U negativno brojanje idu i predimenzionirani javni sektor, privatni i javni monopoli, nesposobnost da se realizuju i projekti za koja su dobijene kreditna sredstva. Alarmantnim smatram i odsustvo dugoročne održive strategije razvoja, pre svega obrazovanja i infrastrukture. Posebnu specifičnost čine i partijski karteli na vlasti i raspodela sinekura i renti. Čini se da smo bežeći od partijskog jednogumlja na putu za demokratiju tumarajući stigli tek da monopol jednih zamenimo monopolom mnoštva novih partijskih lidera i liderčića.

Kao da je na delu cinizam i/ ili politički isplativa strategija velikih svetskih igrača da predemo pun krug i da „šampioni“ proevropske orijentacije i pomirenja u regionu postanu oni koji su nas gurnuli u vrtlog rata i izolacije. Oni će sa najmanje otpora garantovati željeni rezultat.

Takvom ishodu svakako su veliki ulog dali politički sukobi unutar „reformskih“ političkih elita, kartelizacija politike i raširena raspodela političkog plena uz prateću korupciju, praćeni širim socijalnim razlozima – krizom i ponovnim uvećanjem siromaštva i socijalne isključenosti.

Na vlast je, ne samo u Srbiji, došao konglomerat koji čine političke elite, sa njima umreženi nosioci privatnih i javnih monopola, opslužujuće marketinške i medijske firme, NVO koje neće da vide napetosti između izborne demokratije i neoliberalne privrede, organizovani kriminal neretko povezan kroz pranje novca sa političkim i privrednim elitama, i, konačno, korumpirano sudstvo i policija.

Najteža posledica toga svakako je stav građana da je uključivanje u bilo kakve forme autonomne aktivnosti beskorisno. Povlačenje građana nije, međutim, rešenje za društvenu i političku krizu u kojoj se danas Srbija nalazi. Da bi se, kao što je i Zoran Đinđić tvrdio, uspešno sproveo projekat demokratizacije, u vrednosnom sistemu jednog društva mora postojati norma da se demokratija živi kao oblik svakodnevnog života.

Kada je o partijsko – političkom polju reč, na programskoj ravni analize još bi se i mogle detektovati relativno jasne linije podele na levicu, centar i desnicu. No, prostor i sadržaji vođenih praktičnih javnih politika u Srbiji su gotovo paradigmatična ilustracija cinične tvrdnje bugarskog sociologa Ivana Krasteva da sve stranke i koalicije na Balkanu u vreme izbora uđu u strasnu ljubavnu vezu sa (siromašnim) biračkim telom, a kada dođu na vlast u brak sa međunarodnim finansijskim organizacijama. Birači kao da još i mogu da menjaju ekipe na vlasti, ali ne, i ključne elemente ekonomske i socijalne politike (Krastev, 2004).

Posledično, naše, samoproklamovane partije levice, beskrajno fragmentirane i podeljene na one na vlasti i one u opoziciji toj vlasti, jedva da su u praksi išta više od patronažnih udruženja bez jasnog socijalnog identiteta. Najbolji test za meru njihovog levog, socijaldemokratskog usmerenja su efekti njihove vlasti po ostvarenje vrednosti solidarnosti i socijalne kohezije, na jednoj i veličina stečene imovine njihovih funkcionera, na drugoj strani.

No, ako je za nekakvu utehu ovdašnjim levičarima, političke partije koje se protive političkoj mantri o štednji moraju biti ubedljivo pobedene na

nacionalnim izborima, a kako vlada, tako i opozicija se mora javno obavezati na „zdrave finansije“, ili će u suprotnom troškovi servisiranja nacionalnog duga porasti.

Međutim, „izbori bez pravog zbora“, mogu, od strane građana, biti shvaćeni kao lažni, što može za ishod imati, osim apatije i uspon desnog populizma ili nered na ulicama.

UMESTO ZAKLJUČKA

Očito da nijedna vlada danas ne može da upravlja bez uvažavanja međunarodnih ograničenja i obaveza koje dolaze od finansijskih tržišta, a koje ih često primoravaju da svom stanovništvu nametnu žrtve i dalja odricanja.

Ključni element ove strategije štednje su restriktivna fiskalna politika, smanjenje plata u javnom sektoru i smanjenje društvene potrošnje. Penzije su posebno na meti. Namera je da se smanji potražnja za uvozom i poboljša tekući račun, kako bi se održala kratkoročna moć plaćanja. Ova strategija prikriva činjenicu da oni koji dobijaju podršku „međunarodne solidarnosti“ nisu ljudi na ulici, već banke, domaće i strane, koje bi u suprotnom morale da prihvate gubitke, ili da smanje profite.

Kada je o prosečnom građaninu reč, on će konsolidaciju državnih finansija platiti svojom privatnom ušteđevinom, smanjenjem javnih davanja, redukcijom javnih usluga i u krajnjem slučaju umanjenjem realne zarade ili otpuštanjem.

Cena neracionalnosti, kupovine socijalnog mira i dugo odlaganih reformi se svakako mora platiti. Samo je pitanje da li je mogu i dalje plaćati mladi bez perspektive, nezaposleni i gro zaposlenih i penzionera dovedenih na rub egzistencije ili je red za naplatu došao na političku kastu, monopoliste u milosti vlasti i partijske komesare na čelu javnih preduzeća i ustanova?

U Srbiji, u realnu opasnost da se pridruži armiji nezaposlenih ulazi gotovo četvrtina od oko trista hiljada zaposlenih u javnim preduzećima i preduzećima u restrukturiranju. Sve do sada preduzimane mere selektivno deljenih i političkim kriterijima vođenih subvencija imale su efekat trenutnog gašenja požara. Jedini izlaz je u rastu proizvodnje, reindustrijalizaciji i istovremenom kresanju neracionalno umnoženih savetničkih mesta za partijske odabranike. Sredstva da se cilj ostvari su održiva i efektivna dugoročna razvojna strategija bazirana i na poreskoj politici koja će stimulisati otvaranje novih radnih mesta, kao i većim porezima na imovinu.

Za kretanje u suprotnom pravcu od dosadašnjeg, bilo bi dakle neophodno strateško opredeljenje za smanjenje finansijskog bogatstva rezanjem dugova na štetu poverilaca i povećanjem poreza na imovinu. Kretanje u tom pravcu zahteva smanjenje moći privatnog finansijskog kapitala i izgradnju čvrstog javnog finansijskog sektora.

Socijaldemokratski projekat podrazumeva i: ponovno naglašavanje značaja javnih dobara, kao što su obrazovanje, zdravstvo, transferi i usluge socijalne politike; redistribuciju rizika, bogatstva i društvene moći u cilju stvaranja egalitarnijeg društva; priznavanje i poštovanje razlika među rasama, religijama i kulturama. Jednom rečju, „stavljanje potreba ljudi iznad profita“ (Čomski).

LITERATURA

- [1] Crouch, Colin 'Privatised Keynesianism: An Unacknowledged Policy Regime', *British Journal of Politics and International Relations*, vol. 11, no. 3, 2009.
- [2] ITUC : Now the poeple, from crisis to global justice, p 15, Vankuver, 2010.
- [3] Habermas, Jirgen, Problemi legitimacije u kasnom kapitalizmu, Naprijed, Zagreb, 2002.
- [4] Habermas, Jirgen, Građanska neposlušnost – test za demokratsku pravnu državu, Gledišta 10- 12/1989.
- [5] Habermas, Jirgen, Postnacionalna konstelacija, Beograd: Otkrovenje, 2002.
- [6] Horvat Srećko i Igor Štiks: Dobrodošli u pustinju tranzicije! Postsocijalizam, Evropska unija i nova levica na Balkanu, u : KRIZA, ODGOVORI, LEVICA Prilozi za jedan kritički diskurs Rosa Luxemburg Stiftung, Beograd, 2013.
- [7] Klajn Naomi, No Logo, Samizdat B92, 2000.
- [8] Klajn Naomi, Doktrina šoka; Uspon kapitalizma katastrofe, VBZ Zagreb, 2008.
- [9] Krastev, Ivan, Zamka nefleksibilnosti, BFPI, Beograd, 2004.
- [10] Lievrouw, L. A., *Alternative and Activist New Media*, Polity Press, Cambridge, 2011.
- [11] Manifest Inicijative za demokratski socijalizam, u : KRIZA, ODGOVORI, LEVICA Prilozi za jedan kritički diskurs Rosa Luxemburg Stiftung, Beograd, 2013
- [12] Musić Goran, Istorija ekonomskih kriza u kapitalizmu, u : KRIZA, ODGOVORI, LEVICA, Prilozi za jedan kritički diskurs Rosa Luxemburg Stiftung, Beograd, 2013.
- [13] Petring, A; Henkes, C; Egle, C. (2007). *Tradicionalna, modernizovana i liberalizovana socijaldemokratija*. Zagreb: Novo društvo, FES.
- [14] Popadić Aco, Šta je novo u novoj levici; Probuditi san- Razgovori o levici u Srbiji, Friedrich Ebert Stiftung, Beograd, 2009.
- [15] Ružica, Miroslav, Debata o dobrom društvu, rukopis, 2011.
- [16] Starr Amory, *Global revolt: A guide to the movements against globalization*, Zed Books, London, 2005.
- [17] Stiglic, Džozef, Protivrečnosti globalizacije, SBM-x, Beograd, 2004.
- [18] Streeck, Wolfgang, Kriza demokratskog kapitalizma, u : KRIZA, ODGOVORI, LEVICA, Prilozi za jedan kritički diskurs Rosa Luxemburg Stiftung, Beograd, 2013.

- [19] Čomski, Noam, Profit iznad ljudi; Neoliberalizam i globalni poredak, Svetovi, Novi Sad, 1999.
- [20] Čomski, Noam, Hegemonija ili opstanak, Rubikon, Novi Sad, 2008.
- [21] The Economist, March 19, 2011.

Zoran Stojiljković

CHALLENGES AND PROSPECTS OF THE LEFT

SUMMARY

The author argues that the current phase of capitalist crisis – the crisis of sovereign public debt – is only one of many transformative forms of the systemic crisis emerged from the principle insoluble contradiction between the logic of accumulation and logic of legitimization, therefore values of market and value of social justice, developed in the framework of democratic capitalism. The Left has developed a unique response to the crisis. Answer should be sought in global or at least European level within framework of the advocacy of strategic or preventive welfare state and an active, robust civil society. Situation in Serbia and the region is characterized by the provincial lethargy and reduction of the self-proclaimed leftist parties to patronage parties at power without enough programming and social identity.

KEY WORDS: left, social democracy, unions, anti-corruption movement, crisis, democratic capitalism, preventive welfare state

Snežana Đorđević¹

Primena principa subsidijariteta u Srbiji

SAŽETAK

Srbija u procesu pridruživanja Evropskoj Uniji reformiše sistem i usvaja jedan broj standarda. Subsidijaritet kao temeljni princip funkcionisanja vlasti u zemljama EU, Srbija nije prihvatila, jer on obavezuje na demokratski način rada, na decentralizaciju, na fokusiranje na potrebe građana i korisnika usluga, na veću efikasnost i odgovornost za korišćenje sredstava. Analiza obrađuje dve temeljne javne politike: obrazovanje (predškolsko, osnovno i srednje) i politiku socijalne zaštite, kao indikatore kvaliteta vlasti i upravljanja u celom sistemu. U svakoj oblasti se analizira: podela nadležnosti između države i lokalnih vlasti, način kreiranja politika i značaj koji se pridaje konkretnim potrebama građana, način pružanja usluga, finansiranje i način upravljanja (menadžerijalni kapaciteti), privatizacija i uloga privatnog sektora kao i zadovoljstvo građana uslugama. Ova analiza je obogaćena komparacijom sa stanjem ovih oblasti i procesa u Švedskoj, kao demokratskoj, decentralizovanoj zemlji, jake lokalne samouprave.

1 Redovna profesorka, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka.
E-mail: sneska152@gmail.com

KLJUČNE REČI: subsidijaritet, obrazovna politika, politika socijalne zaštite, kreiranje politika, uključivanje građana, način finansiranja, upravljanje resursima, izbor upravnih organa, privatni sektor u pružanju javnih usluga.²

ŠTA JE SUBSIDIJARITET

Subsidijaritet je opšti pravni princip EU (organizacioni princip decentralizacije) kojim se reguliše podela nadležnosti između svih nivoa vlasti.³ Nivo vlasti najbliži građanima obavlja sve poslove za koje ima kapacitet, a šta prevazilazi njegove mogućnosti, on prenosi na više nivoe. Ovaj princip u sebi objedinjava **demokratičnost**, jer se pretpostavlja da lokalne vlasti ispituju potrebe građana, da podstiču uključivanje građana u donošenje političkih odluka, u kreiranje paketa usluga i analizu njihovog kvaliteta.

Druga grupa kriterijuma koje ovaj princip zahteva su **racionalizacija, ekonomičnost i efikasnost**. Očekuje se da svi nivoi vlasti razviju dobar kvalitet menadžmenta, da obezbede što kvalitetnije, ekonomičnije i efikasnije usluge te da sredstva racionalno koriste. Otuda je pravilo da se za svaki projekat pravi analiza troškova i dobiti, kao i analiza ekonomije obima, te da se usluga obezbeđuje od strane onog nivoa vlasti za koji je najracionalnije da je pruža. Ovi procesi podrazumevaju partnerske odnose i dogovore države i svih nivoa lokalne vlasti u podeli nadležnosti i poslova a u interesu razvoja društva.

Srbija je potpisala Evropsku povelju o lokalnoj samoupravi ali nije prihvatila subsidijaritet jer ovaj princip obavezuje na demokratski način rada, na decentralizaciju, na fokusiranje na potrebe građana (korisnika svih vrsta javnih usluga), na veću efikasnost u korišćenju sredstava kao i na modernizaciju načina rada.

U ovoj analizi ću se fokusirati na stanje u oblasti javnih službi (obrazovanje i socijalne usluge) kao prioritetno bitnih za svako društvo, prostornog planiranja i stanovanja kao i analizu oblasti koje su baza svih javnih politika (evidencija i statistika) te inspekcije kao bitan instrument kontrole i dobar indikator tipa odnosa

2 Ova analiza je rezultat istraživanja sprovedenog 2013. godine kroz projekat *Primena principa subsidiarnosti u Srbiji* (naručilac je Ministarstvo regionalnog razvoja i lokalne samouprave a finansijer PROFID u saradnji sa švedskim institutom SIPU) sa ambicijom da utvrde mogućnosti, kapaciteti i potreba za prenošenjem dela republičkih/pokrajinskih nadležnosti na lokalnu samoupravu, u cilju jačanja suštinske decentralizacije u Republici Srbiji. Istraživanje je obuhvatilo opštine, gradove, Pokrajinske sekretarijate i Ministarstva RS.

3 Subsidiaritet kao opšti pravni princip EU je uveden Ugovorom iz Mastrihta (1992), ukazujući da EU može delovati (urediti zakonima) samo pitanja i probleme za koje se ispostavi da su akcije država nedovoljne. Ovaj princip je zatim primenjen i na unutrašnje uređenje samih država afirmišući primarnu ulogu lokalnih vlasti kao kreatora javnih politika upravo zato što su najbliži građanima. Subsidiaritet je otuda važan princip *Evropske povelje o lokalnoj samoupravi*, (usvojen 1985, član 4, paragraf 3) i njegova primena znači *decentralizaciju* javnih poslova.

između države i lokalnih vlasti. Radi boljeg dimenzioniranja problema i tempa reformi, u analizi je korišćeno poređenje sa Švedskom kao decentralizovanom i demokratskom državom, sa razvijenim sistemom lokalne samouprave, koja je uložila velike napore da sprovede reforme u pravcu modernizacije, liberalizacije, deregulacije i profesionalizacije u svim oblastima javnih politika.⁴

JAVNE SLUŽBE: OBRAZOVANJE I SOCIJALNA ZAŠTITA

Ove oblasti obezbeđuju važne pakete usluga u svakom društvu. Srbija kao tranzici-ona zemlja je otvorila proces modernizacije rada ovih službi i taj proces je trebalo da obezbedi demokratizaciju koja bi podrazumevala veću autonomiju samih institucija i veće uključivanje građana (korisnika) u procese kreiranja paketa datih usluga uz stalno merenje njihovog kvaliteta, efikasnosti, efektivnosti (kao i zadovoljstva građana datim uslugama). Proces merenja otvara prostor za kreiranje standarda i stvaranje dobrih baza podataka. Od velikog značaja je spremnost vlasti i datih institucija da koriguju uočene slabosti i da usavršavaju usluge.⁵

U ove dve oblasti je sproveden tek deo ovog reformskog paketa. Po pravilu, građani nisu stožer sistema uključen da iskaže potrebe. Obrazovni program i paketi socijalnih usluga se kreiraju svaki u svom resornom ministarstvu, uz dosta lutanja u pogledu kursa reformi. Ono što je standard rada u razvijenim zemljama (saradnja raznih ministarstava da bi se utvrdili prioriteti društva, te da bi se kreirale politike, programi i projekti koji bi sistemski uticali na rešavanje problema) u Srbiji je još uvek nedostižan ideal. Naime, politička elita u Srbiji nikada nije ni postavila to kao ideal.

Ministarstva se dele partijama kao deo partijskog plena, te se toj partiji niko ne meša u resor.⁶ Imajući u vidu da je malo partijskih kadrova koji su dobri profesionalci, obučeni za modernizaciju rada u datoj oblasti, a da se i stručnjaci biraju prevashodno po partijskoj osnovi, prirodno je da reforme odmiču veoma sporo, te da se građani i njihove potrebe retko posmatraju kao glavni činilac kreiranja usluga u svim, pa i ovim oblastima javnih politika.⁷

4 O smislu ovih reformi videti: Peters G, Van Nispen F. Ed. (1998): *Public Policy Instruments, Evaluation the Tools of Public Administration*, Edward Elgar, Cheltenham UK, Northampton, MA, USA. Raphaelson H. A. Ed. (1998): *Restructuring State and Local Services – Ideas, Proposals, and Experiments*, Praeger, Westport, Connecticut, London. Salamon M. L. Ed, (2002): *The Tools of Government / A Guide to the New Governance*, Oxford University Press.

5 Isto.

6 BTI indeks za stanje partijskih sistema za Srbiju iznosi 7. Videti: Bertelsmann Transformation Index, <http://www.bti-project.org/country-reports/ecse/>, posećeno 12. septembra 2013. (Izveštaj za 2012).

7 BTI indeks za kvalitet uključivanja civilnog društva i građana u procese odlučivanja u Srbiji iznosi 8,3, što predstavlja znatno poboljšanje u odnosu na prehodni period.

Iako zakon o državnim službenicima⁸ predviđa da se službenici zapošljavaju, napreduju i nagrađuju, po sistemu zasluga (merit sistem), praksa jako odstupa od tih principa, te je partijski princip dominantan.

U Srbiji ne postoje kvalitetne *baze podataka* te se stoga ne može govoriti o politikama zasnovanim na pouzdanim podacima (evidence based policy making).⁹

Politička elita u Srbiji je slabo posvećena jačanju demokratskih institucija (pre bi se moglo govoriti o posvećenosti ovih elita montiranju institucionalnih aranžmana koji garantuju najveću moguću moć garniture na vlasti). Otuda logično proizlazi stanje *slabe stabilnosti i kvalitet rada demokratskih institucija* i to kako na nivou države, tako posledično i na nivou lokalne vlasti.¹⁰

Administrativni i finansijski kapaciteti i kvalitet rada

Rezultati istraživanja ukazuju da je stanje *u oblasti obrazovanja bolje* nego u odnosu na ostale oblasti (socijalna zaštita i zdravstvo), kako u pogledu broja zaposlenih i sredstava koja se ulažu u ovu oblast. Stanje u opštinama i gradovima je procenjeno prilično ujednačeno. U vojvođanskim opštinama nešto bolje nego u ostalim opštinama, gradovima kao i u Beogradu. U beogradskim opštinama postoji dosta naglašeno nezadovoljstvo, što se može tumačiti reakcijom na preteranu centralizaciju Beograda, nedostatkom uticaja opština na kreiranje politike u ovoj oblasti, njihovom slabom finansijskom autonomijom kao i nedostatkom novca za realizaciju poslova.

Mreža *predškolskih ustanova* u gradovima je prilično dobro razvijena, mada i dalje nedovoljna za potrebe dece, te je u njima razvijena i mreža privatnih predškolskih ustanova. Opštine pokušavaju da svoju mrežu razviju prema potrebama dece, postoje nedovoljni kapaciteti i često slaba i privatna ponuda. U ruralnim predelima ova mreža je slabo razvijena.¹¹

Rezultati istraživanja su ukazali da opštine i gradovi veoma često nemaju podatke o privatnim institucijama jer ne vide da su privatne institucije na bilo koji način u „njihovoj nadležnosti“, što je dobar indikator slabog fokusiranja na potrebe građana i krutog shvatanja uloge lokalnih vlasti u obezbeđivanju usluga. Fleksibilniji odnos bi zahtevao da lokalne vlasti obezbeđuju što bolje uslove za rad i javnih ali i privatnih ustanova, te da podstiču njihovu saradnju.¹²

8 Zakon o državnim službenicima, Služeni glasnik 79/2005.

9 BTI indeks za sposobnost učenja iz politika kao i održivost politike iznosi 7.

10 BTI indeks za stabilnost i kvalitet rada demokratskih institucija iznosi 8.

11 Predškolske ustanove su u nadležnosti opština i gradova.

12 O koristi od privatizacije i ulozi lokalnih vlasti videti: Green D. J. (2002): *Cities and Privatization, Prospects for the New Century*, Prentice Hall, Upper Saddle River, New Jersey.

Na taj način bi lokalna vlast trebala da prati kvalitet usluga (poredi sa usvojenim profesionalnim standardima u toj oblasti), da identifikuje slabosti i pomogne u rešavanju problema.

Dobar primer je dostupnost vrtića. Lokalne vlasti subvencionišu cenu vrtića za sve ali i pored toga, osobe sa slabijim socijalnim statusom ne mogu smestiti dete u vrtić jer je i ta beneficirana cena za neke previsoka. Sa druge strane, beneficije koriste i bogatiji roditelji kojima ne bi bio problem plaćanje tržišne cene.¹³ Ovaj disbalans lokalne vlasti ne identifikuju, niti koriguju sistem.

Mreža *osnovnih škola* je daleko adekvatnija jer je osnovno obrazovanje po zakonu obavezno, pa je i obaveza države da obezbedi škole za sve učenike. Škole ulažu u podizanje kapaciteta u smislu sređivanja prostora, obezbeđivanje sredstava i opreme i obogaćivanju sadržaja rada, ali još uvek postoje problemi nedovoljnih kapaciteta a još više modernizacije programa, demokratizacije rada i podsticanja kreativnosti učenika naspram reprodukovanja često besmisleno obimnog gradiva.

Škole malo koriste mogućnosti *razvijanja alternativnih programa*, što je prostor za saradnju škole sa lokalnom zajednicom (roditeljima, učenicima, profesionalnim organizacijama, NVO) kao i sa lokalnom vlašću. Ova delatnost bi morala biti deo celovite strategije i orijentacije društva i države na obrazovanje kao najvažniju razvojnu investiciju (namesto troška, kako je prevashodno sada doživljavamo). Posledično, ovoj oblasti se može prići daleko kreativnije, zakon može daleko bolje regulisati ovo polje, uz obogaćivanje znanja i učenje na do broj praksi drugih uspešnih zemalja.

Gradovi i opštine uglavnom uspevaju da prilagode *mrežu srednjih škola* potrebama učenika i kapacitetima i profilom institucija. Veliki centri (gradovi) imaju veći broj škola i raznovrsniju mrežu po vrsti škola, a slično je i sa opštinama: beogradske (ili druge gradske) opštine imaju nešto veće kapacitete od „običnih“ opština. Škole ulažu u materijalno tehničke uslove koliko im prilike omogućavaju, ali u nekim sredinama i dalje postoje nedovoljnih kapaciteta.

I pored uložених napora u pokušaju da se škola i program modernizuje i obogati ponuda, ostaje zamerka da se slabo povezuju program i profili sa tržištem rada i potrebama razvoja društva.

Tako je jedan broj lokalnih vlasti ukazuje na nesklad programa i potreba učenika i privrede u tom području, ali nadležno ministarstvo nije dalo saglasnost za otvaranje novih odeljenja i obogaćivanje programa.¹⁴

13 Pored toga, bogatiji roditelji imaju veću mogućnost izbora jer su im dostupni i dosta skupi privatni vrtići.

14 O sistemskim problemima i stanju u Srbiji videti: Đorđević S. (2011): *Priručnik za uključivanje građana i organizacija civilnog društva u procese odlučivanja*, Građanske inicijative, Beograd.

Socijalna zaštita

Oblast socijalne zaštite obuhvata niz delatnosti zaštite standarda života pojedinaca i porodice koje su ugrožene (usled nepovoljnih životnih okolnosti) i važan deo tih poslova se obavlja na nivou lokalne samouprave. Važna institucija u ovom sistemu je Centar za socijalni rad čiji osnivač je lokalna samouprava ali je finansira Republika. Republika prenosi na Centre za socijalni rad lokalnih samouprava i Pokrajine, niz poslova kao poverene poslove (princip delegacije a ne decentralizacije). Direktora centra bira lokalna samouprava a izbor potvrđuje Ministar na osnovu zakonski propisanih kriterijuma.

Zakon o socijalnoj zaštiti (2011)¹⁵ je izvršio decentralizaciju do određene mere, čime je sistem socijalne zaštite ušao u krug mešovitih sistema, uz pokušavaj da se kombinuju prednosti centralističkog i decentralističkog sistema.

Veliki deo *klasičnih poslova* iz sistema socijalne zaštite je prenet na lokalne vlasti (pomoć u kući, asistenti starim licima, uključujući i neke nove poslove kao što je stanovanje uz podršku). Jedan deo zahtevnijih poslova je prenet na gradove (usluge stanovanja za osobe sa invaliditetom).¹⁶

Napravljen je napor da se sistem modernizuje, da se paketi usluga primere konkretnim potrebama korisnika (vođenje slučajeva).

Deo socijalnih davanja je ostao na centralnom nivou (regulisanje i davanje) da bi se obezbedio isti nivo usluga za sve građane u Srbiji. Tako je visina novčane pomoći ujednačena za sve korisnike, usmerava se iz budžeta Republike ka centrima za socijalni rad, koji se distribuiraju ugroženim pojedincima.¹⁷ Jednokratne novčane pomoći, koje se daju socijalno ugroženim pojedincima i porodicama su u nadležnosti lokalne samouprave. Ovaj vid pomoći predstavlja i najveću stavku (60%) u ukupnim davanjima za socijalnu zaštitu.¹⁸

U proces pružanja socijalnih usluga je uključen i privatni sektor. Uvedeno je licenciranje za privatne firme (država daje licence) koje obavljaju sve vrste socijalnih usluga. Lokalna samouprava raspisuje *konkurs* za određene poslove u ovoj oblasti i bira firme sa najboljom ponudom (kvalitet usluga i cena). Time se obezbeđuje konkurencija, širi ponuda, obezbeđuju raznovrsnije, kvalitetnije i dostupnije

15 Zakon o državnoj upravi, Službeni glasnik br. 79/2005 i Zakon o socijalnoj zaštiti, Službeni glasnik br. 24/11.

16 Đorđević S. (2011): *Priručnik za uključivanje građana i organizacija civilnog društva u procese odlučivanja*, Građanske inicijative, Beograd.

17 Na sličan način su regulisana prava sadržana u Zakonu o finansijskoj podršci porodici (roditeljski dodatak, dečiji dodatak, naknada za vreme porodijskog odsustva..), o čijim rešenjima odlučuju jedinice opštinske, odnosno gradske uprave.

18 Videti detaljnije: Drenka Vuković (2009): „*Socijalna sigurnost*“, Čigoja, Beograd, strana 244.

usluge u većoj meri primerene konkretnim potrebama građana.¹⁹

Ipak, u sistemu je prisutan problem kvaliteta kontrole i nadgledanja (monitoringa). Inspekcije su centralizovane a postojeći kapaciteti su nesrazmerno mali u odnosu na postojeće potrebe: tako je na primer, za grad Beograd obezbeđeno samo 8 inspektora, za Vojvodinu 10 a za ostatak Srbije 13, što je apsolutno nedovoljno. Socijalnu inspekciju treba preneti na lokalne vlasti.

Skoro polovina lokalnih vlasti je nezadovoljno kapacitetima i kvalitetom rada službi u ovoj oblasti. Nezadovoljni su brojem zaposlenih ali u još većoj meri lošim rezultatima rada kao i slabom obučenošću da rade na moderan način kojim se paketi usluga kreiraju prema konkretnim slučajevima, potrebama datih pojedinaca i grupa. Ova vrsta usluga često zahteva uključivanje i drugih sektora (zdravstva, pre svega) te se primedba upućuje i nedovoljnom korišćenju kapaciteta Socio – ekonomskog saveta formiranog u lokalnoj sredini da podstakne saradnju i da kreiraju dobre i održive politike i projekte.

U daljem periodu treba nastaviti sa reformama u ovoj oblasti stalnim praćenjem socijalnih potreba građana (identifikovanjem problema i prioriteta u rešavanju) i kreiranjem paketa usluga na toj osnovi.²⁰ Neophodno je obezbediti kvalitetniju međusektorske koordinacije: na nivou države u kreiranju misija ali i u lokalnim zajednicama kreiranjem lokalnih politika i projekata. Mora se još mnogo uraditi na boljoj selekciji kadrova, na podizanju kvaliteta menadžmenta u institucijama i mreži organizacija.

Pitanje veće samostalnosti Centara za socijalni rad se, kao vid decentralizacije, odlaže usled krize i u uslovima neravnomernog regionalnog razvoja, uz opravdanje da centralizovani sistem davanja smanjuje nejednakosti. Kriza međutim ne sme da omete javnu debatu u vezi sa daljom modernizacijom sistema, prelaska na finansiranje prema broju korisnika i na projektno finansiranje, jačanje privatnog sektora u ovoj oblasti, uz jačanje saradnje dva sektora, jačanje sistema nadzora i kontrole, standardizacije i benčmarkinga kao i prenošenje inspekcija na lokalni nivo.²¹

Kreiranje politika

U razvijenim zemljama sveta između države i lokalnih vlasti kao i građana se uspostavljaju odnosi saradnje. Usluge se oblikuju prema potrebama društva. Oblasti obrazovanja, socijalne zaštite, pa i zdravstva uz njih, se nikada ne

19 Tako, na primer, na teritoriji Srbije postoje već oko 94 privatna doma za stare.

20 O mogućnostima za bolje kreiranje politika u Srbiji videti: Đorđević S. (2011): *Priručnik za uključivanje građana i organizacija civilnog društva u procese odlučivanja*, Građanske inicijative, Beograd.

21 Peters G, Van Nispen F. Ed. (1998): *Public Policy Instruments*, Evaluation the Tools of Public Administration, Edward Elgar, Cheltenham UK, Northampton, MA, USA.

posmatraju odvojeno već se kreira zajednička misija i na toj osnovi politike i projekti Pogotovu oblast socijalne zaštite predstavlja integralni aspekt rada čitave vlade (države blagostanja), ministarstava i agencija.

Država i lokalne vlasti, zajedno sa građanima, profesionalnim organizacijama i organizacijama civilnog društva, identifikuju prioritetne probleme, kreiraju politike kojima će se na optimalni način rešavati dati problemi i svaki od aktera (u državi ali u lokalnoj vlasti) preuzima deo poslova realizacije te politike. Sve vreme se mere rezultati rada svake od institucija i svakog stručnjaka pojedinačno, identifikuju se propusti, greške, koriguju se i dalje se podiže kvalitet usluga. Stalno su otvoreni kanali da se građani izjašnjavaju o zadovoljstvu paketom usluga, o problemima, kao i da daju sugestije za promene i poboljšanja.

U Srbiji, nasuprot tome, postoji odnos *hijerarhije* namesto partnerskih odnosa između države, lokalnih vlasti kao i institucija na lokalnom nivou²² koje su najvažniji činilac realizacije politike. One konačno oblikuju pakete usluga najprimerenije potrebama lokalne zajednice.

U kreiranje paketa usluga u Srbiji se retko i svakako nedovoljno uključuju pored pomenutih institucija i profesionalne organizacije i organizacije civilnog društva. U podeli poslova između države i lokalnih vlasti, retko se radi analiza troškova i koristi, nedovoljno se analizira isplativost investicije (ekonomija obima) da bi se pouzdano odredio optimalan realizator poslova. Često država drži jedan broj nadležnosti i poslova koje bi bilo racionalno da prepusti lokalnim vlastima.

Partnerstvo bi unelo šansu za fleksibilnijim sistemom, većim uticajem potreba korisnika a time i boljim uslugama. Tako, na primer, škole treba da su što bolje obučene i aktivnije u kreiranju alternativnog dela školskog programa. Država bi trebalo da ponudi izborni paket programa iz koga bi škole mogle birati ili čak i praviti kombinacije više programa u skladu sa potrebama lokalne sredine. Date su procene da bi neki optimalni odnos obaveznih i izbornih programa mogao biti 70 % : 30%.

Centri za socijalni rad treba u većoj meri da utiču na kreiranje programa socijalne pomoći u skladu sa strukturom i potrebama socijalno ugroženih pojedinaca, porodica ili grupa. Uбудućе treba još više razvijati sistem slučajeva kojima se paket usluga prilagođava specifičnoj situaciji svakog od korisnika, uz njegovo (njihovo) aktivno uključivanje.

22 To su u obrazovanju – škole, vrtići i škole za obrazovanje odraslih, a u oblasti socijalne zaštite – centri za socijalni rad kao i specijalizovane socijalne ustanove kao što su domovi za stare, centri za osobe sa posebnim potrebama, za decu bez roditelja itd.

Izbor upravnih organa i kvalitet menadžmenta

Izbor direktora javnih ustanova²³ je sistemski uniformno rešen: predlaže ih opština koja se prevashodno rukovodi partijskim kriterijumima, te po pravilu trpe profesionalni kriterijumi, koji bi morali biti, uz menadžerijalne kvalitete presudno bitni.²⁴

U Srbiji je veoma slabo razvijen kvalitet menadžmenta te svako merenje pokazuje da se ovim ustanovama slabo upravlja. Iako je ova vrsta reformi preporučena velikim brojem studija, ona nije prihvaćena jer partije žele da zadrže prostor za nesmetan, volontaristički uticaj i moć a manje su zabrinute za slab kvalitet rada ustanova i konačni kvalitet usluga.

Izbor direktora javnih ustanova u svim oblastima,²⁵ treba urediti po sistemu zasluga i profesionalnim kriterijumima. To mesto treba da dobiju dobri poznavaoци oblasti i što bolji menadžeri. U Srbiji treba ojačati menadžerijalne kapacitete za upravljanje svim ustanovama, jer se na taj način mogu obezbediti efikasni i ekonomični paketi kvalitetnih usluga primerenih potrebama korisnika.

Uključivanje privatnog sektora

Ovo istraživanje je pokazalo da je uključivanje privatnog sektora u pružanje nekih javnih usluga na dosta čudan način realizovano u Srbiji. Ovaj deo reforme javnog sektora, u zapadnim zemljama, je sproveden da bi se ukinuli monopoli javnih institucija koje su zloupotrebljavale tu poziciju te skupo naplaćivale paketa usluga. Otvaranje prostora za uključivanje privatnih institucija po pravilu je dovelo do poboljšanja kvaliteta usluga, nižih cena (veće dostupnosti), širenja lepeze usluga i bolje ponude, te daleko većeg zadovoljstva građana uslugama.²⁶

U Srbiji je zakonima otvoren prostor da se privatne institucije uključe u proces pružanja usluga (obrazovanje, zdravstvo i socijalne usluge) ali se pojavljuje niz anomalija. Država kao i lokalne vlasti, nisu obučene za ulogu regulatora celine tržišta usluga. Država često daje licence privatnim institucijama koje nisu zadovoljile profesionalne standarde (korupcija) te se dešava da takve institucije daju

23 To su: škole, vrtići, centri za socijalni rad, ali i domovi zdravlja, bolnice, kulturne institucije poput galerija, pozorišta, sportske institucije itd.

24 Taj izbor, po pravilu, potvrđuju resorna Ministarstva.

25 Ista preporuka važi i za druge ustanove: kulture, sporta, rekreacije, urbanizma ali i javnih preduzeća itd.

26 Videti detaljnije: Harper M. & Authors, (2000): *Public Services through private Enterprise – Micro-privatization for Improved Delivery*, Intermediate Technology Publications. Salamon M.L, Ed. (1989): *Beyond privatisation: The Tools of Government Action*, The Urban Institute Press, Washington, D.C. Lorrain D. & Stocker, G. Ed. (1997): *The Privatization of Urban Services in Europe*, Pinter.

slab kvalitet usluga što često ide uz povrede interesa, prava korisnika (a u oblasti zdravstva dolazi do ugrožavanja zdravlja pa i života pacijenata).

Lokalne vlasti ne vide privatne institucije kao važnog činioca mreže usluga, ignorišu ih i smatraju da nisu „zaduženi za njih“.²⁷ Trebalo bi ubuduće podizati kapacitete i države i lokalnih vlasti da daleko kvalitetnije obavljaju ulogu regulatora tržišta usluga, zaštite standarda kvaliteta usluga koje se daju građanima i garanta da te usluge ne mogu pasti (bez sankcije po davanja usluga) ispod određenog nivoa.

Način finansiranja

Način finansiranja predstavlja važan činilac svakog reformskog paketa, ali se on u Srbiji uglavnom ne menja. Novac se daje prema formuli, automatski i često nedostaju sredstva za veoma bitne sadržaje. Sa druge strane deo sredstava se neracionalno troši, razbacuje se a ne retko i zloupotrebljava za ličnu i grupnu korist.²⁸

U svetu postoje razni načini finansiranja: finansiranje prema broju korisnika usluga, davanje vaučera korisnicima usluga da biraju ustanovu u koju imaju poverenje i sa čijim paketom usluga su zadovoljni itd.²⁹

U svim oblastima se otvaralo pitanje reforme sistema finansiranja. Razmatrala se mogućnost kreiranja drugačijih formula, prelazak sa aktuelnog modela finansiranja po instituciji (i to isključivo javne institucije se finansiraju), na finansiranje prema broju korisnika (u oblasti obrazovanja se to odnosi na finansiranje po broju odeljenja, u zdravstvu po broju pacijenata, u socijalnoj oblasti po broju korisnika socijalnih usluga).

U Srbiji se ne otvara pitanje finansiranja privatnih institucija jer nema dovoljno sredstava ni za javne. Model finansiranja putem vaučera (hartija od vrednosti)³⁰ koji se daje korisniku da direktno plati usluge obrazovanja,

27 Opštine i gradovi retko umeju da nabroje privatne institucije koje postoje u svakoj od ovih oblasti, te ih čudi pitanje da li mere kvalitet njihovog rada.

28 Srbija je dosta korumpirana zemlja, sa indeksom 3,3. Ovakvo stanje je zabrinjavajuće, korupcija je sistemska, obuhvatila je sve oblasti javnih politika, sve pore života i politička elita ne pokazuje ozbiljnu rešenost da sistemski na bolji način uredi zemlju.

29 Detaljno o vaučerima videti: Salamon M.L, Ed. (1989): *Beyond privatisation: The Tools of Government Action*, The Urban Institute Press, Washington, D.C.

30 Vaučeri mogu biti različiti po vrsti, obuhvatnosti (celokupan program ili neke delove), mogu se davati svim učenicima ili samo nekim (pripadnicima manjinskih, ugroženih grupa, devojčicama, priпадnicima određenih etniciteta itd). Iskustva primene vaučera su raznovrsna: od izuzetno uspešnih u nekim američkim državama, do osrednjih ili čak slabih efekata. Lekcija naučena iz primene ovog instrumenta je da se mora pažljivo osmisliti, pratiti primena i korigovati pravovremeno moguće zloupotrebe ili slabosti sistema. Videti: Đorđević S. (2008): *Vlasti u akciji – svet javnih usluga*, Čigoja, Beograd, strana 262-297.

zdravstvene ili socijalne zaštite ustanovi čijim su kvalitetom usluga zadovoljni (bez obzira da li je privatna ili javna) u Srbiji nije došlo na dnevni red ni u vidu nekog pilot projekta.

KOMPARATIVNA ISKUSTVA

Oblast obrazovanja

Švedska je 2003. godine sprovela ozbiljnu reformu oblasti obrazovanja pokušavajući da podigne kvalitet usluga za učenike (podizanje kvaliteta i bogatstva ponude obrazovnih programa). Omogućila je i privatnim školama da se licenciraju za rad (**liberalizacija**) da bi obezbedila konkurenciju u ovoj oblasti. Ona uvodi finansijsku podršku i privatnim školama, a u nekim pilot projektima testira efekte vaučera, sve u cilju obezbeđivanja većih napora svake od škola da daju svoj maksimum. Važna posledica ovih promena je obezbeđivanje učenicima i roditeljima **većeg izbora** kvalitetnih obrazovnih programa (izbor privatne ili javne škole različitih programa).

Važan deo reformi je **decentralizacija** jer skoro sve nadležnosti u oblasti osnovnog i srednjeg obrazovanja su prenete na opštine (država uređuje obavezni program kao i bogatstvo izbornih modula, naravno uz uključivanje stručne javnosti i javnosti uopšte).

Decentralizacija je objektivno značila i svojevrsnu **deregulaciju** jer država usvaja okvire (zakon i kurikulum) ali opštine (škole) su te koje prolagođavaju svojim potrebama deo programa i detaljnije uređuju ove procese. Za Srbiju su ovo veoma inspirativna iskustva, a ministarstvo obrazovanja je imalo od 2000. godine dosta dobre kontakte sa Švedskom.

Država prati kvalitet rada svih škola (javnih i privatnih), kvalitet obrazovnog programa, način rada profesora i ostvaren kvalitet znanja učenika. U ovoj oblasti Švedska je otišla na zavidno dobar nivo, te i oni sami ističu da je tako pedantno merenje efekata po prvi put uvedeno. Mnogi tvrde da država nije zadovoljna rezultatima jer ranije nije merila, pa je imala predrasudu da je stanje bolje.

I pored mnogih dobrih rezultata ove reforma u Švedskoj, postoje i izvesne slabosti. Tako lokalne vlasti prebacuju državi da je podigla standarde na idealan i nerealan nivo, a država se žali da su lokalne vlasti pasivne i da su spustile svoje zahteva na postizanje ostvarenog proseka u kvalitetu znanja učenika.³¹ Lekcija koja se iz ovog može naučiti je da od početka lokalne vlasti (kao i škole) treba uključiti u proces izrade standarda, da bi se one tako bolje pripreme za poslove i obaveze koje ih čekaju.

31 Videti: Anne-Marie Lindstrom (2013): „*Governing Complex Education Systems: A Basis for a „light“ Case Study on Sweden*, Skolverket, – 05-27.

Socijalna zaštita

Socijalna zaštita je jedan od prioriteta Švedskog društva i sve političke opcije smatraju da ugrožene socijalne grupe (dece, žena, stari, bolesni, nezaposleni, imigranti itd) moraju biti zaštićeni. Čak i u uzorku zemalja razvijenog sveta, Švedska bi spadala među zemlje sa najvišom stopom senzibiliteta za ova pitanja.

Ova oblast je pokrivena aktivnostima, ne samo resornog ministarstva (i agencija) već sva ministarstva (agencije) u svojim oblastima rada, vode računa i o ovom aspektu javne politike. Država donosi zakone uz aktivnu saradnju sa lokalnim vlastima, kao i uz saradnju sa asocijacijom lokalnih vlasti (SIDA).

Oblast socijalnih usluga je veoma decentralizovana jer opštine i okruzi imaju najveći deo nadležnosti i obavljaju najveći deo poslova u ovoj oblasti. Za skoro 90% ovih usluga su zaduženi **okruzi** jer je u pitanju skupa vrsta usluga, a procenili su da je adekvatno da se na nivou opština nalaze sledeće nadležnosti i obavljaju sledeći poslovi: pomoć u kući, rad domova za oporavak i centara za dugotrajnu negu (što je svojevrsna kombinacija zdravstvene i socijalne usluge), kao i realizacija projekata podrške starima i invalidima.

Usluge u ovoj oblasti se vode prema konkretnim potrebama korisnika (cases), vrše se merenja, prate se efekti davanja i primenjenih mera, osmišljava paket mera koji bi obezbedio najbolje efekte itd.

ZAKLJUČAK

Subsidijaritet u Srbiji nije do sada prihvaćen kao princip jer on obavezuje na demokratski način rada, na decentralizaciju, na fokusiranje na potrebe korisnika i na veću efikasnost u korišćenju sredstava, što predstavlja modernizaciju načina rada.

Način rada države ali i lokalnih vlasti je arhaičan: Između države i lokalnih vlasti postoji **hijerarhijski** odnos a ne razvija se partnerstvo. Dobar deo **nadležnosti** je ostavljen na centralnom nivou, što zbog interesa da se kontroliše, da se ima veća moć na nivou države, bilo iz inercije.

Pravni sistem i pravna kultura u našoj zemlji imaju dosta elemenata krutosti. Pravni sistem je dosta nefleksibilan. Postoji kruto pridržavanje normi i u situacijama kada se ugrožava funkcionisanje sistema. Sa druge strane, paradoksalno, postoji velika tolerancija prema kršenju normi. Ovaj problem se rešava (kao i u evropskim zemljama) fleksibilnijim normama i prenošenjem prava na lokalne vlasti ili same institucije da same regulišu neke procese (deregulacija). Bilo bi odlično da to rade uz aktivno učešće javnosti, građana, organizacija civilnog društva), jačanjem pravne države.

Država upravlja na arhaičan način (a lokalne vlasti i same slede taj način): to je klasičan način koga su se još 1980-tih godina odrekle sve razvijene zemlje. Prešle su na model upravljanja misijama, strateško planiranje, na kreiranje misija,

timski rad, koordinaciju raznih sektora uz fokusiranje na rešavanje prioriternih problema i ostvarivanje rezultata. Ovaj način rada podrazumeva utvrđivanje standarda za sve oblasti, kako na nacionalnom nivou tako i na lokalnom (prilagođeno okolnostima lokalne sredine), stalno nadgledanje kvaliteta realizacije (performance) i merenje rezultata.

Srbija mora da kreira kvalitetne baze podataka da bi na toj osnovi, uz merenje konkretnih potreba građana (nezamenljiva uloga lokalnih vlasti) mogla da kreira kvalitetne, delotvorne i održive politike (evidence based policy making).

Vreme je da se prihvati sistem zasluga u kreiranju administracije na svim nivoima, da se podigne dignitet službenika, ojača profesionalnost, a političke partije da prekinu praksu kojom se ugrožava pravna država i profesionalnost rada javnih službi.

U Srbiji država kao i lokalne vlasti kreiraju budžete na arhaičan način. Budžeti su struktuirani prema pozicijama, nisu razumljivi za građane, realizacija budžeta je veoma često netransparentna, novac se nenamenski troši (na šta sve češće ukazuje na nivou države revizor), razbacuje se itd. Ne vode se javne rasprave o budžetu (kako na centralnom, tako ni na lokalnom nivou). Ovo je bitan aspekt subsidijariteta jer planiranje sredstava predstavlja preduslov za odlučivanje o obimu i načinu realizacije poslova. U budžetskom sistemu je neophodno podići kapacitete: preći na projektno budžetiranje, obezbediti javnost i transparentnost budžeta ali i funkcionalnost sistema.

LITERATURA

- [1] Đorđević S. (2011): Priručnik za uključivanje građana i organizacija civilnog društva u procese odlučivanja, Građanske inicijative, Beograd.
- [2] Đorđević S. (2009): *Sadržaj, alternative i izazovi reformama javnim preduzećima*, u studiji: *Beograd – Evropska Metropol*, (Ured. Pavlović V, Orlović S), Čigoja, Beograd, strana 354.
- [3] Đorđević S. (2008): *Vlasti u akciji – svet javnih usluga*, Čigoja, Beograd, strana 262-297.
- [4] Green D. J. (2002): *Cities and Privatization, Prospects for the New Century*, Prentice Hall, Upper Saddle River, New Jersey.
- [5] Harper M. & Authors, (2000): *Public Services through private Enterprise – Micro-privatization for Improved Delivery*, Intermediate Technology Publications.
- [6] Lorrain D. & Stocker, G. Ed. (1997): *The Privatization of Urban Services in Europe*, Pinter.
- [7] Peters G, Van Nispen F. Ed. (1998): *Public Policy Instruments*, Evaluation the Tools of Public Administration, Edward Elgar, Cheltenham UK, Northampton, MA, USA.
- [8] Raphaelson H. A. Ed. (1998): *Restructuring State and Local Services – Ideas, Proposals, and Experiments*, Praeger, Westport, Connecticut, London.
- [9] Salamon M. L. Ed, (2002): *The Tools of Government / A Guide to the New Governance*, Oxford University Press.
- [10] Salamon M.L., Ed. (1989): *Beyond privatisation: The Tools of Government Action*, The Urban Institute Press, Washington, D.C.

Studije:

- [1] SKGO – Radna grupa za transformaciju javnih preduzeća (2007): Transformacija lokalnih javnih preduzeća u Srbiji – ka efikasnijoj proizvodnji JKP i razvoju lokalne infrastrukture, str. 1-5.

Zakoni:

- [1] Zakon o državnoj upravi, Službeni glasnik 79/2005.
- [2] Zakon o državnim službenicima, Službeni glasnik 79/2005.
- [3] Zakon o socijalnoj zaštiti, Službeni glasnik br. 24/11.

Snežana Đorđević

IMPLEMENTATION OF THE SUBSIDIARITY PRINCIPLE IN SERBIA

SUMMARY

Serbia reforms the system and adopts a number of standards in the process of EU integration. Subsidiary as basic principle of government has not been up to now adopted, because it obligates all levels of government on democracy, transparency, responsibility, decentralisation, and focuses on citizens' needs, on higher efficiency in resource management process.

The article analyses two important public policies: education (pre-school, primary and secondary) and social protection policy, as the indicators of the quality of management and government in Serbia. In each field would be analysed: division of competencies between state and local governments, policy making process and the importance of citizens' needs, service procurement process, financing and management (capacities), privatization and role of private sector, as well as citizens' satisfaction with services.

This analysis contains comparison with the condition in these policy fields in Sweden, as democratic, decentralized county, with strong local government, developed economy, entrepreneurial culture and care for the quality of public services.

KEY WORDS: subsidiary, education policy, social protection policy, policy decision making, citizens' participation, financing, resource management, election of management bodies, private sector in procurement of public services.

Davorka Budimir¹

Hrvatska u indeksima demokratizacije

SAŽETAK

Tri relevantna svjetska indeksa procjenjuju razinu stupnja konsolidacije demokracije, te se daje usporedba za Hrvatsku i zemlje u regiji, kako bi se ukazalo na njihov različit stupanj kroz dvadeset godina njihove samostalnosti. Iako su sve te države do početka demokratskih promjena bile dijelom iste zajednice njihov daljnji razvoj, ali i stupanj konsolidiranosti se razlikuje.

KLJUČNE RIJEČI: konsolidirana demokracija, demokratizacija, Hrvatska

POJAM KONSOLIDIRANE DEMOKRACIJE

U radu razmatram poziciju Hrvatske promatranu kroz tri relevantna indeksa koji procjenjuju razinu stupnja konsolidacije demokracije. Da bi se definirala konsolidirana demokracija potrebno je odrediti od kada je neki politički sustav demokratski i drugo, od kada se za njega može tvrditi da je konsolidiran (Gunther, Dimandouros, Puhle, 1995: 6, navedeno prema Merkel, 1999: 124).

Merkel je razradio višerazinski model konsolidacije demokracije, a preuzeo je osam Dahlovih nužnih uvjete demokracije (slobodu udruživanja i koaliranja, pravo na slobodno iskazivanje mišljenja, pravo da se bira, pravo da se bude biran na javne dužnosti, slobodu informiranja, slobodne i poštene izbore i institucije koje političku vlast čine ovisnom o rezultatima izbora), ali ih nadopunjuje pojmom usidrene demokracije (*emnedded democracy*).

1 Davorka Budimir doktorant je na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu i potpredsjednica Hrvatskog politološkog društva.

Usidrena demokracija u pravnoj državi pretpostavlja unutrašnju usidrenost (u kojoj se pojedini režimi nadopunjavaju, međusobno ovise jedan o drugom, ali djeluju samostalno), te izvanjsku usidrenost koja štiti poredak od unutrašnjih šokova i destabilizacijskih tendencija. Koncept usidrene demokracije ima pet režima; demokratski izborni režim, režim prava na politički participaciju, parcijalni režim građanskih prava na slobodu, institucionalno osiguranje kontrole podjele vlasti i efektivnu vlast vlade (Merkel, 2011: 18).

Demokratska konsolidacija je proces ustanovljavanja stabilnih političkih institucija prihvaćenih od većine političkih aktera, koji svoje strategije i djelovanja prilagođavaju institucionalno osiguranim normama. Konsolidirana demokracija do danas nije jasno definirana, a određena je od uskog (Di Palma, 1990: 138; Przeworski, 1991: 26.), do šireg i složenijeg određenja (Pridman, 1995; Linz/Stepan, 1996; Merkel, 1999: 124). Osnovno neslaganje istraživača u definiranju pojma konsolidacije demokracije je u određivanju onih političkih institucija koje moraju biti stabilne da bi sustav bio otporan na krize.

U konstruiranju modela demokratske konsolidacije Merkel je preuzeo tri dimenzije političkog sustava koje su definirali Linz i Stephan. Prva dimenzija je, ponašanje elita (*behaviorally*) prema kojoj je sustav konsolidiran kada niti jedan politički akter ne mobilizira vrijedne resurse protiv demokratskog poretka. Druga dimenzija su, stavovi građana (*attitudinally*), kada većina građana prihvaća demokratske strukture i postupke kao najbolji poredak. Treća dimenzija odnosi se na strukturu (*structurally*) kada ne postoji mogućnost utjecaja na demokratske odluke od strane moćnih veto aktera, poput poduzetnika, financijskih institucija, vojske, religijskih ustanova, grupa za pritisak itd. (Merkel, 1999: 128-129).

Treća dimenzija konsolidirane demokracije odnosi se na strukture sustava, te djelovanje i lojalnost političke elite. Strukture su institucionalizirane *kada proizvode situacijski primjerene učinke za poredak i upravljanje, te šire simbolično – integrativni utjecaj na djelovanje elite i obrasce stavova širokog stanovništva, s druge strane* (isto, 141.). Učinkovitost se postiže kada politička elita prihvati institucionalno definirane prostore djelovanja.

Legitimnost političkog sustava, definirana kao *vjera da je skup postojećih političkih institucija i postupaka bolji od bilo koje alternative sustavu* ili kako kaže Linz *...demokratska legitimnost temelji se na vjerovanju da za pojedinu zemlju, u tom trenutku, nijedan drugi tip režima ne bi mogao uspješnije osigurati ostvarenje kolektivnih ciljeva* (isto, 192). Legitimnost političkog sustava je promjenjiva i ovisna o demokratskoj kvaliteti institucija (od najviše razine: političke zajednice, preko političkog poretka do najniže, političkih aktera) i povjerenju građana u njih.

Merkelov višerazinski model konsolidirane demokracije (Merkel, 2006: 9-24) razrađen je na četiri razine: ustavnoj, predstavničkoj, konsolidaciji ponašanja i konsolidaciji građanske kulture, a polazi od koncepta pozitivne konsolidacije

političkog sustava² (Pridham, 1995:168, navedeno prema Merkel, 2011: 97) u kojoj svi politički akteri i građani imaju usvojen sustav vrijednosti, obrasce ponašanja i vjerovanje u legitimnost demokracije, bez alternative.

Ustavna konsolidacija pretpostavlja konsolidaciju središnjih ustavnih tijela i institucija; državnog poglavara, parlamenta, vlade, sudstva i izbornog sustava. Potrebna je određena harmonija središnjih političkih institucija s izbornim i stranačkim sustavom, državnom upravom i regrutacijom elite, ali i uspostavljanje kočnica i ravnoteža na horizontalnoj razini organizacije vlasti.

Ustavna konsolidacija završava najranije i utječe na drugu i treću razinu konsolidacije demokracije. Stupanj konsolidacije ocjenjuje se na temelju tri kriterija: prvi je, institucionalna eficientnosti; drugi, institucionalna razvidnosti i treći, institucionalne uključivosti.

Institucionalna eficientnost podrazumjeva donošenje provedivih političkih odluka i njihovu implementaciju. Institucionalna razvidnost odnosi se na donošenje demokratski legitimnih i odgovornih političkih odluka koje su podložne kontroli. Institucionalna uključivost označava težnju da institucije potiču političku i društvenu integraciju i participaciju svih aktera.

Horizontalna politička odgovornost podrazumijeva sistem uzajamne kontrole, pri čemu jedna vlast ograničava drugu i ona je ključna za konsolidaciju. Svaka institucionalna sfera djeluje u okviru svojih ovlasti, a svojim postupcima i radnjama ne smije zadirati u ovlasti i djelokrug druge sfere. Pojedinci unutar institucija djeluju tako da imaju i samostalnost u radu, ali i odgovornost za svoj rad.

Kontrolu tih aktivnosti provode kontrolne institucije (poput, državne revizije, sudova, antikorupcijskih tijela, središnje banke, itd.) koje raspolažu ovlastima da kontroliraju, ali i kažnjavaju one koji se ne ponašaju u skladu sa dodijeljenim ovlastima, te otuda proizlazi njihova efikasnost. Ukoliko regulatorne institucije nemaju mogućnost sankcioniranja tada one postaju beznačajne i predstavljaju *ukras demokracije* (Schedler, 1999: 15- 16).

Predstavnička konsolidacija dotiče razinu teritorijalnog (političke stranke) i funkcionalnog (savezi) artikuliranja interesa između države i društva. Otvorenost državnih institucija, vrsta izbornog zakonodavstva i zakonsko normiranje interesnih udruženja predstavljaju srž predstavničke konsolidacije.

Konsolidaciju pospješuju umjereni višestranački sustavi koji se nalaze između dvostranačkog sustava i ekstremnog polariziranog pluralizma u kojima političke stranke zadovoljavaju tri kriterija: prvo; ako je fragmentacija stranačkog sustava niska ili srednja; drugo, ukoliko postoji mala ideološka distanca između lijevih i desnih stranaka, te ako ne djeluju protu systemske stranke i treće,

2 Pridhman određuje negativnu konsolidaciju kao onu u kojoj niti jedan politički ili društveni akter ne traži svoje interese i ciljeve izvan demokratskih institucija, jer u tom trenutku nema alternative demokratskom sustavu.

ako je niska fluktuacija birača (*volatility*) (Merkel, 2011: 106.). Kada su političke stranke konsolidirane i ukotvljene u politički sustav tada jačaju institucionalnu efikacijentnost i političku učinkovitost.

Funkcionalna dimenzija predstavničke konsolidacije predstavlja konsolidaciju interesa na razini društva, kroz različita interesna udruženja i saveze. Reprezentativnost različitih društvenih skupina podiže njezinu inkluzivnost, a ukoliko djeluju kooperativno tada osnažuju učinkovitost sustava i pospješuju konsolidacijske procese.

Treća razina, konsolidacija ponašanja veto-aktera, odnosi se na mogućnost djelovanje potencijalnih neformalnih aktera, moćnih igrača koji nemaju ustavni mandat da politički djeluju poput vojske, poduzetnika, financijskih institucija, radikalnih pokreta i skupina.

Ukoliko su prve dvije razine konsolidacije uspješne, ne postoji potreba za djelovanjem veto-aktera izvan demokratskih institucija. Ukoliko neformalni akteri nemaju povjerenje u službene političke institucije (prva razina konsolidacije), te stranke, saveze i političke elite (druga razina konsolidacije) tada postoji opasnost od poduzimanja nedemokratskih akcija na trećoj razini.

Četvrta razina, konsolidacija građanskog društva, podrazumijeva ukotvljenost demokratskih vrijednosti kod građanina, tako da oni imaju povjerenje u političke institucije i sustav u cjelini, podržavaju demokratski sustav i vjeruje mu, te imaju razvijen građanski aktivizam kroz civilno društvo.

Razvijeno civilno društvo doprinosi konsolidaciji demokracije, a da bi to bilo moguće potrebno je: prvo, zaštititi prava pojedinca od samovolje države, kroz autonomiju pojedinca i osiguranje privatnog vlasništva; drugo, kroz aktivnosti civilnog društva ukorijeniti poželjne građanske vrline poput snošljivosti, uzajamnog prihvaćanja, sposobnosti kompromisa, povjerenja, častnosti i pouzdanosti i treće, civilno društvo mora poticati i tematizira javne probleme.

Politički sustav je konsolidiran ako su uspostavljene ukorijenjene ili čvrste političke institucije koje imaju male izgleda za propadanjem (Schedler, 2001.: 66). Jedna od najvažnijih osobina konsolidacija demokracije je konsolidacija na razini stavova tj. kada pojedinci i/ili društvene grupe vjeruju u takav sustav vrijednosti koji je neophodan za održavanje demokratskog poretka (Linz/Stepan, 1996: 6).

Iako konsolidacija demokracije počinje istovremeno na sve četiri razine, na svakoj razini završava u različito vrijeme, a to ovisi o čitavom nizu faktora unutar neke zajednice. Prvenstveno od ponašanja političke elite u procesu demokratizacije, ali i još nekim pokazateljima kao što su: razina modernosti, državnost i vanjski akteri, preko kojih je moguće objasniti intenzitet konsolidacije demokracije.

Koncept ukotvljene konsolidirane demokracije (*embedded democracy*) podrazumijeva usidrenost demokratskog poretka na: prvo, internoj razini, kroz uzajamni odnos parcijalnih režima (demokratskih izbora, političkih sloboda, građanskih sloboda, horizontalne odgovornosti i stvarne moći vladanja

izabраниh predstavnika) kako bi se postiglo normativno i funkcionalno postojanje; te drugo, na eksternoj razini *ukotvljenosti u sferi okolnosti koje omogućavaju demokraciju i štite ju od vanjskih i unutarnjih potresa i destabilizirajućih tendencija* (Merkel, 2011: 18).

U središtu političkog sustava su demokratski izbori, koji uz djelovanje ostalih podsustava trebaju odabrati, na demokratski pravedan način, vladajuću političku elitu, koja će između izbora imati stvarnu moć vladanja, ali i horizontalnu odgovornost utemeljenu na institucionalnim garancijama.

Stvarna moć vladanja izabrane političke elite mora proizlaziti i iz njezine sposobnosti upravljanja onima koji nisu izabrani. Nesposobnost vladajuće političke elite da upravlja općim dobrom otvara mogućnost za djelovanje veto-aktera (vojske, tajnih službi, poduzetnika, velikih multinacionalnih kompanija, banaka i financijskih institucija) koji svojim postupcima prisvajaju poslove koji nisu u njihovoj domeni, te tako slabe utjecaj vlasti i otežavaju konsolidacijske procese.

Ukoliko neki od podsustava nije razvijen, ne postoji ili nije usklađen sa izbornim procesom, tada se radi o nekom od četiri oblika defektne demokracije: ekskluzivnoj, enklavnoj, neliberalnoj i delegativnoj. Ekskluzivna demokracija je oblik defektne demokracije u kojoj nije zajamčeno univerzalno biračko pravo ili se ono ne primjenjuje. Enklavna demokracija je oblik defektnosti u kojem veto-akteri preuzimaju ovlasti koje pripadaju političkoj sferi. Neliberalna demokracija predstavlja devijantnost, jer nije razvijena ustavna i pravna država, ograničena su prava pojedinca, te je ograničena kontrola zakonodavne i izvršne vlasti. Delegativna demokracija predstavlja ograničavanje kontrole izvršne vlasti u kojoj ona preuzima ovlasti koje ne spadaju u njenu domenu i tako narušava načelo legalnosti (isto, 25- 26).

Merkel smatra da su uzroci koji usporavanja konsolidacijskih procesa i proizvode različite oblike defektne demokracije sljedeći: prvo, put modernizacije; drugo, razina modernizacije; treće, privredna konjunktura; četvrto, socijalni kapital; peto, razvijenost civilnog društva; šesto, procesi stvaranja nacije i suverene države; sedmo, tip prethodnog autoritarnog režima; osmo, model tranzicije; deveto, razvijene političke institucije i deseto, međunarodna i regionalna uključenost (isto, 27-28). Put modernizacije predstavljao je važan je uzrok defektnosti, jer ukoliko se modernizacija društva temelji na neravnoteži tada posjednici demokraciju shvaćaju kao prijetnju svojim privatnim interesima. Niži stupanj razvoja i nejednaka raspodjela resursa povećavaju mogućnost za uspostavom nekonsolidirane demokracije. Privredna konjunktura odnosi se na ekonomske krize koje mogu institucionalizirati defekte, posebno u predsjedničkim ili polupredsjedničkim sustavima mladih demokracija. Nedostatak akumuliranog socijalnog kapitala u društvu, a posebno u vjerskim i nacionalno heterogenim državama, proizvodi demokratske deficite. Nerazvijeno civilno društvo posljedica je međusobnog nepovjerenje građana, te nepovjerenja prema političkim institucijama. Države koje su imale problema u stvaranju nacionalne države

teže se konsolidiraju. Tip prethodnog autoritarnog režima proizvodi defektne učinke, ako je sustav bio totalitarniji i ako je duže trajao. Model tranzicije odnosi se na djelovanje političkih elita nakon prvih višestranačkih izbora, ukoliko je postignut konstruktivni dogovor između starih i novih elita o pravcima razvoja manje su mogućnosti defektnosti sustava.

Ukoliko su formalne političke institucije obilježene korupcijom i klijentelizmom postoji veća mogućnost neformalnog političkog ponašanja kao oblika defektnosti demokratskog poretka. Države koje su međunarodno i regionalno isključene imaju veću šansu da budu defektne.

Treći val demokratizacije u Istočnoj i Jugoistočnoj Europi³, kojem je pripada i Hrvatska podrazumijevao je istovremeno odvijanje političke (prijelaz iz diktature u demokraciju); državne (raspad višenacionalnih država: SSSR-a, Čehoslovačke i SFRJ) i gospodarske (prijelaz iz planskog u tržišno gospodarstvo) transformacije.

Za svaku državu to je značilo vlastiti razvoj i međusobnu povezanost, ali i uzajamne opstrukcijske učinke (koji su proizlazili iz toga što je svaka od transformacija imala svoju logiku, ali je bila upućena jedna na drugu) stvaranja (nacionalne) države, problema demokratizacije i preobrazbe gospodarstva.

Stvaranje (nacionalne) države podrazumijevao je izgradnju nacionalnog identiteta, državnog integriteta i unutarnje suverenosti kao pretpostavke demokratskog sustava. Država nije etablirana ukoliko postoje nejasnoće o granici, spor o konstituiranju zajednice, te o tome tko su njezini građani.

Poseban problem novih demokracija činile su višenacionalne i višereligijske države, jer je nehomogeno stanovništvo (različite nacionalne, jezične ili vjerskih skupine) teže postizalo opći konsenzus o temeljnim strukturama političkog sustava, a na njih su pritisak vršile nacionalističke i vjerske elite. Takva društva zahtijevala su visoku spremnost na kompromis i snagu političkih elita (Lijphart, 1984; Burton, 1992; Merkel, 1997.) kako bi postigle konsolidiranost.

Demokratizacija političkog sustava se odvijala na tri razine; razini političkih aktera, razini političkog poretka i na razini izgradnje kolektivnog identiteta. Na najnižoj razini se kroz izgradnju kolektivnog identiteta izgrađivala unutarnja i vanjska suverenost države, a kasnije iz nje i stabilizirao politički poredak. Unutar političkog poretka djelovali su politički akteri, politička elita, koja je s jedne strane ustanovljavala pravila djelovanja, a sa druge djelovala u skladu s njima.

Treća, gospodarska transformacija, preobrazba gospodarstva, temeljila se na reformama koje su se provodile u kratkom periodu sa ciljem izgradnje

3 Samuel P. Huntington je pisao o *tri vala demokratizacije*; prvom od 1828. do 1922/1926. godine, drugom od 1943. do 1962. godine i trećem od 1974. do 1995. godine. Treći val demokratizacije zahvatio je 79 država, a bio je specifičan zbog istovremenog odvijanja nekoliko istovremenih transformacijskih procesa. Elster i Offe te procese spominju kao dvojbu istodobnosti (navedeno prema Merkel, 2011: 307).

učinkovitog i funkcionalnog gospodarstva, a što je predstavljalo veliki teret za političku elitu. To su bile reforme poput: liberalizacije cijena, makroekonomske stabilnosti, privatizacije državnih poduzeća, izgradnje poduzetništva uspostave tržišnog gospodarstva, modernizacije proizvodnih kapaciteta, smanjenja nezaposlenosti i podizanja učinkovitosti. Tranzicijske reforme prouzrokovale su pad životnog standarda, inflaciju, nezaposlenost, porast bruto zaduženosti države itd. Optimalna strategija gospodarske politike je bila nedosljedna, jer su reforme utjecale na standard građana, koji je s vremenom dovodio do opadanja podrške prema političkim akterima.

INDEKSI DEMOKRATIZACIJE

Za ocjenu razine konsolidacije demokracije u Hrvatskoj donosim pregled tri relevantna svjetska pokazatelja, te dajem usporedni pregled nama najbližih susjednih zemalja s kojima smo sedamdeset godina bili u istoj državnoj zajednici.

Stupanj razvoja demokracije uspoređuje se kroz nekoliko odvojenih međunarodnih istraživanjima, nizom indikatora kako bi se procijenio politički razvoj država u svijetu. Najčešće se koriste sljedeća istraživanja: prvo, periodično istraživanje Svjetske banke *Governance Matters* dostupno je od 1996. godine; drugo, Freedom Houseova studija *Freedoms in the World* od 1972. godine i studija *Nations in Transit* od 1995. godine; te treće, Bertelsmannov *Transformation Index (BTI)* koju izdaje Bertelsmannova zaklada (Merkel, 2006: 11- 17).

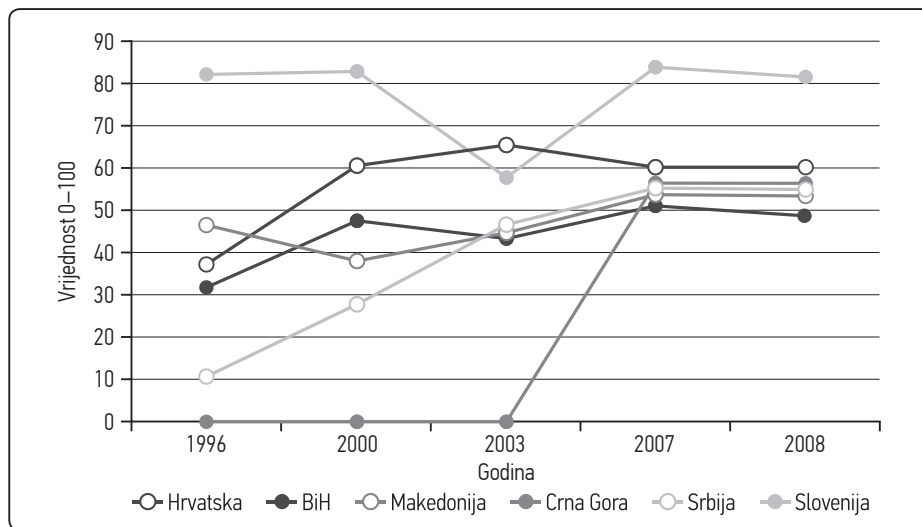
Governance Matters, Svjetske banke od 1996. godine daje jedan od najkompleksnijih indeksa (WGI – Worldwide Governance Indicators) na uzorku od 212 država kojim se mjeri stupanj otvorenosti države kroz šest pokazatelja: prvi, indeks odgovornosti i slobode izražavanja (*Voice i accountability indeks*); drugi, indeks političke stabilnosti i odsustva nasilja (*Political Stability and Absence of Violence*); treći, indeks djelotvornosti vlade (*Government Effectiveness*); četvrti, indeks regulatorne kvalitete (*Regulatory Quality*); peti, indeks vladine prava (*Rule of Law*) i šesti, indeks kontrole korupcije (*Control of Corruption*).

Iako je ova studija usmjerena na probleme upravljanja neki od indikatora upućuju na razvoj demokracije u pojedinoj državi. Indeksi se kreću u rasponu od 0 (najmanje otvoren politički sistem) do 100 (najotvoreniji politički sistem), pri čemu se vrijednost viša od 50 smatra pozitivnom za državu.

Analizom tri indeksa; odgovornosti i slobode izražavanja; indeksa političke stabilnosti i indeksa djelotvornosti vlade možemo ocijeniti položaj Hrvatske, te njenu poziciju u odnosu na ostale države pravne slijednice bivše zajedničke države.

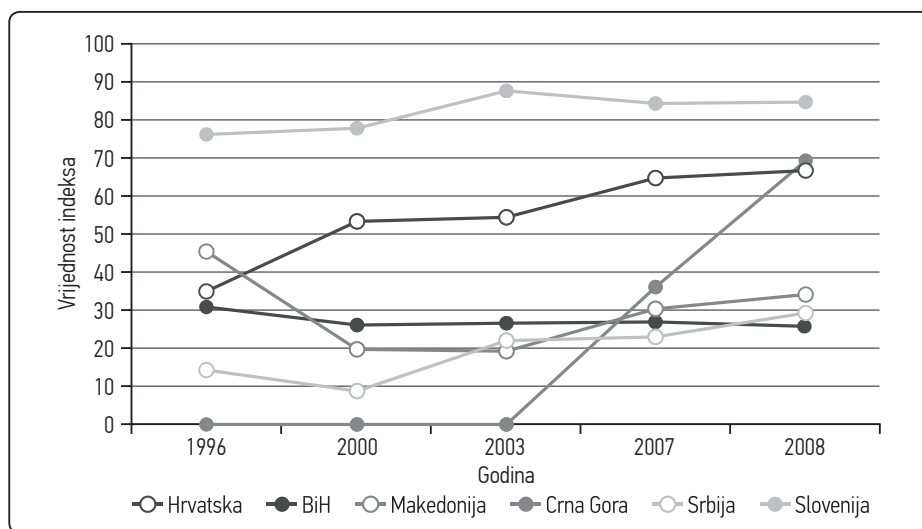
Usporedna analiza učinila mi se korisnom jer pokazuje nejednak stupanj razvijenosti, unatoč činjenici da su do raspada SFRJ sve države bile dio jednog zajedničkog političkog poretka.

Slika br. 1: Indeks odgovornosti i slobode izražavanja za Hrvatsku, BiH, Makedoniju, Crnu Goru, Srbiju i Sloveniju

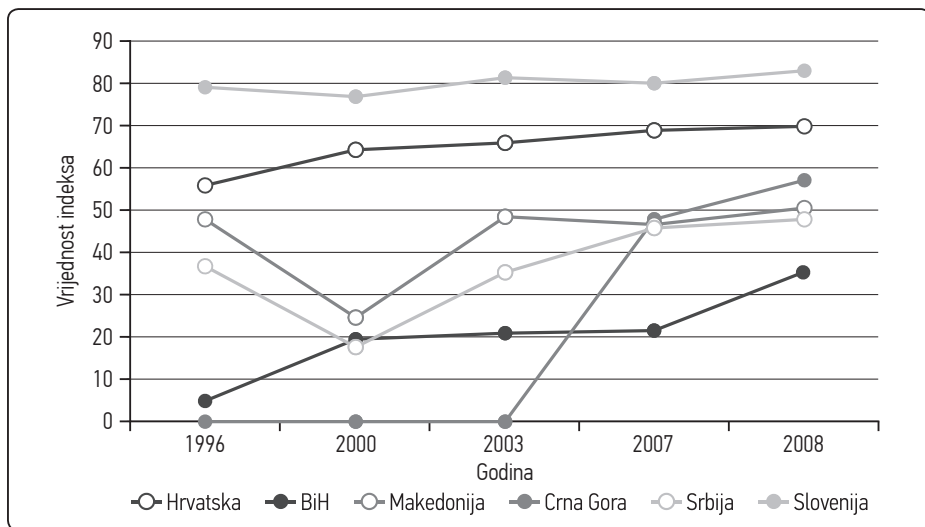
Izvor: Svjetska banka, Internet adresa: www.worldbank.org/wbi/governance/data
(pristup 20. 9. 2012.godine)

Slika br. 2: Indeks političke stabilnosti za Hrvatsku, BiH, Makedoniju, Crnu Goru, Srbiju i Sloveniju

Izvor: Svjetska banka, Internet adresa: www.worldbank.org/wbi/governance/data
(Pristup 20. 9. 2013.godine)

Slika br. 3: Indeks efikasnosti vlade za Hrvatsku, BiH, Makedoniju, Crnu Goru, Srbiju i Sloveniju

Izvor: Svjetska banka, Internet adresa: www.worldbank.org/wbi/governance/data
(Pristup 25. veljače 2012.godine)

Indeks odgovornosti i slobode izražavanja mjeri kvalitetu institucija koje su odgovorne za izborni proces. Hrvatska je početkom 2000. godine imala indeks 60, 2003. godine indeks je bio viši od 65, ali su kasnija mjerenja pokazala nazadovanje.

Politička stabilnost, kao drugi indikator, mjeri postojanost političkih institucija, prema njemu je Hrvatska 2000. godine prešla u otvorene političke sustave.

Treći indikator, efikasnost vlade, mjeri efikasnost javnih službi, te stupanj njihove nezavisnosti od političkih pritisaka. On pokazuje da je Hrvatska od prvih mjerenja 1996. godine bila otvoren politički sustav.

Hrvatska ja 2000. godine imala indekse WGI indikatora prema kojima je svrstana u otvorenije političke sustave (svi veći od 50), ali su oni još uvijek na donjoj granici otvorenosti i kreću se između 52 i 69 indeksa.

Za razliku od susjedne Slovenije koja prema svim kriterijima ima vrlo stabilne vrijednosti indeksa, uglavnom iznad 80, a što ju svrstava u rang visoko otvorenih političkih sustava. Ostale države, Bosna i Hercegovina, Srbija, Crna Gora i Makedonija rangirane su niže, a prema nekim indikatorima još su uvijek dio zatvorenih političkih sustava.

Freedom House koristi dva pokazatelja demokratskog razvoja. Prvi pokazatelj, sloboda u svijetu (Studija *Freedoms in the World*, od 1972. godine) mjereno je kroz indekse političkih prava i građanskih sloboda. Prema toj studiji države dobivaju prosječne ocjene od 1 do 7; pri čemu se ocjene od 1-2,5 odnose na slobodne države; 3,00-5,00 djelomično slobodne, a od 5,50-7,00 na države koje nisu slobodne.

Tablica br. 4: Indeks političkih sloboda prema *Freedom in the World*

Država	2000	2003	2007	2010	2011	2013.	Status 2013. godine
Hrvatska	2	2	2	1	1	1	slobodna
Bosna i Hercegovina	5	3	3	4	4	3	djelomično slobodna
Makedonija			3	3	3	3	djelomično slobodna
Crna Gora			3	3	3	2.5	slobodna
Srbija	3	3	3	2	2	2	slobodna
Slovenija	1	1	1	1	1	1	slobodna

Izvor: Baza podataka *Freedom in the World* na www.freedomhouse.org (Pristup 20. 9. 2013. godine)

Drugi pokazatelj, uspješnost demokracije (*democracy score*), mjeri se od 1995. godine u 29 postkomunističkih država, a objavljuje u studiji *Nations in Transit*. Indeks uspješnosti mjeri sedam područja; izborni proces, civilno društvo, nezavisnost medija, demokratsko upravljanje, lokalnu samoupravu, pravni okvir i korupciju, ocjenama od 1 do 7. Uspješnost demokratskog poretka izračuna se na temelju prosjeka svih ocjena.

Konsolidirane demokracije su one koje imaju prosjek ocjena od 1,00 do 2,99; polukonsolidirane demokracije od 3,00 do 3,99; hibridni režimi od 4,00 do 4,99; polukonsolidirani autoritarni režimi od 5,00 do 5,99, te konsolidirani autoritarni režimi od 6,00 do 7,00.

Prema ovim pokazateljima jedino je Slovenija konsolidirana demokracija, sa prosječnom ocjenom 1,93 što ju svrstava na prvo mjesto od svih postkomunističkih tranzicijskih zemalja.

Tablica br. 5: Uspješnost demokracije prema *Freedom in the World* od 1999. do 2013. godine

Država	1999 /2000.	2003.	2007.	2010.	2011.	2013.	Status 2013. godine
Hrvatska	4,46	3,79	3,75	3,71	3,64	3,61	polukonsolidirana demokracija
Bosna i Hercegovina	5,42	4,54	4,04	4,25	4,32	4,39	hibridan sustav
Makedonija	3,83	4,29	3,82	3,79	3,79	3,93	hibridan sustav
Jugoslavija	5,67	3,88					
Crna Gora			3,93	3,79	3,82	3,82	polukonsolidirana demokracija
Srbija			3,68	3,71	3,64	3,64	polukonsolidirana demokracija
Slovenija	1,88	1,79	1,82	1,93	1,93	1,89	konsolidirana demokracija

Izvor: Baza podataka *Nation in Transit* na www.freedomhouse.org (Pristup 20. 9. 2013. godine)

Bartelsmann Transformation Indeks (BTI)⁴ predstavlja kompleksno istraživanje koje nije ograničeno samo na izbore i političke institucije, već mjeri vladavinu prava, predstavništvo i prihvaćenost institucija u jednoj državi, te u ekonomskoj sferi socijalne mreže, jednakost šansi i održivost. BTI se sastoji od dva indeksa: statusnog indeksa (Status Indeks) i indeksa upravljanja (Management Indeks).

Statusni indeks označava poziciju neke od 128 država⁵ s obzirom na razvoj njenih demokratskih i tržišnih institucija prema pet političkih kriterija (dobivenih na temelju 18 indikatora) i 7 ekonomskih kriterija (izračunatih na temelju 14 indikatora).

Politički kriteriji su: državnost, politička participacija, vladavina prava, stabilnost demokratskih institucija, te politička i socijalna integracija.

Rang lista je sljedeća od 10 do 8,50 su vrlo napredne države; od 8,49 do 7,00 napredne; od 6,49 do 5,50 ograničene; od 5,49 do 4,00 vrlo ograničene, a od 3,99 do 1 su neuspjele demokracije. Raspon rezultata je od 1 (najlošija ocjena) do 10 (najbolja ocjena), pri čemu ocjena 10 ukazuje na stabilnu demokraciju u pravnoj državi (onoj koju bi postigla većina država Europske unije do 2004. godine).

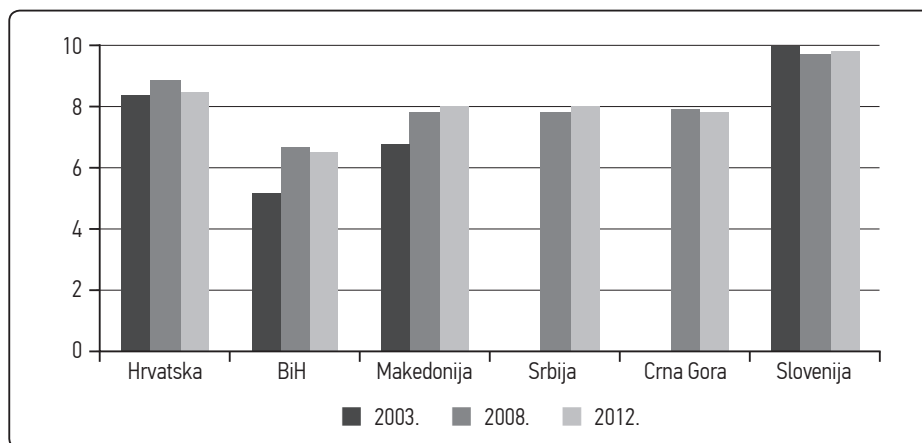
Tablica br. 6: BTI Rang i status demokracije i status države

Država	Rang 2003. #119 država	Status demokracija 2003.	Rang 2010. #128 država	Status države 2010.
Hrvatska	15.	konsolidirana tržišna	15.	napredna
Bosna i Hercegovina	50.	konsolidirana tržišna s deficitom	39.	ograničena
Makedonija	34.	konsolidirana tržišna s deficitom	21.	napredna
Srbija i Crna Gora	29.	konsolidirana tržišna s deficitom		
Crna Gora			25.	ograničena
Srbija			24.	ograničena
Slovenija	2.	konsolidirana tržišna	2.	vrlo napredna

Izvor: Baza podataka BTI/ www.bertelsmann-transformation-index.de (Pristup 20.9. 2013. godine)

4 BTI indeks temelji se na subjektivnim procjenama domaćih stručnjaka iz pojedine države, njihovih njemačkih kolega koji proučavaju navedene države, regionalnih koordinatora i međuregionalnih koordinatora; brošura Bertelsmann Stiftung na www.bertelsmann-transformation-index.de (Pristupljeno 20. 2. 2012. godine).

5 Prema podacima za 2010. godinu, a u 2003. godini analizirano je 119 država.

Slika br.4.: Ukupna konsolidacija BTI od 2003. do 2013. godine

Izvor: Baza podataka BTI www.bertelsmann-transformation-index.de
(Pristup, 20. veljače 2012. godine)

ZAKLJUČAK

Merkelov koncept konsolidirane demokracije na četiri razine može se brojčano usporediti sa pojedinim indikatorima BTI-a.

Razina ustavne konsolidacija mjerena BTI-om (demokracija - *Indeks Statusa*) dobiva se zbrojem dva pokazatelja; prvi, pravna državnost (neovisnost državnih vlasti, neovisno sudstvo, poštivanje građanskih prava i sloboda) i drugi, stabilnost demokratskih institucija (djelotvornost i njihovo prihvaćanje).

Druga razina, predstavnička konsolidacija, može se prikazati zbrojem dva indikatora; prvi, stranački sustav i drugi, savezi i interesne skupine, ta vrijednost je uvijek niža od rezultata prve razine.

Treća razina, konsolidacije ponašanja veto-aktera od početka mjerenja ocjenjena je za većinu zemalja najvišim ocjenama, tako da se Hrvatska ubraja među devet zemalja koje nisu imale protudemokratsko djelovanje veto-aktera (osim Hrvatske tu su još: Mađarska, Češka, Slovenija, Slovačka, Poljska, Litva, Letonija i Estonija).

Četvrta razina, konsolidacije građanske političke kulture, mjeri se kroz dva indikatora; demokratskim konsenzusom i društvenom samoorganizacijom.

Tablica br. 7: BTI politički indikatori za ocjenu kvalitete demokracije

BTI – POLITIČKI INDIKATORI	Hrvatska			BiH			Makedonija			Srbija			Crna Gora			Slovenija		
	03	08	10	03	08	10	03	08	10	03	08	10	03	08	10	03	08	10
državnost	10	9,5	9,3	6	7	7	8	8,5	8,8		8,8	9,3		9,3	9	10	9,8	9,8
pol. participacija	8	9,5	9	6	8,5	8	6	8,8	8,5		8,8	8,5		8,5	8,8	10	9,8	9,8
vladavina prava	8	8	7,8	4	6,8	6,8	6	6,8	7,6		7	6,8		6,8	6,5	10	9,8	9,8
stabilnost dem. institucija	8	9	8,5	4	6	5,5	6	8	8,5		7,5	8		8	8	10	10	10
integracija	8	8,3	8	6	5,3	5,3	8	6,8	6,8		6,8	7,5		6,8	6,8	10	9,3	9,5
demokratizacija ukupno	8,4	8,9	8,5	5,2	6,7	6,5	6,8	7,8	8		7,8	8		7,9	7,8	10	9,7	9,8

Izvor: Baza podataka *BTI* www.bertelsmann-transformation-index.de
(Pristup, 20. 9. 2013. godine)

Analizom pet indikatora kvalitete demokracije (državnost, politička participacija, vladavina prava, stabilnosti demokratskih institucija i politička integracija), izražene kroz *Bertelsmannov indeks transformacije*, najveći deficit primjetan je u funkcioniranju pravne države, i odnosima pojedinih vlasti na horizontalnu razini. Ponašanje političke elite u periodu demokratizacije, njeno porijeklo, političko iskustvo, *dilema istodobnosti* (Offe, 1996.), komunistička tradicija, povijesno naslijeđe, odabrani put političkih aktera, uz tri dodatne varijable: modernosti, državnosti i vanjskih aktera presudno su utjecali na razinu konsolidacije demokracije u Hrvatskoj.⁶

6 Na modernost je utjecala viša razina obrazovanja i male socijalno-ekonomske razlike nakon rušenja komunističkog poretka. Državnost se odnosila na integritet državnog naroda i državne vlasti. Vanjski akteri, poput Europske unije imali su snažan utjecaj na konsolidacijske procese (Merkel, 2006.:20.- 21).

LITERATURA

- [1] Bachrach, Peter, (ur.), *Elites in a Democracy*, Atherton Press, New York : 13-26
- [2] Best, Heinrich/ Becker, Ulrike 1997.: *Elites in Transition: Elite Research in Central and Eastern Europe*, Leske und Budrich, Opladen
- [3] Čular, Goran, 2005.: *Izbori i konsolidacija demokracije u Hrvatskoj*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb
- [4] Gallina, Nicole, 2008.: *Political Elite in East Central Europe*, Budrich UniPress, Levenkusen Opladen
- [5] Grzymala-Busse, Anna, 2002.: *Redeeming the Communist Past: The Regeneration of Communist successor Parties in East Central Europe*, Cambridge University Press, Cambridge
- [6] Merkel, Wolfgang, 2011.: *Transformacija političkih sustava: Uvod u teoriju i empirijsko istraživanje demokracije*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb
- [7] Inglehart, Ronald/Welzel, Christian, 2007.: *Modernizacija, kulturna promjena i demokratizacija. Slijed ljudskog razvitka*, Politička kultura, Zagreb
- [8] Norris, Pippa, 2011.: *Democratic Deficit*, Cambridge University Press, Cambridge
- [9] Zakošek, Nenad, 2008.: *Democratization, State-building and War: The Cases of Serbia and Croatia*, Democratization, 15 (3): 588-610,

Davorka Budimir

CROATIA IN DEMOCRATIZATION INDEXES

SUMMARY

Three relevant world indexes assess the level of consolidation of democracy and offer the comparison for Croatia and the countries in the region, in order to point to different levels they achieved through twenty years of independence. Although until the beginning of democratic changes all these states were a part of the same community, their further development and the level of consideration has been different.

KEY WORDS: consolidated democracy, democratization, Croatia

IV DEO

Srbija u regionalnom
i međunarodnom
okruženju

Predrag Simić¹

Globalizacija i kriza

SAŽETAK

Globalizacija i svetska ekonomska kriza početkom XXI veka su doveli do promene odnosa snaga između starih (*declining powers*) i novih industrijskih sila (*emerging powers*), jačanja multilateralizma u međunarodnim odnosima, ali i do promene načina kako oni funkcionišu. Globalizacija je povećala i broj transnacionalnih problema (zaštita životne sredine, međunarodni saobraćaj i komunikacije, tokovi kapitala, energije, migracija i sl.) koji nalažu međunarodno angažovanje i ono što se označava kao „globalno upravljanje“ (*global governance*). Ovi trendovi, međutim, govore i da će međunarodni odnosi i svetska politika u XXI veku funkcionisati na način koji će se značajno razlikovati od bipolarnog i unipolarnog poretka koji su obeležili drugu polovinu XX veka.

Devetnaest godina posle sloma komunističkog bloka u Istočnoj Evropi zapadni svet se suočio s najvećom ekonomskom krizom posle 1929. godine koja je dovela u pitanje same temelje liberalnog kapitalizma. Slom nekadašnjeg Istočnog bloka došao je kao neizbežni ishod višedecenijske krize državnog socijalizma i ekonomskog poretka koji nije uspeo da odoli izazovu tzv. treće tehnološke revolucije i neoliberalne ideologije koje su pokrenule veliki talas globalizacije krajem XX veka. Finansijsku krizu koja je izbila u jesen 2008. u SAD i prelila se u Evropu u proleće 2009. godine bivši britanski premijer Gordon Braun je označio kao „prvu krizu

1 Redovni profesor, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka.
E-mail adresa: predrag.simic@fpn.bg.ac.rs

globalizacije“ čije će posledice po svetsku privredu i politiku biti trajne i dublje od onih koje je imala Velika depresija 1929-1931. godine.² Kriza je već u prvom talasu (2008-2009) nanela svetskoj privredi štetu u visini od oko 10% svetskog bruto-proizvoda,³ pad vrednosti vodećih svetskih tržišta kapitala iznosio 30-70% dok je industrijska proizvodnja u prvom kvartalu 2009. godine opala u Sjedinjenim Državama 13%, u Japanu 38%, u Nemačkoj 20% i u Velikoj Britaniji 13%.⁴ Drugi talas krize, koji je u toku, najteže je pogodio Evropsku uniju preteći da dovede do sloma evrozone i evra kao zajedničke evropske valute. To bi, verovatno, dovelo i do kraja evropske integracije u njenom današnjem obliku i pokrenulo lanac događaja u svetskoj privredi i politici čije bi posledice mogle nadmašiti posledice krize iz 1929. godine. Čak i Severnoatlantski pakt, koji je među glavnim zapadnim grupacijama naizgled najmanje pogođen krizom, na svom samitu održanom u Čikagu maja 2012. godine usvojio je koncept „pametne odbrane“ iza koga se krije namera Sjedinjenih Država da rasterete budžet dela vojnih izdataka i ravnomernije rasporede među saveznicima troškove zajedničke odbrane.

Kriza je koincidirala s promenom odnosa snaga među najrazvijenijim zemljama sveta. Kako primećuju pojedini autori, Sjedinjene Države su, u ratu protiv terora' napregnule svoju vojnu moć do krajnjih granica, kriza evrozone je EU i njene istočne susede stavila pred najveći izazov u istoriji evropske integracije, Japan se suočava s kombinovanim posledicama ekonomske krize i demografske implozije dok je uloga Kanade na međunarodnoj sceni danas manja nego što je to bila prethodnih nekoliko decenija: „Bez izuzetka, izgleda da su zemlje koje čine G-7 izgubile sposobnost da deluju i upravljaju svetskim poslovima“.⁵ Svetska finansijska kriza koja je pogodila razvijene zemlje Zapada do sada je uglavnom zaobišla Kinu i Indiju i novoindustrijalizovane zemlje Azije, Afrike i Latinske Amerike.⁶ Zahvaljujući novostečenoj ekonomskoj moći,

2 „Otvaranje trgovine i stvaranje kompetitivnih tržišta doneli su veliki uspeh globalizacije, uključujući i globalni rast koji je oko milijardu ljudi izvukao iz krajnjeg siromaštva. Iako se koristi od globalizacije nikako ne smeju potceniti, njih nije moguće očuvati ukoliko nismo spremni da se pozabavimo, na globalnom nivou, glavnim ekonomskim, demokratskim, društvenim i političkim slabostima globalizacije – i njene regulative – koji su došli do izražaja tokom nekoliko poslednjih godina koji je čine značajnijom od obične krize ili čak i od krize 1929-1931. godine; ovo je prva kriza globalizacije.“ Gordon Brown, *Beyond the Crash – Overcoming the First Crisis of Globalization*, Simon and Schuster, London 2010.

3 Robert Skidelsky, *The Future of Globalisation, Survival*, No. 3/2012, navedeno prema: <http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/00396338.2012.690975>, September 31, 2012.

4 Randal Germain, *Financial order and world politics: crisis, change and continuity*, *International Affairs*, No. 4/2009, p. 673.

5 Randal Germain, *Financial order and world politics: crisis, change and continuity*, op. cit., p. 683.

6 Pored Brazila, Rusije, Indije, Kine i Južnoafričke Republike u ovu grupu zemalja svrstavaju se i Meksiko, Australija, Argentina, Južna Koreja, Turska, Poljska i neke druge zemlje.

novoindustrijalizovane zemlje, grupa BRIKS pre svega, posle 2008. godine su odigrale značajnu ulogu u naporima na stabilizaciji svetskih finansija i ublažavanju posledica krize na rast proizvodnje u svetu i to je značajno povećalo njihovu ulogu svetskim finansijama.

Dinamičan privredni razvoj doneo je i veći politički uticaj zemalja poput Brazila, Rusije, Indije, Kine i Južne Afrike (grupa BRIKS) dok ulogu Grupe sedam najrazvijenijih zemalja (G-7) sve više zamenjuje G-20 koja okuplja vodeće zemlje „prvog“ i „drugog“ sveta. Rastuća uloga ovih zemalja bila je vidljiva u ambicioznoj agendi samita G-20 koji je održan aprila 2009. godine u Londonu ali i u spremnosti SAD, Britanije i vodećih razvijenih zemalja da prihvate zemlje BRIKS kao partnere koji će odigrati važnu ulogu u rešavanju krize. „Početak XXI veka je ovim zemljama konačno doneo dinamičan privredni rast i reforme javnog sektora koji im omogućavaju da steknu atribut realne moći: njihove privrede su poletele, njihova trgovina vrtoglavo raste, njihove kompanije su postale globalne, njihove rezerve su učvršćene a njihove armije su postale bolje opremljene. Ukratko, dovoljno novih tržišnih i drugih privreda van G-7 je stasalo u odnosu na istorijski snažne zemlje da bi se opravdano moglo govoriti o novom i nastajućem međunarodnom odnosu snaga“, primetio je kanadski profesor Randal Germejn.⁷

Ukratko, globalizacija i kriza doveli su do promene odnosa snaga između starih (*declining powers*) i novih industrijskih sila (*emerging powers*), jačanja multilateralizma u međunarodnim odnosima ali i do promene načina kako oni funkcionišu. To se u ovom trenutku, između ostalog, vidi i u sporovima oko organizacije, reforme i načina funkcionisanja svetske organizacije. Na međunarodnoj sceni su se pojavili mnogobrojni transnacionalni akteri (transnacionalne banke, korporacije, interesne grupe) čija ekonomska moć i uticaj ponekad nadmašuju moć i uticaj mnogih država i koji svoje interese i odnose često ostvaruju direktnim vezama zaobilazeći države i njihovu spoljnu politiku i diplomatiju. Globalizacija je povećala i broj transnacionalnih problema (zaštita životne sredine, međunarodni saobraćaj i komunikacije, tokovi kapitala, energije, migracija i sl.) koji nalažu međunarodno angažovanje i ono što se označava kao „globalno upravljanje“ (*global governance*). Iz toga se izvodi zaključak da klasične međunarodne odnose, odnosno „politiku među nacijama“ zamenjuju „svetska politika“ (*world politics*)⁸ i „megadiplomacija“ (*megadiplomacy*).⁹ Pored država, njihovi protagonisti su i

7 Randal Germain, *Financial order and world politics: crisis, change and continuity*, *International Affairs*, op. cit., p. 683.

8 Videti o tome: Čarls Kegli i Judžin Vitkof, *Svetska politika: trend i transformacija*, CSES i Diplomatska akademija, Beograd 2004; John Baylis and Steve Smith, *The Globalization of World Politics*, Oxford University Press, New York 2001.

9 Videti: Parag Khanna, *How to Run the World: Charting a Course to the Next Renaissance*, Random House, New York 2011.

novi transnacionalni akteri i neki autori zbog toga govore i novim oblicima međunarodnih subjekata kakva je, na primer, „transnacionalna država“.¹⁰ Prema drugima, tekuća kriza je pokazala upravo suprotno: da suverena država nije izgubila svoju ulogu i da su upravo države a ne nadnacionalne ili transnacionalne organizacije odgovorile na nju. Štaviše, i u Sjedinjenim Državama i u Evropi u novije vreme pojavio se trend osporavanja uloge novoindustrijalizovanih zemalja i njihovih međunarodnih grupacija kao i teze da one menjaju postojeću ravnotežu svetske politike i vodeću ulogu Zapada.¹¹ Ovi trendovi, međutim, govore i da će međunarodni odnosi i svetska politika u XXI veku funkcionisati na način koji će se značajno razlikovati od bipolarnog i unipolarnog poretka koji su obeležili drugu polovinu XX veka.

GLOBALIZACIJA I NEOLIBERALIZAM

Svetska finansijska kriza je označila kraj jednog dugog razvojnog ciklusa koji je počeo sedamdesetih godina značajnim tehnološkim inovacijama¹², promenom načina proizvodnje i snažnim rastom razvijenih zapadnih zemalja zasnovanom na novim tehnologijama i produbljavanjem krize tzv. državnog socijalizma u Istočnom bloku.¹³ Na talasu tzv. treće tehnološke revolucije liberalne ideje Adama Smita i Dejvida Rikarda su doživele renesansu u delima Milтона Fridmana, Fridriha fon Hajeka i drugih teoretičara neoliberalizma. Ubrzo su na ovim temeljima nastali i novi neokonzervativni politički projekti poput „tačerezma“ u

10 William Robinson, *Theory of Global Capitalism: Production, Class, and State in in a Transnational World*, John Hopkins University Press, Baltimore 2004. Robinsonov koncept „transnacionalne države“ naišao je, međutim, na vrlo oštru kritiku, naročito među neomarksistima.

11 Martin Wolf, *Does the BRICS Group Matter?*, Council fo Foreign Relations, march 2012, <http://www.cfr.org/diplomacy/does-the-brics-group-matter/p27802>. 15. novembar 2012; Ruchir Sharma, *Broken BRICS, Foreign Affairs*, November/December 2012.

12 SAD i druge zapadne zemlje su tokom Hladnog rata uložile ogromna sredstva u visokotehnološka istraživanja čiji su rezultati – poluprovodnici, digitalna tehnologija, nove telekomunikacione tehnologije, itd. – krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih počeli da ulaze u komercijalnu primenu. Time počinje razvojni proces koji je tada označen kao „Revolucija mikroprocesora“ ili „Treća tehnološka revolucija“. Na temelju ovih tehnologija nastali su personalni računari, mobilni telefoni, Internet i drugi proizvodi koji su obeležili svet na kraju XX veka.

13 Ove promene omogućili su detant i popuštanje između SAD i SSSR posle završetka rata u Vijetnamu i potpisivanja tzv. Šangajskog kominikea između SAD i NR Kine. Rezultat je bilo sazivanje Konferencije o bezbednosti i saradnji u Evropi (KEBS) koja je uspešno završena potpisivanjem Helsinškog akta 1975. godine. Iako je Hladni rat obnovljen posle sovjetske invazije Avganistana, ove promene su bile nepovratne. To će se videti u otporu Nemaca i drugih Evropljana s obe strane Berlinskog zida pokušaju SAD i SSSR da instaliraju rakete srednjeg dometa u Evropi ali i u širenju ideje o ljudskim pravima i demokratskim oblicima vlasti.

Velikoj Britaniji i „reganomike“ u Sjedinjenim Državama koji su otvorili novu i poslednju etapu poluvekovnog nadmetanja kapitalizma i komunizma. Hladni rat je završen 1989-1991. padom Berlinskog zida, raspuštanjem Istočnog bloka i nestankom Sovjetskog Saveza. U oduševljenju koje su ovi događaji izazvali na Zapadu činilo se da je globalizacija utemeljena na neoliberalnoj doktrini univerzalni odgovor na sve probleme savremenog sveta.

Robert Skidelski o tome kaže: „Globalizaciju su njeni najvatreniji pobornici videli kao celovit odgovor na probleme međunarodnog poretka. Bio je to izraz verovanja, koje je sticalo sve više pristalica posle osamdesetih godina, da su tržišta bila ili mogu biti učinjena perfektno efikasnim ukoliko vlade prestanu da se u njih mešaju. Dolaskom na vlast Margaret Tačer i Ronalda Regana 1979. i 1980. godine, finansijska i druga tržišta su deregulisana, porezi smanjeni, sindikati učukani a međunarodne institucije razvlašćene. Međutim, vlade se nisu potpuno povukle. Glavna institucionalna inovacija tih godina bilo je stvaranje Svetske trgovinske organizacije 1995. godine čiji cilj je bio da uspostavi i nametne pravila trgovine i kazni prekršiće. To je, u suštini, bio sistem koji se srušio 2008. godine.“¹⁴

Neoliberali su verovali da globalizacija nudi odgovore ne samo na pitanja razvijenog svetskog Severa nego i siromašnog Juga. Po njihovom shvatanju, slobodna trgovina podstiče privredni rast, privredni rast smanjuje siromaštvo i socijalne razlike a društveno blagostanje vodi širenju političkih sloboda i demokratskih oblika vlasti. Liberalna doktrina demokratskog mira uči da „demokratije ne ratuju“ (barem ne međusobno) što znači da bi prosperitet i demokratija vodili miroljubivim međunarodnim odnosima i onome što je Frensis Fukujama označio kao „kraj istorije“. Liberali još od kraja XIX veka veruju da između naprednih zemalja ne postoje sporovi koji bi mogli izazvati oružane sukobe dok njihova demokratska kultura i institucije otežavaju odluke o primeni sile i ratu. Štaviše, ove zemlje se često okupljaju u tzv. bezbednosnim zajednicama poput NATO-a i Evropske unije čije članice se odriču upotrebe sile u međusobnim odnosima. Američki predsednik Džordž Buš stariji verovatno je upravo to imao u vidu kada je na ispraćaju američkih vojnika koji su išli u Zalivski rat 1991. godine poručio da će se oni boriti ne samo za slobodu Kuvajta nego i za novi svetski poredak.¹⁵

14 Robert Skidelsky, op. cit., p. 12.

15 „Ovo je istorijski trenutak. Mi smo prošle godine ostvarili veliki napredak privodeći kraju dugu epohu sukoba i rata. Mi pred sobom imamo mogućnost da stvorimo za nas i za buduće generacije novi svetski poredak – svet u kome će vladavina prava, a ne pravo džungle, upravljati ponašanjem naroda. Ukoliko budemo uspešni – a bićemo – imaćemo realnu priliku u tom novom svetskom poretku, poretku u kome će verodostojne Ujedinjene nacije moći da sprovedu svoju ulogu čuvara mira ostvarujući obećanja i viziju osnivača UN.“ *President George Bush Announcing the War Against Iraq*, navedeno prema: <http://www.historyplace.com/speeches/bush-war.htm>, September 31, 2012.

U osnovi, to je značilo povratak izvornim načelima Povelje UN i upravo to je bio cilj novog generalnog sekretara UN, Butrosa-Butrosa Galija, koji je u izveštaju Savetu bezbednosti pod naslovom *Agenda za mir, Preventivna diplomatija, stvaranje mira i očuvanje mira* izneo jedan takav program. Između ostalog, u njemu je zapisao: „poslednjih meseci poraslo je uverenje među velikim i malim narodima da se ponovo otvorila mogućnost da se ostvare veliki ciljevi Povelje – Ujedinjene nacije koje će biti sposobne da očuvaju međunarodni mir i bezbednost, garantuju prava i ljudske slobode i da promovišu, prema slovu Povelje, društveni napredak i bolje standarde života u većoj slobodi'. Ova mogućnost ne sme biti propuštena. Organizacija nikada više ne sme biti sputana kao što je bila u eri koja je iza nas“.¹⁶ Ubrzo se pokazalo da svet posle Hladnog rata neće biti ni miran ni bezbedan¹⁷ i UN su bile prinuđene da pošalju više desetina mirovnih misija širom sveta testirajući do krajnjih granica sposobnost svetske organizacije i njenih članica da ponesu teret mnogobrojnih mirovnih operacija.

Još veći izazov su doneli američki neokonzervativci koji su devedesetih imali snažne pozicije u Kongresu i Senatu i nisu bili spremni da prate generalnog sekretara u pokušaju reforme svetske organizacije. Galijevim reformama UN otvoreno se suprotstavio Džesi Helms, predsednik Spoljnopolitičkog komiteta američkog Senata, tvrdeći da su one uzurpirale moć svojih članica i ugrozile interese SAD.¹⁸ Kongres je blokirao američke kotizacije svetskoj organizaciji, Helms je zapretio da će SAD napustiti Ujedinjene nacije a Vašington je stavio veto na reizbor Butrosa-Butrosa Galija na položaj generalnog sekretara čime je ova epizoda bila završena. Time je otvoren put američkim neokonzervativcima

16 Navedeno prema: http://www.unrol.org/files/A_47_277.pdf, 31. septembar 2012.

17 U izveštaju Međunarodne radne grupe za budućnost UN iz 1995. zabeleženo je da je posle 1989. godine u svetu bilo gotovo 100 oružanih sukoba. Najveći broj među njima bili su unutrašnji sukobi. Videti: *The United Nations in its Second Half Century*, Ford Foundation, New York 1995.

18 „Onako kako danas rade Ujedinjene nacije ne zaslužuju dalju američku podršku. Njihova birokratija buja, njihovi troškovi vrtoglavo rastu a njihova misija se stalno širi izvan njihovog mandata – i izvan njihovih mogućnosti. Još gore, s neprekidnim rastom obima i domašaja njihovih aktivnosti Ujedinjene nacije se pretvaraju od organizacije suverenih naroda u kvazi suverenu instituciju. Ova transformacija predstavlja očiglednu pretnju nacionalnim interesima SAD ... Takva situacija je neodrživa. Ujedinjenim nacijama je potreban radikalni remont. Uprkos tome, generalni sekretar Butros-Butros Gali je ignorisao brojna upozorenja i tvrdoglavo odbija reformu koja se tiče bitnih stvari. Štaviše, Butros Gali nastavlja snažnu kampanju u prilog onome što naziva 'opunomoćivanja' UN. On je uzeo u zaštitu naraslu birokratiju dok su broj i priroda mirovnih operacija nabujali tokom njegovog mandata. On zahteva stvaranje stajanje vojske UN i ovlašćenja da ubira direktne poreze UN.“ Jesse Helms, *Saving the U.N.: A Challenge to the Next Secretary-General*, *Foreign Affairs*, September/October 1996, Quoted after: <http://www.foreignaffairs.com/articles/52425/jesse-helms/saving-the-un-a-challenge-to-the-next-secretary-general>, 31. septembar 2012.

koji su, polazeći od teze američkog profesora Charlesa Krauthamera o „unipolarnom momentu“ u međunarodnim odnosima posle sloma SSSR i Istočnog bloka¹⁹ razvili tezu o „unipolarnom svetu“ u kome će Sjedinjene Države imati ulogu hegemonu kao „imperija vrednosti“. Američki unilateralizam u međunarodnim odnosima doživeo je zenit posle terorističkih napada na Njujork i Vašington 11. septembra 2001. godine za vreme drugog mandata predsednika Džordža Buša mlađeg.²⁰

Posle ovih napada predsednik Buš je objavio „rat protiv terora“ koji je mobilisao ogromne vojne, ekonomske i finansijske resurse SAD i savezničkih država do granice koja je izazvala podele unutar Severnoatlantskog pakta.²¹ Iza vojnih intervencija na Balkanu, Avganistanu i Iraku stajalo je uverenje neokonzervativaca da širenje zapadnih vrednosti čini Zapad bezbednijim. Stare ideje oca liberalnog internacionalizma, američkog predsednika Vudro Vilsona („rat da bi se okončali svi ratovi“ i „učiniti svet bezbednim za demokratiju“) imale su neočekivane posledice u promenjenom kontekstu početka XXI veka. Kritičari takvog stava primećuju: „Zbog pogrešnog uverenja da je zapadna demokratija 'prirodni' oblik vladavine i pravljenjem površnih poređenja s uspehom silom nametnog demokratskog poretka u posleratnoj Nemačkoj i Japanu, (Toni) Bler i tadašnji predsednik Džordž Buš potpuno su potcenili teškoće u instaliranju demokratije u društvima u kojima ne postoje zapadne ustavne tradicije. Irak i Avganistan su aktuelni plodovi njihovih napora.“²² Skidelski ističe da je liberalni internacionalizam zapao u protivurečnost: „Gde je nema, demokratiju treba uvesti silom. Liberalni internacionalizam stoga nudi „rat da bi se okončali ratovi“. Ova teza je testirana do uništenja u Iranu i Avganistanu“.²³ Ne bi trebalo izgubiti iz vida i da su ratovi u Avganistanu i Iraku bili ratovi koji nisu finansirani iz budžeta nego zaduživanjem američke vlade na finansijskim tržištima i tek će istorija pokazati da li su i u kojoj meri uticali na rast finansijskih špekulacija i bujanje berzanskih „mehura“ čije pucanje je izazvalo svetsku finansijsku krizu u oktobru 2008. godine.

19 Charles Krauthamer, *Unipolar Moment*, *Foreign Affairs*, No. 1/1991, pp. 23-33.

20 Videti o tome: Francis Fukuyama, *After the Neocons: America at the Crossroads*, Profile Books, London 2006.

21 Kolebanje Francuske i Nemačke da se pridruže ratu protiv režima Sadama Huseina u Iraku navelo je američkog sekretara za odbranu, Donalda Ramsfelda, da saveznike podeli na „staru“ i „novu Evropu“.

22 Robert Skidelsky, op. cit., p. 18.

23 Ibid., p. 18.

GLOBALIZACIJA I GLOBALNO UPRAVLJANJE

U senci burnih političkih zbivanja na međunarodnoj sceni tokom devedesetih godina XX veka ostali su razvojni procesi koje je globalizacija pokrenula u Trećem svetu. Razvoj telekomunikacija, saobraćaja i svetske trgovine izveli su na svetsku scenu prve novoindustrijalizovane zemlje, tzv. četiri azijska tigra (Južna Koreja, Tajvan, Hong Kong i Singapur) koji su, slično Japanu šezdesetih godina XX veka, brzo apsorbovali nove tehnologije i uvodili ih u komercijalnu primenu.²⁴ Pojava „superkompetitivnih konkurenata“ u liku Japana i azijskih „tigrova“ izazvala je pravu uzbunu u Evropi sredinom osamdesetih godina. Komisija EZ i njen tadašnji predsednik Žak Delor su sproveli duboke reforme Zajednice (tzv. Jedinствени evropski akt i Bela knjiga) čiji je cilj bio da osposobe Evropu da odgovori konkurenciji s Dalekog Istoka. Iako su ove mere dale rezultate evropska privreda je, slično američkoj, problem nekonkurentnosti sve više rešavala delokalizacijom proizvodnje u region Azije i Pacifika. Uspeh kineskih reformi krajem XX veka je ubrzao ovaj proces i narednih decenija veliki delovi realnog sektora privrede iz SAD i Evrope preseljeni su na Daleki istok.²⁵

Neoliberali u tome nisu videli ništa loše i deregulacijom privrede i društva su ih i podsticali. Štaviše, smatralo se da delokalizacija prljavih, radno-intenzivnih i energetski-intenzivnih industrijskih grana omogućava razvijenim zapadnim zemljama da se usmere na visokotehnološke grane, sektor usluga i finansija, unaprede kvalitet života i uživaju „dividende globalizacije“. Regulatorna uloga je prepuštena tržištu i njegovim zakonitostima a jedine krupne promene događale su se u sferi globalnog upravljanja gde je trebalo izgraditi set institucija i pravila, odnosno, režima koji bi olakšali funkcionisanje globalizovanog sveta. Pošto je u tom pogledu postajala visoka saglasnost među privredno vodećim zemljama sveta jedine razlike su se mogle primetiti između radikalnih neoliberala koji su odbacivali bilo kakvu ozbiljniju regulaciju svetskih tržišta i socijaldemokrata koji su se brinuli zbog socijalnih posledica njihovog delovanja.

Bruto domaći proizvod SAD, EU i BRIC (trilioni US \$, cene iz 2010)

Sjedinjene Države	14.57
Evropska unija	16.24
BRIC	11.22

Izvor: Svetska banka 2012

24 Oslanjajući se na tehnologiju prve generacije IBM personalnih računara koja nije bila zaštićena pravima industrijske svojine, „četiri tigra“ su preplavili svet njihovim jeftinim replikama i doveli do prave revolucije na tržištu mikroračunara.

25 Videti o tome: Predrag Simić, *Socijalizam i modernizacija u NR Kini 1978-1988*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd 1989.

Radnici i njihovi sindikati u razvijenim zemljama mogli su samo da konstatuju gubitak stotina hiljada i miliona radnih mesta i opadanje prosečnih zarada zbog delokalizacije čitavih industrijskih grana. Posledica je bio ogroman rast trgovinskih suficita i deviznih rezervi Kine i još veći rast spoljnog duga Sjedinjenih Država. Razlog zbog koga tržišni zakoni nisu doveli do pada vrednosti dolara i uravnoteženja trgovinskih bilansa krio se u činjenici da je dolar i dalje vodeća svetska rezervna valuta, tj. da su SAD mogle da nastave da troše iznad svojih mogućnosti. Suprotno verovanju neoliberala da slobodno tržište donosi svima koristi, od devedesetih godina XX veka postalo je očigledno da Kina i druge novoindustrijalizovane zemlje postaju glavni dobitnici globalizacije na račun starih industrijskih sila sveta.

Globalizacija je prethodnih tridesetak godina menjala međunarodni poredak i na manje dramatičan ali trajan način otvarajući područje odnosa među novim transnacionalnim akterima (multinacionalne korporacije, banke, mediji, NGO i dr.) koje je sve više izmicalo tradicionalnim „međunarodnim“ (tj. međudržavnim) odnosima. Potreba za nadnacionalnom koordinacijom i upravljanjem mnogim ekonomskim, političkim i drugim aktivnostima stvorila je potpuno novu oblast međunarodnih odnosa koja je označena kao „globalno upravljanje“ (*global governance*). Iako je pojam i danas nedovoljno objašnjen i predmet je kontroverznih i ideološki obojenih interpretacija mnogi stručnjaci govore o globalnom upravljanju „kao o konceptualnoj referentnoj tački u svom bavljenju svetskom politikom. Njihove analize obično obuhvataju različite fenomene kao što su globalni društveni pokreti, građansko društvo, aktivnosti međunarodnih organizacija, promenljiva regulatorna sposobnost država, privatne organizacije, javno-privatne mreže, transnacionalno utvrđivanje pravila i oblici privatnog autoriteta“.²⁶ Ukratko, klasične škole međunarodnih odnosa koje počivaju na shvatanju međunarodne politike kao „politike među narodima“ (Hans Morgentau) nemaju u vidokrugu transnacionalne aktere. Na talasu globalizacije mnogi od njih, poput međunarodnih nevladinih organizacija (NVO), transnacionalnih korporacija (TNC) i međunarodnih „trustova mozgova“ (*think-tanks*), dobili su veliki uticaj u „svetskoj politici“.

Međunarodni uticaj novih društvenih pokreta i transnacionalnih NVO postao je vidljiv već u završnici Hladnog rata kada je detant među supersilama stvorio prostor za njihovo delovanje. Već početkom sedamdesetih godina XX veka na međunarodnoj sceni su delovali snažni mirovni i antinuklearni pokreti kojima su se u to vreme pridružili i prvi ekološki, odnosno pokreti „zelenih“.²⁷ Potpisivanje Završnog akta iz Helsinkija 1975. godine, kratkotrajno popuštanje

26 Klaus Dingworth and Phillipp Pattberg, *Global Governance as a Perspektive on World Politics*, *Global Governance*, No. 12/2006, p. 189.

27 Na njihovu pojavu u to vreme velikog uticaja imalo je objavljivanje izveštaja tzv. Rimskog kluba koji su uticali na sazrevanje svesti o negativnom uticaju tehnološkog razvoja na čovekovu okolinu.

napetosti u svetu tokom sedamdesetih godina XX veka i promene u politici SAD pogodovali su širenju pokreta za ljudska prava i nacionalnih pokreta, pre svega u Istočnom bloku ali i u svetu. Snaga ovih pokreta u Evropi naročito će se osetiti kada je, posle sovjetske invazije u Avganistanu, došlo do novog zaoštavanja u odnosima supersila. Iako je težište njihovog pritiska bio tadašnji Istočni blok promene su se osetile širom Evrope dajući novu ulogu Evropskoj zajednici kao „prvoj civilnoj supersili“.

Napredak globalizacije tokom osamdesetih godina povećavao je ulogu transnacionalnih subjekata, u prvom redu transnacionalnih korporacija, transnacionalnih banaka i drugih aktera čija ekonomska moć je premašila ekonomsku moć velikog broja malih i srednjih država.²⁸ Srazmerno ekonomskoj moći povećavao se i njihov politički uticaj na svetskoj sceni vršeći pritisak na vlade i međunarodne organizacije u pravcu liberalizacije svetske trgovine i uklanjanja drugih barijera njihovom poslovanju. Čarls Kegli je tim povodom primetio: „... izbledele granice između unutrašnjih i spoljnih poslova jačaju političku ulogu koju MNC (multinacionalne korporacije) neizbežno imaju kao nedržavni akteri na raskršću spoljne i unutrašnje politike. Može se očekivati da će simbolična invazija nacionalnih granica od strane MNC izazvati gnev mnogih lokalnih nacionalista koji će strahovati od gubitka prihoda, radnih mesta i kontrole u korist stranih korporativnih interesa. Pošto multinacionalke često donose odluke na koje državne vođe imaju malo uticaja (kao što su investicione odluke) rastući uticaj MNC naizgled vodi eroziji glavnog organizacionog načela svetskog sistema – da samo države mogu biti suverene. Ogromni finansijski resursi MNC često su mnogo veći nego što pokazuju zvanične statistike i tu se krije razlog zbog čega mnoge države strahuju da MNC, koje insistiraju na međunarodnoj saradnji, nagrizađu njihov suverenitet. Zapravo, države u određenim oblastima *odista* gube kontrolu nad nacionalnim privredama tempom kojim se MNC međusobno spajaju i prestaju da budu vezane za bilo koju državu ili region“.²⁹ Razvoj globalizacije povećao je uticaj i drugih transnacionalnih nedržavnih aktera kao što su međunarodni mediji, trustovi mozгова, verske organizacije pa čak i radikalni verski pokreti i terorističke grupe poput Al Kaide.

U takvim okolnostima krajem XX i početkom XXI veka dolazi i do pojave novih oblika interesnog povezivanja različitih nedržavnih aktera svetske politike. Primer ove vrste su tzv. grupe za promociju odrađenih pitanja (*Issue advocacy groups*) koje se stvaraju u cilju vršenja uticaja radi ostvarivanja različitih političkih, ekonomskih, ekoloških i drugih ciljeva u svetskim razmerama poput Grinipisa, Amnesti internešenel, Doktoru bez granica i sl. Mnogi analitičari u njima vide zametak tzv. međunarodnog civilnog društva koje vodi difuziji političke moći

28 Videti o tome: Čarls Kegli i Judžin Vitkof, *Svetska politika*, op. cit., str. 270-272.

29 Charles W. Kegley, *World Politics: Trend and Transformation*, Cengage Learning, Belmont 2009, pp. 180-181.

izvan centralnih vlada država i u velikoj meri izmiče tradicionalnim međunarodnim odnosima. Trebalo bi, ipak, primetiti da odnos državnih vlada i međunarodnih nevladinih organizacija nije uvek recipročan i da su vlade uticajnih država često u poziciji da manipulišu međunarodnim NGOs u cilju klasičnih državnih interesa. U celini, moglo bi se zaključiti da je globalizacija ozbiljno dovela u pitanje klasično shvatanje državnog suvereniteta kao i pravila ponašanja država u svetskoj politici.

ZAKLJUČAK

Neoliberalni model globalizacije ponekad se vidi kao „najnoviji pokušaj da se stvori svetski poredak bez svetske vlade“. ³⁰ Svetska ekonomska kriza koja je počela 2008. godine pokazala je granice aktuelnog talasa globalizacije i otvorila novu debatu o budućnosti međunarodnog ekonomskog i političkog poretka. Glavni tema u ovoj debati je uvođenje neke vrste „svetske ekonomske vlade“ (Gordon Braun), odnosno, novih oblika globalnog regulisanja monetarnih, finansijskih i privrednih tokovima u svetu koje bi sprečio duboke poremećaje u svetskoj privredi kakve je donela aktuelna kriza. Ova debata je, u osnovi, podelila „globaliste“ i „suvereniste“ među kojima prvi zagovaraju jačanje uloge Ujedinjenih nacija u ekonomskoj sferi dok drugi zagovaraju liderstvo vodećih ekonomskih i političkih sila kao stabilizatora svetskih privrednih tokova.

Prva grupa odgovor na izazove globalizacije i sve snažnijeg uticaja nedržavnih transnacionalnih aktera je pokušaj da se *global governance* definiše kao politički koncept koji bi trebalo da ponudi odgovor na pitanje kako države mogu odgovoriti na akutne svetske probleme. Neki autori stoga globalno upravljanje vide kao koncept koji obuhvata nastojanja da se na globalnom nivou ponudi odgovor na gubitak kontrole i uravnoteže nekontrolisani procesi globalizacije. Komisija za globalno upravljanje, osnovana 1992. godine uz podršku tadašnjeg generalnog sekretara UN, Butrosa Butrosa Galija, u svom izveštaju pod naslovom „Naše globalno susedstvo“ (1995) zauzela je aktivistički stav pozivajući na reformu UN koja bi povećala njihovu moć. Globalno upravljanje u ovom izveštaju je definisano na sledeći način: „Upravljanje (*governance*) je zbir mnogobrojnih načina na koje pojedinci i institucije, javne ili privatne, upravljaju svojim zajedničkim poslovima. To je neprekidni proces kojim se sukobljeni ili različiti interesi mogu uskladiti i preduzeti zajednička akcija. Ono obuhvata formalne institucije i režime ovlašćene da nametnu sprovođenje kao i neformalne aranžmane oko kojih su se ljudi ili institucije saglasili da su u njihovom interesu“. ³¹

30 Robert Skidelsky, *The Future of Globalisation...*, op. cit., p 18.

31 The Commission on Global Governance, *Our Global Neighbourhood*, Oxford University Press, New York 1995, p. 4.

Iako je izveštaj komisije je izazvao žestoke reakcije zagovornika očuvanja državnog suvereniteta o kojima je već bilo reči, njen „poziv na akciju“ dobio je novi značaj izbijanjem svetske ekonomske krize. Komisija je zauzela stav da je za kvalitet globalnog upravljanja bitno da „globalna građanska etika proži-ma aktivnosti unutar globalnog susedstva i da je vođstvo prihvatilo tu etiku“. Polazeći od njega, Komisija je predložila program reformi UN u oblasti globalne bezbednosti, strukture UN i vladavine prava koji zahteva veću saradnju vlada, javnog i privatnog sektora, veću koordinaciju u okvirima UN i jačanje položaja ljudi u politici.³² Kako navode Dingvert i Patberg, ova linija razmišljanja nave-la je i komisiju nemačkog Bundestaga da zaključi: „Kako svet postaje sve više globalizovan a privredne aktivnosti prerastaju nacionalne regulatorne okvire postaje sve značajnije politički oblikovati ekonomske, društvene i procese za-štite životne sredine na globalnom nivou. Pitanje kako je moguće demokrat-ski upravljati globalnim izazovima postalo je nedavno predmet rasprave pod naslovom 'globalno upravljanje' „.³³ Polazeći od ovih stavova Komisija je za-ključila da postojeća situacija u svetskoj privredi i politici nalaže širenje glo-balnog upravljanja i da je njegova implementacija jedan od glavnih problema savremene svetske politike.³⁴

Model za ovakvu vrstu projekta globalne integracije bila je Evropska unija ali su njene dugotrajne krize (institucionalna kriza 2005-2009, kriza evrozone 2009-2012) dovele u pitanje vrednost jednog takvog projekta. Kritički pogled na sam koncept globalnog upravljanja nudi druga grupa autora koji smatraju da ona nije vrednosno neutralna i da, zapravo, predstavlja politički koncept koji polazi od kritike posledica neoliberalnog modela privrednog razvoja u svetu tokom prethodnih trideset godina: „Protagonisti ove kritičke verzije global-nog upravljanja tumače preovlađujući diskurs debate o globalnim nadzornim mehanizmima izvan države kao deo opšteg političkog trenda u pravcu reregu-lacije svetske privrede koja bi trebalo da prikrije negativne tendencije poznog

32 Između ostalog, komisija je predložila sledeće mere: globalno oporezivanje, stajaća vojska UN, Savet za ekonomsku bezbednost, nadležnost UN na globalnim problemima pitanjima, okon-čanje prava veta stalnih članica Saveta bezbednosti, novo parlamentarno telo predstavnika „građanskog društva“ (NVO), novi „Savet za peticije“ Međunarodnog kriminalnog suda (osno-vanog jula 1998. godine u Rima), obavezujuće presude Međunarodnog suda pravde i proširene nadležnosti generalnog sekretara UN.

33 Deutscher Bundestag, *Study Commission, Globalization of the World Economy: Challenges and Answers, Short Version of the Final Report*, German Bundestag, 14th legislative period, Berlin 2002, p. 67.

34 „Svetski proces političkog upravljanja globalizacijom – globalno upravljanje – još uvek se u svojim ranim fazama, Još uvek postoje prepreke na putu globalnog upravljanja, uključujući neravnotežu moći i nacionalne i internacionalne probleme s demokratijom i legitimizacijom: gotovo da ne postoji etičko-normativni konsenzus („globalni etos“) i to je prepreka stvaranju snažnog sistema globalnog upravljanja ... U ovom trenutku, globalno upravljanje i dalje je pre vizija nego opis aktuelnog stanja međunarodnog sistema“. Op. cit., p. 74.

kapitalizma. Shodno tome, globalno upravljanje kao pokušaj da se obnovi politički uticaj radi izmene institucionalnog pejzaža svetske politike ne shvata se kao protivteža globalizaciji nego kao njen ideološki pratilac“.³⁵

Druga grupa autora smatra da je za stabilizaciju svetskih privrednih tokova potrebna da postoji stabilizator, tj. vodeća ekonomska i politička sila koja bi garantovala stabilnost svetske privrede. U osnovi, to bi odgovaralo ulozi koju je Velika Britanija imala krajem XIX veka kao garant zlatnog standarda u svetskim finansijama. Na ovakav stav nailazi se, na primer, u radovima Suzan Strejndž³⁶ i Čarlsa Kidlbergera³⁷ koji smatra da bi uloga stabilizatora bila da obezbedi javna dobra potrebna za funkcionisanje svetske privrede. Glavno javno dobro, prema ovom autoru, je sloboda trgovine od koje koristi imaju sve zemlje ali neke među njima mogu pokušati da steknu prednost protekcionističkim politikama. Ukoliko bi se to dogodilo sloboda svetske trgovine bila bi ograničena a uloga stabilizatora bi u tom bila da ponudi podsticaje onima koji se pridržavaju pravila slobodne trgovine otvarajući im svoje tržište i kapital. To znači da bi ulogu stabilizatora morala da igra zemlja koja bi imala dovoljnu ekonomsku moć i bila spremna da je koristi na benevolentan način. Pošto takvu ekonomsku i političku moć danas poseduju samo Sjedinjene Države Skidelski kritikuje ovu tezu postavljajući pitanje da li su „Sjedinjene Države spremne ili sposobne da preuzmu vođstvo kakvo traže zagovornici Pax Americana. Kraj Hladnog rata ostavio je Sjedinjene Države kao jedinu svetsku supersilu ali je i oslobodio sile religije i etniciteta koje su bile zatvorene u boci tokom rata“.³⁸

Suzan Strejndž je, približno u isto vreme kada i Čarls Kidlberger, iznela tezu da sposobnost pojedinih zemalja da utvrđuju pravila ponašanja na međunarodnoj sceni stavlja Sjedinjene Države u položaj vodeće sile u svetskom monetarnom i finansijskom sistemu. Vojna nadmoć SAD, kontrola američkih korporacija nad transnacionalnom proizvodnjom, nadmoćni inovativni kapacitet američkih istraživačkih institucija bili su tada, kao i danas, argumenti u prilog ovoj tezi. „Za Suzan Strejndž, sve što je bilo potrebno da bi Amerika upotrebila svoju strukturnu moć je volja da se politički deluje na način koji bi bio u skladu sa svojim osnovnim atributima moći. Što Amerika nije uspela u tome bila je, prema Strejndž, tragedija epskih razmera“ primećuje Randal Germejn.³⁹ On, pri tome, dodaje da se od svih merila aktuelnih promena u ravnoteži moći najčešće govori o akumulaciji kapitala zemalja BRIK koja se, zbog

35 Klaus Dingworth and Phillipp Pattberg, *Global Governance...*, op. cit. p. 196.

36 Susan Strange, *Casino capitalism*, Basil Blackwell, Oxford 1986., i: Susan Strange, *Mad money*, Manchester University Press, Manchester 1998.

37 Chales Kidlberger, *The World in Depression*, University of California Press, Berkeley 1977.

38 Robert Skidelsky, *The Future of Globalisation...*, op. ct. p. 21.

39 Randal Germain, *Financial order and world politics: crisis, change and continuity*, op. cit., p. 684.

eksplozije spoljnog duga SAD u odgovoru na kreditnu krizu, uzima kao argument u prilog tezi o eroziji dominantnog položaja SAD. Ipak, smatra on, „trebalo bi ovde naglasiti da je akumulacija međunarodnih rezervi od strane BRIK i drugih zemalja zapravo egzemplarni indikator gde se nalazi strukturna moć u svetskoj političkoj ekonomiji. Gomilanje stranih deviznih rezervi denominovanih u američkim dolarima ukazuje na tri važne osobine strukturne moći: 1. Amerika ostaje skladište monetarne i finansijske sigurnosti u vreme krize; 2. Amerika uživa poverenje u svetu kao glavni provajder globalne likvidnosti i, 3. dok BRIK i druge zemlje moraju da *zarade* svoju likvidnost (to je ono što ove rezerve predstavljaju), Amerika može da ih sama *stvori*. Teško je zamisliti bolji indikator strukturne moći od onoga što je Suzan Strejndž u svoje vreme nazvala, super-ekstravagantnom privilegijom“.⁴⁰

Uprkos tome, mnogi autori smatraju da protiv teze o SAD kao „stabilizatoru“ svetskog monetarnog i finansijskog sistema govore aktuelni svetski trendovi, pre svega činjenica da je globalizacija na površinu izbacila grupu rastućih sila kao što su Brazil, Kina, Indija, Rusija i Južna Afrika koje su okupljene u grupu BRICS čiji udeo u svetskoj privredi raste iz godine u godinu. Po njegovom mišljenju, ove i druge novoindustrijalizovane zemlje su prihvatile globalizaciju kao razvojnu strategiju upravo da bi izazvale Zapad: „Globalizacija zamenjuje vojna oružja ekonomskim oružjima u dugogodišnjoj borbi za moć i uticaj: ekonomska trka je postala funkcionalni ekvivalent trci u naoružanju uz pretnju da i ona može proizvesti trku u naoružanju“.⁴¹ Drugim rečima, globalizacija se okrenula protiv globalizatora dajući prednost zemljama koje su se pokazale sposobnim da apsorbuju savremenu tehnologiju, održe kompetitivnu cenu radne snage i koje raspolažu vitalnim resursima za održavanje visokih stopa privrednog rasta.⁴² Argument protiv glasi da će kriza doneti samo „rekalibraciju“ postojećih odnosa moći ostavljajući netaknutom ekonomsku osnovu globalnog kapitalizma, tj. rekonfiguraciju regulatorne moći koja će omogućiti državama da nametnu svoje zahteve finansijskim sistemima ali koja neće promeniti u osnovi privatni karakter tih sistema i ugroziti vođstvo postojećih velikih sila u međunarodnim odnosima, drugim rečima američku vodeću ulogu.

Globalizacija i razvoj multipolarnosti savremenog sveta na početku XXI veka učinili su međunarodne odnose složenijim nego što su bili u XX veku. Države, nezavisno od njihove veličine i ekonomske moći, danas su postale zavisne od kretanja u svetskoj politici na koje sve više utiču faktori koji izmiču njihovoj kontroli i na koje postojeći oblici *global governance* (UN, EU, NATO,

40 Randal Germain, *ibid.*, pp. 684-685.

41 Robert Skidelsky, *ibid.*, p. 22.

42 Videti o tome: Thomas Friedmann and Michael Mandelbaum, *That Used to be Us: How America Fell Behind in the World it Invented and How We Can Come Back*, Picador, New York 2011.

IMF, WTO, etc.) imaju sve manje uticaja. Svetska ekonomska kriza učinila je da bezbednost država danas ne zavisi samo od geopolitičkih faktora i njihove „tvrde moći“ (*hard power*) nego i od njihove sposobnosti da kontrolišu ekonomske i socijalne posledice globalizacije. Kriza je, između ostalog, dovela u pitanje dosadašnju vodeću ulogu Zapada, odnosno, transatlantske zajednice navodeći pojedine uticajne autore poput Zbigniewa Brzezinskog da počnu razmišljati u pravcu širenja koncepta Zapada uključivanjem susednih ekonomskih i političkih celina poput Turske ili Rusije: „... današnja Evropa još uvek je nedovršen posao. I to će ostati sve dok Zapad strateški trezveno i mudro ne prihvati Tursku kao ravnopravnijeg partnera i ne angažuje Rusiju kako politički tako i ekonomski. Ovako proširen Zapad može pomoći da se učvrsti stabilnost u nastajućoj Evroaziji i da se revitalizuje njeno istorijsko nasleđe“.⁴³

Predrag Simić

GLOBALIZATION AND CRISIS

SUMMARY

Globalization and the world economic crisis at the beginning of the 21 century changed the balance of powers between the old (*declining*) and new (*emerging*) industrial states, replaced unilateral with a multilateral system of international relations and changed the way in which world politics is functioning. Globalization increased the number of transnational problems (protection of human environment, international traffic and communications, flows of capital, energy, migrations, etc.) that requires global governance. These trends, however, indicate also that international relations and world politics in the 21st century will function in a significantly different manner than within the bipolar and unipolar order that characterized the second half of the 20th century.

43 Zbigniew Brzezinski, *Strategic vision: America and the Crisis of Global Power*, Basic Books, New York 2012.

Siniša Tatalović¹Ružica Jakešević²

Europeizacija bilateralnog odnosa Hrvatske i Srbije: ograničenja i perspektive³

SAŽETAK

Članak sadržava pregled odnosa Hrvatske i Srbije u kontekstu pristupanja Europskoj uniji, odnosno analizu otvorenih pitanja u bilateralnim odnosima, te perspektive njihove suradnje kao ključnog činitelja stabilnosti u regiji Zapadnog Balkana. Osvrćući se na sukobe u nedavnoj prošlosti, ukazuje se na važnost odnosa Hrvatske i Srbije za regionalnu stabilnost i sigurnost. Važnost ove bilateralne veze unutar regije prepoznale su i međunarodne organizacije, poput Europske unije koja je u posljednjih petnaestak godina razvila nekoliko programa i mehanizama za unaprijeđenje regionalne suradnje i razvijanje dobrosusjedskih odnosa. Rješavanje otvorenih pitanja dugotrajan je i složen proces. Pored kontinuiranog napretka, zamjetni su povremeni zastoji, pa čak i nazadovanje u tom procesu. To je prvenstveno uvjetovano unutarnjom političkom situacijom u obje zemlje. Članstvo Hrvatske i proces pristupanja Srbije Europskoj uniji značajan su poticaj razvoju dobrosusjedskih odnosa između dvije države. Hrvatska se s jedne strane želi dokazati kao pouzdana nova članica

1 Siniša Tatalović je redoviti profesor na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, e-mail: statal@fpzg.hr

2 Ružica Jakešević je znanstvena novakinja – viša asistentica na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, e-mail: rjakesevic@fpzg.hr

3 Rad je nastao u okviru znanstveno istraživačkog projekta Fakulteta političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu: *Republika Hrvatska u europskoj sigurnosnoj arhitekturi*, koji financira Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske. Rad je prezentiran je na godišnjem skupu Udruženja za političke nauke Srbije, FPN, Beograd 01. i 02. 06. 2013.

Europske unije, dok s druge strane Srbija može koristiti hrvatsko iskustvo i pomoć u pregovaračkom procesu, a razvoj dobrosusjedskih odnosa sa Hrvatskom i drugim državama u okruženju važan je segment u budućim izvješćima u napretku Srbije prema EU. U ovome kontekstu može se govoriti i o europeizaciji unutarnjih i vanjskih politika obje države i utjecaju tog procesa na dinamiku njihovih međusobnih odnosa, koji obuhvaćaju suradnju na mnogim područjima – od gospodarske, kulturne, preko znanstvene do suradnje u području sigurnosti.

KLJUČNE RIJEČI: Hrvatska, Srbija, otvorena pitanja, europeizacija, Europska unija, Zapadni Balkan, sigurnost i suradnja

UVOD

U ovom radu se analiziraju hrvatsko-srpski odnosi u kontekstu europskih integracija, pri čemu Europska unija politikom uvjetovanosti (*policy of conditionality*) nastoji utjecati na države Jugoistočne Europe (ili Zapadnog Balkana) i usmjeravati ih, između ostaloga, prema razvoju regionalne suradnje, što posljedično rezultira povećanjem stabilnosti i sigurnosti. Trajna stabilnost i sigurnost u interesu su država ove regije, ali i Europske unije koja na svojim granicama ne želi nove izvore nestabilnosti i odnose koji nose visoki konfliktni potencijal. U okviru politike uvjetovanosti pred države koje se nalaze u različitim fazama odnosa sa Europskom unijom, stavljaju se određeni uvjeti koji su ponajprije usmjereni na rješavanje pitanja proizašlih iz prethodnih sukoba, razvoj demokracije, jačanje institucionalnih kapaciteta, provođenje vladavine prava, kako bi se svladale specifične prepreke za ulazak u Europsku uniju. U slučaju država Zapadnoga Balkana među programima koji su bili usmjereni na prethodno navedene ciljeve regionalne suradnje, sigurnosti i stabilnosti ističu se primjerice, tzv. Regionalni pristup iz 1997. godine, Pakt o stabilnosti za jugoistočnu Europu iz 1999. godine (donesen od strane EU, a za provedbu je bio zadužen OESS) te Proces stabilizacije i pridruživanja iz 1999., koji ustanovljuje skup dodatnih kriterija koje države trebaju ispuniti prije ulaska u Uniju.⁴

U slučaju država nastalih raspadom bivše Jugoslavije važan dio politike uvjetovanosti predstavlja(la) je suradnja sa Međunarodnim kaznenim sudom za bivšu Jugoslaviju (ICTY). Sagledavajući širi kontekst tranzicijske pravde, suradnja

4 Više o tome vidjeti u: Blockmans, S., *Tough Love: The European Union's Relations with the Western Balkans*, Dostupno na: <https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/12390/Thesis.pdf?sequence=4> (01. 11. 2013.)

sa ICTY-em je samo jedan segment ove šire problematike, te u tome pogledu vrijednima se mogu smatrati stajališta koja ukazuju na mogućnost da bi politika uvjetovanosti EU bila učinkovitija (i da je mogla biti učinkovitija u ranijim slučajevima) kada ona u ovom području ne bi bila svedena samo na zadovoljavajuću razinu suradnje sa Sudom. Umjesto toga, za postizanje pomirenja i stabilnosti između etničkih zajednica u regiji te regionalne suradnje, više je mogla utjecati primjena mehanizama tranzicijske pravde na nacionalnoj razini.⁵

Model uvjetovanosti EU pokazao se uspješnim u procesu pridruživanja država Srednje Europe, međutim, brojni autori ističu poteškoće na koje primjena istog modela nailazi (ili je nailazila) u regiji Zapadnog Balkana. Države ove regije nalaze se u svojevrsnom 'procjepu' između težnje za pripadanjem zajednici demokratskih zemalja Europe i očuvanja nacionalnog identiteta i suverenosti, posebice u kontekstu ispunjavanja dodatnih kriterija u odnosu na kopنهاške kriterije.⁶

Kako bi ojačala mir i stabilnost i otvorila perspektive za napredak, Europska unija nastoji utjecati na transformaciju unutarnjih struktura u državama Zapadnog Balkana, međutim, u nekim državama još uvijek sa vrlo ograničenim uspjehom (Bosna i Hercegovina, Makedonija, Kosovo, Albanija). Problem ograničenoga uspjeha u primjeni transformacijske moći EU, prema nekim autorima, vidljiv je i u slučaju Hrvatske i Srbije, kao država koje su dalje od ostalih odmaknule u euro-integracijskim procesima.⁷

Stoga je izuzetno važno analizirati utjecaj vanjskog faktora (u ovom slučaju Europske unije) na kreiranje širokoga spektra politika u dvjema državama, kao i u dinamici njihovih međusobnih odnosa. Iako se između procesa pristupanja Europskoj uniji (i teorija europskih integracija u širem smislu) i europeizacije ne može staviti znak jednakosti, korisno je sagledati proces europeizacije politika ovih dviju država kojemu proces pristupanja EU daje prikladan kontekst i okvir. Pritom se europeizacija kod nekih autora promatra kao meta-teorija, koja omogućuje prevladavanje poteškoća u koje su zapale teorije integracije u

5 Rangelov, I., EU Conditionality and Transitional Justice in the Former Yugoslavia, *Croatian Yearbook of European Law and Policy*, Vol. 2, No. 2, 2006., str. 366.; Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=44724 (20. 10. 2013.)

6 Freyburg, T., Solveig, R., National Identity Matters: The Limited Impact of EU Political Conditionality in the Western Balkans, *Challenges to Democracy in 21st Century*, Working Paper No.19, National Center of Competence in Research (NCCR), June 2008; Autori osobito obrazlažu slučaj Republike Hrvatske. Dostupno na: <http://www.nccr-democracy.uzh.ch/publications/workingpaper/pdf/WP19.pdf> (20. 10. 2013.)

7 Börzel, T.A., When Europeanization Hits Limited Statehood-The Western Balkans as a Test Case for the Transformative Power of Europe, KFG Working paper series, No. 30, September 2011, Kolleg-Forschergruppe (KFG) „The Transformative Power of Europe“, Freie Universität Berlin, str. 5-6.; Dostupno na: http://www.polsoz.fu-berlin.de/en/v/transformeurope/publications/working_paper/wp/wp30/ (10. 11. 2013.)

svom oslanjanju na neofunkcionalizam i intergovernmentalizam.⁸ Drugi pak prave razliku na način da se proces europskih integracija promatra kao neovisna varijabla, dok se europeizacija ili promjena na unutarnjepolitičkom planu promatraju kao ovisna varijabla.⁹ Ne ulazeći ovdje u šire i uže definicije europeizacije, u analizi međusobnih odnosa između Hrvatske i Srbije koristit će se u smislu promjena u unutarnjepolitičkom i utjecaja na vanjskopolitičkom planu, koje su se dogodile u sklopu ispunjavanja uvjeta za članstvo u Europskoj uniji, a koje se tiču bilateralnih odnosa između dvije države.

U tom kontekstu pažnje je vrijedna teza da su proces europeizacije i primjena transformacijske moći EU¹⁰ krajem devedesetih godina osnažili reformističke i umjerene snage u obje države, što je utrlo put promjenama na unutarnjepolitičkom planu, opredmećenima prvenstveno u promjeni/smjeni dotadašnjih režima.¹¹

U ovome članku se obrazlaže teza prema kojoj europski put dviju država čini bitan kontekst analize međusobnih odnosa Hrvatske i Srbije. Upravo se ovaj bilateralni odnos označava kao onaj koji je ključan za stabilnost i sigurnost Zapadnog Balkana, ali i kao okosnica regionalnog razvoja. U okviru ovog pristupa može se promatrati i promjena percepcije regije (posebice Srbije) od strane Hrvatske od 2000. (posebice od 2004. godine kada je Hrvatska stekla status kandidata za članstvo u EU). Naime, promjena se ogleda u tome što se postupno napuštala politika tzv. „bijega iz regije“ te posljedičnog sve jasnijeg naglašavanja regionalne politike kao jednog od središnjih pitanja vanjske politike. Ta promjena percepcije djelomično je uvjetovana i ispunjavanjem drugih vanjskopolitičkih ciljeva. Bez obzira na postojanje te podvojenosti motivacije za jačanje međusobnih odnosa (manje iz unutarnjih pobuda, a više pod utjecajem međunarodnih čimbenika), može se konstatirati kako je proces europskih integracija bitno utjecao i utječe na odnose u regiji, pa tako i na onaj dominantni – odnos između Hrvatske i Srbije. Štoviše, normalizacija odnosa sa državama

8 Howell, K., *Developing Conceptualizations of Europeanization and European Integration: Mixing Methodologies*, ESRC Seminar Series/UACES Group on the Europeanization of British Politics, November 2002, Dostupno na: <http://aei.pitt.edu/1720/1/Howell.pdf>, str. 4. (10. 11. 2013.)

9 Ibid., str. 7.

10 Transformacijska moć EU ponajprije se ogleda u davanju poticaja za provođenje određenih koraka na unutarnjepolitičkom planu u zamjenu za otvaranje integracijskih perspektiva, odnosno uskraćivanju potpore u slučaju opiranja.

11 Börzel, T. A., *When Europeanization Hits Limited Statehood-The Western Balkans as a Test Case for the Transformative Power of Europe*, KFG Working paper series, No. 30, September 2011, Kolleg-Forschergruppe (KFG) „The Transformative Power of Europe“, Freie Universität Berlin, str. 7; Dostupno na: http://www.polsoz.fu-berlin.de/en/v/transformeurope/publications/working_paper/wp/wp30/ (10. 11. 2013.)

u regiji bio je prema Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju jedan od uvjeta Republici Hrvatskoj pri pristupanju Europskoj uniji, a isti takav zahtjev postoji i prema Srbiji (u novije vrijeme primarno u odnosu na Kosovo).¹²

KONTEKST ODNOSA HRVATSKE I SRBIJE

Na sastanku u Solunu u 2003. godine, Europska unija je svim državama Zapadnog Balkana dala jasnu potvrdu o mogućnosti članstva u Uniji, uz uvjet ispunjavanja potrebnih kriterija – kopenhaskih kriterija i dodatnih uvjeta proisteklih iz Procesa stabilizacije i pridruživanja (SAP). Do danas je jedino Hrvatska ispunila uvjete zapisane u „Solunskoj agendi za Zapadni Balkan“, postavši tako 28. država članica 1. srpnja 2013. godine. U tome kontekstu u novijim dokumentima Europske komisije njezin se pristupni put navodi kao primjer transformacije snage, stabilizirajućeg učinka i tzv. *soft power* Europske unije u procesu proširenja.¹³ Jednako tako, ističe se istovjetan učinak i važnost uloge EU u iznalaženju načina poboljšanja odnosa između Srbije i Kosova. Kao i ranijem primjeru sa srpsko-hrvatskim slučajem, normalizacija odnosa, otvaranje procesa dijaloga te konačno uspostava suradnje postavlja se kao neizostavan dio pretpristupnog puta Republike Srbije. Ne ulazeći u brojna druga područja u kojima je utjecaj integracijskih procesa itekako vidljiv, samo na primjeru bilateralne suradnje i dobrosusjedskih odnosa može se uočiti kako unutarnjepolitička i vanjskopolitička pitanja država u regiji u procesu pristupanja EU u velikoj mjeri inkorporiraju *inpute* kojima izvorište nije unutar samih država i njihovih političkih elita, nego u europskom okruženju.

Kada se analiziraju odnosi između država na području Zapadnog Balkana, odmah se uočava da na ove odnose bitno utječu akteri koji se nalaze izvan ove regije (EU, SAD, međunarodne financijske institucije, itd.), ali koji u svojim globalnim vizijama u interesu imaju stabilnu regiju i regionalne odnose. S obzirom na vanjskopolitičke orijentacije država Zapadnog Balkana koje su pored ostaloga, kao cilj definirale ulazak u Europsku uniju (i djelomično u NATO), ti akteri definirali su instrumente utjecaja na ove države, te su njihovim posredstvom utjecale i utječu na društvene odnose unutar tih država, ali i na odnose između njih. U tom smislu, možemo ih označiti kao svojevrsne medijatore koji svojom snagom i utjecajem bitno određuju prirodu odnosa u regiji – od početne faze normalizacije odnosa nakon sukoba, do danas kada se može govoriti o suradnji,

12 Serbia 2013 Progress Report, European Commission, Brussels, 16.10.2013.; dostupno na: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2013/package/sr_rapport_2013.pdf (10. 11. 2013.)

13 Communication from the Commission to the European Parliament and the Council, Enlargement Strategy and Main Challenges 2013-2014, Brussels, 16. 10. 2013. Dostupno na: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2013/package/strategy_paper_2013_en.pdf

čija razina i kvaliteta doduše osciliraju u skladu sa događajima u unutarnjepolitičkim sferama država regije.

Bez obzira na interes vanjskih aktera za stabilizacijom Zapadnog Balkana (iako ova regija više nije u fokusu globalnih aktera), potrebno je naznačiti da se normalizacija odnosa u regiji i razvoj regionalne suradnje sve više počinju promatrati kao interes samih regionalnih aktera. Tako se primjerice u Programu Vlade Republike Hrvatske od 2011. do 2015. ističe kako „Hrvatska ima veće i konkretnije interese od članica Europske unije za ostvarivanje održive političke i gospodarske stabilnosti u jugoistočnoj Europi, te da prednosti predstojećeg članstva u Europskoj uniji neće biti potpune sve dok i ostale države u regiji ne postanu članice Unije.“ U tome smislu Srbija se označava kao država s kojom postoje otvorena bilateralna pitanja, te različiti pristupi određenim političkim temama, ali stoji i da je poboljšanje odnosa sa Srbijom naročito važno za obnovu povjerenja i partnerstva u regiji.

Ono što predstavlja opterećujući faktor u odnosima među dvjema državama su još uvijek neriješena, otvorena pitanja koja su posljedica sukoba 90-tih godina na prostoru bivše Jugoslavije, ali i nepostojanje „zajedničkog sjećanja“ odnosno suglasja o nekim drugim događajima iz povijesti tijekom 20. stoljeća.

Među spornim/otvorenim pitanjima, koja bi se trebala rješavati i dalje se ističu: utvrđivanje granične crte, povratak izbjeglica, sukcesija bivše zajedničke imovine, nestali i zatočeni, povratak kulturnog blaga, međusobne tužbe za genocid pred Međunarodnim sudom pravde (*ICJ*) i zaštita prava nacionalnih manjina. U rješavanju svakog od ovih pitanja može se pratiti utjecaj približavanja i ulaska u članstvo Europske unije, pri kojemu se u određenim fazama iznalaženje modaliteta prevladavanja navedenih problema naglašavalo kao neizostavan dio procesa. To se može iščitati iz izvješća o napretku za obje zemlje, koji se na godišnjoj razini pripremaju u fazi ispunjavanja kriterija za članstvo u EU.

Promjene na unutarnjem planu u dvjema državama, ali i pojedini njihovi vanjskopolitički potezi igraju veliku ulogu u dinamici međusobnih odnosa. Tako se, ako se osvrnemo samo na neke (relativno) novije primjere, može primijetiti da su negativni trendovi u hrvatsko-srpskim odnosima nastupili primjerice, nakon izbora Tomislava Nikolića za predsjednika Srbije u svibnju 2012. godine, čime je bila prekinuta/zaustavljena ili usporena politika pomirenja u regiji koju su započeli predsjednici Ivo Josipović i Boris Tadić. Na odnose među dvjema državama, negativno je utjecala i haška presuda hrvatskim generalima u studenom 2012. godine, te hrvatsko priznanje neovisnost Kosova.¹⁴ Zanimljivo je da je Srbija to pitanje potencirala u odnosima sa Hrvatskom, Crnom Gorom i Makedonijom, što nije bio slučaj u odnosima sa članicama Europske unije koje su priznale Kosovo, primjerice, Bugarskom, Mađarskom ili Slovenijom.

14 Republika Hrvatska je priznala neovisnost Kosova 19.03.2008., a 21.10.2008. otvorila Veleposlanstvo u Prištini.

Kada se sagledaju malo dulji trendovi, stanoviti „zastoj“ u bilateralnim odnosima nakon parlamentarnih i predsjedničkih izbora u Srbiji, može se smatrati ograničenom smetnjom u prilično konzistentnom i konstantnom procesu jačanja međusobnih odnosa. Prethodno snažna uzlazna putanja na neki način promatra se i kao posljedica liderskih stilova i orijentacija dvaju predsjednika – čiji su prioriteti bili usmjereni na proces demokratizacije, vladavine prava i europskih integracija.¹⁵

U tome kontekstu bitno je istaknuti da će „konstantni, benigni utjecaj tzv. meke moći Europske unije na Srbiju i Hrvatsku, bez obzira na to tko je na vlasti, jamčiti poboljšanje, a ne pogoršavanje bilateralnih odnosa. Tu *soft power* ili meku moć ne treba shvatiti doslovno, kao izravne pritiske Europske komisije ili pojedinih država članica na čelnike dviju zemalja. Naprotiv, prava meka moć Europske unije leži u pristupnim perspektivama, koje će i dalje biti jak magnet i alat koji pruža manevarski prostor Europskoj uniji na Zapadnom Balkanu, unatoč dubokoj krizi u Europi.“¹⁶

Bitan kontekst odnosa između ove dvije države čine dugotrajni učinci događaja s početka devedesetih godina, odnosno događaji nastali u procesu raspada Jugoslavije i posljedično izuzetno intenzivno narušavanje odnosa i povjerenja. Kao preduvjet stvarnoga pomirenja konstantno se pritom ističe element suočavanja sa prošlošću, koji u objema državama nailazi na prepreke i teče usporenim tempom. Kao važan dio toga procesa ističe se „nekorištenje povijesti u (dnevno) političke svrhe, što je još uvijek prisutno na političkoj sceni Srbije i Hrvatske. (...) Političari iz obje države trebali bi prihvatiti načelo o nepotenciranju otvorenih pitanja iz prošlosti u javnom diskursu. Time bi se počeli stvarati uvjeti za dugoročno poboljšanje odnosa i izgradnju povjerenja između dva naroda. Važnost „tihog“ rada na rješavanju problema proizlazi iz činjenice da će za brojna otvorena pitanja biti potrebne godine da se oni konačno zatvore.“¹⁷

OTVORENA PITANJA U ODNOSIMA HRVATSKE I SRBIJE

Rješavanje otvorenih pitanja dugotrajan je i složen proces. Pored kontinuiranog napretka, zamjetni su povremeni zastoji, pa čak i negativni trendovi u tom procesu. To je ponajprije uvjetovano unutarnjom političkom situacijom u obje zemlje. Članstvo Hrvatske i proces pristupanja Srbije Europskoj uniji značajan su poticaj razvoju dobrosusjedskih odnosa između dvije države. Hrvatska se

15 Dostupno na: <http://blog.gmfus.org/2013/02/20/is-the-post-2000-improvement-of-relationships-between-serbia-and-croatia-irreversible/>

16 Ibid.

17 Dostupno na: http://www.cpi.hr/hr-13288_hrvatsko-srpski_odnosi_kljuc_stabilnosti_u_regiji.htm

s jedne strane želi dokazati kao pouzdana nova članica Europske unije, dok s druge strane Srbija može koristiti hrvatsko iskustvo i pomoć u pregovaračkom procesu. Pored toga, kao prva država ozbiljno pogođena sukobom devedesetih koja je ušla u članstvo Europske unije, Hrvatska se odlučila iskoristiti svoju novostečenu poziciju pružanjem političke i tehničke potpore susjednim državama na njihovom europskom putu.

Utvrdjivanje granične crte otvoreno je pitanje u odnosima dviju država koje ne privlači značajniju pažnju i u sigurnosnom smislu se ne označava kao faktor koji bi mogao izazvati pogoršanje odnosa u regiji. Problem granice sastoji se u tome da Srbija trenutno kontrolira 115 km² područja na lijevoj obali Dunava koji je bio dio SR Hrvatske, a nakon osamostaljenja postao je dijelom državne teritorije Republike Hrvatske. Države ovo otvoreno pitanje pokušavaju riješiti bilateralnim pregovorima zbog čega su osnovala Međudržavnu diplomatsku komisiju za identifikaciju-utvrđivanje granične crte i pripremu ugovora o državnoj granici između Hrvatske i Srbije. Komisija se povremeno sastajala, ali nije ostvarila značajnije rezultate. Zbog suprotstavljenih pregovaračkih pozicija, realno je očekivati da će se države odlučiti za međunarodnu arbitražu u rješavanju ovoga pitanja.¹⁸ Iako prevladava generalni stav da Hrvatska neće koristiti svoju poziciju članice EU u rješavanju ovog graničnog pitanja, posebice u kontekstu približavanja Srbije članstvu u Uniji, potrebno je naglasiti kako su ranija iskustva pokazala (na primjeru Hrvatske i Slovenije, primjerice) da sam pretpristupni proces nije prikladan kontekst za rješavanje graničnih sporova. Konačno, zajednička pravna stečevina ne sadrži nikakve mehanizme kojima bi se regulirala ovakva pitanja, kao što je slučaj i sa pitanjima zaštite nacionalnih manjina. Dakle, „EU nema formalne poluge za vršenje pritiska da se otvorena granična pitanja u regiji rješavaju kroz politiku uvjetovanosti.“¹⁹

Povratak izbjeglica pitanje je koje još uvijek opterećuje odnose dviju država, niz godina nakon rata i početka normalizacije odnosa u drugoj polovici devedesetih. U njegovom rješavanju, u kojemu su značajnu ulogu imali i pritisci međunarodne zajednice, bilo je mnoštvo problema, ali se uočavao konstantan napredak. Posebno važan poticaj ovom procesu dogodio se na Sarajevskoj konferenciji u travnju 2012. godine, te ranije u studenom 2011. kada su ministri

18 Više o pozadini graničnog pitanja između Hrvatske i Srbije vidjeti u: Klemenčić, M., Schofield, C., War and Peace on the Danube: The Evolution of the Croatia-Serbia Boundary, Boundary and Security Bulletin, International Boundaries Research Unit, Vol.3, No.3, 2001.; Dostupno na: <https://www.dur.ac.uk/ibru/publications/view/?id=218>

19 Balfour, R., Basic, D., A Bridge Over Troubled Borders, Europeanising the Balkans, European Policy Centre, Policy Brief, Nov. 2010.; Dostupno na: http://www.epc.eu/documents/uploads/pub_1170_a_bridge_over_troubled_borders.pdf

vanjskih poslova Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Crne Gore i Srbije potpisali Zajedničku deklaraciju o rješavanju dugotrajnog problema raseljenosti na Zapadnom Balkanu.²⁰ Kako često ističu hrvatski dužnosnici u čijoj je nadležnosti rješavanje problema povratka izbjeglica, 'Hrvatska je od završetka rata za otklanjanje njegovih posljedica uložila pet i pol milijardi eura vlastitih sredstava i to najbolje dokazuje njenu spremnost da svim snagama doprinese trajnom rješavanju statusa preostalih izbjeglica u regiji, te kako upravo regionalan pristup jamči trajno rješenje tog problema.'²¹ Unatoč vidljivom napretku, izbjeglice se još uvijek susreću sa problemima kao što su, često puta nedovoljna razina sigurnosti u područjima povratka, otežan održivi povratak, nezadovoljavajući povratak mlađeg i radno aktivnog stanovništva. Uz to prisutna su i određena ograničenja u korištenju stanarskih prava²² i obnovljene imovine u vlasništvu povratnika.

Sukcesija zajedničke imovine jedan je od problema nastalih raspadom SFRJ. Ovo pitanje nema samo bilateralni karakter, što dodatno otežava njegovo rješavanje. Određeni pomaci učinjeni su u raspodjeli diplomatskih predstavništava. O ostalim pitanjima kao što su arhivska građa, vojna imovina, financijska sredstva, povremeno se pokušava pokrenuti pregovore, ali bez značajnijih pomaka.

Rješavanje problema nestalih i zatočenih jedno je od najtežih pitanja u odnosima dviju država. Hrvatska traži 1.689 osoba svih nacionalnosti, od čega 953 nestalih i nasilno odvedenih iz 1991./1992. te 736 nestalih osoba iz 1995. Srbija traži oko 200 svojih državljana nestalih na području Hrvatske.²³ Nijedna od dvije države ne želi politizaciju i usporavanje rješavanja ovog pitanja, zbog čega se ono rješava na resornoj razini između Uprave za zatočene i nestale hrvatskog Ministarstva branitelja i Komisije Vlade Srbije za nestala lica. Na sastanku ova dva tijela održanom 18. lipnja 2013. u Zagrebu, usuglašena su stajališta o kriterijima i nadležnostima te dogovorene konkretne aktivnosti za predstojeće razdoblje. To se posebno odnosi na razmjenu informacija i zajedničko izviđanje lokacija mogućih grobišta.²⁴ Ova suradnja već je dala prve rezultate koji su prezentirani na sastanku predsjednika dviju država održanom u Beogradu

20 Dostupno na: <http://www.delhrv.ec.europa.eu/?lang=hr&content=4081> (10. 11. 2013.)

21 Vidi: <http://www.mrrfeu.hr/default.aspx?id=921>

22 Prema podacima Vlade Republike Hrvatske od 2003. godine do danas, evidentirano je 17.243 zahtjeva za stambeno zbrinjavanje bivših nositelja stanarskih prava. Riješeno je 13.205 zahtjeva, dok je 4.038 u fazi rješavanja.

23 Vidi: <http://www.branitelji.hr/arhiva/p2515/dokument/1117/Knjiga.nestalih-pdf.pdf>

24 Vidi: <http://www.branitelji.hr/pregled/odrzan-sastanak-povjerenstva-vlade-republike-hrvatske-za-zatocene-i-nestale-i-komisije-vlade-republike-srbije-za-nestala-lica>

16.10.2013. Rješavanja pitanja nestalih na obje strane važno je ne samo humanitarno, nego i društveno pitanje od čijeg rješavanja će u velikoj mjeri zavisiti buduća suradnja dvije države i u drugim područjima.

Povrat kulturnog blaga predstavljao je ozbiljan problem na početku procesa normalizacije odnosa između dviju država. Podatak da je od 2001. do 2011. iz Srbije u Hrvatsku vraćeno 25.252 pokretnih kulturnih dobara u muzeje, galerije i crkve, govori o uspjehu u rješavanju ovog otvorenog pitanja. U Srbiji se nalazi još 1065 kulturnih dobara, a prema Protokolu o povratku kulturnog blaga iz Srbije u Hrvatsku koji je potpisan 2012., preostala kulturna dobra bit će vraćena do kraja 2013., čime će ovo pitanje biti zatvoreno.²⁵

Tužba Hrvatske protiv Srbije za genocid pred Međunarodnim sudom pravde (ICJ) i srbijanska protutužba, trenutno su najveći problem u međusobnim odnosima. Ova tužba uvjetovana je prije svega, rješavanjem pitanja nestalih osoba. Hrvatska je 02.07.1999. podnijela Međunarodnom sudu pravde zahtjev za pokretanje tužbe protiv Srbije (tada SR Jugoslavije) zbog povrede odredbi Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida. Srbija je 04.07.2010. kao odgovor na hrvatsku tužbu podnijela protutužbu protiv Hrvatske „za zločine koje su Hrvati počinili nad Srbima u Krajini“ za vrijeme i nakon operacije Oluja 1995. Obje države imale su prigodu da se dva puta, u pisanoj formi, očituju o tužbama, čime je završila pisana faza postupka. Sada predstoji usmeni dio postupka, a Međunarodni sud je zakazao usmenu raspravu od 03.03. do 04.04.2014. Nakon završetka rasprave, Sud će se povući na razmatranje predmeta i u idućih nekoliko mjeseci sastaviti presudu. Zanimljivi su i stavovi političara o ovoj temi. Hrvatski predsjednik Ivo Josipović smatra da međusobne tužbe Hrvatske i Srbije za genocid nisu odlučujuće za bilateralne odnose. „Postupak u Hagu završit će ovako ili onako, a život i potreba suradnje ići će dalje. S velikom sigurnošću bih mogao reći kako će završiti postupak u Hagu, ali mi funkcija ne dopušta da to javno kažem.“ On smatra, da je odluka o povlačenju tužbi na dvjema državama te da za to treba imati „i motiva i hrabrosti“.²⁶

Zaštita prava nacionalnih manjina pitanje je koje je dugo opterećivalo odnose dviju država. Ratna događanja 90-tih godina prošlog stoljeća ostavila su velike posljedice na obje manjinske zajednice, Srbe u Hrvatskoj i Hrvate u Srbiji. Položaj obje nacionalne manjine počeo se poboljšavati nakon normalizacije odnosa dviju država kada su Hrvatska i tadašnja SR Jugoslavija potpisale sporazum o normalizaciji odnosa. U Hrvatskoj se položaj srpske zajednice kontinuirano poboljšavao

25 <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=7472>

26 <http://www.politika.rs/rubrike/region/Josipovic-u-sredu-u-Beogradu.lt.html>

nakon 2002. godine kada je usvojen Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina. Ovaj proces bio je povezan i sa procesom pristupanja Hrvatske Europskoj uniji. Ostvarivanje prava Srba u Hrvatskoj, kao najbrojnije manjinske zajednice, predstavljalo je važan indikator demokratskog razvoja države i njene spremnosti da usvaja demokratske standarde neophodne za članstvo u Europskoj uniji. Zbog toga su, Ustavnim zakonom i drugim zakonima, regulirana prava srpske zajednice, koja nisu podrazumijevala samo prava iz područja kulturne autonomije, nego i prava vezana za široke mogućnosti sudjelovanja u procesima odlučivanja na svim razinama vlasti. To znači za pripadnici srpske zajednice u Hrvatskoj mogu birati tri svoja zastupnika u Hrvatski sabor, da imaju pravo na razmjernu zastupljenost u tijelima lokalne i regionalne samouprave te državnim i javnim službama. Do ulaska Hrvatske u Europsku uniju, većina prava srpske zajednice se ostvaruje. Ipak, treba upozoriti da se u ostvarivanju nekih prava javljaju problemi, kao što je pravo na dvojezičnost ili razmjernu zastupljenost u javnoj upravi. No, ako se uzmu u obzir prava koje je srpska zajednica ostvarivala prije desetak godina, može se uočiti veliki napredak Hrvatske u zaštiti nacionalnih manjina. To je važna pretpostavka i za pomoć hrvatskim manjinama u susjednim zemljama, posebno u Srbiji. I hrvatska manjina u Srbiji sve bolje ostvaruje svoja manjinska prava. To se posebno odnosi na područje obrazovanja na hrvatskom jeziku i mogućnost političkog predstavljanja manjinskih interesa. Ipak, određeno nezadovoljstvo hrvatske zajednice odnosi se na nemogućnost ostvarivanja izravne zastupljenosti u Skupštini Srbije, te tijelima državne vlasti i javne uprave. Problem predstavlja i podjela Hrvata na sub etničke zajednice (Hrvate, Bunjevce, Šokce ...). Ono što je posebno važno naglasiti je dobra suradnja predstavnika srpske zajednice iz Hrvatske i hrvatske zajednice iz Srbije. Njihova suradnja važna je pokretačka snaga dvjema državama, da stvaraju što bolje uvjete za ostvarivanje manjinskih prava. U tu svrhu djeluje i Međuvladin mješoviti odbor zadužen za provedbu Sporazuma o zaštiti prava hrvatske manjine u Srbiji i srpske manjine u Hrvatskoj.²⁷

Dakle, kao dominantno načelo regionalne politike ističe se politika pomicanja i suradnje, koja se iz hrvatske perspektive od 01. srpnja ove godine uklapa u širu europsku politiku prema jugoistoku Europe. Istodobno se naglašava da će sve susjedne zemlje, koje to žele imati čvrstu podršku Hrvatske na njihovom putu u NATO i Europsku uniju. Istodobno se naglašava kako članstvo u Europskoj uniji, ujedno ne znači napuštanje regije i bijeg od regionalnih problema i neriješenih pitanja sa susjednim državama. U tom smislu, političke elite drže se stava da „naše članstvo u Europskoj uniji ne znači nikakvo zatvaranje u odnosu na druge, nego upravo obratno. Kao članica Europske unije bit ćemo još više otvoreni za globalna pitanja. U odnosu na politička zbivanja u našem dijelu svijeta, u Jugoistočnoj Europi, ostat ćemo aktivan partner i pouzdani oslonac svima koji vode politiku daljnje demokratizacije i europeizacije. Europska budućnost

27 Sporazum je potpisan 2004. godine i do sada je održano pet zasjedanja, zadnje 2011. godine u Srbiji.

cijelog ovog dijela Europe za nas ostaje dio našeg vlastitog nacionalnog interesa, i najbolji jamac sigurnosti i napretka.“²⁸

Ukazujući na snažnu poveznicu između europskih i regionalnih pitanja – i to u kontekstu svladavanja teških ratnih iskustava koja je Hrvatska imala na svom teritoriju tijekom devedesetih i kada je bilo teško govoriti o bilo kakvoj suradnji u regiji – nastoji se potaknuti širi proces osvještavanja upućenosti zemalja regije jednih na druge. „Smatralo se da je Europska unija prije svega izlaz, ili čak i „bijeg“ s Balkana. Međutim, nakon 2000., kad je politika suradnje prevagnula i u Hrvatskoj i u drugim zemljama regije, stvorile su se pretpostavke za drugačiji pristup. Taj se pristup temelji na ocjeni da su pristupanje Europskoj uniji i suradnja u regiji dvije strane iste kovanice. Suradnja u regiji je najveći doprinos kojeg možemo dati politici na kojoj je stvorena Europska unija.“²⁹

Međutim, ono što je dominiralo diskursom u odnosima između Hrvatske i Srbije u posljednjih godinu i pol dana je pitanje iznalaženja mogućnosti ponovne uspostave razine odnosa koja je postojala ranijih godina, a koja je još do nedavno bila limitirana različitim viđenjima događaja iz prošlosti i različitim konceptima rješavanja otvorenih pitanja među dvjema državama. Naznake pozitivnijih pomaka ukazale su se u listopadu 2013. godine, kada je došlo do susreta predsjednika dviju država koje čine okosnicu sigurnosti i stabilnosti na Zapadnom Balkanu.³⁰

ZAKLJUČAK

Razmatranje aktualnih odnosa Hrvatske i Srbije nije moguće bez sagledavanja odnosa ove dvije države u bližoj prošlosti. Ratni sukobi 90-tih i njihove posljedice opteretili su odnose Hrvatske i Srbije za duže razdoblje. Iako je od završetka rata u Hrvatskoj prošlo 18 godina, mnoge posljedice su još uvijek prisutne. Među posljedicama rata još uvijek je najteže pitanje traganje za nestalim osobama. Neka druga otvorena pitanja, kao što su povrat umjetničkog blaga ili zaštita nacionalnih manjina, u značajnom mjeri se smatraju riješenim. Na određenu neizvjesnost u odnosima utječe i pitanje međusobnih tužbi za genocid pred Međunarodnim sudom pravde. Upravo se bilateralni odnos između Hrvatske i Srbije označava kao onaj koji je ključan za stabilnost i sigurnost Zapadnog Balkana, ali i kao okosnica regionalnog razvoja. Iz prikaza odnosa Hrvatske i Srbije, njihovih problema i perspektiva, može se zaključiti kako europski put i perspektive dviju država čine

28 Vidi govor predsjednika Josipovića u prigodi obilježavanja Dana državnosti, 18. 06. 2012. (www.predsjednik.hr)

29 Vidi govor predsjednika Josipovića na konferenciji „Hrvatska – 28. članica EU“, 09. 05. 2012. (<http://www.predsjednik.hr/09052012>)

30 <http://dalje.com/hr-hrvatska/josipovic-u-srbiji-iznimno-sam-zadovoljan-posjetom/487741>

bitan kontekst analize međusobnih odnosa, te da su upravo „europski okviri“ pružili poticaj u promjenama koje su se u politikama obiju zemalja događale u njihovim procesima pristupanja Europskoj uniji.

LITERATURA

- [1] Balfour, R., Basic, D., A Bridge Over Troubled Borders, Europeanising the Balkans, European Policy Centre, Policy Brief, Nov. 2010. Dostupno na: http://www.epc.eu/documents/uploads/pub_1170_a_bridge_over_troubled_borders.pdf (01. 11. 2013.)
- [2] Blockmans, S., Tough Love: The European Union's Relations with the Western Balkans. Dostupno na: <https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/12390/Thesis.pdf?sequence=4> (01. 11. 2013.)
- [3] Börzel, T. A., When Europeanization Hits Limited Statehood-The Western Balkans as a Test Case for the Transformative Power of Europe, KFG Working paper series, No. 30, September 2011, Kolleg-Forschergruppe (KFG) „The Transformative Power of Europe“, Freie Universität Berlin. Dostupno na: http://www.polsoz.fu-berlin.de/en/v/transformeurope/publications/working_paper/wp/wp30/ (10. 11. 2013.)
- [4] Communication from the Commission to the European Parliament and the Council, Enlargement Strategy and Main Challenges 2013-2014, Brussels, 16. 10. 2013. Dostupno na: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2013/package/strategy_paper_2013_en.pdf (01. 11. 2013.)
- [5] Freyburg, T., Solveig, R., National Identity Matters: The Limited Impact of EU Political Conditionality in the Western Balkans, *Challenges to Democracy in 21st Century*, Working Paper No.19, National Center of Competence in Research (NCCR), June 2008. Dostupno na: <http://www.nccr-democracy.uzh.ch/publications/workingpaper/pdf/WP19.pdf> (20. 10. 2013.)
- [6] Howell, K., Developing Conceptualizations of Europeanization and European Integration: Mixing Methodologies, ESRC Seminar Series/UACES Group on the Europeanization of British Politics, November 2002. Dostupno na: <http://aei.pitt.edu/1720/1/Howell.pdf>. (10. 11. 2013.)
- [7] Klemenčić, M., Schofield, C., War and Peace on the Danube: The Evolution of the Croatia-Serbia Boundary, Boundary and Security Bulletin, International Boundaries Research Unit, Vol.3, No.3, 2001. Dostupno na: <https://www.dur.ac.uk/ibru/publications/view/?id=218> (10. 11. 2013.)
- [8] Rangelov, I., EU Conditionality and Transitional Justice in the Former Yugoslavia, Croatian Yearbook of European Law and Policy, Vol. 2, No. 2, 2006. Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=44724 (20. 10. 2013.)

- [9] Serbia 2013 Progress Report, European Commission, Brussels, 16.10.2013. Dostupno na: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2013/package/sr_rapport_2013.pdf (10. 11. 2013.)
- [10] <http://blog.gmfus.org/2013/02/20/is-the-post-2000-improvement-of-relationships-between-serbia-and-croatia-irreversible/> (15. 10. 2013.)
- [11] http://www.cpi.hr/hr-13288_hrvatsko-srpski_odnosi_kljuc_stabilnosti_u_regiji.htm (15. 10. 2013.)
- [12] <http://www.delhrv.ec.europa.eu/?lang=hr&content=4081> (10. 11. 2013.)
- [13] <http://www.mrrfeu.hr/default.aspx?id=921> (15. 10. 2013.)
- [14] <http://www.branitelji.hr/arhiva/p2515/dokument/1117/Knjiga.nestalih-pdf.pdf> (15. 10. 2013.)
- [15] <http://www.branitelji.hr/pregled/odrzan-sastanak-povjerenstva-vlade-republike-hrvatske-za-zatocene-i-nestale-i-komisije-vlade-republike-srbije-za-nestala-lica> (01. 11. 2013.)
- [16] <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=7472> (01. 11. 2013.)
- [17] <http://www.politika.rs/rubrike/region/Josipovic-u-sredu-u-Beogradu.lt.html> (01. 11. 2013.)
- [18] Govor predsjednika Josipovića u prigodi obilježavanja Dana državnosti, 18. 06. 2012. Dostupno na: <http://www.predsjednik.hr/18062014> (01. 11. 2013.)
- [19] Govor predsjednika Josipovića na konferenciji „Hrvatska – 28. članica EU“, 09. 05. 2012. Dostupno na: <http://www.predsjednik.hr/09052012> (01. 11. 2013.)
- [20] <http://dalje.com/hr-hrvatska/josipovic-u-srbiji-iznimno-sam-zadovoljan-posjetom/487741>

Siniša Tatalović
Ružica Jakešević

EUROPEANIZATION OF BILATERAL RELATIONS OF CROATIA AND SERBIA: LIMITATIONS AND PERSPECTIVES

SUMMARY

The article contains a review of the relations of Croatia and Serbia in the context of accession to the European Union, i.e. an analysis of open issues in bilateral relations, together with perspectives of their cooperation as the key factor of stability in the Western Balkan region. Referring to the conflicts of recent past, the text points to the importance of Serbian-Croatian relations for the regional stability and security. The importance of this bilateral connection within the region have been recognized by international organizations, such as the European union which during the last fifteen years have developed several programs and mechanisms for improvement of regional cooperation and development of good neighborly relations. Resolution of open issues is a long and complex process. The continual progress notwithstanding, occasional delays are notable, and even backslide in the process. This is primarily conditioned by internal political situation in both countries. The Croatian membership and the Serbian accession process to the European Union are a significant initiative to the development of good neighborly relations between the two countries. Croatia on the one hand wants to prove itself as a reliable new member of the European Union, whereas on the other hand Serbia can use Croatian experience and assistance in negotiation process, while the development of good neighborly relations with Croatia and other states in the region shall make an important segment of its future progress reports. In this context it can be also spoken about Europeanization of domestic and foreign policies of both states and influence of that process on the dynamics of their mutual relations, encompassing cooperation in many fields – from economic and cultural, through academic, to the cooperation in the security field.

KEY WORDS: Croatia, Serbia, open issues, Europeanization, European Union, Western Balkans, security and cooperation

Vesna Knežević – Predić¹

Miloš Hrnjaz²

Čemu služi međunarodno pravo: pogled iz Srbije³

SAŽETAK

Poseta predsednika Republike Hrvatske Iva Josipovića Srbiji je pokazala koliko su pitanja iz domena međunarodnog prava danas važna za vođenje međunarodne politike i podsetila na ulogu koju međunarodno pravo igra u Srbiji u poslednjih dvadesetak godina. Imajući to u vidu, u radu su izdvojene četiri funkcije međunarodnog prava (normativna, zaštitna, komunikacijska i legitimacijska) koje su zatim „testirane“ na primeru Srbije. Rezultati testa pokazuju da Srbija može imati koristi od međunarodnog prava u tom smislu da ono može poslužiti za zaštitu i legitimisanje njenih interesa univerzalnim i standardizovanim jezikom, ali i da može otkriti razne vrste nedoslednosti u ovakvom pokušaju.

KLJUČNE REČI: funkcije međunarodnog prava, Republika Srbija, legalizacija međunarodne politike, poštovanje međunarodnog prava, pravosudno rešavanje sporova, članstvo u međunarodnim organizacijama.

1 Redovna profesorka, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka.
E-mail: vesna.knezevicpredic@fpn.bg.ac.rs

2 Asistent, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka. E-mail: milos.hrnjaz@fpn.bg.ac.rs

3 Ovaj članak rezultat je rada na projektu br. 179076, *Politički identitet Srbije u regionalnom i globalnom kontekstu* koji finansira Ministarstvo za nauku i prosvetu Republike Srbije. Članak predat 27. oktobra 2013. godine.

Dana 16. oktobra 2013. godine predsednik Republike Hrvatske Ivo Josipović je došao u dugo najavljivanu i pripremanu posetu Republici Srbiji. Osnovni cilj posete je trebalo da bude poboljšanje ukupnih, a naročito političkih odnosa dve države koje su prema mnogim mišljenjima ključne za stabilnost regiona. Jedan od najposećenijih internet portala u Srbiji je vest o poseti Iva Josipovića objavio pod naslovom *Za sad bez povlačenja tužbi*.⁴ Zanimljivo je da je za naslov vesti od svega što se od posete očekivalo i što je tokom nje rečeno odabrano baš pitanje povlačenja tužbe Hrvatske i kontratužbe Srbije za kršenje Konvencije o kažnjavanju i sprečavanju zločina genocida.

Možda su još zanimljivije izjave dva predsednika povodom ovog spornog pitanja između dve države. Predsednik Nikolić je izjavio da u Srbiji „dobri prijatelji nikad ne idu na sud, već sporove rešavaju dogovorom“.⁵ Predsednik Josipović je istom prilikom prokomentarisao: „reč je o postupcima koji mogu opteretiti dve zemlje“.⁶ Možda je ipak najzanimljivija izjava Nikolića da „povlačenje tužbi uspostavlja konačni mir između dve zemlje“ (kurziv dodat).⁷ Teško da je onda ovom pitanju mogla da se pripiše veća važnost. Osim tužbe i kontratužbe kao sporna pitanja između dve države su spomenuta pitanja sukcesije SFRJ, nestalih lica tokom oružanog sukoba i pitanje granica između dve države (sporan je deo granice na Dunavu). Kao što može da se primeti radi se o pitanjima koja su *par excellence* pitanja međunarodnog prava, međunarodnog javnog prava.

Istini za volju, moglo bi se tu potražiti i pronaći prostora i za poslenike nekih drugih korpusa prava, recimo, unutrašnjeg javnog prava. Pitanje je, na primer, nisu li očekivanja od ovog susreta ipak bila prevelika: čini se da bar jedan od aktera, kako ga vidi nacionalno pravo, nema ovlašćenja koja bi mu dopustila da, sve i da to želi, odigra ulogu „konačnog mirotvorca“. Nama se čini da je to jedno od onih važnih i odgovora vrednih pitanja, čiju političku dimenziju ne treba potceniti. Ta politička dimenzija bar jednom od premijera dveju susednih država nije promakla.

UVOD

Ovaj rad je nastao na osnovu izlaganja autora na naučnoj konferenciji *Politika: nauka i profesija*. U prvom delu tog izlaganja, autori su se potrudili da objasne (neutrnijiji termin od opravdaju) otkud rad *Čemu služi međunarodno pravo: pogled iz*

4 Vest je moguće pronaći na internet adresi: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2013&mm=10&dd=16&nav_category=11&nav_id=765794. Posećeno: 16. 10. 2013. godine.

5 Ibid.

6 Ibid.

7 Ibid.

Srbije na naučnoj konferenciji pod ovim naslovom. Čini se, ipak, da poseta predsednika Josipovića Srbiji i izjave koje su ovom prilikom citirane na najslikovitiji način pokazuju značaj pomenute teme za pitanje (spoljne) politike kao nauke i profesije. Ove izjave naime na jednom primeru pokazuju da je proces *legalizacije* međunarodne politike odmakao veoma daleko.⁸ Međunarodno pravo nije „samo“ akademska disciplina koja ima svoju koherentnu unutrašnju logiku (sistem) i podatke koje treba da ispuni. Ono je i aktivni sastojak međunarodne politike. Makar u smislu diskursa i tehnē neophodne za njeno razumevanje.

Geri Simpson (*Garry Simpson*) koji u svojim zaključcima nije uvek blagonaklon prema dometima međunarodnog prava to pokazuje tvrdeći da je međunarodno „pravo tokom vekova, a danas više nego ikad, postalo organizovana etika globalnog života i duboko utemeljen i nerazdvojan jezik vođenja države i diplomatije“.⁹ U tom smislu on navodi da:

*„govoriti o zlu u međunarodnom društvu znači pokrenuti pitanje zločina i kazne pred međunarodnim krivičnim tribunalima; rasprava o ekonomskim temeljima sistemima znači oslanjanje na institucionalni režim WTO...; zastupanje održavanja planetarnog života znači navođenje serije pravnih standarda (od Stokholma do Rija i Kjota)...; a rasprava o ratu se pretvorila u ocenjivanje ratnih posledica prema humanitarnim pravilima (debata o ratu u Iraku ili promena koncepta humanitarne intervencije u R2P su dva očigledna primera ovog normativnog i lingvističkog preokreta)“.*¹⁰

Ako je danas proces legalizacije međunarodne politike neupitan, time je ipak samo postavljena scena za nastavak ovog istraživanja. Jednostavna, mada često osporavana, konstatacija da je međunarodno pravo sastavni deo međunarodne politike i dalje ne govori ništa o tome o *kakvom* sastojku se radi, odnosno kakvu ulogu ono ima.

FUNKCIJE MEĐUNARODNOG PRAVA

U ovom delu rada je najpre važno napomenuti da ne postoji klasifikacija funkcija međunarodnog prava koja bi bila teorijski neutralna. U odnosu na svoja teorijska opredeljenja i samim tim viđenja prirode međunarodnog prava, različiti autori

8 O ovom procesu pogledati bliže u, na primer: J. L. Goldstein, M. Kahler, R. O. Keohane, A. Slaughter (ed.), *Legalization and World Politics (International Organization Special Issue)*, IO Foundation and MIT Institute, 2001.

9 G. Simpson, *International Law in Diplomatic History*, in: J. Crawford, M. Koskeniemi (ed.), *International Law*, Cambridge University Press, 2012, p. 43.

10 Ibid.

će očekivati od međunarodnog prava da ispuni različite funkcije. Iako rasprava na te teme mami svojom teorijskom teorijskom izazovnošću, ovom prilikom joj se moramo odupreti. Ograničićemo se na one funkcije koje predstavljaju zajednički imenitelj i u tom smislu ulaze u fond stabilnog i nesumnjivog znanja: *normativnu, zaštitnu, komunikacijsku i legitimacijsku*.

Normativna funkcija

Osnovna funkcija svakog prava, pa i međunarodnog je *da faktičko ponašanje određenih aktera okarakterise prema binarnom kodu: legalno/nelegalno*. Norme međunarodnog prava ne samo da bi trebalo da budu sposobne da ponašanje koje se već odigralo ocene po ovom binarnom kodu, već i da, verovatno još važnije, spoljnopolitičkim odlučiocima daju jasne i precizne pravne „okvire u kojima se međunarodna saradnja mora odvijati“. ¹¹ Na ovaj način se ne samo oblikuju legitimna očekivanja učesnika, već bi trebalo da se ostvare i (pravne) vrednosti poput (pravne) sigurnosti. Za tako nešto je važno da države poštuju svoje međunarodno – pravne obaveze.

Ukoliko bi se u tom smislu postavilo pitanje da li Republika Srbija poštuje međunarodnopravne obaveze koje je slobodno preuzela – kada kažemo slobodno, mislimo da je izjava o prihvatanju međunarodnopravne obaveze bazirana na stvarnoj, pravoj volji – sasvim smo uvereni da bi se očekivalo da odgovor bude potvrđan. Objektivna analiza i ocena mogla bi, međutim, dovesti u pitanje takvu tvrdnju. Makar kada je reč o nekim oblastima. Centar za međunarodno humanitarno pravo i međunarodne organizacije Fakulteta političkih nauka u Beogradu je 2012. godine, na inicijativu Međunarodnog komiteta Crvenog krsta, okončao istraživanje o implementaciji obaveza koje proističu iz Ženevskih konvencija o zaštiti žrtava oružanih sukoba i Dopunskih protokola koji su uz ove konvencije zaključeni. ¹² Cilj istraživanja je bio da se utvrdi da li Republika Srbija raspolaže potrebnim i dovoljnim normativnim okvirom koji omogućava izvršenje obaveza preuzetih ovim međunarodnopravnim instrumentima. Pokazalo se da su u periodu od 2005. godine do 2011. godine postignuti značajni rezultati: formiran je interresorni organ državne uprave koji je središte za praćenje implementacije, a dopunjeno je i krivično zakonodavstvo. Studija je, međutim, pokazala da u nekim oblastima – ratni zarobljenici, internirana lica,

11 V. Lowe, *International Law*, Oxford University Press, 2007, p. 1.

12 Reč je o međunarodnim ugovorima koji su usvojeni 1949. (konvencije) i 1977. godine (protokoli). Istraživanje je obavljeno prema univerzalnom modelu koji je ova organizacija sačinila za sve države potpisnice ovih konvencija, što će reći na 195 država i on ukazuje da implementacija njihovih normi zahteva angažman svih grana vlasti – zakonodavne, upravne i sudske – i u gotovo svim oblastima odnosa – vojska, policija, organizacija medicinske službe, fitosanitetske službe, građevina, energetika, obrazovanje, mediji, itd.

zaštita znaka i naziva Crvenog krsta, kompenzacija žrtvama povreda MHP, zaštita žena i dece tokom oružanog sukoba, zaštita novinara, zaštita građevina i instalacija koje sadrže opasne sile, zaštita kulturnih objekata i mesta za molitvu, da nabrojimo neke od njih – adekvatne regulative nema. Moguće je, naravno, tvrditi da su odredbe, makar neke od odredbi, Ženevskih konvencija dovoljno jasne, precizne i bezuslovne te da ih nacionalni pravosudni organi mogu neposredno primeniti. Nama se, međutim, čini da bi možda bilo previše očekivati od svih organa koji vrše pravosudnu funkciju da primenjuju međunarodne ugovore direktno, imajući u vidu da koncept neposredne primenljivosti nema duboke korene u našoj pravnoj tradiciji. Iako je bilo i suprotnih primera, valja podsetiti na već čuvenu presudu za naknadu štete Prvog osnovnog suda u Beogradu 51 P-56546/2010 od 18. oktobra 2011. Njome je Ministarstvo inostranih poslova Republike Srbije oglašeno krivim i naloženo mu je da naknadi štetu raznosaču paketa koji je, bežeći od napada psa supruge vojnog atašea brazilske ambasade, udario glavom u vozilo koje je korišćeno za prevoz pošiljki i zadobio povrede zbog kojih će biti proglašen invalidom rada. Događaj se zbio 1978. godine, a veza sa Ministarstvom je uspostavljena posredstvom odredaba Bečke konvencije o diplomatskim odnosima. Ministarstvo je, sledeći njene odredbe, stavilo na listu akreditovanih diplomata brazilskog vojnog atašea i njegovu suprugu, izdalo im diplomatske lične karte, zbog imuniteta koje uživaju tužilac nije mogao od njih da naknadi štetu, a kako tužena strana, Ministarstvo „nije pružila dokaz da se država Brazil izričito odrekla imuniteta, u smislu člana 32 Konvencije, to u konkretnom slučaju dolazi do primene odgovornosti tužene po principu odgovornosti za drugog, s obzirom da je primarno odgovorni dužnik, kao vlasnik opasne stvari, psa, izbegao svoju odgovornost za naknadu štete.“¹³

Zaštitna funkcija

Bez obzira na nesumnjivu važnost normativne funkcije međunarodnog prava postavlja se pitanje kolika bi bila njena praktična korist ukoliko ne bi postojala i obavezujuća snaga njegovih normi. Nije, naime, dovoljno da pravo „signalizira“ da li je došlo do nelegalnog ponašanja i da pomogne u formiranju predvidljivog međunarodnog ponašanja. Ono bi trebalo i da pruži *zaštitnu funkciju* i sistem sankcija za one koji ga krše. S obzirom na prirodu međunarodne zajednice, odnosno pre svega nedostatak suverene vlasti i centralizovanog sistema prinude, međunarodno pravo nikada nije moglo da obezbedi sistem sankcija po ugledu na unutrašnje pravne sisteme, te je stoga u ostinovskoj tradiciji izjednačavano sa moralnom obavezom. Ovakvom ili sličnim stavovima koji su zapravo negirali pravnu prirodu međunarodnog prava su se priklonili i mnogi čuveni

13 Presuda 51 P. Br. 56546/2010 Prvi osnovni sud u Beogradu u parnici tužioca Đedović Radula protiv tužene Republike Srbije – Ministarstvo inostranih poslova.

pravni autoriteti iz Srbije.¹⁴ Drugi autori ne spore da su prinuda i sistem sankcija neophodni za postojanje međunarodnog prava, ali smatraju da se ti uslovi moraju prilagoditi prirodi međunarodne zajednice koju međunarodno pravo normativno uređuje.¹⁵

I neki savremeni autori podvlače važnost zaštitne funkcije međunarodnog prava. Tako, na primer, Martin Dikson (*Martin Dixon*) ističe da bi jedna od osnovnih funkcija međunarodnog prava oduvek trebalo da bude „regulisanje uređene zajednice u kojoj su slabi zaštićeni od svojevoljnih aktivnosti jakih“.¹⁶ Konstatujući promene koje je međunarodno pravo doživelo u poslednjih pedesetak godina, on primećuje i „evoluciju međunarodnog prava od sistema koji se pretežno bavio olakšavanjem međunarodne saradnje svojih subjekata (država) do sistema koji se sada mnogo više bavi kontrolom ponašanja svojih subjekata“.¹⁷

Sa druge strane Hart, na primer, odlučno odbacuje element prisile kao osnovnu karakteristiku pravnog sistema. On, naime, između ostalog tvrdi da je moguće opšte poštovanje prava i bez ovog momenta prisile koji nikada ne može biti osnovni garant bilo kog pravnog sistema.¹⁸ Slično tome, Jasuaki Onuma (*Onuma Yasuaki*) ističe da „obavezujuća snaga prava zavisi od celokupnog normativnog konsenzusa adresata društva na koje se to pravo odnosi“.¹⁹ Pomenuti autor smatra da se u analizi funkcija međunarodnog prava zbog toga ne smemo zadržati na pitanjima obaveznosti njegovih normi i zaštitne funkcije koju ono vrši.

U svakom slučaju, možda je dobar primer zaštitne funkcije međunarodnog prava reakcija Republike Srbije na intervenciju NATO 1999. godine. Da podsetimo, 24 marta 1999. godine NATO snage su započele bombardovanje ciljeva na teritoriji tadašnje SRJ. U svoju odbranu Savezna Republika Jugoslavija je 29. aprila iste godine inicirala postupke protiv deset država članica NATO zbog kršenja obaveze da se uzdrže od primene sile u odnosima sa drugim državama pred Međunarodnim sudom pravde.²⁰ Bombardovanje je okončano 10. juna i mi smo daleko od toga da tvrdimo da postoji direktna uzročno-posledična veza između

14 Pogledati, na primer: R. Lukić, *Pravna priroda međunarodnog prava*, Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, Beograd, broj 3/1955, str. 357–377.

15 Pogledati, na primer: J. Andrassy, B. Bakotić, B. Vukas, *Međunarodno pravo 1*, školska knjiga – Zagreb, 1998, str. 8–13; M. Šahović, *Međunarodno pravo u međunarodnim odnosima*, Službeni glasnik, 2008, str. 13–25.

16 M. Dixon, *International Law (fifth edition)*, Oxford University Press, 2005, p. 1.

17 Ibid, p. 3.

18 H.L.A. Hart, *The Concept of Law*, Oxford University Press (second edition), 1994.

19 Y. Onuma, *International Law in and with International Politics: The Functions of International Law in International Society*, European Journal of International Law, Vol. 14, No. 1, 2003, p. 127.

20 Pogledati, na primer, postupak protiv Belgije na internet adresi: (<http://www.icj-cij.org/docket/index.php?p1=3&p2=3&code=ybe&case=105&k=d6&p3=0>).

tužbi i okončanja sukoba. Konačno, sami postupci nisu okončali slavno, najvećim delom zbog nepostojanja adekvatnog pravnog osnova za nadležnost Suda. Nešto je, ipak se nadamo, ostalo kao deo kolektivnog iskustva našeg društva: u situaciji kada je tadašnja država, zbog sankcija kojima je izložena, ostala izvan svih političkih foruma u kojima je mogla da štiti svoje interese, jedini otvoreni kanal da to makar pokuša bio je pravosudni organ. U toj situaciji, njegova upotrebna vrednost, da tako kažemo, dobila je novu, u našoj praksi i doktrini dotada neslućenu razmeru.

Postoje, naravno, i primeri u kojima su neke države tražile zaštitu međunarodnog prava od aktivnosti Republike Srbije. U tom kontekstu su verovatno najdrastičniji primeri tužbe Bosne i Hercegovine protiv SRJ/SCG/Srbije zbog kršenja obaveza prema Konvenciji o kažnjavanju i sprečavanju zločina genocida i već pomenuta tužba Hrvatske po istom osnovu. Međunarodni sud pravde je u vezi sa tužbom BiH doneo presudu prema kojoj Srbija nije odgovorna za činjenje zločina genocida na teritoriji BiH, ali jeste prekršila pomenutu Konvenciju jer nije učinila sve razumne mere da zločin genocida u Srebrenici spreči, kao i za to što nije procesuirala ili izručila lica koja su optužena za ovaj zločin. Čini se kao da je za jedno kratko vreme ova presuda podigla ugled međunarodnog prava u Srbiji, ali je sasvim drugačije dočekanu u BiH.

Valjalo bi, ovde, ukazati na još jednu, često zaboravljenu odliku međunarodnog prava. Iako ono kakvo sada jeste, da parafraziramo dobro poznatu izreku Međunarodnog suda pravde, ne prepoznaje pravna i fizička lica kao svoje subjekte, značajan broj njegovih normi usmeren je upravo na zaštitu njihovih prava, a ne na prava država o kojima smo do sada pričali. Neki partikularni režimi raspoložu pravosudnim organima koji tu zaštitu garantuju. Sud za ljudska prava u Strazburu koji kontroliše poštovanje Konvencije o ljudskim pravima i osnovnim slobodama je notorni primer. A Republika Srbija sa njim ima, rekli bi smo, dramatična iskustva. Ta dramatična iskustva podrazumevaju velike odštetne zahteve zbog kojih državni organi verovatno nisu previše zadovoljni, ali za naše građane pomenuti Sud predstavlja poslednju nadu i dokaz da međunarodno pravo ipak ima zube.

Mnogo se manje zna o potencijalima pravosudnog sistema Evropske unije u tom domenu. Neko bi mogao da kaže da takva saznanja i nisu od značaja za Republiku Srbiju koja je tek na početku verovatno dugog puta za članstvo u njoj. To je, međutim, tek delimično tačno. Naime, tačno je da se država kao takva ne može obratiti Sudu pravde EU kako bi zaštitila neki svoj interes jer nije članica EU. Ali pravna lica koja deluju na njenom tržištu, bez obzira na državljanstvo, imaju aktivnu legitimaciju kada je reč o zaštiti nekog prava koje iz pravnog poretka EU proističe. I to je tako od formiranja Evropskih zajednica. Gotovo je neshvatljivo da devedesetih godina prošlog veka kada je Evropska zajednica jednostrano prekinula ugovor o ekonomskoj saradnji sa SFRJ i sprečila normalno poslovanje našim pravnim licima na tržištu ni jedno naše preduzeće nije pokušalo da bar nadoknadi štetu iz tog, očito protivpravnog, delovanja. To je

učinio i delom uspeo jedan uvoznik vina sa Kosova, Raki, i tako, osim naknade štete i moralne satisfakcije, uveo sebe u istoriju razvoja pravnog poretka EU i njegovog odnosa prema međunarodnom pravu. Mi svoje mesto u tom procesu još tražimo. O naknadi ranije nanete štete ne razmišljamo, za to je ionako kasno. No, možda bi valjalo pripremiti naša preduzeća za buduće izazove na ovom tržištu kojih će sigurno biti. Iako, nadamo se, oni neće biti političkog karaktera ili politički motivisani.

Komunikacijska funkcija

Mi smo u dosadašnjem delu rada već rekli da međunarodno pravo nudi okvir za saradnju država na međunarodnom planu. Ne radi se, međutim, samo o okviru za saradnju, već i za rešavanje sukoba. Prednost međunarodnog prava u odnosu na neke druge normativne sisteme u ovom smislu je činjenica da ono nudi koherentan, tehnički precizan i lako odredljiv zajednički jezik i okvir za razmenu argumenata. Poredeći međunarodno pravo sa drugim normativnim sistemima Jasuaki Onuma zaključuje:

„Bilo bi nemoguće da se svi članovi međunarodnog društva saglase o univerzalnom moralu ili međunarodnoj etici... Isto važi i za univerzalne religije. Koliko god se oni pozivali na univerzalnost, one ipak nemaju univerzalno važenje koje ima međunarodno pravo. Niko ne može da negira da je pravo jedina pozitivna norma o kojoj su se svi članovi međunarodnog društva dogovorili.“²¹

Komunikacijska funkcija međunarodnog prava kao zajedničkog jezičkog okvira u kome je moguća razmena argumenata radi rešavanja sporova je možda naročito postala važna donošenjem Povelje UN koja zabranjuje upotrebu sile u međunarodnim odnosima i nudi razna rešenja u smislu obaveze mirnog rešavanja sporova. Ova funkcija omogućava i zajedničko razumevanje društva, odnosno izražavanje zajedničkih ideja, vrednosti i interesa i razumevanje strukture tog društva. Aktivno učestvovanje u tom društvu podrazumeva, naime, praćenje globalnih i regionalnih tendencija (i pravnih i političkih) bez kojih je nemoguće pomenuto razumevanje. Poetskije rečeno, ne samo da komunikacijska funkcija omogućava razumevanje postojeće strukture društva, već je i sastavni deo njegove samoizgradnje, odnosno procesa biranja sopstvene budućnosti.²²

21 Ibid, p. 132. Iako bi ovaj opis trebalo precizirati u tom smislu da nisu sve norme međunarodnog prava univerzalnog tipa, kao i da postoje značajne razlike u pogledu njihovog tumačenja među subjektima, argument u velikoj meri ima svoju snagu.

22 Blježe o ovome pogledati u: Ph. Allot, *The Concept of International Law*, European Journal of International Law, Vol. 10, 1999, pp. 31-50.

Kao praktični primer ove komunikacijske funkcije međunarodnog prava se može navesti rad Visokog panela koji je bio posvećen vladavini prava u septembru 2012. godine.²³ Kao pripremni materijal za Panel je poslužio izveštaj Generalnog sekretara zvučnog naziva: *Delivering justice: programme of action to strengthen the rule of law at the national and international levels*. Kao retko kada, dokument je pružio upravo ono što je naslov obećavao. Na dvadesetak strana, Generalni sekretar je ponudio svoje viđenje mesta i uloge ovog principa, shvaćanja ovog principa na nacionalnom i međunarodnom planu, kao i kompleksan sistem mera koje treba da omoguće njegovo ostvarenje. Generalnom sekretaru nije promakla veza između ova dva nivoa. Njegov akcioni plan – tako brojne i kompleksne mere brižljivo povezane i hijerarhijski strukturane – ne mogu se drugačije tretirati, ponuditi i metode i mehanizme za povezivanje u jedinstvenu celinu inače vekovima tretirane kao bitno drugačije na državnom i međunarodnom nivou.

Za Generalnog sekretara vladavina prava je „centralni princip upravljanja koji obezbeđuje pravdu i poštenje, vrednosti koje su od suštinskog značaja za čovečanstvo“.²⁴ To je, po njegovom mišljenju, model „upravljanja u kome su sva lica, institucije i entiteti, javni i privatni, uključujući same države, odgovorni po zakonima koji su objavljeni, jednako primenjeni i po kojima se nezavisno sudi i koji su u skladu sa normama i standardima međunarodnog prava ljudskih prava“²⁵ Na međunarodnom planu, vladavina prava obezbeđuje predvidivost i legitimitet delovanja država, jača njihovu suverenu jednakost i podupire odgovornost države prema svim licima koji se nalaze na njenoj teritoriji i podvrgnuti su njenoj jurisdikciji. Potpuna implementacija obaveza predviđenih Poveljom UN i drugim međunarodnim instrumentima, uključujući okvir međunarodnih ljudskih prava, je od suštinskog značaja za kolektivne napore da se održi međunarodni mir i bezbednost, delotvorno odgovori na pretnje koje se javljaju i popuni praznina u pogledu odgovornosti za međunarodne zločine.²⁶ Kako predstavljanje ovog, kako smo već istakli, ne samo obimnog, već i sadržajem prepunog dokumenta nadilazi potrebe ovog rada, istaći ćemo samo glavne naglaske. Iako, po oceni GS, „ima više oblasti u kojima bi usvajanje pravnih

23 Panel je organizovan u okviru redovnog zasedanja Generalne skupštine Ujedinjenih nacija, i kako i sam naziv ukazuje, trebalo je da okupi predstavnike država članica i predstavnike vladinih i nevladinih organizacija na visokom nivou, uključujući i same Ujedinjene nacije. Bliže o ovom Panelu je moguće videti na internet adresi: http://unrol.org/article.aspx?article_id=168. Posećeno: 16. oktobra 2013. godine.

24 Dokument je dostupan na internet adresi: <http://www.ipu.org/splz-e/unbrief12/sg-report.pdf>. Posećeno: 16. oktobra 2013. godine. Introduction, item 1, str. 1.

25 Ibidem, Introduction, item 2.

26 Ibidem, Introduction, item 2

pravila bilo vredno, stvarni izazov leži u implementaciji postojećeg pravnog okvira“. ²⁷ Rešenje nesumnjivo leži u jačanju napora i kapaciteta za izvršavanje preuzetih obaveza od strane država i međunarodnih organizacija, ali, i to GS posebno naglašava, u mehanizmima kontrole izvršenja na međunarodnom planu: „Nažalost, nesklonost mnogih država da dosledno koriste međunarodna pravosudna tela i prepreke u pogledu njihove nadležnosti jačaju zabrinutost da sistem međunarodnog prava nije svima podjednako dostupan i da se međunarodno pravo selektivno primenjuje.“ ²⁸ Lek prvog izbora, da tako kažemo, je naravno Međunarodni sud pravde, i prihvatanje njegove nadležnosti unapred, putem fakultativne klauzule, „koja predstavlja najbolji način da se obezbedi da svi međudržavni sporovi budu rešeni mirnim putem. ... Države članice treba da prihvate obavezu nadležnost Međunarodnog suda pravde.“ ²⁹

Kao što se moglo pretpostaviti, „Deklaracija sastanka na visokog nivo Generalne skupštine o vladavini prava na nacionalnom i međunarodnom nivou“ koja je rezultat rada panela, bitno je različiti dokument. Ne samo po obimu i sistematičnosti, već i po glavnim naglascima. Za početak, vladavina prava se percipira kao rukovodeći princip kolektivnog odgovora država na brojne izazove „jer ona predstavlja osnov prijateljskih i ravnopravnih odnosa između država ...“. ³⁰ Vladavina prava dakle nije cilj, već sredstvo koje treba da doprinese „stvaranju pravičnog i trajnog mira širom sveta“ koji će biti zasnovan na poštovanju Povelje UN i tradicionalnim načelima njenog poretka – „suverene jednakosti svih država, poštovanju njihovog teritorijalnog integriteta i političke nezavisnosti, uzdržavanju od pretnje i primene sile u međunarodnim odnosima nesaglasno ciljevima i principima Ujedinjenih nacija ..., nemešanju u unutrašnje poslove država, poštovanju ljudskih prava i osnovnih sloboda, ...“. ³¹ Ne samo ovde, već čitavim dokumentom provejava ideja u čijem je središtu država, suverena država, i kao glavni akter u postizanju zadatog cilja, ali i kao glavni beneficijar. Razlike u koncepcijama su nesumnjive, ali bi ipak bilo previše govoriti o porazu Generalnog sekretara i njegove zamisli. Iz teksta Deklaracije i iz reagovanja država jasno se vidi da između njih postoji suštinsko razumevanje koje je omogućilo izdvajanje prihvatljivog od neprihvatljivog, poželjnog od nepoželjnog u datom stadijumu rasprave na zadatu temu.

Tokom panela gotovo osamdeset država, kao i neke od najznačajnijih međunarodnih organizacija uključujući Evropsku uniju su osetile potrebu da izraze

27 Ibidem, IIA1(b).

28 Ibidem, IIA2.

29 Ibidem, IIA215.

30 Sixty-seventh session, Agenda item 83, 67/1 Declaration of the High-level Meeting of the General Assembly on the Rule of Law at the National and International Levels, preambula.

31 Ibidem, I2.

svoje stanovište o vladavini prava,³² a poziv GS da se jednostranim aktima obavežu na preduzimanje određenih mera ili da ukažu na svoje namere u ovom domenu prihvatilo je preko 40 država, individualno ili kolektivno.³³ Republike Srbije nije bilo na Panelu i nema je ni na jednoj od ovih lista. Što ne znači nužno da nadležni organi nisu „pročitali“ šta je vladajuća koncepcija o ulozi i značaju i značenju vladavine prava u globalnoj organizaciji. Ali svakako ukazuje da takva mogućnost postoji i da je, čak, verovatna s obzirom da dokaza o suprotnom nema. A ta vrsta nerazumevanja teško da bi koristila ostvarivanju spoljnopolitičkih ciljeva Srbije.

Legitimacijska funkcija

Na kraju, međunarodno pravo ima još jednu funkciju koja je blisko povezana sa pomenutom komunikacijskom funkcijom. To je *legitimacijska funkcija*. Međunarodno pravo u tom smislu može poslužiti i kao sredstvo legitimisanja sopstvenih interesa u međunarodnoj politici. Sve države se, naime, trude da sopstvene partikularne interese predstave kao opšte ili bar komplementarne sa tim opštim interesima. S obzirom na međupovezanost država danas, malo je (ako ih uopšte ima) interesa koje države mogu ostvariti bez podrške drugih aktera. Ukoliko je poziv na saradnju (učesće u vojnoj koaliciji prilikom napada na neku državu, pružanje humanitarne pomoći državi koja je pretrpela neku prirodnu katastrofu, ostvarivanje carinske unije, itd.) u skladu sa pravilima međunarodnog prava, on će imati mnogo veće šanse za uspeh. Zbog toga nije čudno da se države prilikom svojih akcija uvek pozivaju na pravila međunarodnog prava. Trebalo bi, ipak, imati u vidu da međunarodno pravo nije jedino, a često ni osnovno sredstvo legitimisanja akcija na međunarodnom planu. Prilikom NATO intervencije 1999. godine na primer, legitimisanje akcije se mnogo više oslanjalo na moralne nego na pravne principe iako je postojalo pravno obrazloženje akcije. Osim toga, pozivanje država na norme međunarodnog prava neće imati svoju legitimacijsku snagu ukoliko ponašanje država nije u skladu sa prethodno deklarisanim ciljevima.³⁴

Republika Srbija je iskoristila nekoliko prilika da legitiše svoje interese upotrebom međunarodnopravnih argumenata. Istina, ne uvek sasvim uspešno ili bar ne sasvim uspešno po mišljenju dobrog dela javnosti. Prisetimo se u

32 Lista država, koja uključuje i Albaniju, Hrvatsku, Makedoniju, dostupna je na http://unrol.org/article.aspx?article_id=168

33 Lista jednostranih izjava dostupna je na http://www.unrol.org/article.aspx?article_id=170

34 Iako se u mnogo čemu ne slažemo sa zaključcima Džeka Goldsmita (*Jack Goldsmith*) i Erika Poznera (*Eric Posner*) predstavljenim u njihovoj knjizi *The Limits of International Law*, u jednoj stvari su svakako u pravu: *the talk is cheap*.

tom smislu postupka pribavljanja savetodavnog mišljenja Međunarodnog suda pravde o legalnosti jednostrano proklamovane nezavisnosti Kosova. Republika Srbija je pokrenula snažnu diplomatsku inicijativu za pribavljanjem ovog mišljenja kako bi, čini se, eventualni povoljan ishod iskoristila kao argument za zaustavljanje procesa priznavanja Kosova kao nezavisne države. Ova diplomatska inicijativa je imala uspeha u tom smislu da je Generalna skupština UN zatražila mišljenje o jednostrano proglašenoj nezavisnosti Kosova.³⁵ Sa druge strane, samo mišljenje Suda je bilo nepovoljnije nego što su očekivale vlasti u Srbiji i teško da je pomoglo ostvarivanju spomenutog spoljno – političkog cilja. Uopštenije govoreći, ono je pokazalo da iako međunarodno pravo može biti korisno, njega treba koristiti oprezno.

Možda je mnogo važnije podsetiti da pred Republikom Srbijom tek predstoje ozbiljni zadaci legitimizacije njenih interesa. Mislimo, u prvom redu, na procese pregovaranja za učlanjenje u dve za nju suštinski značajne međunarodne organizacije, makar ako je suditi po proklamovanim spoljnopoličkim ciljevima. Reč je o članstvu u Svetskoj trgovinskoj organizaciji i Evropskoj uniji. Tu pravo može, ali i ne mora, biti jedan od instrumenata, a svakako jeste oličenje njegovog rezultata.

* * *

U svom obraćanju studentima prava u Sjedinjenim Američkim Državama Filip Alot je, između ostalog, ovako opisao funkciju prava: „Ono što pravo čini je da dopusti društvu da izabere svoju budućnost. Pravo nastaje u prošlosti da bi se primenilo u sadašnjosti, a da bi stvorilo društvo određenog oblika u budućnosti. Pravo prenosi ideju društva o sopstvenoj budućnosti iz prošlosti u budućnost. Pravo prenosivosti strukture i sisteme društva iz prošlosti u budućnost. Pravo omogućava društvu njegovu moguću budućnost.“³⁶ Zvuči poetski i čak utopijski. Previše poetski i utopijski za balkanske prilike, možda. Ali, Filipa Alota valja ozbiljno shvatiti. Ne samo zbog toga što je napisao jednu od najčitanijih knjiga o međunarodnom pravu s kraja XX i početkom XXI veka (*Eunomia: New Order for a New World*) i što svoja uverenja širi u najeminentnijim akademskim sredinama, od Kembridža pa na dalje. Posebnu i specifičnu težinu njegovim stavovima daje činjenica da su oni formirani i kaljeni u dugogodišnjoj praksi. Filip Alot je decenijama radio kao diplomata njenog visočanstva u dobu kada se ono od imperije

35 Bliže o ovom postuplu i podelama država po ovom pitanju pogledati u: M. Hrnjaz, *Odnos prava na samoopredeljenje i teritorijalnog integriteta država: podnesci povodom Savetodavnog mišljenja o Kosovu*, u: *Srbija u evropskom i globalnom kontekstu* (ur. R. Nakarada, D. Živojinović), Čigoja štampa, Beograd, 2012, str. 191 – 213.

36 Ph. Allot, op. cit. p. 399.

u kojoj sunce nikada ne zalazi povlačilo prema središtu. Dobu kada je negdašnja moć kopnела, te su neki drugi argumenti u procesu legitimacije i zaštite interesa Velike Britanije dobijali na značaju. Među njima i međunarodno pravo.

BIBLIOGRAFIJA

Knjige i članci:

- [1] J. L. Goldstein, M. Kahler, R. O. Keohane, A. Slaughter (ed.), *Legalization and World Politics (International Organization Special Issue)*, IO Foundation and MIT Institute, 2001.
- [2] G. Simpson, *International Law in Diplomatic History*, in: J. Crawford, M. Koskenniemi (ed.), *International Law*, Cambridge University Press, 2012.
- [3] V. Lowe, *International Law*, Oxford University Press, 2007.
- [4] R. Lukić, *Pravna priroda međunarodnog prava*, Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, Beograd, broj 3/1955, str. 357–377.
- [5] J. Andrassy, B. Bakotić, B. Vukas, *Međunarodno pravo 1*, Školska knjiga – Zagreb, 1998.
- [6] M. Šahović, *Međunarodno pravo u međunarodnim odnosima*, Službeni glasnik, 2008.
- [7] M. Dixon, *International Law (fifth edition)*, Oxford University Press, 2005.
- [8] H.L.A. Hart, *The Concept of Law*, Oxford University Press (second edition), 1994.
- [9] Y. Onuma, *International Law in and with International Politics: The Functions of International Law in International Society*, European Journal of International Law, Vol. 14, No. 1, 2003.
- [10] Ph. Allot, *The Concept of International Law*, European Journal of International Law, Vol. 10, 1999, pp. 31-50
- [11] M. Hrnjaz, *Odnos prava na samoopredeljenje i teritorijalnog integriteta država: podnesci povodom Savetodavnog mišljenja o Kosovu*, u: *Srbija u evropskom i globalnom kontekstu* (ur. R. Nakarada, D. Živojinović), Čigoja štampa, Beograd, 2012, str. 191 – 213.
- [12] J. L. Goldsmith, E. A. Posner, *The Limits of International Law*, Oxford University Press, 2005.

Internet adrese:

- [1] <http://www.b92.net>
- [2] <http://www.icj-cij.org>
- [3] <http://unrol.org>
- [4] <http://www.ipu.org>

Vesna Knežević-Predić

Miloš Hrnjaz

WHAT IS THE ROLE OF INTERNATIONAL LAW: A VIEW FROM SERBIA

SUMMARY

The visit of the President of the Republic of Croatia Ivo Josipovic to Serbia has shown the importance of international law issues for international politics today and has reminded of the role of international law in Serbia in the past twenty years. Bearing that in mind, the article copes with four functions of international law (normative, protective, communicative and legitimating) which were afterwards tested on the example of Serbia. The results of the test has shown that Serbia can benefit from the international law in the sense that it can be used for the protection and legitimating of Serbia's interest by the means of universal and standardized language, but in the same time it can also reveal different sorts of inconsistencies in this attempt.

Dragan Živojinović¹
Aleksandar Milošević²

Ključne odlike međunarodnog sistema kao determinanta spoljne politike Republike Srbije³

SAŽETAK

U glavnoj hipotezi rada se tvrdi da ključne odlike međunarodnog sistema veoma utiču na spoljne politike malih i srednjih država pa tako i Republike Srbije. Imajući u vidu da je sam međunarodni sistem trenutno u procesu transformacije, bez jasnog pravca daljeg kretanja, nije iznenađujuće što i spoljna politika Srbije pomalo luta u traganju za svojim glavnim prioritetima. Rad se sastoji iz tri dela: u prvom delu rada propituju se glavne teorijske postavke o uticaju ključnih odlika međunarodnog sistema na spoljnu politiku država. U drugom delu rada izložene su ključne političke i ekonomske odlike međunarodnog sistema danas, dok u trećem delu rada autori daju svoje viđenje kako te odlike utiču na aktuelnu spoljnu politiku Republike Srbije.

KLJUČNE REČI: međunarodni sistem, spoljna politika, determinante spoljne politike, Republika Srbija, strategija spoljne politike;

1 Asistent, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka.
E-mail: dragan.zivojinovic@fpn.bg.ac.rs

2 Asistent, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka.
E-mail: aleksandar.milosevic@fpn.bg.ac.rs

3 Rad je nastao u okviru naučno-istraživačkog projekta Univerziteta u Beogradu – Fakulteta političkih nauka, *Politički identitet Srbije u regionalnom i globalnom kontekstu*, (evidencioni broj: 179076), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

UVOD

Jedan od kamena temeljaca spoljne politike Srbije od 5. oktobra 2000. godine pa naovamo bio je stav je da je prethodna vlast „prespavala“ pad berlinskog zida i da prema takvoj jednoj politici treba uspostaviti politiku diskontinuiteta.⁴ Na takvo razmišljanje nije imuna ni nova vlast. Tako u intervjuu koji je dao „Novom magazinu“, Aleksandar Vučić, prvi potpredsednik Vlade Republike Srbije kaže sledeće: „Mi Srbi nismo razumeli pad Berlinskog zida i dalje smo živeli u hladnoratovskim podelama, nismo razumeli gde je moć i novac, ni bilo šta.“⁵ U sličnom tonu u autorskom tekstu u dnevnom listu *Danas* povodom Dana Evrope, Vučić rešenje za te probleme vidi u nekoj vrsti prilagođavanja novonastalim okolnostima: „Možemo li i mi Srbi u to da se uklopimo? Mislim da možemo. U stvari, moramo. Ne zbog njih iz Evrope, već zbog nas i budućnosti Srbije. Ne moramo ni da ih volimo, što nam, svakako, neće teško pasti, ali možemo i moramo da poštujemo njihove zakone, pravila, uređenost, prava, obaveze i ono što proizlazi iz svega navedenog: uspešna i napredna ekonomija.“⁶ Zaključak je jasan: da bi uspela, Srbija mora da se prilagođava. Problem je samo u tome što je tokom poslednjih trinaest godina Srbija upravo vodila politiku prilagođavanja uslovima u međunarodnom sistemu a da se konkretni rezultati nisu videli. Da li to znači da je prilagođavanje bilo pogrešno ili su okolnosti bile takve da im se zapravo bilo nemoguće prilagoditi?

Mi u ovom radu tvrdimo da ključne odlike međunarodnog sistema veoma utiču na spoljne politike malih i srednjih država pa tako i Republike Srbije. Imajući u vidu da je sam međunarodni sistem trenutno u procesu transformacije,

4 Tako u ekspozeu u Saveznoj skupštini SR Jugoslavije od 24. oktobra 2001. godine posvećenom spoljnopolitičkoj koncepciji SR Jugoslavije odnosno iznošenju razloga u prilog nove spoljne politike, tadašnji ministar inostranih poslova, Goran Svilanović, kaže da se „kod nas ne radi o rutinskoj izbornoj smeni političke vlasti, već o potrebi potpunog napuštanja celokupne političke orijentacije...“. Videti „Ekspozé Gorana Svilanovića, saveznog ministra za inostrane poslove u saveznoj skupštini SR Jugoslavije, Beograd, 24. 10. 2001.“ u: Nataša Dragojlović, Stanislav Sretenović, Dragan Đukanović, Dragan Živojinović, Ur., *Spoljna politika Srbije – strategije i dokumenta*, Evropski pokret u Srbiji, Beograd, 2011, Drugo izdanje, str. 286 – 311. (citat je sa strane 287.) Da bi se to ostvarilo potrebno je po Svilanoviću poći od dve ključne pretpostavke: „prvo, od realne analize promena u savremenom svetu i njihovog uticaja na međunarodni položaj SRJ; drugo, od realne procene nacionalnih interesa zemlje, njenih potreba, potencijala i mogućnosti. Upravo su ranije pogrešne procene ovih elemenata i dovele do spoljnopolitičkih poteza koji su imali katastrofalne posledice.“ Videti Isto, op. cit. str. 287 – 288.

5 „Prelomio sam: Srbija će biti normalna zemlja“ – Intervju sa Aleksandrom Vučićem, *Novi magazin*, 09. 05. 2013, br. 106, str. 20 – 24. (citat je sa strane 23).

6 Videti Aleksandar Vučić, „Srbi moraju u Evropu“, *Danas*, 9. maj 2013, <http://www.putemzoranadjindjica.rs/mi-srbi-smo-prespavali-pad-berlinskog-zida/> (pristupljeno 26. 5. 2013).

bez jasnog pravca daljeg kretanja, nije iznenađujuće što i spoljna politika Srbije pomalo luta u traganju za svojim glavnim prioritetima. Rad se sastoji iz tri dela: u prvom delu rada propituju se glavne teorijske postavke o uticaju ključnih odlika međunarodnog sistema na spoljnu politiku država. U drugom delu rada izložene su ključne političke i ekonomske odlike međunarodnog sistema danas dok u trećem delu rada autori daju svoje viđenje kako te odlike utiču na aktuelnu spoljnu politiku Republike Srbije.

Međunarodni sistem kao determinanta spoljne politike

Od mnogih termina koji se koriste kako bi se opisao kvalitet odnosa između političkih jedinica (međunarodni sistem, međunarodni poredak, svetski poredak, međunarodno društvo, svetsko društvo, anarhično društvo, međunarodna zajednica...), treba reći da je međunarodni sistem vrednosno najneutralniji.⁷ Po rečima Bira Braumolera (Bear F. Braumoeller), profesora na Univerzitetu države Ohajo, „ideja da okruženje unutar kojeg ljudi međudeluju ima uticaja na njihovo ponašanje je sve osim radikalna. Zapravo to je opšte mesto za urbane arhitekte, lekare, sociologe, ekonomiste i političke analitičare.“⁸ Nastao u okviru systemske teorije, u nauci o međunarodnim odnosima ovaj termin postaje nezaobilazan od sredine pedesetih godina prošlog veka i dela koji je na tu temu napisao Morton Kaplan (Morton A. Kaplan)⁹. Uprkos različitim definicijama međunarodnog sistema čini nam se da ga je za potrebe ovog istraživanja najprikladnije opisati kao svojevrsni okvir u kojem akteri „deluju i međudeluju“.

Takođe, u nečemu što se u teoriji spoljne politike naziva determinantama spoljne politike, međunarodni sistem i njegov uticaj na konkretne spoljne politike država, zauzima važno mesto.¹⁰ U našoj literaturi, profesori Velibor Gavranov i Momir Stojković u svojoj knjizi o međunarodnim odnosima i spoljnoj politici, definisali su determinante kao one faktore „koji uslovljavaju i opredeljuju

7 Šire o pojmu međunarodnog sistema, njegovim različitim razvrstavanjima te drugim sličnim pojmovima videti u Dragan R. Simić, *Svetska politika*, Fakultet političkih nauka, Čigoja štampa, Beograd, 2009, str. 39- 147. ili Vojin Dimitrijević, Radoslav Stojanović, *Međunarodni odnosi*, Službeni list SRJ, Beograd, 1996, str. 363 – 366.

8 Videti Bear F Braumoeller, *The Great Powers and the International System – Systemic Theories in Empirical Perspective*, Cambridge University Press, Cambridge, UK., 2012, p. xiii

9 Videti Morton Kaplan, *System and Process in International Politics*, Wiley, New York, 1957.

10 Tako po profesoru Ivi Viskoviću „na današnjem stupnju naučnog proučavanja spoljne politike postoji, manje- više prećutna saglasnost velike većine autora da u okvirima ove discipline, na nivou teorije, treba razmatrati: aktere (ili subjekte), ciljeve, sredstva, determinante te kreiranje i realizaciju spoljne politike“. Videti Ivo Visković, *Spoljna politika Jugoslavije – repetitorijum*, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, Beograd, 1991, str. 10. Za skraćeni prikaz ovoga videti tabelu 1.

pravac i cilj spoljne politike date države.¹¹ Po njima, „to su objektivno dati činioци i okolnosti od kojih zavisi opredeljivanje države u spoljnoj politici, odnosno od kojih se mora polaziti pri utvrđivanju načela – principa spoljne politike i njihovom realizovanju u praktičnoj spoljnopolitičkoj aktivnosti države ukoliko se želi da ona bude realna i zasnovana na interesima datog društva u ime koga država deluje u međunarodnoj zajednici.“¹² Jasno je, već na prvi pogled, da je u njihovom određenju determinanti odsutan vrlo važan element a to je uloga ličnosti u spoljnoj politici. Budući da zapadna literatura posebnu pažnju pridaje i ovim, tzv. ideosinkretičkim determinantama to jest ulogama pojedinaca, profesor Ivo Visković u svoje viđenje determinanti spoljne politike (Srbije) pored ovih objektivnih kriterijuma, uvodi i ovaj vrlo važan element. Po njemu, „u razmatranju determinanti spoljne politike Srbije moraju (se ... – prim. aut.) uzeti u obzir ove četiri grupe: međunarodno okruženje, unutrašnji društveni sistem, istorijski i ideosinkretički činioци.“¹³ Ne treba smetnuti s uma da je profesor Džejms Rozenau (James Rosenau) još sredinom 1960-ih u svojoj predteoriji spoljne politike onome što se dešava u globalnom sistemu posvetio značajnu pažnju.¹⁴ Na različite načine njegovo je shvatanje determinanti u osnovi svih kasnijih rasprava na tu temu. Jedno od najpoznatijih tumačenja je svakako ono koje u različitim izdanjima knjiga „Svetska politika: trend i transformacija“ ili „Američka spoljna politika: obrazac i proces“ dao profesor Čarls Kegli (Charles W. Kegley).¹⁵ Ipak, mi smo se za potrebe ovog istraživanja opredelili za gledište koje nudi profesor Brajan Šmit (Brian Schmidt) sa Karlton

11 Videti Velibor Gavranov, Momir Stojković, *Međunarodni odnosi i spoljna politika Jugoslavije*, Savremena administracija, Beograd, 1972, str. 237.

12 Isto, op. cit. str. 237.

13 Videti Ivo Visković, „Determinante spoljne politike Srbije“, u: Edita Stojić – Karanović, Slobodan Janković, Prir., *Elementi strategije spoljne politike Srbije*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2008, str. 17 -21. (citat je sa strane 17.)

14 Videti James N. Rosenau, „Pre-Theories and Theories of Foreign Policy“, in R.B. Farrell Ed., *Approaches to Comparative and International Politics*, Northwestern University Press, Evanston, 1966, pp. 27-92; Šire o uticaju pionira spoljne politike (Ričarda Snajdera, Harolda i Margarete Spraut i Džejmsa Rozenaua) na teoriju spoljne politike videti u Valerie M. Hudson, „The History and Evolution of Foreign Policy Analysis“, in: Steve Smith, Amelia Hudfield, Tim Dunne, Eds., *Foreign Policy – Theories, Actors, Cases*, Oxford University Press, New York, 2012, Second Edition, pp. 13 – 33. Takođe, videti i predgovor istoj knjizi koji je napisao profesor Rozenau. Videti James N. Rosenau, „Foreword“, u Isto, pp. V-x.

15 Videti Čarls V. Kegli, Judžin Vitkof, *Svetska politika – trend i transformacija*, Fakultet političkih nauka, Diplomatska akademija, Centar za studije Jugoistočne Evrope, Beograd, 2004, str. 123. Za najnovija izdanja ovih knjiga videti: Charles W. Kegley, Jr, Shanon L. Blanton, *World Politics – Trend and Transformation, 2013-2014 Edition*, Fourteenth Edition, Cengage Learning, Stamford, Connecticut, 2013.; Charles W. Kegley, Jr., Gregory A. Raymond, *The Global Future – A Brief Introduction to World Politics*, Cengage Learning, Boston, MA., 2013, Fifth Edition;

univerziteta u Kanadi. U svom pokušaju da preko zavisne i nezavisnih varijabli predstavi ono što utiče na američku spoljnu politiku, Šmit na prvo mesto stavlja međunarodno okruženje to jest međunarodni sistem.¹⁶ (Videti sliku 1) Po njemu, „spoljašnji ili sistemski izvori spoljne politike privlače našu pažnju do tačke u kojoj se formulisanje američke spoljne politike ne dešava u vakuumu, već pre da Sjedinjene Države kao i svaka druga zemlja, moraju uzimati u razmatranje i reagovati na događaje koji se dešavaju u području međunarodne politike.“¹⁷ Šmit ovde posebno naglašava uticaj rasporeda moći u međunarodnom sistemu i način na koji on utiče na konkretnu spoljnu politiku Sjedinjenih Država.¹⁸ U samoj svojoj suštini, „sistemske teorije smatraju da se ključ za razumevanje spoljne politike države nalazi u količini moći koju ona poseduje u odnosu na ostale države (relativna moć – prim. aut.). Količina moći koju Sjedinjene Države poseduju (ili u našem slučaju koju Srbija poseduje – prim. aut.) u odnosu na druge države u međunarodnom sistemu, u određenom trenutku u istoriji, u velikoj meri određuje njene interese.“¹⁹ Drugim rečima, koliko moći imate u odnosu na druge aktere u međunarodnom sistemu, toliko ćete biti u stanju da vodite proaktivnu i realativno nezavisnu spoljnu politiku.

Tabela 1: Konstitutivni elementi teorije spoljne politike

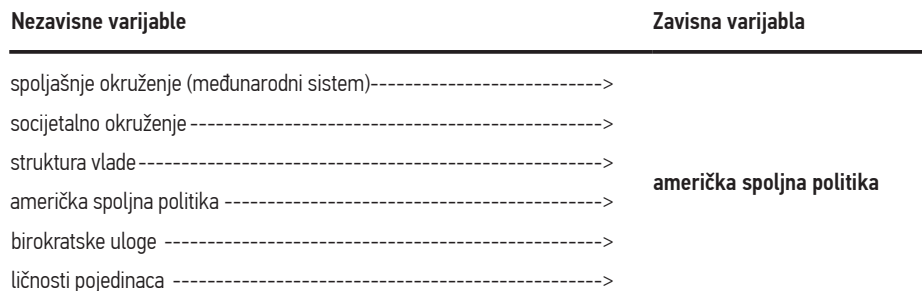
Konstitutivni elementi teorije spoljne politike	Kratko određenje
Akteri spoljne politike	Ko su glavni „igrači“ u spoljnoj politici
Ciljevi spoljne politike	Čemu akteri teže
Sredstva spoljne politike	Kako se ostvaruju ti ciljevi
Determinante spoljne politike	Šta utiče na spoljnu politiku
Proces kreiranja i realizacije spoljne politike	Kako se spoljna politika stvara i sprovodi

16 Šmit tvrdi da nam „svaka od ovih pet varijabli može pojedinačno ili kolektivno pomoći da objasnimo spoljnopolitičko ponašanje Sjedinjenih Američkih Država, to jest zavisnu varijablu.“ Videti Brian Schmidt, „Theories of US Foreign Policy“, in: Michael Cox, Doug Stokes, Eds., *US Foreign Policy*, Oxford University Press, New York, 2012, Second Edition, pp. 5 – 20. (citat je sa strane 6.) Ova matrica se može primeniti na bilo koju državu u svetu pa tako i na Srbiju.

17 Isto, op. cit. p. 6.

18 Isto, p. 6.

19 Isto, p. 9.

Slika 1: Višestruki izvori američke spoljne politike²⁰

Ključne odlike međunarodnog sistema na početku 21. veka

Pitanje da li je posle Hladnog rata došlo do preobražaja međunarodnog sistema u kojem države i drugi akteri svetske politike deluju i međudeluju, ostaje otvoreno i danas. Tako se u uvodu svoje knjige „Nauka o bezbednosti“ iz 2002. godine, profesor Dragan R. Simić s pravom pita da li je došlo do promena u (međunarodnom) sistemu ili do promene (samog) sistema.²¹ Iako je na ovo bilo različitih odgovora, treba reći da nema jedinstvenog stava među teoretičarima međunarodnih odnosa. Po nekima, došlo je do preobražaja sistema, a po nekima ne. U prilog prvoj tvrdnji, profesori Čarls Kegli i Šenon Blanton (Shannon L. Blanton), a koristeći se matricom koju je još početkom šezdesetih godina prošlog veka postavio Stenli Hofman (Stanley Hoffmann) sa univerziteta Harvard, tvrde da danas možemo govoriti o pojavi novog globalnog međunarodnog sistema.²² Po njima, države višu nisu glavni akteri svetske politike, trgovina i ekonomija su postali najvažniji ciljevi kojima države teže a smrtonosna oružja sada se mogu

20 Izvor: Brian Schmidt, „Theories of U. S. Foreign Policy“, in: Michael Cox, Doug Stokes, Eds., *US Foreign Policy*, p. 6.

21 Videti Dragan R. Simić, *Nauka o bezbednosti*, Službeni list SRJ, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2002, str. 15 – 19.

22 Stenli Hofman smatra da možemo govoriti o novom sistemu „kada imamo nove odgovore na jedno od sledeća tri pitanja: 1) koje su osnovne jedinice sistema (npr. države ili supranacionalne ustanove za globalno upravljanje); 2) koji su predominantni spoljnopolitički ciljevi koje ove jedinice pokušavaju da poštuju među sobom (na primer teritorijalno osvajanje ili materijalni dobici kroz trgovinu) i 3) šta ove jedinice mogu uraditi jedna drugoj sa vojnim i ekonomskim kapacitetima koje poseduju.“ Videti Charles W. Kegley, Jr., Shannon L. Blanton, *World Politics – Trend and Transformation*, Cengage Learning, Boston, MA., 2011, p. 22. Za originalni Hofmanov tekst videti Stanley Hoffmann, „International Systems and International Law,“ *World Politics*, Vol. 14, No. 1, Oct., 1961, pp. 205-237.

naći u rukama mnogo većeg broja država i drugih aktera svetske politike nego što je to bio slučaj u prošlosti.²³ Nasuprot njima, Kenet Volc, čovek koji je međunarodni sistem to jest njegovu strukturu postavio na „pijedestal“ determinanti koje određuju ponašanje jedinica u međunarodnim odnosima, nije delio ovakav optimizam u pogledu preobražaja međunarodnog sistema i međunarodnih odnosa uopšte u vremenu posle Hladnog rata. Po njemu, „promene u strukturi sistema se razlikuju od promena na nivou jedinica sistema...ako bi došlo do preobražaja sistema, međunarodna politika ne bi više bila međunarodna politika a prošlost više ne bi služila kao vodič za budućnost.. Onda bi međunarodnu politiku počeli da zovemo nekim drugim imenom, kako to neki i čine. Termini „svetska politika“ ili „globalna politika“ na primer sugerišu da je politika među državama koje brinu o zaštiti svojih interesa i bezbednosti, zamenjena nekom drugom vrstom politike ili pak njenim potpunim ukidanjem.“²⁴ Drugim rečima, dok god države ostaju dominantni akteri a anarhija ključna odlika strukture međunarodnog sistema ne može biti reči ni o kakvoj epohalnoj transformaciji međunarodnih odnosa.²⁵

Ovo naravno ne znači da u međunarodnim odnosima posle Hladnog rata nije došlo do krupnih promena. Naprotiv. Iako je sam sistem još u procesu promena, bez jasnih kontura konačnog izgleda, te se može desiti da, hobsbaumovski rečeno, jednog dana o ovom razdoblju govorimo zapravo kao „o dugom dvadesetom veku“, treba istaći da su neke promene već vidljive. Tako u jednom važnom zborniku radova a koji se bavi međunarodnim odnosima posle Hladnog rata, Stjuart Patrik (Stewart Patrick), viši saradnik i direktor programa za međunarodne organizacije i globalno upravljanje Saveta za spoljne odnose, ističe da su „do 2011. godine globalizacija i druge sile preobrazile strukturu svetske politike promenivši bezbednosni, ekonomski, normativni i institucionalni kontekst u kojem suverene države deluju i komplikujući izazov izgradnje svetskog poretka koji bi bio zasnovan na saradnji. Ove velike strukturne promene uključuju: 1) opadanje američke hegemonije; 2) proces pomeranja globalne ekonomske moći ka ekonomijama u nastajanju; 3) opadajuća učestalost rata; 4) uspon nove transnacionalne bezbednosne agende; 5) pretrajavanje autoritarne vlasti i porast broja neuspešnih država kao velikih strateških problema; 6) pojava regionalizma i regionalnih organizacija; 7) razvoj normi suverenosti i neintervenisanja.“²⁶

23 Charles W. Kegley, Jr., Shannon L. Blanton, *World Politics – Trend and Transformation*, p. 22.

24 Videti Kenneth N. Waltz, „Structural Realism after the Cold War“, *International Security*, Vol. 25, No. 1, Summer, 2000, pp. 5 – 41. (citat je sa strane 6.)

25 Isto, p. 39.

26 Stewart Patrick, „The Evolving Structure of World Politics, 1991 – 2011“, in: Geir Lundestad, Ed., *International Relations Since the End of the Cold War – New and Old Dimensions*, Oxford University Press, Oxford, 2013, pp. 16 – 41. (citat je sa strane 16.)

Posebnu pažnju treba obratiti na političke i ekonomske odlike međunarodnog sistema. Kad su u pitanju glavne **ekonomske** odlike međunarodnog sistema danas možemo navesti relativno opadanje američke nadmoći, uspon ekonomija u nastajanju, postepeno odustajanje od multilateralizma u međunarodnoj trgovini i okretanje regionalnim i bilateralnim trgovinskim sporazumima, povećan uticaj transnacionalnih kompanija i uspostavljanje barijera finansijskoj globalizaciji kroz pooštavanje regulatornih standarda za poslovanje banaka i sve češće zahteve za uvođenjem poreza na finansijske transakcije. Iako se činilo da će svetska ekonomska kriza iz 2008. godine izazvati protekcionističke reakcije slične onima za vreme Velike depresije (ograničenje uvoza ili njegova supstitucija, povlačenje proizvodnih procesa iz drugih država i povratak kući, trgovinski ratovi, itd), do toga nije došlo. Domašaji nacionalnih ekonomskih strategija su se ograničili na izvesne protekcionističke mere, povećanje državne pomoći realnom sektoru i težnje za koordinacijom ekonomskih politika. Sprovođenje nekonvencionalnih monetarnih politika, kakva je npr. politika kvantitativnog popuštanja (olakšanja) u SAD je doprinelo povećanoj likvidnosti na tržištima kapitala i jeftinijem zaduživanju država i privrednih subjekata.²⁷ Najava iz američkog Sistema federalnih rezervi da će postepeno smanjivati monetarni stimulus (dovela je do pada važnijih berzanskih indeksa – DJIA, S&P 500, na primer) u budućnosti može dovesti do smanjenja likvidnosti zbog „normalizacije“ monetarne politike i rasta kamatnih stopa (koje su blizu istorijskog minimuma), što bi povećalo cenu pozajmljivanja kapitala na globalnim tržištima. U neresstrukturiranim ekonomijama male i srednje veličine, ovakav događaj, pored ekonomskih može imati i negativne političke posledice.

Što se tiče **političkih** odlika za temu našeg istraživanja naročito su značajne prve dve gore pobrojane strukturne promene (koje se u suštini mogu podvesti pod jednu i označiti se kao proces pomeranja moći „power shift“) od Sjedinjenih Američkih Država i Zapada uopšte ka Istoku i drugim važnim akterima (ne samo državama) svetske politike. Ako bi ta pretpostavka bila uzeta kao data, onda bi to značilo da je svet u pogledu rasporeda moći već postao multipolaran sa svim posledicama koje to donosi. Ipak, u stvarnosti stvari izgledaju mnogo složenije nego što se to može u teoriji pretpostaviti i jasno je da u pogledu ovoga ne postoji saglasnost među važnim teoretičarima međunarodnih odnosa.²⁸

27 O politici kvantitativnog olakšanja, videti Bret W. Fawley, Christopher J. Neely, Four Stories of Quantitative Easing, *Federal Reserve Bank of Saint Louis Review*, January/February 2013, 95(1), pp. 51-88, dostupno na <http://research.stlouisfed.org/publications/review/13/01/Fawley.pdf> (pristupljeno 27.10.2013)

28 Videti šire o tome u Dragan R. Simić, Dragan Živojinović, „Različita viđenja rasporeda moći u međunarodnim odnosima posle Hladnog rata“, u: Radmila Nakarada, Dragan Živojinović, Ur., *Srbija u evropskom i globalnom kontekstu*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2012, str. 17 – 45.

Posebno zanimljivo viđenje je ono koje iznosi Ijan Bremer (Ian Bremmer), predsednik „Evroazija grupe“, konsultantske kuće iz Njujorka. Na samom početku svoje knjige „G-nula svet“, Bremer taj svet određuje kao „svetski poredak u kojem nijedna zemlja ili trajni savez država ne može da odgovori izazovima globalnog liderstva.“²⁹ Budući da će se svet naći u svojevrsnom vrenju „koji će izazvati fundamentalno preuređivanje međunarodne politike“, Bremer ističe da će „G-nula svet imati svoje pobednike i svoje gubitnike“, odnosno da će nekom donositi više a nekom manje.³⁰ Pod **pobednicima** u jednom ovakvom svetu, Bremer podrazumeva sve one koje „svet bez liderstva čini prosperitetnijim i bezbednijim i koji imaju više izbora i veći uticaj nego što su imali ranije“, odnosno ukratko rečeno „pobednici imaju izbor“.³¹ **Gubitnici** sa druge strane su „oni koji su manje prosperitetni, bezbedni i uticajni, jer imaju manje političkih i komercijalnih alternativa koje mogu isprobati.“³²

Pobednike Bremer razvrstava u dve kategorije, pri čemu se jedna odnosi na države, a druga na multinacionalne kompanije. Kad su u pitanju države postoje po njemu **države stožeri** (pivot states) i **otpadnici** (otpadničke države) iza kojih stoje moćni prijatelji, dok je kod kompanija u pitanju podela na one koje se prilagođavaju, zaštitnike i prevarante.³³ Gubitnici su pak razvrstani u sudije (referees) kad su u pitanju međunarodne institucije, države izložene rizicima (exposed states), države u senci, otpadničke države bez prijatelja kad su u pitanju države, i kad je reč o kompanijama – na dinosauruse.³⁴ Kad je u pitanju **država stožer**, Bremer je određuje kao „zemlju koja je sposobna da izgradi profitabilne odnose sa više drugih država bez da postane previše oslonjena na bilo koju od njih.“³⁵ Kao primere ovakvih država on pre svega navodi Brazil, zatim Tursku, Vijetnam, Indoneziju, Singapur, Mongoliju, Kazahstan, Kanadu a od kontinenata Afriku.³⁶ Ako su, nastavlja Bremer, „tokom poslednjih trideset godina, pobednici u međunarodnim odnosima bile one države koje su se prilagođavale i profitirale od procesa globalizacije predvođenog Zapadom“, danas, „u svetu sa regionalnim centrima gravitacije, onom u kojem nijedna zemlja ne igra ulogu globalnog lidera, vlade moraju da stvore vlastite prilike. Sposobnost

29 Ian Bremmer, *Every Nation for itself: Winners and Losers in a G- Zero World*, Portfolio Penguin, London, 2012, p.1. Ovo „G“ je skraćenica od „Group“ odnosno grupa.

30 Isto, op. cit. p. 112.

31 Isto, op. cit. p. 115.

32 Isto, op. cit. p. 115.

33 Videti isto, pp. 115 – 132.

34 Isto, pp. 132 – 140.

35 Isto, op. cit. pp. 116 – 117.

36 Isto, pp. 115 – 123.

da se igra uloga stožera donosi kritičnu prednost“.³⁷ Kod svih ovih država svakako najveće uspehe u ovom smislu je ostvario Brazil, koji ne samo da je uspeo da sebe nametne kao regionalnog lidera u području Južne Amerike, već je uspeo da izgradi odlične političke i ekonomske odnose sa „Sjedinjenim Američkim Državama, Kinom i rastućim brojem drugih država koja se smatraju tržištima u nastajanju.“³⁸ Zanimljiv je primer Indonezije koju Bremer izdvaja kao primer „klasične države stožera, jer su njene trgovinske veze u dobroj ravnoteži između Kine, Sjedinjenih Američkih Država, Japana i Singapura...“³⁹

Što se tiče **otpadničkih država iza kojih stoje moćni prijatelji**, Bremer ih definiše kao „države koje se otvoreno rugaju međunarodnim pravilima, pri čemu ih štite druge vlade“⁴⁰ Ovim državama ide u prilog da ne postoje institucije ili države koje bi ih naterale da ta pravila poštuju.⁴¹ Među ovim državama Bremer posebno izdvaja Severnu Koreju, Iran i Mjanmar. Posebno je zanimljiv primer Mjanmara u kojoj jedan nedemokratski režim dobija pomoć od Indije, Kine, Vijetnama, Tajlanda, a sve zbog ogromnih rezervi gasa kao i svog povoljnog geografskog položaja.⁴² Sa najnovijim otpoljavanjem odnosa između SAD i Mjanmara, Bremer smatra da se ova država pokušava da od otpadničke postane država stožer.⁴³ Kad su u pitanju međunarodne kompanije i pobednici među njima, ovde su na prvom mestu dobro pozicionirane kompanije u državnom vlasništvu kojima pritom upravlja dobar menadžment, banke i suvereni državni fondovi.⁴⁴ U ovoj kategoriji ovakvih kompanija Bremer izdvaja one **koje se prilagođavaju** i određuje ih kao „one koje shvataju promenjeno okruženje u kom se nadmeću i koje su dovoljno agilne da iskoriste prednosti koje ono donosi.“⁴⁵ Primer ovakvih kompanija su sve one koje tragaju za jeftinijim načinima proizvodnje, a većim profitom, bilo da dolaze sa Istoka ili sa Zapada. Druga kategorija u ovim kompanijama su one koje su rezultat partnerstva između državnih i privatnih kompanija, poput one „Ekson Mobajla“ i „Rosnjefta“, ili pak „Britiš Petroliuma“ i „Kineske Nacionalne Naftne Korporacije u Iranu“.⁴⁶ Pored kom-

37 Isto, op. cit. p. 117.

38 Isto, op. cit. p. 116.

39 Isto, op. cit. p. 120.

40 Isto, op. cit. p. 123.

41 Isto, p. 123.

42 Isto, p. 124.

43 Isto, p. 124.

44 Isto, p. 125.

45 Isto, op. cit. p. 126.

46 Isto, p. 127.

panija kojima prilagođavanje donosi prednost, još nekoliko vrsta njih pronalaze prednost u svetu u kojem „svaka nacija (radi – prim. aut.) za sebe.“⁴⁷ Od **kompanija zaštitnica**, pod kojima Bremer podrazumeva „preduzeća koja su uključena u odbranu od konvencionalnih napada, napada u kiber prostoru, terorizma ili komercijalnog piratstva“ se u „G-nula svetu“ svakako ne može pobeći.⁴⁸ Tu svakako spadaju države koje imaju potpisane ugovore sa ministarstvima odbrane poput Boinga, Lokid Martina u oblasti proizvodnje naoružanja ili pak kompanija koje se bave obezbeđivanjem pijaće vode.⁴⁹ Pored onih koji se bave zaštitom, kompanije mogu profitirati i od **prevara**. Iako „G nula svet neće biti svet bez pravila“, ipak, „kad niko nema načina da nametne ta pravila, biće mnogo lakše da se tim pravilima manipuliše ili da se ona ignorišu.“⁵⁰ Tako na primer, kompanije sa Zapada koje godinama trguju tzv. „krvavim dijamantima“ mogu u svetu bez lidera, nastaviti da se bave ovim prljavim, ali profitabilnim poslom bez mnogo straha da će biti kažnjene za to što rade.⁵¹

Kad su u pitanju **gubitnici** u „G-nula svetu“ Bremer odmah na početku izdvaja takozvane **sudije (referees)** koje određuje kao „institucije koje su izgrađene da služe onima koji su nekada dominirali međunarodnim sistemom, ali koje ne mogu biti reformisane dovoljno brzo kako bi ostale delotvorne.“⁵² Tipičan primer je NATO, koji je sa padom Sovjetskog Saveza u ozbiljnom problemu da sebi nađe novi smisao i novi razlog postojanja.⁵³ Tu su takođe i brentonvudske institucije: Međunarodni monetarni fond i Svetska banka, pa i organizacije koje se recimo bave zaštitom ljudskih prava poput Hjuman Rajts Voča i drugih koje izražavaju interese i vrednosti nekada dominantnih država sveta.⁵⁴ **Države izložene rizicima** „su one koje su u najvećem stepenu zavisnosti od snage Sjedinjenih Država i volje Vašingtona da tu silu koristi kako bi ih zaštitio.“⁵⁵ Tu naravno spadaju zemlje poput Japana, Tajvana, Izraela...⁵⁶ **Države u senci**, su one „koje bi volele da imaju slobodu država stožera, ali

47 Isto, p. 128.

48 Isto, op. cit. p. 128.

49 Isto, p. 129.

50 Isto, op. cit. p. 130.

51 Isto, pp. 131- 132.

52 Isto, op. cit. p. 133.

53 Isto, p. 133.

54 Isto, pp. 134 – 135.

55 Isto, op. cit. p. 135.

56 Isto, pp. 135 – 136.

ostaju zamrznute (zarobljene) u senci jedne sile.⁵⁷ Bremer ne okoliša i odmah navodi Meksiko kao tipičan primer jedne takve države, što i ne čudi imajući u vidu uticaj koji na ovu zemlju ima moćni sused sa severa. Ovu vrstu država ne treba mešati sa satelitskim državama iz vremena Hladnog rata, jer ove države imaju nezavisnu spoljnu i unutrašnju politiku, već je ovde važno istaći da su „brzina razvoja Meksika i njegove komercijalne (ekonomske) šanse definisane skoro u potpunosti uslovima koji deluju u nekoj drugoj zemlji...“⁵⁸ Druga država koju Bremer navodi kao primer države u senci je Ukrajina, a sasvim je jasno da je u njenom primeru ta „senka“ Ruska Federacija.⁵⁹ Iako bi proširenje veza sa Evropskom unijom ili Sjedinjenim Američkim državama pomoglo da se Ukrajina od „države u senci“ pretvori u „državu stožera“, Bremer nije optimista kad je reč o budućnosti takvog jednog poduhvata.⁶⁰ **Otpadničke države bez prijatelja**, kako im samo ime govori nemaju moćnog zaštitnika, a situacija u kojoj se nalaze je prilično loša.⁶¹ U toj poziciji je bio libijski lider Moamer Gadafi prilikom dešavanja od prošle godine i „nedostatak prijatelja ostavio je Gadafija fatalno ranjivog kada se talas dešavanja okrenuo protiv njega. U G-nula dobu, svakome treba najmanje jedan moćni saveznik. Ili zaista dubok bunker – (podvukli aut.)“⁶² Na kraju, deo knjige koji govori o dobitnicima i gubitnicima u „G-nula svetu“, Bremer završava pričom o **dinosaurusima**, „kompanijama za koje je najmanje verovatno da će prosperirati u G-nula svetu... onima koje ne mogu ili neće da se prilagode novonastalom okruženju.“⁶³ U kompanije koje spadaju u ovu, „gubitničku“ grupu, Bremer podrazumeva sve one koje su „uživale prednosti iz zapadnog načina rada i koje su nepripremljene za stvaranje operacija dovoljno fleksibilnih kako bi održale korak sa promenama koje donosi G-nula svet.“⁶⁴

57 Isto, op. cit. p. 136.

58 Isto, op. cit. p. 137. Bremer navodi tri takve stvari na osnovu kojih Meksiko zavisi od Sjedinjenih Američkih Država: prodaja nafte, turizam i novac koji šalju meksički radnici zaposleni u SAD. Videti isto, p. 136.

59 Isto, p. 137.

60 Isto, p. 138.

61 Isto, p. 138.

62 isto, op. cit. p. 139.

63 Isto, p. 139.

64 isto, op. cit. p. 139.

KLJUČNE ODLIKE MEĐUNARODNOG SISTEMA I SPOLJNA POLITIKA SRBIJE

Ključna stvar preko koje međunarodni sistem utiče na konkretnu spoljnu politiku država, pa tako i Srbije ogleda se na načinu na koji politički odlučioци koji je vode „čitaju“ međunarodno okruženje to jest međunarodni sistem odnosno na koji odgovaraju na „podsticaje“ koji dolaze od strane međunarodnog sistema. Rečeno jezikom Džozefa Naja (Joseph Nye) vrlina koja je državnici-ma potrebna u ovom smislu naziva se kontekstualna inteligencija.⁶⁵ Iako Naj izvorno ovaj pojam vezuje za pojedince, naše je mišljenje da je to moguće primeniti i na države to jest na one koji donose odluke u ime države. Po Naju, „kontekstualna inteligencija podrazumeva kako kapacitet da se prepoznaju trendovi u suočavanju sa složenošću, tako i prilagodljivost prilikom pokušaja da se oblikuju događaji.“⁶⁶ Tri ključne odlike kontekstualne inteligencije Naj vidi u 1) razumevanju promenljivog okruženja; 2) sposobnosti da se kapitalizuje na trendovima („kovanje svoje sreće“); prilagođavanju stila i konteksta potrebama sledbenika.⁶⁷

Nigde se tako dobro ovo „čitanje“ ne vidi kao u opredeljivanju za konkretne spoljnopolitičke ciljeve odnosno konkretne strategije spoljne politike. Prateći matricu pobjedničkih i gubitničkih država i kompanija u svetu posle Hladnog rata koju daje već pomenuti Ijan Bremer, moguće je tu matricu primeniti na spoljnu politiku Srbije danas. Jasno je da je pre promena u oktobru 2000. godine Srbija opažana kao država koje Bremer označava kao „otpadničke“, s tim što ipak treba naglasiti da Srbija tokom 1990-ih ipak nije imala nekog moćnog prijatelja koji ju podržavao. Dakle, bili smo među onim državama koje on označava kao „otpadničke države bez prijatelja“. Od tada pa do danas spoljna politika Srbije je pokušavala da postane „država stožer“ to jest da iz gubitničke pređe na pobjedničku stranu. Po nama, Srbija nije u tome sasvim uspela to jest nije dostigla nivo „države stožera“ iako su to pokušavale gotovo sve vlade od 5. oktobra naovamo. Na primer, uprkos strategiji o „četiri stuba spoljne politike“ i pokušaja stvaranja strateških partnerstava sa vodećim državama (u slučaju prošle vlade na primer) ili pokušaja aktuelne vlasti da „Srbija bude Istok Zapadu a Zapad Istoku“, naša ekonomija ostaje čvrsto vezana za Evropsku uniju i neposredno okruženje, dok u pogledu statusa Kosova i Metohije zavisimo i

65 Videti Joseph S. Nye, Jr., *Powers to Lead*, Oxford University Press, New York, 2008, pp. 85 – 108.

66 Isto, op. cit. p. 88.

67 Isto, p. 83.

od Evropske unije i od Sjedinjenih Američkih Država.⁶⁸ Kad se svemu ovome pridoda energetska zavisnost od Ruske Federacije jasno je da je Srbija danas među onim državama koje Bremer označava kao „države u senci“, s tim što ta „senka“ ne dolazi samo od jedne sile već od nekoliko njih. Dakle, Srbija je u spoljnopolitičkom smislu, „bremerovski“ rečeno, „država u senkama“.

ZAKLJUČAK

Imajući u vidu stalnu promenljivost međunarodnih odnosa to jest njihovu dinamičnu prirodu jasno je da je stvarnost uvek brža od konkretnih politika. Ipak, isto je tako jasno da prilikom opredeljivanja za određene spoljnopolitičke ciljeve i strategije spoljne politike, države treba da imaju u vidu konkretnu situaciju u međunarodnim odnosima. Kad se uzmu u obzir prethodno iznete ključne odlike međunarodnog sistema danas, jasno da je svet u kojem živimo daleko složeniji i teži za razumevanje nego što je to bio svet u vreme Hladnog rata. Sve to političke odlučioce tera na vođenje spoljne politike koja je više nijansirana i više *ad hoc* nego što se može držati nekih stalnih principa i opštih mesta. Prilagođavanje, o kojem smo govorili na početku teksta, u svetu posle Hladnog rata postaje mnogo teže nego ikada pre u ljudskoj istoriji.

Hoće li Srbija jednog dana uspeti da postane „država stožer“ i konačno se vratiti na pobjedničku stranu sveta (gde je kao deo tadašnje Jugoslavije i bila u vreme Hladnog rata) ostaje „pitanje od milion dolara“. Kakav god odgovor na to pitanje bio, on u slučaju Republike Srbije kao i drugih država, neće zavisiti samo od naše volje već i od ključnih odlika međunarodnog sistema.

68 O četiri stuba spoljne politike kao i strateškim partnerstvima Republike Srbije videti šire u Dragan Đukanović, Dragan Živojinović, „Strateška partnerstva Republike Srbije“, *Godišnjak FPN-a*, 2011, str. 299-312.; Da u sličnoj matrici razmišlja i aktuelna vlast govore i sledeće reči Predsednika Republike Srbije, Tomislava Nikolića iskazane na Srpsko-ruskoj investicionoj konferenciji u Moskvi. Po njemu „...sada je sve drugačije: i Istok i Zapad, i Rusija i EU...“ Videti „U Srbiju dobrodošli i Istok i Zapad“, http://www.b92.net/biz/vesti/srbija.php?yyyy=2013&mm=10&dd=30&nav_id=771328 (pristupljeno 30. 10. 2013.)

LITERATURA

- [1] Braumoeller, Bear, F., *The Great Powers and the International System – Systemic Theories in Empirical Perspective*, Cambridge University Press, Cambridge, UK., 2012.
- [2] Bremmer, Ian, *Every Nation for Itself*, Portfolio Penguin, London, 2012.
- [3] Dragojlović, Nataša, Stanislav Sretenović, Dragan Đukanović, Dragan Živojinović, Ur., *Spoljna politika Srbije – strategije i dokumenta*, Evropski pokret u Srbiji, Beograd, 2011, Drugo izdanje
- [4] Fawley, Bret W, Christopher J. Neely, Four Stories of Quantitative Easing, Federal Reserve Bank of Sent Louis Review, January/February 2013, 95(1), pp. 51-88, dostupno na: <http://research.stlouisfed.org/publications/review/13/01/Fawley.pdf> (pristupljeno 27.10.2013)
- [5] Gavranov, Velibor, Momir Stojković, *Međunarodni odnosi i spoljna politika Jugoslavije*, Savremena administracija, Beograd, 1972.
- [6] Kegley, Charles W., Jr., Shannon L. Blanton, *World Politics – Trend and Transformation*, Cengage Learning, Boston, MA., 2011.
- [7] Nye, Joseph S., Jr., *Powers to Lead*, Oxford University Press, New York, 2008.
- [8] Patrick, Stewart, „The Evolving Structure of World Politics, 1991 – 2011“, in: Geir Lundestad, Ed., *International Relations Since the End of the Cold War – New and Old Dimensions*, Oxford University Press, Oxford, 2013, pp. 16 – 41.
- [9] „Prelomio sam: Srbija će biti normalna zemlja“ – Intervju sa Aleksandrom Vučićem, *Novi magazin*, 09. 05. 2013, br. 106, str. 20 – 24.
- [10] Rodrik, Dani, *The Globalization Paradox*, Oxford University Press, Oxford, 2011.
- [11] Schmidt, Brian, „Theories of U. S. Foreign Policy“, in: Michael Cox, Doug Stokes, Eds., *US Foreign Policy*, Oxford University Press, New York, 2012, Second Edition, pp. 5 – 20.
- [12] Sharma, Ruchir, *Breakout Nations*, Norton, New York, 2012.
- [13] Simić, Dragan R., *Nauka o bezbednosti*, Službeni list SRJ, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2002.
- [14] Simić, Dragan R., Dragan Živojinović, „Različita viđenja rasporeda moći u međunarodnim odnosima posle Hladnog rata“, u: Radmila Nakarada, Dragan Živojinović, Ur., *Srbija u evropskom i globalnom kontekstu*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2012, str. 17 – 45.
- [15] „U Srbiju dobrodošli i Istok i Zapad“, http://www.b92.net/biz/vesti/srbija.php?yyyy=2013&mm=10&dd=30&nav_id=771328 (pristupljeno 30. 10. 2013.)
- [16] Visković, Ivo, „Determinante spoljne politike Srbije“, u: Edita Stojić – Karanović, Slobodan Janković, Prir., *Elementi strategije spoljne politike Srbije*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2008, str. 17 – 21.

- [17] Visković, Ivo, *Spoljna politika Jugoslavije – repetitorijum*, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, Beograd, 1991.
- [18] Vučić, Aleksandar, „Srbi moraju u Evropu“, *Danas*, 9. maj 2013, <http://www.putemzoranadjindjica.rs/mi-srbi-smo-prespavali-pad-berlinskog-zida/> (pristupljeno 26. 5. 2013.)
- [19] Waltz, Kenneth N., „Structural Realism after the Cold War“, *International Security*, Vol. 25 No. 1, Summer 2000, pp. 5 – 41.
- [20] Živojinović, Dragan, „Međunarodni odnosi posle Hladnog rata-jedna kratka priča o dvadeset godina traganja za imenom“, u: Ilija Vujačić, Čedomir Čupić, Bojan Vranić, Prir., *Konsolidacija demokratije: 20 godina nakon pada Berlinskog zida*, Konrad Adenauer Stiftung, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2009., str. 95- 111.

Dragan Živojinović
Aleksandar Milošević

KEY FEATURES OF INTERNATIONAL SYSTEM AS A DETERMINANT OF FOREIGN POLICY OF THE REPUBLIC OF SERBIA

SUMMARY

The main hypothesis of this paper argues that the foreign policy of small and medium-sized countries including the Republic of Serbia, are heavily influenced by the key features of the international system. Having in mind that the international system is currently in the process of transformation, with no clear direction of future developments, it is not surprising that the foreign policy of Serbia is somewhat erratic in the pursuit of its main priorities. The paper consists of three parts: the first part examines the main theoretical assumptions about the impact of the key features of the international system on the foreign policy of states. In the second part, the key political and economic features of the international system today are presented, while in the third part of the paper the authors offer their view of how these characteristics affect actual foreign policy of the Republic of Serbia.

KEY WORDS: International System; Foreign Policy; Determinants of Foreign Policy; Republic of Serbia; Foreign Policy Strategy

Contents

Introductory note	7
--------------------------------	---

I PART | Institutionalizing Political Science in the Region

Milan Podunavac

Politics: Science and Profession	11
--	----

Dragutin Lalović

Science of Politics as Science of Generality and Political Scientist as Expert for Generality	29
---	----

Ilija Vujačić

Political Science in Search for its own Identity	45
--	----

Tijana Dokić Vilotić

The Parliamentarian as a Politician: the Ethics of Dirty Hand	61
---	----

II PART | Political Theory and Ideology

Milorad Stupar

A Deliberative Plea for Exit from Social Crisis Based on the Idea of „Political Liberalism“	79
---	----

Alpar Lošonc

Neoliberalism: Discourse and/or Ideology?	87
---	----

Radmila Vasić

Liberal Miniatures in Social Theory of Đorđe Tasić	111
--	-----

Nikola Beljinac

Political Integration of Post-Yugoslav Society: the Reaches and Limits of Liberal Nationalism	125
--	-----

Bojan Vranić

Practical Philosophy as Reaction to the Crisis of Political Philosophy: the Contribution of Ljubomir Tadić	137
---	-----

III PART | Political Institutions and Political Processes

Slaviša Orlović

Critical Thinking and Public Action of Political Scientists (Intellectuals) 153

Boško Kovačević

The Profession of Political Scientist and Achievement of Interests 167

Zoran Stojiljković

Challenges and Prospects of the Left 173

Snežana Đorđević

Implementation of the Subsidiarity Principle in Serbia 187

Davorka Budimir

Croatia in Democratization Indexes 203

IV PART | Serbia in Regional and International Environment

Predrag Simić

Globalization and Crisis 219

Siniša Tatalović, Ružica Jakešević

Europeanization of Bilateral Relations of Croatia and Serbia:
Limitations and Perspectives 235

Vesna Knežević Predić, Miloš Hrnjaz

What is the Role of International Law: a View from Serbia 251

Dragan Živojinović, Aleksandar Milošević

Key Features of International System as a Determinant
of Foreign Policy of the Republic of Serbia 265

